مٹی کا مہاتما ٹھو

فرانز فینن

عبدالواحد آربیسر

"احمد شهریار"

احمد شهریار
تیمور سال ایم بی بی ایس
ایل. ایم بیسی
چاٹگرام

اعزازی کاپی
خالد نورانی روڈ
عبدالحمید
۱۸/۱۰/۸۳

مٿيءَ هاڏا ماڻهو

• The Wretched Earth

● فرانز فينن (ليکڪ)

● عبدالواحد آريسر (سنڌيڪار)

پساران:- روشني پبليڪيشن

هو متحد آن ڪري آهن، جو اوهان
منتشر آهيو. هنن جو اتحاد ئي اوهان
جي انتشار جو سبب آهي. جڏهن اوهان
متحد ٿيڻ شروع ڪيو، آن ڏينهن
هنن ۾ انتشار شروع ٿي ويندو. هنن
جي ہڏي ٽوڙڻي آهي تہ پاڻ ۾
ہڏي ڪريو —

فرانز فينن

چاپيندڙ : سردار پريس حيدرآباد

ٽائيٽل ڪور: قريشي پريس حيدرآباد

پاران : روشني پبليڪيشن

چپائيندڙ: ادارو

تعداد : هڪ هزار

سال : ١٩٨٣ع

قيمت: ٽيهه روپيا

سڀ اکر، گوڙا لفظ

روشني پبليڪيشن پاران ٽين دنيا جي عظيم مفڪر، فرانز فينن جي جڳ مشهور ڪتاب "The Writched Earth" جو سنڌي زبان ۾ ترجمو، "مٿيءَ هاڻا ماڻهو" جي نالي سان پيش ڪندي فخر محسوس ٿا ڪريون. هيءُ ترجمو اصل ڪتاب جي اردو ترجمي تان ڪيل آهي.

فرانز فينن، اهو پهريون ماڻهو آهي، جنهن دنيا جي آڏو پهريون پيرو اها ڳالهه پيش ڪئي ته سرمائيدار ۽ سوشاسٽ دنيا کان سوا هڪ "ٽين دنيا" به ڌرتيءَ جي چاتيءَ تي موجود آهي — جا اوسر جون وڪون ڪٽي رهي آهي، ۽ جتي اڃا "جديد بينڪيت" جو ڏيو، پنهنجا خوني چنبا کوڙيو ويٺو آهي. ان ڏيو سان "ٽين دنيا" جا هيٺا، پتڪڙا، بي سهارا ۽ بي هٿيار انسان پنهنجي جنم جي حق (آزاديءَ) جي جنگ جوٽيو بيٺا آهن- يورپ، هڪ طرف سائنسي ميدان ۾ بنهه اڳتي آهي، ته ٻئي طرف ان جي پيشانيءَ تي ٽين دنيا جي ترقي پذير ۽ جديد بينڪيت جي شڪار ملڪن تي ٽينڊڙ وحشياڻي ڏاڍ جو ٽڪو موجود آهي.

اڄ زان پال سارتر جي لفظن ۾ "ٽين دنيا، پنهنجو پاڻ کي سڃاڻي ورتو آهي، ۽ اها فينن جي آواز ۾ پنهنجن ماڻهن سان مخاطب آهي."

ان ۾ ڪوبه شڪ نه آهي ته يورپ جا سمورا ڏاڍ، سمورين چالاڪيون، سمورا غلاميءَ کي برقرار ۽ دائمي رکڻ وارا منصوبا، سمورا هٿيار "ٽين دنيا" ۾ آزاديءَ جي موجود تحريڪن کي

خاموش ڪرائي نه ٿا سگهن ـــ ها، آزاديءَ جي جـاصلات ۾ دير تہ ڪرائي سگهن ٿا، البت روڪي ڪنهن بہ صورت ۾ نہ ٿا سگهن.

سارتر سچ لکيو آهي تہ "اينگاس ڪان پوءِ فينن پهريون شخص آهي؛ جنهن تاريخ جي چرپر کي ڏينهن جي چٽي روشني بخشي آهي"

ضرورت ان ڳالهہ جي هئي تہ اها "روشني" نہ صرف "ٽين دنيا" ۾ پهچي، پر چوٿين دنيا کي بہ اُن روشنيءَ مان وندر ملي ڪجي. ان ضرورت کي محسوس ڪندي، سنڌ جـي محب وطن دانشور عبدالواحد آريسر، فرانز فينن جي ڪتاب، جو سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪري، اهو فرض پورو ڪيو آهي.

فرانز فينن جو هيءُ ڪتاب؛ دنيا جي بيڪيت جي شڪار ۽ غلام قومن جي آئيندي جي تبديل جي منشور جي حيثيت رکي ٿو.

هيءُ ڪتاب چئن بابن ۽ پڄ ٽيءَ تي مشتمل آهي. سنڌيڪار جي مشوري سان اسان چوٿون باب "بيڪي جنگيون ۽ نفسياتي بيماريون" ڪڍي ڇڏيو آهي، ڇو تہ ان باب جي اڳري ضرورت محسوس نہ ٿي ٿي.

پڪ اٿئون تہ هيءُ پورهيو سنڌي زبان ۽ ادب ۾ سنڌيت وارو مقام ماڻيندو.

ادارو

موا ڳڻ

اڄا گهڻو عرصو نہ ٿيو آهي، جو هن زمين تي ٻہ ارب انسان رهيا ٿي. اڌ ارب انسان ۽ ڏيڍ ارب ديسي. حق پهرين وٽ هو ۽ فرض پوين ٿي." انهن ٻنهي ڌرين جي وچ ۾ ننڍا وڏا بادشاهہ، جاگيردار ۽ سرمائيدار هئا. ننهن چوٽيءَ تائين هٿرادو گڏ، جنهن جو ڪم دلالي هو. بيٺڪن ۾ تہ حقيقت بنهہ اگهاڙي هئي، پر "مادر وطن" (يورپ) جا فرزند ان کي ڊڪيل ڏسڻ پسند ڪندا هئا. ديسي رهاڪن کي انهن سان محبت ڪرڻي پيئي ٿي، بلڪل اهڙي محبت، جهڙي محبت سگهيءَ ماءُ سان ڪئي ويندي آهي. يورپي دانشورن، ديسي دانشورن جو هڪ خاص طبقو پيدا ڪرڻ جو ارادو ڪيو. هنن يورپي دانشورن، ديسي گهرو جوانن جو انتخاب ڪيو ۽ ڪين مغربي تهذيب جي اصولن سان داغيو ـ بلڪل اهڙي ريت، جيئن گرم لوهہ سان جانورن کي داغيو ويندو آهي. انهن جي وات ۾ بلند آهنگ جملا زوري وڏا ويا. شاندار، تورپل تڪميل لفظ! جيڪي ديسي نوجوانن جي تارونءَ سان ڇهٽي ويا. ڪجهہ ڏينهن تائين ڪين "مادر وطن" ۾ ترسائي واپس گهر موڪليو ويو. ان بعد انهن ديسين تي اڇي پوچي ڦري ويئي. اهي ديسي دانشور، اهڙا ملندڙ ڦرندر ڪوڙ هئا، جن وٽ پنهنجي پاڙن لاءِ ڪوبہ پيغام نہ هوندو هو. اهي رڳو پڙاڏا هئا، پيرس جو، لنڊن جو، ايمسٽرڊم جو!

اسان انهن جاڻن تي ويهي هي لفظ اچاريندا هئاسين "يوناني تهذيب! انساني برادري!" پوءِ انهيءَ جي جواب ۾ آفريڪا ۽ ايشيا جي ڪنهن ڪنڊ ۾ چپ چرندا هئا: "تهذيب!- برادري!" اهو دور سونهري دور هو. اهو دور ختم ٿيو. هاڻي وات خودبخود ڪاڻ لڳا. هيدا ۽ ڪارا آواز، اڃان به اسان جي انسانيت پسنديءَ جون ڳالهيون ڪندا هئا. پر هاڻي هو اسانجي غير انسانيت تي اسانکي ٽوڪڻ به لڳا هئا. ناپسنديدگيءَ جي مهذب اظهار تي اسان ناراضگيءَ جو اظهار نه ٿي ڪيو، ۽ منڊ ۾ ته اسان کي انهن ديسين جي ناپسنديدگيءَ تي عجب گاڏڙ فخر ٿيو هو. اڃا ته هاڻي هي پاڻ مرادو ڳالهائڻ لڳا آهن؟ ٿورو ڏسو ته سهي! اسان هنن کي لوهه مان سون بنائي ڇڏيو آهي. اسان کي هن ڳالهه ۾ ڪوبه شڪ نه هو ته اهي اسان جي نصب‌العين کي نيٺ پنهنجو ڪندا، ڇو ته هو اسانکي انهيءَ نصب‌العين جي پابند نه هئڻ سبب مهٽا ڏيندا هئا. اهڙي صورت ۾ يورپ کي پنهنجي مشن جو پڇون ٿي ويندو هو ته هن نيٺ ايشائي قومن کي مهذب بنائي ڇڏيو. هن يوناني ۽ لاطيني شيدين جو هڪ نئون نسل تيار ڪري ڇڏيو آهي. پوءِ به اسان پاڻ ۾ دنيا وارن وانگر هن قسم جي سس پس ڪندي چوندا ٿا وتون. "بهرحال، انهن کي روئڻ ۽ رڙڻ ڏيو، ڇو ته ان نموني سندن دل ٺڏي ٿئي ٿي. گجڻ وارا وسندا ناهن!"

هاڻي انهيءَ ڏيک (Scene) تي هڪ نئون نسل اپريو، جنهن مسئلن جو منهن موڙي ڇڏيو. ناقابل پڇون صبر ۽ سڪون سان نون اديبن ۽ شاعرن، اسان تي اهو واضح ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ته اسان جا قدر ۽ هنن جي زندگيءَ جون صحيح حقيقتون هڪ ٻئي جي ابتڙ آهن-- ۽ آهي اهو به واضح ڪرڻ لڳا ته اسان جي قدرن کي نه ته هو پوريءَ ريت رد ڪري ٿي سگهيا

۽ نہ وري پوريءَ طرح هضم. گهڻو ڪري انهن نون اپرنڊز ادبن، اسان کي چوڻ اهو پئي چاهيو تہ ”توهان! اسان کي وحشي بنائي رهيا آهيو. توهان جي انسانيت پسنديءَ، اسان کي ٻڌائي ٿي تہ اسان دنيا جي انسانن جي برابر آهيون، پر توهان جي نسلي مت پيدن اسان کي انسانيت کان ڪٽي ڌار ڪري ڇڏيو آهي“.

اسان ڏاڍي آرام سان انهن جون سڀ گالهيون ٻڌيون. ٻيڪن تي مقرر ٿيل حاڪمن کي هيگل جي مطالعي لاءِ پگهار ڪونہ ٿو ملي، ان ڪري اهي هيگل جو مطالعو گهٽ ئي ڪندا آهن، ليڪن انهن کي اهو سمجهائڻ لاءِ ڪنهن فلسفي جي ضرورت ئي ڪانهي تہ غير مطمئن ماڻهو پنهنجي ئي تضادن ۾ قائمي پوندو آهي. اهڙا ماڻهو نہ گهر جا رهندا آهن ۽ نہ گهاٽ جا، ان ڪري بهتر هي آهي تہ انهن جي بي اطمينانيءَ جو سلسلو جاري رکيو وڃي. اهڙيءَ صورت ۾ اهي گالهيون ڪان سوا ٻيو ڪجهہ بہ نہ ڪري سگهندا آهن— ۽ ماهرن اسان کي ٻڌايو تہ اهي پنهنجي آهرزاري دوران جيڪڏهن ڪو ٺوس مطالبو بہ ڪن تہ اهو ضم ٿيڻ جو مطالبو هوندو. ظاهر آهي تہ ان مطالبي جي مڃڻ جو سوال ئي پيدا نہ ٿو ٿئي، ڇو تہ ان مطالبي پڇڻ سان اهو نظام، جنهن جو بنياد بي پناهہ قرلٽ تي آهي، سو ختم ٿي ويندو. اترو ڪافي آهي تہ انهن کي گدرو ڏيکاريو رهجي ۽ اهي پنوانيون ڪائيندا رهن. جيستائين بغاوت جو سوال آهي تہ ان سلسلي ۾ اسان کي بلڪل پريشان نہ ٿيڻ گهرجي. پيلا ڪير اهڙو ديسي باشندو هوندو، جيڪو ”يورپ جي نيڪ فرزندن“ کي رڳو ان ڪري قتل ڪندو. جو هو پاڻ انهن جهڙو يورپي ٿيڻ پسند ڪري ٿو. مختصراً تہ اسان انهن غير مطمئن روحن جي همت افزائي ڪئي، ۽ هن گالهہ کي سٺو سوڻ سمجهيو تہ

شيدي ۽ کي به "گان ڪور" انعام ڏنو وڃي، هيءَ ۹۳۹ ع کان اڳ جي ڳالهه آهي.

هاڻي ۱۹۶۱ع آهي. پڌو: "اسان کي سنڌ دعائن ۽ مڪروهه نقاليءَ ۾ وقت وڃائڻ نه گهرجي. يورپ کي سنڌس حال تي چڏي ڏيو، جو اتي ماڻهو "انسان" جي موضوع تي ڳالهيون ڪندي ٿڪجن ٿي نه ٿا، ليڪن جتي به ڪين "انسان" ڏيکائي ڏئي ٿو ته ان کي قتل ڪري چڏيندا آهن. پنهنجي ٿي رستي جي هر موڙ تي— دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾، صدين تائين يورپين نام نهاد روحاني واردات جي نالي تي گهڻو ڪري ساري انسانيت جو ساهه نچوڙيو پئي آهي." هيءُ لهجو نئون آهي. اهڙي نموني ڳالهائڻ جي ڪنهن کي همت ٿي؟ هيءُ هڪ آفريڪي آهي: ٿين دنيا جو هڪ انسان! هڪ اڳوڻو، ديسي! هو وڌيڪ چوي ٿو. "يورپ اڄ هڪ اهڙي ديوانگي ۽ ناعافيت انديشي جي هوڏ ۾ مبتلا آهي، جو هاڻي هن هر قسم جي سمجهه ۽ سياڻپ کان اڪيون ٻوٽي چڏيون آهن ۽ اونڌو اونهيءَ کڏ ۾ ڪري رهيو آهي. چڱو آهي ته هاڻي اسان هن کان بچڻ جي ڪوشش ڪريون. ٻين لفظن ۾ ته يورپ هاڻي ختم ٿي چڪو آهي. هيءَ هڪ اهڙي حقيقت آهي، جنهن جو ذڪر دلچسپ ناهي، پر اسان سڀ ان ڳالهه مڃڻ تي مجبور آهيون. ڪيئن، منهنجا يورپي سائيو! ڇا اسان کي پنهنجي دل جي گهرائين ۾ انجو يقين ناهي؟

تڏهن به هتي هڪ وڇوٽي ضروري آهي- مثال طور: جڏهن هڪ فرانسيسي ٻئي فرانسيسي کي چوي ٿو ته "هاڻي هي ملڪ ختم ٿيڻ وارو آهي." (منهنجو خيال آهي ۱۹۳۰ع کان پوءِ روزانو اهو جملو ٻڌڻ ۾ اينڊو رهندو آهي) تڏهن اها رڳو جذباتي ڳالهه هوندي آهي. محبت ۽ ڪاوڙ ٻرندڙ ڳالهائڻ وارو پاڻ کي به

پنهنجي وطني ياترن ۾ ٿي شامل ڪندو آهي— ۽ پوءِ هو عام طرح ان ۾ "تيسين تائين" لفظ جو واڌارو به ڪندو آهي. آنهيءَ جو مفهوم بلڪل چٽو آهي. ان ۾ ڪابه غلط فهمي نه هئي گهرجي يعني جيڪڏهن "چونڊ" جي هدايتن تي تفصيل سان عمل نه ڪيو وڃو ته اهڙيءَ صورت ۾ ملڪ تباهيءَ جو شڪار ٿي وينديو. مختصر هي ته اها هڪ چٽيپ آهي، جنهن سان گڏ مشورو به آهي— ۽ اهو بيان ان ڪري به گهٽ ڀوائتو آهي. جو هيءُ هڪ قوم سان دلي لڳاءَ جو نتيجو آهي. پر ان جي ابتڙ جڏهن فينن يورپ جي متعلق چوي ٿو ته اهو تيزيءَ سان تباهيءَ ڏانهن وڃي رهيو آهي ته اها گهاله، ڊپ جي احساس ڏيارڻ بدران مرض جي نشاندهي آهي. هيءُ ڊاڪٽر (فينن) نه ته اهو ٿو چوي ته يورپ جو مرض لاعلاج آهي، ڇو ته معجزا به ٿيندا رهندا آهن، نه ٿي علاج ٿو ٻڌائي- هو ته رڳو ٻاهرين نشانين جي آڌار تي، جيڪي سندس مشاهدي ۾ آيون آهن، اهو ٿو ٻڌائي ته هي مريض سڪرات ۾ آهي. هو علاج جو انڪاري آهي، ڇو ته هن کي پيا تمام گهڻا ڪم ڪرڻ لاءِ موجود آهن. فينن کي هن گهاله جي ذرو به پرواهه ناهي ته يورپ مري ٿو يا بچي ٿو. انهيءَ فينن جو ڪتاب "توهون" آموز آهي. جيڪڏهن اوهان پنهنجي طبيعت جو مزو مٽائڻ لاءِ پريشانيءَ جو اظهار ڪندي اهو چئو ته "ڏسو! هاڻي ته هن اسان کي چڪر ۾ وجهي ڇڏيو" ته پوءِ هن ڪتاب جي اصلي امانت کي سمجهي نه سگهيا آهيو، آن ڪري جو فينن کي اٿري واندڪائي ٿي ڪانهي، جو ڪنهن کي چڪر ۾ وجهندو وتي. سندس هي ڪتاب ڪن ماڻهن لاءِ ڏاڍو ولولو انگيز آهي. مگر جيستائين توهان جو واسطو آهي ته هي ڪتاب اٿرو ٿڌو آهي جهڙي برف. هو توهان جي ٻاري ۽ ته اڪثر گهاله ٿي، پر توهان سان نه ٿو گهاله. ڪارا "گان ڪورا" ۽ هيدا "نوبل" هاڻي ختم ٿي ويا آهن. بيٺڪي ملڪالشعرا ۽

شمس العلمائن جو وقت هاڻو وڻو. هاڻي هڪ فرانسيسي گالهائيندڙ اڳوڻو "ديسي"، انهيءَ زبان سان نيون ضرورتون پورڻون ڪري ٿو، ان کي استعمال ڪري ٿو. ۽ بيٺڪي عوام سان مخاطب آهي "پنتي پيل ملڪن جا رهواسيو! متحد ٿي وڃو." ڪهڙو نه زوال آهي، والدين لاءِ! اڳ رڳو اسان گالهائيندا هئاسين ۽ هاڻي اولاد اسان کي خطاب جو صحيح ذريعو به نٿو سمجهي. هاڻي هو اسان جي ٻاري ۽ تقريرون ٿا ڪن- بيشڪ فينن هلندي هلندي اسان جي جڳ- مشهور ڏوهن جو به حوالو ڏيندو وڃي ٿو. سٺن، هنوڻي، مدگاسڪر! پر هو انهن ڏوهن کي نندڻ ۾ پنهنجو وقت نه ٿو وڃائي، هو صرف انهن کي بيان ٿو ڪري. جيڪڏهن هو پرماريت جي چال بازين کي نمايان ڪري ٿو ۽ انهن لاڳاپن جي ڳتيل عمل جي وضاحت ٿو ڪري، جيڪي نو آبادڪارن کي مادر وطن جو مخالف يا موافق ٿا بنائين، ته اهو سڀ ڪجهه هو پنهنجي پاڙن لاءِ ٿو ڪري. هن جو مقصد صرف هي آهي ته هو پنهنجي پاڙن کي، اسان جي چالن سان، اسان کي مات ڪرڻ سيکاري.

مختصر هي ته ٽين دنيا پنهنجو پاڻ کي سڃاڻي ورتو آهي، ۽ آها فينن جي آواز ۾ پنهنجن ماڻهن سان مخاطب آهي. اسان کي معلوم آهي ته هيءَ دنيا اڃان هڪ ساريڪي ناهي. اسان کي اها به ڄاڻ آهي ته هن ۾ اڃان غلامي باقي آهي. اهڙا ماڻهو به آهن جن کي ڪوڙي آزاديءَ جو پاڇولو نصيب ٿيو آهي. اهڙا ماڻهو به آهن جيڪي آزاديءَ لاءِ اڃان جنگ ڪري رهيا آهن ۽ اهڙا به آهن جن مڪمل آزادي ته حاصل ڪري ورتي آهي مگر هروقت سامراجي تشدد جي خوف ۾ مبتلا آهن. هي (اڻ برابري) پرماري تاريخ يا ٻين لفظن ۾ ظلم جي پيداوار آهي. هڪ جاءِ تي "مادر وطن" کن پگهاردار جاگيردارن جي مقرريءَ کي ڪافي سمجهي ٿي، ٻي جاءِ تي "وڙهاڻو ۽ حڪومت ڪريو" جي

حڪمت عمليءَ سان هن هڪ ديسي بورجوازي طبقو پيدا ڪري ڇڏيو آهي، جيڪو ننهن ڪان وٺي ڇوٽيءَ تائين ڪوڪلو آهي. ٽيئءَ جڳهه تي هن پٽي چال اختيار ڪئي آهي. پيٽڪن ۾ نوآبادڪارن کي وساريو آهي، ۽ ان سان گڏ انهيءَ پيٽڪ جي ڦرلٽ به جاري رکي آهي. اهڙيءَ ريت يورپ اختلاف ۽ انتشار پيدا ڪيو آهي. طبقا پيدا ڪيا آهن ۽ نسلي مت پيد آپاريا آهن. اجهو ائين پيٽڪي معاشرن ۾ ڌار ڌار طبقه داريون پيدا ڪرڻ ۽ انهن کي سخت کان سخت روپ ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي وئي آهي. فيئن ڪنهن به ڳالهه کي لڪائي نه ٿو. اسان جي خلاف وڙهڻ کان اڳ، اڳوٽي پيٽڪ کي پنهنجو پاڻ سان وڙهڻ گهرجي. ائين چوڻ گهرجي ته پئي جنگيون هڪ ئي "ڪل" جا جزا آهن. جنگ جي گرمي سان سيئي اندروني رڪاوٽون سڙڻ شروع ٿي ويندون آهن. واپاري، دڪاندار، ڪاٺ جي پٽلي جهڙي بورجوازي، شهري مزدور، شهرن جي ويجهڙائي وارا نيم پرولتاري سڀ جا سڀ پهراڙيءَ جي عوام جي حق ۾ (اهو عوام جيڪو قومي انقلابي فوج جو سڀ کان حقيقي سرچشمو هوندو آهي) صفون ٻدل نظر ايندا آهن. اهڙن علائقن ۾ جتي پرماريت چاڙي واڻي هر قسم جي ترقي روڪي ڇڏيندي آهي، هاري جڏهن سڄاڳ ٿيندو آهي ته هڪدم انقلابي طبقو بنجي ويندو آهي. ان ڪري جو هن جو واسطو نسوري ظلم سان پوي ٿو ۽ شهري مزدور جي پيٽ ۾ هي طبقو وڌيڪ مصيبتن جو شڪار هوندو آهي. رڳو ان ڊپ ۾ ته هو پاڻ بک ۾ پاهه ٿي مري نه وڃي، هو رائج نظام جي مڪمل تباهيءَ کان گهٽ ڪنهن به مطالبي تي راضي نه ٿيندو آهي. ڪامل فتح لاءِ ضروري آهي ته هي قومي انقلاب اشتراڪي هجي. جيڪڏهن هن جي روش متجي وڃي، يا جيڪڏهن مقامي بورجوازي اقتدار حاصل ڪري وٺي ته نئين رياست پنهنجي آئيني خودمختياريءَ جي باوجود سامراجين جي هٿ ۾ رهي ٿي. ڪنگا جو مثال،

انهيءَ پوري ڳالهه جي وضاحت لاءِ ڪافي آهي. انهيءَ صورتحال ۾ ٽين دنيا جو اتحاد به مڪمل نه ٿو ٿي سگهي. اهو اڃان پنهنجي ارتقائي مرحلن ۾ آهي. ان جي ابتدا هر ٽئين آزاد ملڪ ۾ اڳ وانگر هاري طبقي جي اڳواڻيءَ ۾ تمام ڏڙهل عوام جي اتحاد سان ٿيندي. فيڊل، آفريڪا، ايشيا ۽ لاطيني آمريڪا جي پاڙن جي سامهون انهيءَ ڳالهه کي واضح ٿو ڪري. اسانکي هر جڳهه تي انقلابي اشتراڪيت قائم ڪرڻ گهرجي. ٻيءَ صورت ۾ اسان هڪ هڪ ٿي، پنهنجي اڳوڻن آقائن کان شڪست کائي وينداسين. هو پنهنجي ڪنهن به ڳالهه کي لڪائي نه ٿو. نه ڪمزوريءَ کي، نه انتشار کي ۽ نه وري وهم پرستيءَ کي.

ڪٿي تحريڪ جي شروعات ئي غلط هوندي آهي، ڪٿي حيرتناڪ ابتدائي ڪاميابين کان پوءِ انجو ولولو ختم ٿي ويندو آهي. ڪنهن ٻي جاءِ تي تحريڪ بلڪل رڪجي ويندي آهي؛ ۽ جيڪڏهن ان تحريڪ کي وري شروع ٿيڻو آهي ته پوءِ هارين کي ڪپي ته اهي بورجواز طبقي جي پاڙ پٽي ڇڏين.

فيڊل پنهنجي پڙهندڙن کي مختلف قسمن جي زبردست خطرن کان پوري ريت واقف ٿو ڪري— رهنمائن ۽ شخصيتن جي پوڄا کان، مغربي تهذيب کان، ايتري ئي حد تائين جو آفريڪي تهذيبي ماضيءَ جي وهمن ۾ موت کائڻ کان! ان ڪري جو حقيقي تهذيب رڳو انقلابي تهذيب ئي هوندي آهي، جيڪا هر وقت ٺهندي رهندي آهي. فيڊل بلڪل زور سان ڳالهائي رهيو آهي. اسان يورپي ان کي ڀڏي سگهون ٿا. ان جو ثبوت سندس هي ڪتاب توهان جي هٿن ۾ آهي. ڇا هو ڊنل آهي ته ڪٿي پرماري قوتون سندس خلوص مان غلط فائدو نه وٺن؟—

— نه هن کي تير جيترو به پوءِ ناهي. اسان جا طريقا بي وقتيون راڳڻيون آهن، اهي آزاديءَ جي حصول ۾ دير وجهي سگهن ٿا، ان کي روڪي نه ٿا سگهن— ۽ اهو نه سمجهجو ته

اسان پنهنجا طريقا بدلائي سگهون ٿا. "مادر وطن" جو بيڪار خواب جديد بينڪيت هاڻي رڳو چرئي جي اڀاڙ رهجي وڃو آهي. "ٽين طاقتن" جو وجود ناهي ۽ انهن جو وجود آهي ته اهو رڳو هٿرادو بورجوازي آهي، جنهن کي سامراج اڳ ۾ ئي گهوڙي تي چاڙهي چڏيو آهي. اسان جي ميڪاوليت جي هن سڄاڳ دنيا ۾ ڪابه قيمت ناهي، جو هن سڄاڳ دنيا اسان جي ڪوڙن کي هڪ هڪ ڪري ڪچلي چڏيو آهي. نوآبادڪار وٽ صرف هڪ شيءِ رهجي ويئي آهي، اها آهي وحشيانه قوت، بشرطيڪ اها سندس قبضي ۾ هجي. مقامي رهواسي جي لاءِ غلامي ۽ حاڪميت مان ڪنهن هڪ کي چونڊڻو آهي.

توهان فينن جو ڪتاب پڙهو ٿا يا نه ٿا پڙهو، فينن کي انهيءَ جي ڪهڙي پرواهه، هو پنهنجي ڀائرن جي سامهون اسان جي فريبن جا پردا ڦاڙي رهيو آهي. ڪيس خبر آهي ته هاڻي اسان جي ترڪش ۾ ڪوبه تير باقي ناهي. هو پنهنجي ڀائرن کي وڏي واڪ چئي رهيو آهي ته "يورپ اسان جي ڪنڊن ۾ پنهنجا چنبا ٿنبي چڏيا آهن". اسان کي ان وقت تائين سندس آگرهون چاڻ گهرجن، جيسين تائين هو اسان کي نه ٿو چڏي، هي ئي وقت آهي. بزرتا، الازيمت ول يا الجزائر جي آتر وارن علائقن ۾ هاڻي اهڙي ڪابه گالهه نه ٿي سگهي، جنهن جو آواز پوري دنيا جي ڪنن تائين نه پهچي. جنگجو بلاڪ هڪٻئي جي سامهون صف آرا آهن ۽ هڪٻئي کي روڪيو بيٺا آهن. اسان کي انهيءَ چڪتاڻ مان فائدو وٺڻ گهرجي. اسان کي تاريخ جي وچ ۾ ٽپو ڏيڻ گهرجي ۽ پنهنجي عمل سان ان کي مجبور ڪرڻ گهرجي ته اها دنيا ۾ پهريون پيرو آفاقيت جو رخ اختيار ڪري. اسان کي جنگ شروع ڪرڻ کپي ۽ جيڪڏهن اسان وٽ هٿيار نه آهن ته هي منتظر چاڪو ئي ڪافي آهن."

يورپ وارؤا توهان هي ڪتاب کوليو ۽ ان ۾ داخل ٿي

وڃو. چند قدم اونداهيءَ ۾ هلڻ کان پوءِ توهان کي ٻاهر جي چوگرد گڏ ٿيل ڪجهه اڻ واقف ماڻهو نظر ايندا. ٿورو وڌيڪ اڳو ۽ ٻڌو! آهي توهان جي تجارتي مرڪزن ۽ انهن جي حفاظت ڪندڙ پاڙيتو سپاهين جي مقدر جي باري ۾ ڳالهائي رهيا آهن، جيڪو هنن انهن لاءِ طئي ڪري ڇڏيو آهي. شايد اهي اڻ واقف ماڻهو توهان کي ڏسي به، وٺن، پر ان سان ڪوبه فرق نه ٿو پوي. آهي پنهنجي آواز کي آهستي ڪرڻ بنا ئي اها ڳالهه ٻولهه ڪندا رهندا. هنن جي اها لاتعلقي ۽ بيپرواهي دل کي جهنجهوڙيندڙ ضرب آهي. انهن جا وڏا، توهان جا خليل، پاڇي جهڙا انسان، رڳو مئل روح هئا. توهان ئي انهن کي روشني ڏيڪاري آهي. اهي صرف توهان سان ڳالهائڻ جي همت ڌاري سگهيا ٿي. مگر توهان انهن زومبين کي جواب ڏيڻ جي به تڪليف سهڻ لاءِ تيار نه ٿي، ٿي سگهوءِ. انهن زومبين جو اولاد اڄ توهان جي پرواهه ئي نه ٿو ڪري. انهن جي ٻاهر کين گرم ڪرڻ سان گڏ سندن چوڌاري روشني پکيڙي رهي آهي. پر اها ٻاهر توهان ناهي ٻاري. هن وقت توهان هڪ خاص فاصلي تان پاڻ کي چور محسوس ڪندؤ، رات جي انداهيءَ ۾ گهيريل ۽ تباهه حال ـ! هاڻي توهان ڦيريون کائيندا رهو، انهن پاڇولن جي وچ ۾ جتان هڪ نئين باڪ ڦٽندي ـــ تڏهن توهان محسوس ڪندؤ ته توهان خود زومبي آهيو.

اهڙيءَ حالت ۾ شايد توهان اهو چئو ته هن ڪتاب کي اڇلائڻ گهرجي. اسان ان کي ڇو پڙهون، جڏهن ته هيءُ ڪتاب اسان جي لاءِ لکيو ئي نه ويو آهي! ان جا به سبب آهن، پيريون هي ته فينن پنهنجي پاڙن جي سامهون توهان جو اعمال نامو کولي ٿو. انهن کي اهو به ٻڌائي ٿو ته ڪيئن توهان پنهنجو پاڻ کان ڪٽجي ويا آهيو. هاڻي ان مان فائدو حاصل ڪريو ۽ حقيقت جي روشنيءَ ۾ معروضيءَ طرح پنهنجو احتساب ڪريو. پنهنجي زخمن جي نشانن ۽ پنهنجي سنگهرن جي روشنيءَ ۾ اسان جا شڪار، اسان

کي ڀليءَ پت پروڙي سگهن ٿا. اڏهيءَ ڪري انهن جي شاهديءَ کي رد ڪري نه ٿو سگهجي. ايترو ڪافي آهي ته هو اسان کي اهو ٻڌائين ٿا ته اسان کين ڇا ڪري ڇڏيو آهي ۽ ان مان ئي اسان اندازو لڳائي سگهون ٿا ته اسان خود پنهنجو پاڻ کي ڇا بڻايو آهي. ليڪن ڇا ايترو سمجهڻ مان ڪو فائدو آهي؟ ها آهي! اُن ڪري، جو يورپ موت جي دروازي تي بيٺو آهي. توهان ائين چوندؤ ته توهان "مادر وطن" جا رهواسي آهيو ۽ توهان يورپ جي زيادتين کي پسند نه ٿا ڪريو. اهو صحيح آهي ته توهان پاڻ نوآبادڪار نه آهيو. مگر توهان انهن نوآبادڪارن کان چڱا به ناهيو. اهي پهريان مٿهرجو توهان مان هٿ. توهان ئي انهن کي سمنڊ پار موڪليو ۽ انهن توهان کي مالامال ڪيو. جيتوڻيڪ توهان انهن کي ٻڌائي ڇڏيو هو ته اهي جيڪڏهن وڌيڪ رتوچاڻ ڪندا ته توهان جو انهن سان ڪوبه واسطو نه رهندو، ۽ واقعي توهان انهن سان ناتا توڙي به ڇڏيا. مگر اوهان جي انهيءَ قدم جو مثال، ان حڪومت جهڙو آهي، جيڪا ڪنهن ٻاهرئين ملڪ ۾ ڏڦيڙ پيدا ڪندڙن، فتنه انگيز ايجنٽن ۽ جاسوسن جي پرورش ڪندي آهي، ۽ جڏهن اهي گرفتار ٿيندا آهن ته هڪدم انهن کان پنهنجي بيزاريءَ جو اعلان ڪندي آهي.

توهان جيڪي ايترا آزاد خيال ۽ نرم دل آهيو؛ توهان جيڪي بناوٽ جي حد تائين تهذيب جو احترام ڪريو ٿا، هاڻي صفا سولائيءَ سان وساري ٿا وڌهو ته توهان جون تمام گهڻيون بيٺڪون آهن، جن ۾ توهان جي نالي تي انسانن جو قتلام ٿئي ٿو.

فيئن خاص ڪري پنهنجي مغرب زده ساڻين سان، "مادر وطن" جي رهواسين ۽ سندن نوآبادياتي نمائندن درميان مضبوط لاڳاپن جو ذڪر ڪري ٿو. ٿوري همت ڪريو ۽ سندس ڪتاب پڙهو. هيءَ ڪتاب منڊ ۾ توهان کي شرمسار ڪندو ـــ ۽ شرم بقول مارڪس: هڪ انقلابي جذبو آهي. ڏسو! آءٌ پاڻ پنهنجي

داخلي خوابن کان چوڻڪارو لهي نہ ٿو سگهان. آءٌ بہ توهان کي اهو ئي چوان ٿو تہ "هاڻي سيڪجهہ وٺو، جيڪڏهن....." هڪ دوربي جي ناني سان آءٌ دشمن جو ڪتاب چورايان ٿو ۽ ان مان دورپ جي بيماريءَ جو علاج ڪڍان ٿو. ان کي چڱي نموني استعمال ڪريو.

اُن جو ٻيو سبب هيءَ آهي تہ جيڪڏهن توهان فاشسٽ خيال هڪ پاسي رکو تہ توهان کي معلوم ٿيندو تہ اينگلس کان پوءِ فين ڀرڙون شخص آهي، جنهن تاريخ جي چرپر کي ڏينهن جي واضح روشني بخشي آهي. توهان اهو نہ سوچيو تہ هن جي گرم مزاجي يا ناخوشگوار ٻالڪپڻي هن جي ذهن ۾ تشدد لاءِ غيرمعمولي شوق پيدا ڪيو آهي. هو تہ هڪ خاص صورت حال جي تشريح ڪري ٿو ۽ بس! ليڪن هن ڳالهہ لاءِ اهو ئي ڪافي آهي تہ هو وک وک تي انهن تضادن کي ترتيب ڏئي، جن تضادن کي آزاد خيالي منافقت پردا وجهي توهان کان لڪائي ڇڏيو آهي ۽ جيڪا اسان جي زندگيءَ لاءِ اڄري ئي ذميوار آهي، جيتري فين جي زندگيءَ لاءِ گذريل صديءَ ۾ وچين طبقو، مزدورن کي هيچي مخلوق ڪوئي چوندو هو تہ اهو پنهنجي هيچي طبيعت جي ڪري لاقانونيت اختيار ڪري ٿو. ليڪن وچون طبقو ان دور ۾ ايترو ضرور ڪندو هو تہ ان هيچي مخلوق کي پنهنجيءَ جنس مان سمجهندو هو يا گهٽ ۾ گهٽ دل ۾ انهيءَ مخلوق کي آزاد محسوس ڪندو هو ۽ اها مخلوق پنهنجي محنت وڪڻڻ ۾ آزاد هئي. انگلستان وانگر فرانس ۾ بہ انسان پسنديءَ جو تصور آفاقي تصور هو.

باقي جيسين تائين جبري محنت جو واسطو آهي تہ اهو معاملو بلڪل ابتڙ آهي. انهيءَ ۾ ڪوبہ اقرارنامو نہ هوندو آهي، ان کان سواءِ ان ۾ ڏمڪي بہ ضروري آهي. ان ڪري ظلم وڌندو ويندو آهي. اسان جا سمنڊ پار جا فوجي "مادر وطن" جي

انساني برادريءَ جي تصور کي رد ڪري ڇڏين ٿا ۽ انساني نسل تي هٿ جا ٺهيل ڪجهه اصول مڙهيو ٿا ڇڏين. جيئن ته ڪوبه شخص ڏوهه ڪرڻ کان سواءِ پاڻ جهڙن ماڻهن کي نه غلام بنائي سگهي ٿو ۽ نه وري قتل ڪري سگهي ٿو، ان ڪري اهي فوجي هي اصول ناهيندا آهن ته ديسي باشندو، اسان جهڙو انسان ناهي. اسان جي فوجن جي حوالي هيءَ ڪم آهي ته اهي هن ڇڙي عقيدي کي حقيقت ۾ تبديل ڪن. انهن کي اهو به حڪم ڏنو ويندو آهي ته اهي فتح ڪيل ملڪ جي رهاڪن کي "مٿاهين درجي جي باندرن" تائين پهچائين ته جيئن انهن کان نو آبادڪار بار برادريءَ جو ڪم وٺڻ جائز قرار ڏئي سگهن. ابيڪن ۾ تشدد جو استعمال رڳو انهيءَ ڪري نه ٿيندو آهي ته ان جي ذريعي غلامن کي ڪجهه مفاصلي تي رکيو وڃي، پر مقصد هيءُ هوندو آهي ته انهن غلامن جي انسانيت ختم ڪئي وڃي. هن ڳالهه جي هر ممڪن ڪوشش ڪئي ويندي آهي ته انهن جي روايتن کي مٽايو وڃي؛ انهن جي زبان جي جاءِ تي پنهنجي زبان رائج ڪئي وڃي؛ ۽ انهن جي تهذيب کي ٻي ڪا تهذيب ڏيڻ بنا برباد ڪيو وڃي. رڳو جسماني ٽڪاوٽ ئي ڪين مات ڪرائي ڇڏيندي. بک ۽ بيماريءَ جي باوجود هنن ۾ جيڪڏهن ڪو ولولو باقي رهيو ته خوف انهيءَ ڪم کي مڪمل ڪري ڇڏيندو. هارين تي بندوقون ايون ڪيون ويندون آهن. غير فوجي انهن جون زمينون ڦرڻ ايندا آهن ۽ ڇهڪ هٽي هٽي انهن کي مجبور ڪندا آهن ته اهي هاري سندن لاءِ زمين پوکين. جيڪڏهن ڪو هاري طاقت آزمائيءَ لاءِ تيار ٿيندو آهي ته فوجي ان تي گولي هلائيندا آهن ۽ لاش زمين تي ڊڪ تي ويندو آهي ۽ جيڪڏهن هو هٿيار ڦٽا ٿو ڪري ته پاڻ ذليل ٿو ٿئي ۽ انسان ئي نه ٿو رهي. شرم ۽ خوف هن جي جسم ۾ ڏاروجهي ڇڏيندا آهن ۽ هن جي اندر جي شخصيت ٽڪر ٽڪر ٿي ويندي آهي.

سارو ڪاروبار فاتحانہ انداز ۾ ماهرن جي ذريعي هلي ٿو. "نفسياتي ادارا" ڪلهہ قائم نہ ٿيا آهن ۽ نہ "برين واشنگ" ڪالهہ ئي وجود ۾ آئي آهي. پوءِ بہ انهن ڪوششن هوندي بہ ڪٿي مقصد حاصل نہ ٿيو آهي. نہ ڪانگوءَ ۾، جتي شيدين جا هٿ وڍيا ويندا هئا، نہ انگولا ۾ جتي تازو بي چين ماڻهن جي چپن ۾ سوراخ ڪري تالا لڳايا ويا. آءٌ اهو نہ ٿو چوان تہ انسان کي جانور بنائڻ ناممڪن آهي. آءٌ صرف اهو ٿو چوان تہ توهان ان حد تائين ان وقت تائين وڃي نہ ٿا سگهو، جيسين تائين غلامن کي حد کان وڌيڪ ڪمزور نہ ٿا ڪريو. رڳو مُڪن سان ڪم ڪونہ ٿيندو. توهان کي بک زياده وڌائڻي پوندي، ۽ غلامي ۾ اها ئي ڏکيائي آهي. اهو ان ڪري جو توهان جڏهن پنهنجي ئي جنس جي ڪنهن شخص کي پاليل جانور بنايو ٿا تہ توهان- ان جي ڪم جي صلاحيت کي گهٽ ڪري ٿا ڇڏيو. توهان هن کي جيترو گهٽ ڏيندؤ، اهو ان کان توهان کي وڌيڪ مهانگو پوندو، جيترو هڪ هاري توهان کي آڻي ڏيندو. انهيءَ ڪري نو آبادڪار هن ڳالهہ تي مجبور ٿي ويندا آهن تہ غلام کي بنهہ هيٺو ڪري ڇڏين. اُن جو نتيجو ماڻهو ۽ جانور جي وچ ۾ "ديسي باشندو" نڪرندو. ٿڌل، بکيو، بيمار، ڊنل، پر رڳو هڪ خاص حد تائين- اهو انسان ڪارو هجي يا هيبو، ڳاڙهو هجي يا اڇو، هڪجهڙين خاصيتن جو مالڪ هوندو آهي. مڪار سست ۽ چور، جنهن جو ڪوبہ گذران جو ذريعو نہ هوندو آهي ۽ هو رڳو تشدد کي ئي سمجهندو آهي.

وڇارو نو آبادڪار! ان جا تضاد هاڻي وڌيڪ نروار ٿيڻ شروع ٿيندا آهن ۽ هن جو حال ابتڙ ٿيڻ لڳندو آهي. ڪيس ڪپي تہ جن کي هو لٿي ٿو، تن کي قتل ڪري ڇڏي- جيئن چرپائپ جي باري ۾ چيو ويندو آهي. ليڪن اهو ناممڪن آهي. ڇو تہ اهو نو آبادڪار، انهن جي لٽ مار بہ ڪري ٿو. هاڻي جيئن تہ هو پوريءَ ريت قتل عام نہ ٿو ڪري سگهي ۽ غلامي کي

جانورن جي سطح تائين نہ ٿو پهچائي سگهي، ان ڪري سندس انتظام ڏرو ٿيڻ لڳي ٿو. مشين پوئتي هلڻ شروع ڪري ٿي، ۽ هڪ سخت گير منطق غلامن کي پر ماريت جي خاتمي لاءِ مجبور ڪندو آهي. ليڪن اهو سڀ ڪجهه هڪدم نہ ٿيندو آهي. اول، اول تہ يورپي حڪومت جاري رهندي آهي. يورپي جنگ ۾ هارائي چڪو هوندو آهي، پر اها شڪست ظاهر نہ هوندي آهي. هن کي اڃا اها ساڃهہ نہ ٿي هوندي آهي تہ ديسي باشندو، اڃا رڳو "اڌ ديسي" ٿيو آهي. انهيءَ يورپيءَ جون ڳالهيون ٻڌڻ سان معلوم ٿيندو تہ اهو ديسين سان برو سلوڪ ان ڪري ٿو ڪري، جو انهن جي بدخصلتي جيڪا منجهن پختي ٿي چڪي آهي، تنهن کي ختم ڪري يا دٻائي ڇڏي. اهڙيءَ ريت ٽن نسلن کان پوءِ اها خطرناڪ جبلت ظاهر نہ ٿيندي. سوچڻ گهرجي تہ يورپيءَ جي مراد ڪهڙي خطرناڪ جبلت آهي؟ اها جبلت جيڪا غلامن کي مالڪن جي قتل جي ترغيب ڏئي ٿي؟ ڇا هو هتي پنهنجي ٿي ظلم کي سڃاڻي نہ ٿو سگهي، جنهن جو رخ هاڻي خود سندس طرف موڙي چڪو آهي. انهن مظلوم هارين جي بربريت ۾ ڇا هو پنهنجي نوآبادڪارانہ بربريت کي پروڙي نہ ٿو سگهي، جيڪا انهن هارين جي رڳ رڳ ۾ رچي چڪي آهي ۽ جيڪا هاڻي لاعلاج آهي. انهيءَ جو سبب ڳولڻ ڏاڍو سولو آهي. هي نادرشاهي مخلوق پنهنجي بي پناهہ طاقت جي نشي ۾ سرشار ۽ ان جي خاتمي جي خوف ۾ وڙهيل، هاڻي اهو ڇڳيءَ ريت ياد نہ ٿي ڪري سگهي تہ ڪڏهن اها انساني لباس ۾ به هئي. هاڻي هوءَ پاڻ کي انسان جي بدران "ڪوڙو" يا "بندوق" سمجهڻ لڳي ٿي. ڪيس يقين هوندو آهي تہ جيڪڏهن ديسي باشندن جي جبلي محرڪن جون راهون متعين ڪيون وڃن، تہ پوءِ "گهٽ نسل" جي ماڻهن کي پاليل جانورن جي درجي تي آڻي سگهجي ٿو. ليڪن انهيءَ عمل دوران هو انساني ياد ۽ انهن تي چٽيل ان مٽ نشانن

جو محاسبو نہ ٿو ڪري. ان کان سواءِ هڪ ٻي شيءِ آهي، جنهن کي هو ٻنهي سمجهي نہ ٿو سگهي ۽ اها هي تہ اسان پنهنجي ان اصلي حيثيت کان جيڪا ٻين اسان کي ڏني آهي، ڀرپور انڪار ڪريون. اسان چيو هو "ٿي نسل!" مگر ٻي پيڙهي جڏهن پنهنجون اکيون کولي ٿي تہ اها پنهنجي مائٽن تي ڪوڙا وسندي ڏسي ٿي. نفسياتي طب جي اصطلاح ۾ اها پيڙهي پوري عمر لاءِ "زخمي" ٿي وڃي ٿي. ليڪن تشدد جو اهو لڳاتار سلسلو هن کي صفا ڏهائڻ جي بدران هڪ اهڙي ناقابل برداشت تضاد ۾ مبتلا ڪري ڇڏي ٿو، جنهن جو ڪيتو پوريءَ نو آبادڪار کي سگهو يا ڏهر سان پوڳڻو پوندو ۽ ان کان پوءِ جڏهن ان تشدد دوران پليل پيڙهيءَ جو وارو اچي ٿو ۽ جڏهن اها اهو سمجهڻ لڳي ٿي تہ بڪ، ذلت ۽ مصيبتون ڇا هوندون آهن، تڏهن انهيءَ جو جوش ۽ جذبو، پرندڙ جبل وارو زور ۽ شور اختيار ڪري وٺي ٿو. ان وقت انهن بڪين ۽ اگهاڙن ۾ اهڙي طاقت پيدا ٿي، اهڙي اچي ٿي، جيتري ظالم قوتن انهن کي ڏهائڻ لاءِ خرچ ڪئي هئي. توهان چوڻ ٿا تہ اهي تشدد کان سواءِ ڪجهہ بہ سمجهڻ لاءِ تيار ناهن، بلڪل صحيح! ابتدا ابتدا ۾ تہ تشدد رڳو ٻاهرين نو آبادڪار ئي ڪري ٿو ۽ پوءِ ديسي جلدي ئي انهيءَ تشدد کي پنهنجي آزاديءَ جو هتيار ڪري قبول ڪن ٿا. انهيءَ جو مطلب اهو ٿيو تہ اوهان جو ئي تشدد اسان کي امانت با سلامت واپس ڏنو ٻيو وڃي! بلڪل اهڙي نموني، جهڙي نموني آرسيءَ ۾ اسان جي ئي شڪل اسان سان ملڻ لاءِ اڳتي وڌي اچي ٿي. انهيءَ سلسلي ۾ ڪابہ غلط فهمي نہ هئڻ گهرجي. هي چرپائپ واري ڪاوڙ، هي تاخي ۽ بدمزاجي، اسان کي قتل ڪرڻ جي هر وقت خواهش، هي رڳن جي تڪ، جيڪا ڀري ٿيڻ کان گهبرائي ٿي؛ اهو سڀ ڪجهہ انهن کي انسان بنائي ٿو، انسان ـــ! رڳو نو آبادڪارن جي ڪري، جو اهي هنن کي ٻار برادريءَ

جا جانور بنائڻ چاهيندا آهن- نو آباد ڪارن جي ڪري ۽ نوآباد ڪارن جي خلاف، نفرت، انڌي نفرت، جيڪا هيل تائين بنا صورت جي هئي، رڳو اهائي غلام ديسين جي دولت آهي. مالڪ ڪين للڪاريندو آهي ته اهو ڪين جانور بنائڻ ٿو چاهي، ليڪن اهو انهن ڪي صفا ختم نه ٿو ڪري، ڇو ته ان جو پنهنجو مفاد ڪين وچ ۾ ئي روڪي ڇڏي ٿو. بس، هي "اڌ ديسي" اڃا به انساني حيثيت برقرار رکن ٿا. انهيءَ جو سبب جابرن جي قوت ۽ ڪمزوري آهي، جيڪا ديسين ۾ پهچي، جانورن جي درجي ۾ داخل ٿيڻ کان صاف انڪار جي صورت اختيار ڪري ٿي وڃي. ان کان پوءِ جڪي ڪجهه ٿئي ٿو، تنهن کي اسان چڱيءَ رات سمجهي سگهون ٿا. اهي فطري طرح سست هوندا آهن. اها به شرارت انگيزيءَ جي هڪ صورت آهي. اهي مڪار ۽ چور هوندا آهن. ٿورو اندازو ته لڳايو! ليڪن انهن جون نئيون نئيون چوريون هڪ اهڙي مزاحمت جي شروعات آهن، جيڪا اڃا غير منظم آهي، خير اهو ته ڪجهه به ناهي. انهن ۾ اهڙا ماڻهو به هوندا آهن، جيڪي خالي هٿين بندوقن سان ٽڪر کائيندا آهن. اهي انسان انهن ڪمزور غلامن جا هيرا آهن. پيا پاڻ کي انساني درجي تي واپس آڻڻ لاءِ يورپ وارن کي قتل ڪندا آهن. اهڙن کي هڪدم يورپ وارن جي فوج گوليءَ جي منهن مان ڪڍندي آهي. هاڻي اهي چور هجن يا شهيد، انهن جي پيڙا ڏنل عوام کي انهن بلندين سان همڪنار ڪندي آهي. ها ڏنل! ان ڪري جو انهيءَ نئين سطح تي بيٺڪي تشدد، ديسي باشندن جي دلين ۾ خوف ۽ هيبت جي زبردست لهر پيدا ڪندو آهي. انهيءَ خوف مان منهنجي مراد نرو خوف ناهي، جيڪو هو اسان جي تشدد جي بيپناهه وسيلن جي ڪري محسوس ڪندا آهن، پر آن خوف مان مراد اهو خوف آهي، جيڪو هنن جو بيپناهه غصو هنن ۾ پيدا ڪندو آهي. هو پنهنجي طرف بلند ٿيل بندوقن ۽ ان هيبت ناڪ داخلي مجبوري

۽ قتل جي خواهش جي وچ ۾، جيڪا هنن جي روح جي گهرائين مان پيدا ٿي آهي ۽ جنهن کي هو هميشه سچائي نه ٿا سگهن، گهيرجي وينندا آهن. ان ڪري، جو پهرين پهرين تشدد هنن طرفان ناهي ٿيندو. اهو تشدد اسان جو ئي هوندو آهي، جيڪو هنن ۾ گهڙي ڪين ٽڪرا ٽڪرا ڪري ٿو ڇڏي؟ انهن مظلوم انسانن جو پهرون عمل هيءُ هوندو آهي ته هو پنهنجي اڪل غصي کي اندر ئي اندر دبائي ڇڏيندا آهن. اهڙي عمل کي هنن ۽ اسان جا اخلاقي قدر خراب قرار ٿا ڏين، مگر اهو عمل هنن جي انسانيت جي آخري پناهه گاهه آهي؟

فينن کي پڙهو. توهانکي خبر پوندي ته ڪهڙيءَ ريت پنهنجي بيوسيءَ جي حالت ۾ ديسي باشندن جي اجتماعي لاشعور جو اظهار انهن جي چرپائپ وارين قتل جي حرڪتن ۾ ٿئي ٿو. جيڪڏهن اهو دبيل غصو ٻاهر نڪرڻ لاءِ ڪا واٽ نه لهي سگهي، ته اندر ئي اندر دُکي دُکي مظلوم انسان کي ئي تباهه ڪري ڇڏيندو. پاڻ کي انهيءَ جبر مان ٻاهر ڪڍڻ لاءِ ديسي باشندا پاڻ هڪ ٻئي کي قتل ڪندا آهن. جيئن ته اهڙي ڪمزوريءَ واري حالت ۾هو اصلي دشمن جو مقابلو نه ڪري سگهندا آهن، ان ڪري مختلف قبيلا پاڻ ۾ وڙهندا آهن — ۽ توهان بينڪي حڪمت عمليءَ تي پروسو ڪري سگهو ٿا، ته اها هنن جي باهمي دشمنين کي برقرار رکندي آهي. اهو شخص جيڪو پنهنجي ٻاهه جي خلاف چاقو کڻي ٿو، سو هيئن ٿو سمجهي ته هن پنهنجي گڏيل ذلت جي شڪل کي هميشه هميشه لاءِ برباد ڪري ڇڏيو آهي. جيتوڻيڪ ڪفاري طور استعمال ٿيندڙ هي مقتول، پنهنجي رت جي اج پوريءَ طرح اجهائي نه ٿا سگهن. توپن جي خلاف قدم وڌائڻ کي هو صرف هڪ ئي طريقي سان روڪي سگهن ٿا، ۽ اهو هيءُ ته هو اسان جو ڪم پورو ڪن. اهڙيءَ ريت هو پاڻ

انسان ڪشيءَ جو ڪم تيز ڪري ڇڏيندا آهن. جنهن ڪي هو پهرين رد ڪندا آهن. نوآبادڪارن جي پر مسرت نگاهن جي سامهون هو پنهنجي ڏي ماڻهن کان بچڻ لاءِ مافوق‌الفطرت عنصرن کي ڍال وانگر استعمال ڪندا آهن. ڪڏهن قدرم ۽ ڊپ ڏيارينڊڙ ديو مالائي رسمن کي زنده ڪندا آهن ۽ ڪڏهن وهم پرستيءَ جي ٻنڌڻن ۾ پاڻ کي جڪڙي ڇڏيندا آهن. اهڙي طرح وهم وسوڙل انسان پنهنجي داخلي ضرورتن کان فرار حاصل ڪندو آهي. هو ڪن اهڙين رسمن سان پنهنجو پاڻ کي وابسته ڪري ڇڏيندو آهي، جيڪي هر وقت سندس ڏيان پاڻ ڏانهن ڇڪائيندڙ رهنديون آهن. هو ناچ ڪندا آهن ۽ ناچ ڪين مشغول رکندو آهي. اهو رقص، انهن رڳن جي ڏکوئيندڙ ڇڪ کي ڍرو ڪندو آهي. ان کان سواءِ اهو رقص ڳجهي نموني، ڳڻتي ڪري انهن جي بيخبريءَ ۾، اهڙي انڪار جو ٻهروپ هوندو آهي، جنهن جو اظهار هو سئون سڌو نه ڪري سگهندا آهن - ۽ اهو رقص ٻهروپ هوندو آهي ان قتل جو، جيڪو هو نه ڪري سگهيا آهن. ڪن علائقن ۾ هو آخري حربو استعمال ڪندا آهن- يعني "روحن سان ميلاپ"- ماضيءَ ۾ اهو هڪ سادو سودو مذهبي تجربو هو. جنهن جو مطلب هو عقيدت مندن جو پاڪ ۽ اعليٰ شين سان راز و نياز. مگر هاڻي هو ان کي ذلت ۽ نامرادي جي خلاف هتيار طور ڪتب آڻين ٿا.

ممبو جمبو ۽ قبيلي جا ٻيا اوتار هنن تي نازل ٿيندا آهن ۽ انهن تي ڇانئجي، انهن جي تشدد کي وجد جي ڪيفيت وسيلي برباد ڪندا آهن. ايتري تائين جو اهو تشدد مڪمل طرح نڪري وڃندو آهي. ان نموني سان اهي اوتار انهن جو بچاءُ ڪندا آهن ٻين لفظن ۾ غلام ماڻهو پرماري ڪشيدگيءَ کان پاڻ کي اهڙي رٿ بچائيندا آهن ۽ مذهبي ڪشيدگيءَ ۾ پناهه گولينداآهن.

آن جو اچرج جهڙو نتيجو هيءُ نڪرندو آهي، جو اهي انهن پنهي چڪتائن کي پاڻ ۾ ملائي ڇڏيندا آهن، ۽ انهن مان هرهڪ پئي جي لاءِ طاقت ثابت ٿيندي آهي. پوءِ ڪڏهن وهم پرستيءَ جي هيءَ صورت ٿيندي آهي، جو وهم ۾ مبتلا شخص، جيڪو پنهنجي پوت جي هر وقت جي مهٽن کان تنگ اچي ويندو آهي- ۽ هڪ ڏينهن فرشتي جو آواز ٻڌڻ شروع ڪندو آهي، جيڪو کيس مبارڪباد ڏيندو آهي. ليڪن مهٽن جو سلسلو پوءِ به بند نه ٿيندو آهي. هاڻي رڳو ايترو ٿيندو آهي جو مهٽن کان پوءِ مبارڪ به ملندي رهندي آهي. اها هڪ حفاظتي ترڪيب آهي. مگر قصو به اتي ئي پورو ٿي ويندو آهي. ذات به اڌ ٿي ويندي آهي ۽ مريض چرپاٽپ جو شڪار ٿي ويندو آهي. مگر ڪن ٻين چوندڙن بدقسمتن لاءِ هڪ ٻيو جن به ٿيندو آهي، جنهن جي باري ۾ اسان اڳ ۾ ڳالهائي چڪا آهيون، ۽ اهو آهي مغربي تهذيب! تون چوندين ته آءٌ جيڪڏهن انهن جي جاءِ تي هجان ها ته ٻين جي بجاءِ پنهنجي ئي محبو جمبو کي ترجيح ڏيان ها. بلڪل ٺيڪ! تو صورتحال سمجهي ورتي آهي، پر اڌوري، ان ڪري جو تون انهن مان ناهين، يا گهٽ ۾ گهٽ اجا تائين ناهين. جيڪڏهن نه ته پوءِ توکي خبر پئجي وڃي ها ته هو چوندڙ نه ٿا ڪري سگهن. هنن کي پئي رکڻا پون ٿا. به دنياڻون! جنهن جو مطلب آهي به مرگهيون- هو سڄي رات رقص ڪندا آهن ۽ صبح جو سوير گڏيل دعا پڙهڻ لاءِ ڪٺا ٿي ويندا آهن. ڏينهون ڏينهن ڏار وڌندو ويندو آهي- اسان جو دشمن سندس پاڙن جو ساٿ ڇڏي، اسان سان ملي ويندو آهي. سندس پاڙ به ان جي پيروي ڪندا آهن. "ديسي باشندي" جي صورتحال هڪ اهڙي صورتحال ٿئي ٿي، جيڪا نوآبادڪار خود پيڻکي عوام جي اجازت سان نه صرف اتي پکيڙي ٿو، پر ان کي برقرار به رکي ٿو.

انساني حالتن جي هڪ ئي وقت دعويٰ ۽ انهن کان انڪار- اهو ڏماڪي سان ڦاٽندڙ تضاد آهي، ۽ انهيءَ جي ڪري ئي ڏماڪو ٿيندو آهي. اهاڳالهه تون به سمجهين ٿو ۽ مان به- ۽ اسان جو دور اهو دور آهي، جنهن ۾ تار کي باهه لڳائي پئي وڃي، جڏهن وڏندڙ آبادي پاڻ سان گڏ گهڻو ڏکار آڻي ٿي، ۽ جڏهن هي تازا چاول ٻار، موت کان وڌيڪ زندگيءَ کان ڊنل نظر ٿا اچن— ته پوءِ اهڙي صورت ۾ تشدد جو سيلاب سمورين رڪاوٽن کي وهائي ويندو آهي. الجزائر ۽ انگولا ۾ جيڪڏهن يورپي نظر اچي ٿو ته قتل ڪيو ٿو وڃي. هي اهو وقت آهي جڏهن اسان جا هٿيار، اسان ڏانهن واپس موٽي رهيا آهن. هي تشدد جو ٿيون دور آهي. هاڻي انهيءَ جو وهڪرو اسان ڏانهن آهي. انهيءَ جو حملو اسان تي ٿي رهيو آهي. پر اسان اڳ جيان اڃا به ان ڳالهه کي نه ٿا سمجهون، ته اسان ئي ان ڳالهه جو آغاز ڪيو هو. "آزاد خيال" هاڻي حيران آهن. هاڻي آهي خود تسليم ڪن ٿا ته اسان درسين سان خوش اخلاقيءَ جو سٺو مظاهرو نه ڪيو. ٻيو هيءُ ته اها چڱي ۽ سمجهه پري ڳالهه ٿئي ها، جو اسان کين ڪجهه نه ڪجهه حق ته ڏئي ڇڏيون ها. هو انهيءَ کان وڌيڪ ڪجهه نه ٿا چاهين ته اسان ڏيهين کي ٿورو ٿورو ڪري بنا سفارش انهيءَ مخصوص ڪلب جو ميمبر بنائي ڇڏيون ها، جيڪا اسان جي جنس جي ڪلب آهي. ۽ هاڻي هي وحشت خيز چرپائپ وارو لاڙو انهن "آزاد خيالن" سان به اهڙو ئي ورتاءُ ڪري رهيو آهي، جهڙو بچڙن نوآبادڪارن سان. وطن (يورپ) جي ڪاهي ڏر وارا به پريشان آهن. آهي ديسي باشندن جي صحيح صورتحال کان واقف آهن، ۽ ان انتهائي ظلم کي سمجهن ٿا، جنهن جو شڪار ديسي باشندن کي بنايو ويندو آهي. هو انهن جي بغاوت کي خراب نه ٿا سمجهن، ان ڪري جو هنن کي خبر آهي ته انهيءَ بغاوت پيدا ڪرڻ جو سبب يورپ وارن جا

ڪارناما ٿي آهن. ان سڀ ڪجهه هوندي به ڪاڀي ڌر وارا سوچين ٿا ته آخر هر شيءِ جي حد ٿيندي آهي. هي گوريلا اهو ڏيکارڻ لاءِ سندرو پڌرو بيٺا آهن ته اهي بهادر آهن. اهو ثابت ڪرڻ لاءِ ته اهي به انسان آهن، ان کان بهتر ٻيو ڪوبه طريقو ناهي. ڪڏهن ڪڏهن ڪاڀيءَ ڌر وارا انهن گوريلن کي چيندا آهن ته "توهان حد کان وڌي رهيا آهيو. هاڻي اهڙيءَ حالت ۾ اسان توهان جي وڌيڪ حمايت نه ٿا ڪري سگهون"

ـــ ديسي باشندا انهن جي حمايت جي ڪابه پرواهه نه ڪندا آهن. ڪاڀي ڌر وارن جي حمايت سان هنن کي جيڪو فائدو ٿي سگهي ٿو، ان کي هو ڪنهن به وقت ذڪرائڻ لاءِ تيار رهندا آهن، هڪ دفعي جنگ شروع ٿي ته هنن کي هن پڪي پختي حقيقت جي خبر پئجي ويندي ته اسان سان هر هڪ پنهنجو ڪردار ادا ڪيو آهي ۽ غاصبن کان ڪجهه نه ڪجهه ضرور ڦريو آهي. هاڻي هو ڪنهن سان به سٺو برتاءُ نه ڪندا.

ـــ هاڻي هنن کي محض هڪ فرض ادا ڪرڻو آهي، ۽ هڪ مقصد حاصل ڪرڻو آهي، يعني هر ممڪن طريقي سان سامراج کي پنهنجي ملڪ مان ٻاهر ڌڪي ڪڍن. اسان کان وڌيڪ دور اندڀش ماڻهو نيٺ انهيءَ فرض ۽ مقصد کي تسليم ڪندا. ليڪن انهيءَ آزمائش ۾ اسان کي مجبورن اهي غير انساني طريقا به ڏسڻا پوندا، جيڪي هيءَ انسان کان گهٽ درجي واري مخلوق، انسانيت جي منشور حاصل ڪرڻ لاءِ استعمال ڪندي. ان ڪري، ترت ڪين اهو منشور ڏيڻ گهرجي، ته جيئن اهي پر امن طريقي سان پاڻ کي ان منشور جو لائق بنائڻ جي ڪوشش ڪن. ڏٺو توهان ته اسان جا اعليٰ ترين ماڻهو به نسلي تعصب کان پاڪ ناهن!

بهتر آهي ته اهي فيئن پڙهن. هو انهيءَ ڳالهه کي واضح ٿو ڪري ته هي نه ڏيجندڙ تشدد رڳو ڪاوڙ ۽ غصو ناهي؛ نه

وحشي جبلتن جو اظهار آهي، نہ ئي هي احتجاج آهي، پر هيءُ اهو عمل آهي، جنهن جي ذريعي انسان پاڻ پنهنجي تخليق ڪري رهيو آهي. منهنجو خيال آهي اسان به ڪڏهن انهيءَ حقيقت کي سمجهندا هئاسون، مگر هاڻي ان کي وساري چڪا آهيون تہ تشدد جي ڦٽن جو علاج اخلاق جي اظهار سان ممڪن ڪونهي. انهن ڦٽن جو ملهم وري به تشدد ئي آهي. ديسي باشندو پنهنجي هتيارن جي طاقت سان نو آبادڪار کي ڏکي ٻاهر ڪڍي، سامراج جي پيدا ڪيل اعصابي بيمارين جو علاج ڪندو آهي. جڏهن هن جي ڪاوڙ ختم ٿي ويندي آهي، تڏهن هو پنهنجي وڃايل معصوميت واپس ڪري وٺندو آهي. پنهنجي ذات جي سڃاڻپ حاصل ڪري وٺندو آهي ۽ اهڙيءَ طرح پنهنجو پاڻ کي تخليق ڪندو آهي. اسان جيڪي آزاديءَ جي انهيءَ جنگ کان بلڪل پري آهيون، سي ان کي بربريت جي فتح سمجهندا آهيون. ليڪن اها جنگ، خود بخود آهستي آهستي مگر يقيني طور باغين جي آزاديءَ جي ضمانت بنجي ويندي آهي. ان ڪري، جو هوريان هوريان انهن جي چوڌاري سامراجي انڌيرا ختم ٿيندا ويندا آهن. اها جنگ هڪ پيرو شروع ٿي تہ ان کان پناهہ ممڪن ئي ڪانہ آهي. توهان پاڻ ڊڄو يا نہ ڊڄو يا تہ توهان پنهنجو پاڻ کي مصنوعي زندگيءَ جي رحم و ڪرم تي ڇڏي ڇڏو، جيڪا زندگي توهان کي ٽڪرا ٽڪرا ڪري ڇڏيندي، يا توهان باضابطہ زندگيءَ جو پيدائشي حق حاصل ڪريو.

جڏهن هاري پنهنجي هٿ ۾ بندوق کڻندو آهي (وڏيري جي خدمت لاءِ نہ) تہ پراڻي ڏند ڪٿائي قصن ۽ رسمن جو اثر بلڪل ختم ٿي ويندو آهي. هڪ هڪ ڪري هو سمورين رڪاوٽن کي هٽائي ڇڏيندو آهي. هڪ باغيءَ جو هتيار سندس زندگيءَ جي ضمانت آهي. ان ڪري جو جنگ شروع ٿي تہ قتل ڪرڻو ئي پوندو آهي. ڪنهن يورپيءَ کي قتل ڪرڻ جو مطلب هڪ

ڪم ۾ ڪاڄ هوندو آهي. يعني ظالم ۽ مظلوم انسان ٻئي هڪ ئي وقت ختم ٿي ويندا آهن. هڪ مرده لاش ۽ هڪ آزاد انسان باقي رهجي ويندا آهن. اهو زنده شخص، پهريون ڀرو پنهنجي ڀرن هيٺان قومي سر زمين محسوس ڪندو آهي. انهيءَ گهڙي قوم هن کان ڀري نه هوندي آهي. هو جتي ويندو آهي قوم هن سان گڏ هوندي آهي ۽ هن جي نظرن کان ڪڏهن ڀري نه ٿيندي آهي. ان ڪري جو اها هن جي آزاديءَ سان هم آهنگ هوندي آهي. ليڪن پهرئين ئي لوڏي سان سامراجي فوج ڪارروائي شروع ڪري ڏيندي آهي، ۽ نڏهن يا تہ سڀ متحد ٿي ويندا آهن يا قتل ٿي ويندا آهن. قبائلي دشمنيون ختم ٿي ويندڙون آهن. ان جو پهريون سبب هيءُ آهي تہ انهن دشمنين سان انقلاب کي ڇيڙي رسڻ جو اندڪشو هوندو آهي. ليڪن وڏيڪ گهرو سبب هيءُ آهي تہ پهرين ۾ انهن هن کان سواءِ ٻيو ڪوبہ ڪم نہ ڪيو تہ تشدد جو رخ غلط دشمنن ڏانهن موڙيو ٿئاڻون — ۽ جيڪڏهن اهي دشمنيون باقي رهجي وڃن ٿيون، جيئن ڪانگو ۾، تہ ان جو سبب هيءُ آهي تہ انهن کي سامراج جا ايجنٽ برقرار رکندا آهن—

— قوم اڳتي قدم وڌائيندي رهندي آهي. پنهنجي هر فرزند لاءِ اها اتي موجود هوندي آهي، جتي هن جا سڀ پاڙر رڻ ۾ راماڻا ڪندا آهن. اهڙي وقت ۾ اهو احساس، جيڪو هو پاڻ ۾ هڪ ٻئي لاءِ رکندا آهن، سو ان نفرت کان بلڪل مختلف هوندو آهي، جيڪا هو توهان جي لاءِ محسوس ڪندا آهن. هو پاڻ ۾ پاڙر آهن، اُن ڪري جو هنن مان هر هڪ قتل ڪندو آهي ۽ ڪنهن ۾ وقت قتل ڪرڻ لاءِ تيار رهندو آهي.

فيئن پنهنجي پڙهندڙن کي "ڇڙواڳيءَ" جي حدن ۽ "تنظيم" جي ضرورت ۽ اُن جي خطرن کان واقف ڪندو رهي ٿو. نڏهن ۾ تحريڪ جي هر موڙ تي هو ڪٿي ڪيترو ئي

ڪم ڇو نہ ڪندو هجي، انقلابي شعور گهرو ٿيندو ويندو آهي. رهيل سهيل مونجهارا ختم ٿيندا ويندا آهن. هاڻي الجزائري قومي محاذ آزاديءَ جي سپاهي جي ماتحتي واري الجهن جي باري ۾ گفتگو ڪرڻ جي ڪابہ ضرورت نہ رهندي آهي.

اکين ٿان پردا هٽن ڪان پوءِ هاري پنهنجي ضرورتن جو اندازو لڳائيندو آهي. پهرين تہ آهي اترڙون هيون، جو انهن جي سوچ ئي هن لاءِ موت آڻيندي هئي، پر هو انهن کي نظر انداز ڪرڻو ويٺو هو، ۽ هاڻي هو انهن کي پنهنجي لاءِ لازمي تصور ڪري ٿو: هي تشدد جيڪو عوام مان ڦٽي ٿو ۽ جيڪو عوام کي لڳاتار پنج سال ثابت قدم رکي ٿو ـــ اٺ سال ـ جيئن الجزائر وارن ڪيو آهي. انهيءَ تشدد ۾ فوجي، سياسي ۽ سماجي ضرورتن کي هڪ ٻئي کان ڌار نٿو ڪري سگهجي. جنگي ڪمان ۽ عهدن جا سوال پيدا ڪري، اهڙا نـوان ڍانچا تيار ڪيا ويندا آهن جيڪي اڳتي هلي امن جا پهريان بنيادي ادارا بڻبا ـ هاڻي نين روايتن جو انسان خوفناڪ حالتن مان پيدا ٿيل مستقبل جو انسان هوندو. هاڻي اسان هن کي هڪ اهڙي قانون جي ذريعي جائز حق حاصل ڪندي ڏسون ٿا، جيڪو هر روز جنگ مان ٺهي ٿو ۽ ٺهندو آهي. هڪ دفعو جڏهن آخري نوآبادڪار قتل ٿي ويندو، يا وطن موٽي ويندو يا ڏيهين ۾ ضم ٿي ويندو، تہ پوءِ ٿورائيءَ جو نسل ختم ٿي ويندو، ۽ ان جي جاءِ اشتراڪيت حاصل ڪري وٺندي. ليڪن اترو ئي ڪافي ناهي ۽ هڪ باغي انهيءَ تي ماڻ ڪري نہ ويهندو آهي. توهان يقين ڪريو تہ هـو پنهنجي جان جي بازي انهيءَ لاءِ نہ ٿو لڳائي تہ سابق "مادر وطن" جي رهاڪوءَ جي حيثيت حاصل ڪري. توهان ڏسو! هو ڪيترو پر سڪون آهي! شايد هو هڪ ٻئي "ڊين بين ڦو" جو خواب ڏسي

رهيو آهي.(١) ليڪن اهو نه سمجهجو ته هو صرف ان تي انحصار ڪري رهيو آهي. هو ته هڪ فقير آهي، جيڪو پنهنجي غربت سان گڏ پوريءَ طرح هٿيار بند اميرن جي خلاف جنگ ڪري رهيو آهي، فيصلي ڪُن سوچ جي اميد ۾ — ۽ انهيءَ اميدڪان سواءِ ٿي هو پنهنجي مخالفن کي اٿرو ٽڪائڻ ٿو چاهي ، جو آهي ڪائنس بيزار ٿي وڃن. اهو سڀ ڪجهه خوفناڪ نقصانن کان سواءِ نه ٿيندو. سامراجي فوج بي حد خونخوار ٿي ويندي آهي. علائقن کي نشانو بنائو ويندو آهي؛ باغين جي خاتمي لاءِ مختلف اٽڪلون عمل ۾ آنديون ويندون آهن؛ آبادين جا تبادلا ٿيندا آهن؛ انتقامي ڪارروائيون ٿيندون آهن؛ عورتن ۽ ٻارن جو قتل عام ڪيو ويندو آهي. باغيءَ کي اها سڀ ڄاڻ هوندي آهي. هي نئون انسان، پنهنجي زندگي اڻين شروع ڪندو آهي، جڏ سندس حياتيءَ جا پويان پساهه آهن. هو پنهنجي پاڻ کي هڪ امڪاني لاش تصور ڪندو آهي. هو رڳو ان خطري کي مڃيندو ٿي ناهي ته نيٺ هن کي قتل ٿيڻو آهي، پر هن کي انهيءَ ڳالهه جو يقين هوندو آهي. انهيءَ امڪاني مثل انسان جا ٻار ٻچا ختم ٿي چڪا هوندا آهن. هن اٿرن ماڻهن کي مرندي ڏٺو آهي، جو هاڻي هو سوچ کي پنهنجي زندگيءَ تي ترجيح ڏيندو آهي. هاڻي هو پاڻ نه پر ٻيا سوچ جو ميوو ڪائيندا. هو زندگي، موت ۽ ٻين اهڙين سڀني شين کان بيزار ٿيل هوندو آهي. ليڪن سندس دل جي اها بيزاري، ناقابل يقين شجاعت جو سرچمو آهي. اسان کي اسان جي انسانيت، نا اميدي ۽ موت جي ٻئي پار ملي

---

(١) ڊين بين ڤو ويٽنام ۾ فرينچ فوجي اڈو، جنهن تي ويٽ نامي عوامي فوج، جنووي ١٩٥٤ع ۾ حملو ڪيو ۽ ٥٥ ڏينهن جي لڳاتار رات ڏينهن جي وڙهه کان پوءِ ٧ مئي ١٩٥٤ع ۾ فرانسيسي فوج کي ويٽنام جي عوامي فوج شڪست ڏني.

ٿي. اهاڙي انسانيت، تشدد ۽ موت کان مٿي ملي ٿي. اسان، جن هوائن جا مزا ورتا، باغي انهن جو واچوڙو آهي. هو جنهن تشدد جي تخليق آهي، انهيءَ سان هر گهڙيءَ هـو پنهنجي انسانيت حاصل ڪري ٿو. اسان هن جي ڪري انسان بڻيا رهياسين، هاڻي هـو اسان جي بنياد تي انسان بنجي رهيو آهي. مگر هڪ مختلف انسان، بهتر صلاحيتن جو مالڪ انسان! فينن اتي بيهي رهي ٿو. هن وات ڏيکاري ڇڏي آهي. هو انهن ماڻهن جو نمائندو آهي جيڪي آزاديءَ جي جنگ ۾ مصروف آهن. هو اتحاد جو داعي آهي، يعني سمورن اختلافن ۽ علائقائي ويڇن جـي ابتڙ پوري عظيم آفريڪي ڪنڊ جي اتحاد جو داعي آهي، هن پنهنجو مقصد حاصل ڪري ورتو آهي. جيڪڏهن سامراجي خاتمي جي تاريخي مظهر کي پوري تفصيل سان بيان ڪرڻ چاهي ها ته هو اسان جو ذڪر به ڪري ها. مگر هن جي خواهش اها ناهي. پر جڏهن اسان ڪتاب بند ڪريون ٿا ته مصنف ته پري رهيو سندس دليل بازي اسان جي ذهن ۾ جاري رهي ٿي. آن ڪري، جو اسان باغي عوام جي طاقت کي محسوس ڪريون ٿا ۽ پنهنجي طاقت سان ان جو جواب ڏيون ٿا ـــ ۽ هاڻي اسان پاڻ به ان ۾ شامل ٿي وڃون ٿا. ائين تشدد خود پنهنجي فطرت جي اعتبار سان اسان کي تبديل ڪري ٿو. جهڙيءَ ريت هن "اڌ ديسين" کي تبديل ڪيو آهي. اسان سان هر هڪ کي پنهنجيءَ پر ۾ ويچارڻ گهرجي، انهيءَ شرط سان ته اسان ٿورو به سوچيندا هجون. اڄ انهيءَ يورپ ۾، جيڪو فرانس، بيلجئم ۽ انگلستان کي رسيل ضربن جي ڪري سڪتي جي حالت ۾ آهي، پنهنجي ذهن کي هيڏانهن هوڏانهن ڪرڻ اهڙو ئي آهي، جهڙو سامراجيت جي جرم ۾ پاڻ کي شامل ڪرڻ.

هن ڪتاب کي ڪنهن ديباچي جي ڪابه ضرورت نه هئي. اها ضرورت آن ڪري به نه هئي، جو هن جو خطاب اسان سان

ناهي. پوءِ به مون هي ديٺاچو ان ڪري لکيو آهي ته جيئن ان جي دليل بازيءَ کي ڪنهن پختي نتيجي تائين پهچائان، ڇو ته اسان يورپ وارا به ڏاڍ جي خاتمي سان لاڳاپيل آهيون - يعني اسان مان هرهڪ جي اندر لڪل نوآبادڪار جي پاڙ پٽجي رهي آهي - جيڪڏهن حوصلو هجي ته اسان پاڻ کي ڏسون ته اسان جو ڪهڙو حال ٿي رهيو آهي. سڀ کان پهريائين اسان کي پنهنجي انسانيت پسنديءَ جي انڪشاف جو بلڪل اڳهاڙي حالت ۾ جائزو وٺڻو آهي، جنهن جو اسان هر وقت پرچار ڪندا رهندا آهيون. توهان ان کي بلڪل ننگو ڏسي سگهو ٿا ۽ اهو ڪو دلڪش ڏيک ناهي. اهو نظريو ڪوڙ جو نظريو آهي ۽ ڦرلٽ جو مڪمل جواز! آن جا مٺا لفظ، آن جي معقوليت جي بناوٽ، اسان جي ظلم ۽ تشدد لاءِ قانوني عذر بڻي رهيو آهي. هيءَ به هڪ مزيدار ڳالهه آهي ته عدم تشدد ۾ يقين رکندڙ چون ٿا ته اسان نه ظالم آهيون ۽ نه مظلوم. ڇڳو ٺيڪ آهي، جيڪڏهن توهان مظلوم ناهيو ته پوءِ جڏهن اها حڪومت جيڪا توهان جي ووٽ سان قائم ٿي آهي، ۽ جڏهن اها فوج جنهن ۾ توهان جو نندو پاءُ بنا ڪنهن عذر ۽ هيڪ جي نوڪري ڪري رهيو آهي، نسل ڪشيءَ ٿي سندرو ٻڌي بيهي رهي هجي ته توهان بلاشڪ ظالم آهيو ۽ جيڪڏهن توهان مظلوم بنجڻ پسند ڪريو ٿا ۽ ڏينهن ٻن لاءِ جيل ۾ وڃڻ جو خوف برداشت ڪريو ٿا ته ان وقت توهان رڳو اهو ٿا ڪريو ته پنهنجو لوهه باهه مان ڪڍي وٺو. ليڪن توهان ان کي ڪيئي ڪونه سگهندؤ، ان کي آخر تائين اني ٿي رهڻو آهي. ڏورو انهيءَ ڳالهه کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪريو. جيڪڏهن اڄ ئي تشدد شروع ٿي وڃي ۽ جيڪڏهن هن سرزمين تي ظلم ۽ برماريت ڪڏهن نه رهيا هجن ته پوءِ شايد عدم تشدد جو نعرو جهڳڙي کي ختم ڪري ڇڏي. پر جيڪڏهن ساري حڪومت ۽ توهان جا عدم تشدد جا تصور، ٻئي هڪ هزار سالن

جي ظلم سان مقرر ٿيندا هجن تہ پوءِ توهان جو هي پسپائيءَ وارو (پوئتي موٽ وارو) رجحان توهان کي ظالمن جي صف ۾ بيهاريندو. توهان کي اهو چڱيءَ طرح معلوم آهي تہ اسان ڦرلٽ ڪندڙ آهيون. توهان اهو بہ چاڻو ٿا تہ اسان "وڏن نون ڪندن" ۾ پڙهن سون ۽ ٻن ڏاڏن تي هٿ صاف ڪيو ۽ پوءِ انهن جي پيڙرول تي. ۽ اهي سڀ شيون اسان پراڻن ملڪن ۾ ڪٿي آڻاسين. انهن جا نتيجا بہ شاندار نڪتا. جيئن اسان جي محلاتن، اسان جي گرجا گهرن ۽ اسان جي عظيم صنعتي شهرن مان اهو ظاهر آهي -- ۽ پوءِ جڏهن اوچتو قيمتن گهٽجڻ جو خطرو پيدا ٿيو تہ بيڪي منڊين جي ڪري اها ضرب نرم پڻجي ويئي يا ان جو رخ بدلجي ويو. دولت سان مالا مال ٿي يورپ پنهنجي رهاڪن کي قانوني طور انساني حق ڏنا. ليڪن اسان جي انسان هجڻ جو مطلب هيءَ آهي تہ اسان سامراج جي جرم ۾ شريڪ آهيون، ڇو تہ اسان مان هرهڪ بنا ڪنهن چڏچوٽ جي سامراجي لٽ مار مان فائدو ورتو آهي. هي ٿلهو هيڊو ڪنڊ هاڻي فيئن جي خيال ۾ مايوسيءَ ۾ مبتلا ٿيڻ وارو آهي. ڪاڪتو پيرس کان بيزار هو. هي شهر هر وقت پنهنجي ٿي باري ۾ ڳالهائيندو رهي ٿو." ڇا يورپ انهيءَ کان ڪجهہ مختلف آهي؟ ۽ اي يورپ کان بہ وڌيڪ وحشي اتر آمريڪا! چئو! آزادي، هڪجهڙائي، انساني پائيچارو، محبت، وقار، حب الوطني. تو وٽ ٻيو ڇاهي؟ انهن سڀني شين جي باوجود اسان ڪيئن شيدين، گندن ڏهودين ۽ بيهوده عربن جي نسان جي خلاف تقريرن ڪرڻ کان نہ ٿا رهون. اعليٰ ذهن وارا ماڻهو، آزاد خيال يا رڳو نرم دل ماڻهو، اهو احتجاج ڪندا آهن تہ اهي هن قسم جي غير معقوليت کي سهي نہ ٿا سگهن. ليڪن اهڙي قسم جا ماڻهو يا تہ غلط فهميءَ ۾ مبتلا آهن يا بي ايمان" ان ڪري جو اسان جي لاءِ نسلي انسانيت پسنديءَ کان وڌيڪ ڪا معقول ڳالهہ آهي ٿي ڪانہ. ڇو تہ هڪ يورپي رڳو غلامي ۽ وحشت

جي تخليق سان ئي انسان بڻيو آهي. جيسيتائين ڪنهن ٻيءَ جاءِ تي ديسي باشندن جي آبادي قائم رهي، ان وقت تائين انهيءَ دغابازيءَ جو راز نه کليو. انساني نسل جي تصور ۾ آفاقيت جو هڪ ڇڙو ڪوڙ اسان کي مليو، جيڪو اسان جي حقيقي عملن تي پردو وجهي ٿو. يورپ کنڊ جي ٻئي طرف هڪ اهڙو نسل رهندو هو، جنهن جو رتبو انسانن کان ڪجهه گهٽ هو، ۽ جيڪو اسان جي مدد بنا شايد هڪ هزار سالن کان پوءِ اسان جي حيثيت حاصل ڪري وٺي ها. مختصر هي ته اسان غلطيءَ سان ان جي دانشورن کي انهن سڀني جي برابر سمجهيو. مگر اڄ ديسي آبادي پنهنجي اصلي نوعيت جو اظهار ڪري رهي آهي ۽ ان وقت اسان جي مخصوص "ڪلب" پنهنجي ڪمزوري ظاهر ڪري رهي آهي — ۽ اها هيءَ ته اها ڪلب هاڻي هڪ اقليت رهجي وئي آهي. ان کان به وڌيڪ خراب ڳالهه هي ته جڏهن ٻيا اسان جي خلاف ٿي انسانيت جو لباس پائي رهيا آهن ته اڏين ٿو ڀاڄي ته اسان انسان دشمن آهيون. هاڻي ديسي دانشور پنهنجي اصلي رنگ ۾ ظاهر ٿي رهيا آهن جو هاڻي اهي هڪڙي نئيڙي گروهه کان سواءِ ڪجهه ناهن. اسان جا قيمتي قدم پڪهرڻ لڳا آهن. غور سان ڏسو! توهان کي هڪ به اهڙو قدم نظر نه ايندو، جيڪو رت هاڻو نه هجي — ۽ جيڪڏهن توهان کي ڪنهن مثال جي ضرورت هجي ته پوءِ هنن سهڻن لفظن کي ياد رکو. فرانس "ڪيترو سخي آهي!" اسان ۽ سخاوت؟ ٿيڪ ته پوءِ سڪيف جي باري ۾ ڪهڙو خيال آهي؟ اڻ سالن جي انهيءَ خوفناڪ جنگ جي باري ۾ ڇا رايو آهي، جنهن ۾ ڏهه لک الجزائري جانيون ضايع ٿيون — ۽ ان کان سواءِ، عذاب ڏيڻ جي باري ۾ ڇا ٿا چئو؟ هتي هيءَ ڳالهه سمجهڻ لائق آهي ته ڪوبه اسان کي انهيءَ ڳالهه تي ملامت نه ٿو ڪري، ته اسان پنهنجن انهن مقصدن کي پورو نه ڪيو. اُن جو سبب هيءَ آهي ته اسان جو اصل ۾ ڪوبه مقصد

نہ هو. هتي تہ خود سخاوت ئي مشڪوڪ نظر ٿي اچي. آڏهيءَ پلي ۽ موچاري لفظ جي صرف هڪ ئي معنيٰ آهي، ۽ اها هي تہ قانوني چارٽر جو عطيو. مگر سمنڊ پار جي ماڻهن، نون ۽ آزاد ماڻهن جي خيال ۾ ڪنهن کي نہ طاقت آهي ۽ نہ ئي حق، تہ آهو ٻين کي ڪجهہ ڏيئي سگهي. انهن نون ۽ آزاد ماڻهن مان هرهڪ کي هر قسم جو حق، هر ڪنهن شئي تي حاصل آهي — ۽ نيٺ هڪ ڏينهن اهي انسان بلوغت کي پهچندا، تڏهن هو انسانيت جي اها وصف بيان نہ ڪندا تہ اها پوري دنيا جي رهاڪن جو ميڙ آهي، پر هيءَ وصف ڪندا تہ اها گڏيل ضرورتن جو غير محدود اتحاد آهي. هتي آءٌ بيهي ٿو رهان. هاڻي توهان کي ڪنهن نتيجي تي پهچڻ ۾ ڪابہ تڪليف نہ ٿيندي. توهان رڳو اهترو ڪريو جو اسان جي اشرافي خوبين سان هڪ دفعو سٺين سڌي نظر ملايو. ڏسو تہ اهي پُري رهيون آهن. آهي انهن هيٺين درجي جي ماڻهن جي اشرافيت جي مقابلي ۾ ڪيئن بچنديون، جن ماڻهن حقيقت ۾ توهان جي اشرافيت کي وجود بخشيو هو. ڪجهہ سال اڳي هڪ بورجوا سامراج پسند مبصر، مغرب جي بچاءَ ۾ رڳو اهترو چئي سگهيو هو: "اسان ملائڪ ناهيون، ليڪن اسان گهٽ ۾ گهٽ ڪجهہ پشيماني ضرور محسوس ڪريون ٿا" ڪهڙو چڱو اقرار آهي! پهرين اسان يورپ جي جهاز کي ٻين جي ذريعن سان پاڻيءَ جي سطح تي برقرار رکندا هئاسون. يوناني تهذيب، چارٽر، انساني حق يا سوسائيٽيءَ جي خبر پيئي آهي تہ انهن جو ملهہ ڇا آهي. هاڻي پنهنجي جهاز کي ٻڌڻ کان بچائڻ جو واحد طريقو عيسائيت جو اعتراف جرم آهي. توهان آن جي پچاڻيءَ جو تصور ڪري سگهو ٿا. يورپ جي جهاز ۾ هنڌ هنڌ تي سوراخ ٿي ويا آهن. نيٺ هاڻي ڇا ٿي ويو آهي. رڳو اهو ٿيو آهي تہ ماضيءَ ۾ اسان تاريخ ناهيندا هئاسون، هاڻي اسان تي تاريخ ٿهي رهي آهي. طاقتن جو توازن ڦري ويو

آهي. سامراج جي خاتمي جو دور شروع ٿي وڃو آهي. هاڻي اسان جا پڙهيتو سپاهي رڳو ان جي خاتمي ۾ ڏيڪ وجهي سگهن ٿا. اڄا اڳواڻن وطن جي فرزندن کي آخر تائين جدوجهد ڪرڻي آهي. اڄا انهن کي پنهنجي پوري طاقت هڪ اهڙي جنگ ۾ خرچ ڪرڻي آهي، جيڪا شروع ٿيڻ کان اڳ ۾ هاري چڪا آهن، ۽ مهم جي پڇاڙيءَ تي اسان کي انهن سامراجي ظالمن جو مظاهرو نظر ايندو، جيڪو آن جي ابتدا ۾ ماڻهن جو شاندار ڪارنامو سمجهيو ويندو هو (١) يا جيتوڻيڪ هاڻي اهي ظاهر ڏهه حصا وڌيڪ ٿي وڃا آهن، پوءِ به ڪافي ناهن. قومي فوج جا دستا الجزائر سوڪليا ويندا آهن، ۽ اهي اتي ستن سالن تائين بنا نتيجي جي رهيا پيا هوندا آهن. تشدد هاڻي پنهنجو رخ مٽايو آهي. جڏهن اسان فاتح هئاسون تہ اسان ان کي استعمال ڪيو، پر ان اسان ۾ ڪابہ تبديلي پيدا نہ ڪئي، هن ٻين کي ڀڄي پوري ڇڏيو، پر اسان جي لاءِ اسان جي انسانيت پسندي پوريءَ ريت قائم رهي. "مادر وطن" جي ماڻهن پنهنجي فائدن لاءِ گڏجي پنهنجو ڏوهن جي "دولت مشترڪ" جي ڀار جي ڪن ۾ ٻانگ ڏيئي، ان کي پائيچاري ۽ محبت جو نالو ڏنو. اڄ تشدد هر جڳهہ تي رڪاوٽون پسڻ کان پوءِ اسان جي سپاهين جي وسيلي اسان ڏانهن واپس اچي رهيو آهي، ۽ اسان ۾ اچي اسان تي قابض ٿي رهيو آهي. ڦيرو اچي وڃو آهي. ديسي باشندو پنهنجي تخليق ڪري رهيو آهي، ۽ اسان يورپي، نوآبادڪار، انتها پسند ۽ آزاد خيال، سڀ پڇي ۽ پُري رهيا آهيون. ڊپ، هراس ۽ خوف، هر طرف پکڙيو پيو آهي. الجزائر ۾ ڪارن جو شڪار، آن جي نمايان صورت آهي. هاڻي وحشي ماڻهو ڪهڙي طرف آهن؟ بربريت

---

(١) هتي سارتر جي مراد مشهور فرينچ مارشل ٿامس رابرٽ بيڪائري (١٧٨٤-١٨٤٩ع) آهي، جيڪو الجزائر جي فتح جي ڪارنامن سبب مشهور ٿيو ۽ ١٨٤٠ع ۾ الجزائر جو گورنر مقرر ٿيو هو.

ڪٿي آهي؟ ڪابه شيءِ گهٽ نه ٿي آهي. دهل به پنهنجي جاءِ تي موجود آهن. موٽرن جا هارن "فرانسيسي الجزائر" جا آواز ڪڍن ٿا. يورپي ماڻهو، مسلمانن کي جيئرو ساڙين ٿا.

فينن اسان کي ياد ڏياري ٿو ته اڄا گهڻو وقت نه گذريو آهي، جو نفسياتي طب جي ماهرن جي هڪ جماعت، ديسي باشندن جي ڏوهن ڏانهن لاڙي تي ڏاڍي ڳڻتيءَ ۾ هئي. انهن ماهرن جو خيال هو ته "هي ماڻهو هڪٻئي کي قتل ڪن ٿا، اها نشاني تندرستيءَ جي ناهي. الجزائرين جو دماغي ڍانچو ڪيئن جهڙو آهي." ٻين ماڻهن وچ آفريڪا ۾ اهو طئي ڪيو ته "آفريڪي پنهنجي دماغ جي اڳين حصن کي گهٽ استعمال ڪندا آهن." اڄ انهن عالمن لاءِ بهتر اهو آهي ته اهي پنهنجي تحقيق يورپ ۾ جاري رکن، خاص ڪري فرانسيسين ۾؛ ڇو ته گذريل چند سالن ۾ اسان به دماغي ڪاهليءَ جا شڪار ٿيا آهيون. اسان جا محب وطن به ٿورو گهڻو پنهنجي وطني پاڙن جي قتل جو بندوبست ڪري رهيا آهن — ۽ جيڪڏهن انهن وطني حبدارن کي سندن شڪار پنهنجي گهرن ۾ نه ٿا ملن ته سندن گهرن ۽ نوڪرن کي اذائي ڇڏيندا آهن. اها ته فقط شروعات آهي. گهرو ويڙهه جي اڳڪٿي سرءُ يا ايندڙ بهار جي مند تائين ڪئي وئي آهي. پوءِ به اسان جا دماغي حصا صحيح سالم معلوم ٿين ٿا. ڪٿي اڻين ته ناهي ته اسان ديسي باشندن کي قتل ڪري نه ٿا سگهون، ان ڪري تشدد پنهنجي وات وٺيو واپس اچي رهيو آهي، ۽ اسان جي فطرت جي گهرائين ۾ گڏ ٿي، هاڻي پنهنجي نيڪال جو رستو پيو گولي. الجزائري عوام جو اتحاد، فرانسيسي عوام ۾ اختلاف پيدا ڪري رهيو آهي "سابق مادر وطن" جي سيني علائقن ۾، قبيلا جنگي ناچ ڪري رهيا آهن. خوف ۽ هراس آفريڪا جي سر زمين مان نڪري آيو آهي ۽ هاڻي هتي لڏا لاهي رهيو آهي. ڪي ڪاوڙيل پوڙها، ظاهر ظهور چاهين ٿا ته ديسين هتان سندن شڪست جي

پشيماني ۽ جو قرض پنهنجي رت سان ادا ڪن. انهن کان سواءِ ٻيا ماڻهو به آهن، جيڪي برابر جا ڏوهي آهن. (ان ڪري جو بزرتا ۾ سپٽمبر جي قتل عام کان پوءِ انهن سان ڪيترا هئا، جيڪي رستن تي اهي نعرا هڻندي نڪري آيا هئا ته "بس هاڻي حد ٿي ويئي!") جيتوڻيڪ انهن جو ڏوهه ايترو ظاهر ناهي، ۽ اهي آهن اسان جا آزاد خيال ۽ اعتدال پسند ڪاڻي ڌر جا پرجوش ڪارڪن! ڊپ انهن ۾ به پڪڙجي رهيو آهي ۽ ڪاوڙ ٿي. يقيني طرح انهن جي به هوا نڪري ڇڪي آهي، ۽ هاڻي اهي پنهنجي ڪاوڙ ۽ غصي کي ڏندڪٽائڻ ۽ وڪڙڻ وارين رسمن ۾ لڪائي رهيا آهن. حساب جي ڏينهن کان بچڻ ۽ فيصلي جي قوت جي گهٽتائيءَ ڪري، هنن اسان جي متان هڪ عظيم جادوگر ٽاڻي ڇڏيو آهي، جنهن جو ڪم هيءُ آهي ته اهو اسان کي هر قيمت تي اونداهيءَ ۾ رکي. هاڻي ڪجهه به نه پيو ٿئي. باقي رهيو تشدد، جنهن کي ڪجهه ماڻهو مڃين ٿا ۽ ڪي نه ٿا مڃين، سو هاڻي خلا ۾ گردش ڪري رهيو آهي. هڪ ڏينهن اهو متيز ۾ ڦاٽي ٿو ته ٻئي ڏينهن بوردو ۾. اهو هر جڳهه آهي، هيتي به ۽ هئتي ٻئ. جيئن سليپر جي ڳولا واري ناٽڪ ۾ آهي. هاڻي هيءَ اسان جو وارو آهي ته اسان ورڪ ورڪ ۾ انهيءَ رستي تي هلون، جيڪا اسان کي ديسي باشندن جي درجي تي پهچائي. ليڪن پوريءَ ريت ديسي بنجڻ لاءِ ضروري آهي ته اڳوڻو بيٺڪي عوام، اسان جي سرزمين تي قبضو ڪري وٺي، ۽ اسان بک مرڻ لڳون. ليڪن اڃين نه ٿيندو، ڇو ته اسان تي ته بدنام ۽ خوار سامراجيت قابض ٿي رهي آهي. اهو ئي آهو پوڙهو مغرور حاڪم آهي، جيڪو اسان تي سواري ڪندو. اهو اڃي رهيو آهي، پنهنجا جنتر منتر پڙهندو ـــ ۽ جڏهن توهان فينن جو آخري باب پڙهي وٺندؤ، ته پوءِ توهان کي يقين ٿي ويندو ته توهان جي لاءِ انتهائي مصيبتن ۾ مبتلا ديسي باشندو ٿيڻ هڪ سابق نوآبادڪار ٿيڻ کان

لڪ درجا بهتر آهي. ڪنهن پوليس آفيسر لاءِ هيءَ ڳالهه چڱي نه آهي ته آهو ڏنهن ۾ ڏهه ڪلاڪ ايذاءَ ڏيڻ تي مجبور هجي. انهيءَ حساب سان ته ايذاءَ ڏيندڙن جا اعصاب ٽڪرا ٽڪرا ٿي ويندا. بشرطيڪه انهن کي سندن پلائي لاءِ وڌيڪ ڪم ڪرڻ کان روڪيو نه وڃي. جيڪڏهن هيءُ ضروري هجي ته قانون جا ضابطا، قوم ۽ فوج جي اخلاق جو بچاءُ ڪن، ته پوءِ اهو صحيح ناهي ته قوم ۽ فوج قانون کي خراب ڪن. نه ئي هيءَ ڳالهه صحيح آهي ته هڪ اهڙو ملڪ، جنهن جون جمهوري روايتون هجن، پنهنجي هزارن لکن فرزندن کي فوجي آفيسرن جي نگرانيءَ ۾ ڏئي ڇڏي. منهنجا عزيز هم‌وطنو! اهو صحيح ناهي. توهان ته انهن ڏوهن کي چڱيءَ ريت ڄاڻو ٿا جيڪي اسان جي ڌالي ۾ ڪيا ويا آهن. اهو بنهه صحيح ناهي ته توهان انهن ڏوهن جي باري ۾ ڪنهن سان به ٻڙڪ ٻاهر نه ڪيو، ۽ نه ئي پنهنجي ذات سان — رڳو انهيءَ ڊپ ۾ ته ڪٿي توهان کي پنهنجي ذات جو احتساب نه ڪرڻو پوي. ٺيڪ آهي! آءٌ مڃان ٿو ته شروع ۾ توهان کي هي احساس به نه هو ته ڇا ٿي رهيو آهي. ان ڪان پوءِ توهان هن شڪ ۾ مبتلا ٿي وڃو ته ڇا اهڙيون ڳالهيون به سچيون ٿي سگهن ٿيون، پر هاڻي ته توهان سڀڪجهه ڄاڻو ٿا. پر باوجود ان جي پنهنجي زبان بند رکو ٿا. اڻن سالن جي مات! ڪيڏي نه ذلت جي جاءِ آهي ۽ هاڻي ته توهان جي مات مان به ڪو فائدو ڪونهي. اڄ ته اذيت رسانيءَ جو سچ ڪپار ٿي آهي. ان سچ، ملڪ جي ذري ذري کي روشن ڪري ڇڏيو آهي ۽ ان سچ جي انهيءَ بيرحم روشنيءَ ۾ ڪابه اهڙي ڪِل ناهي جيڪا صفا ڪوڙ نه هجي. هڪ ۾ مهانڊو اهڙو ناهي، جنهن تي خوف ۽ ڪاوڙ کي لڪائيندڙ پردو پيل نه هجي؛ ۽ هڪ به عمل اهڙو ناهي، جيڪو اسان جي ڪراهت ۽ سازش کي ظاهر نه ڪندو هجي. اڄ جيڪڏهن به فرانسيسي ٻاڻ ۾ ملن ٿا ته انهن ٻنهيءَ جي وچ ۾ هڪ مثل ماڻهو ضرور موجود آهي. هڪ مثل ماڻهو!

ڇا مون ائين چيو آهي؟ اڳي فرانس هڪ ملڪ جو نالو هو، هاڻي اسان کي خبرداري ڪرڻ گهرجي. ۱۹۶۱ع ۾ اهو ڪنهن اعصابي بيماريءَ جو نالو نه ٿي وڃي.

ڇا اسان تندرست ٿي سگهون ٿا؟ ها! ان ڪري، جو تشدد اڪليلس جي ڇريءَ وانگر انهن ڦٽن کي ڇٽائي به سگهي ٿو، جيڪي هن ڪيا آهن. اڄ اسان جا هٿ پير ٻڌل آهن. اسان خوار ٿي رهيا آهيون ۽ خوف ۾ مبتلا آهيون. هاڻي اسان انهيءَ جاه تان هيٺ نه ٿا ڪري سگهون. ليڪن سامراجي رئيسن لاءِ اهڙو ڪافي ناهي. اهي الجزائر ۾ دير جي عمل کي ان وقت تائين پورو نه ٿا ڪري سگهن، جيستائين هو فرانسيسين کي سامراج جي اشڪنجي ۾ جڪڙي نه ڇڏين. اسان ڏينهون ڏينهن جنگ جي محاذ ڏانهن وڌي رهيا آهيون، ۽ توهان يقين ڪريو ته اسان ان کان بچي نه ٿا سگهون. قاتلن کي اهڙي ضرورت آهي. هو پهرين اسان کي گهيري ۾ وٺندا، ۽ پوءِ اکيون بند ڪري سڄي ڪپي وار ڪندا. اهڙيءَ ريت جادوگرن ۽ منتظرن جو وقت ختم ٿي ويندو. توهان کي جنگ ڪرڻي پوندي، يا پوءِ توهان جنگي قيدين وانگر تباهه ٿي ويندؤ. انهيءَ جدليت جو اهو ئي نتيجو نڪرندو آهي. توهان انهيءَ جنگ کي خراب سمجهو ٿا، پوءِ به اها هيٺ نه ٿا ڪريو ته الجزائري جانبازن جي طرفداريءَ جو اعلان ڪريو. ڍچو نه. توهان نوآبادڪارن ۽ پاڙيتو سپاهين تي پروسو ڪري سگهو ٿا. اهي توهان کي جنگ ۾ ڪاهي پوڻ تي مجبور ڪندا. شايد ان وقت جڏهن توهان جنگ لاءِ مجبور ٿيندؤ ته پوءِ نيٺ ان نئين تشدد کان ڪم وٺندؤ، جيڪو توهان جي دلين ۾ توهان جي پراڻن لڳاتار ڏوهن جي ڪري پيدا ٿيو آهي. ليڪن خير! هيءَ ته ٻيو داستان آهي، جنهن کي انسانن جي تاريخ جو نالو ڏيئي ڇڏيو. مون کي يقين آهي ته اهو وقت اچي رهيو آهي، جڏهن اسان انهن ماڻهن جي صف ۾ شامل ٿي ويندا سون، جيڪي تاريخ ناهين ٿا!

— زان پال سارتر

ڪجهه تشدد جي باري ۾

توهان آن کي قومي آزادي چئو، قوم جـي ٻيهر اوسر جو نالو ڏيو، عوام کي هڪ قوميت جي ڪارب ۾ داخل ڪرڻ چئو، "دولت مشترڪ" جي نالي سان منسوب ڪريو يا ڪٽي ڪهڙو به عنوان قائم ڪريو ۽ ڪهڙي به قاعدي ڪان ڪم وٺو— سامراج جي شڪست هميشه هڪ تشدد سان ڀرپور عمل هوندو آهي. اسان ڪٽي ڪهڙي به سطح تي ان جو مطالعو ڪريون— فردن جي باهمي لاڳاپن جي سطح تي، پوليس يا قومي ۽ نجي بينڪن جي ڊئريڪٽرن جي سطح تي، تفريحي ڪلبن جي ڏون نالن جي سطح تي، يا ڪاڪ ٽيل پارٽين ۾ گڏيل ماڻهن جي سطح تي— سامراج جي شڪست واضح طريقي سان انسانن جي هڪ "نموني" جي جاءِ تي ٻئي "نموني" جو اچڻ آهي. ڪنهن عارضي دور جي بدران هيءَ هڪ مڪمل، ڀرپور ۽ قطعي تبديليءَ جي صورتحال هوندي آهي. هيءَ به ممڪن آهي ته اسان هڪ نئين قوميت جي وجود ۽ هڪ نئين رياست جي تشڪيل تي، ان جي سفارتي لاڳاپن ۽ ان جي اقتصادي ۽ سياسي لاڙن تي وڌيڪ ڌيان ڏيون. پر اسان هڪ اهڙي صورتحال چوندي آهي، جنهن کي هر قسم جي سامراج جي خاتمي ڪان پوءِ هـڪ صاف قرهيءَ سان ڀيٽي سگهون ٿا. انهيءَ صورتحال جي خاص اهميت هن ڳالهه ۾ آهي ته ان ۾ ڀرين ڏنهن ڪان وٺي، سامراج جي ٻيڙيلن جي ضرورتن جو واسطو گهٽ هوندو آهي. حقيقت هيءَ آهي ته سامراج جي شڪست پوري ئي تڏهن ٿيندي آهي، جڏهن

پورو سماجي ڍانچو' نئين کان چوٽيءَ تائين بدلايو وڃي) انهيءَ تبديليءَ جي غير معمولي اهميت هيءَ آهي ته اها تبديلي، لازمي طور حالتن جي گهرجن موجب ڇاڻي واڻي آندي وينندي آهي. سامراج جي پيڙهل مردن ۽ عورتن جو شعور ۽ سندن زندگيءَ ۾ انهيءَ تبديليءَ جو خواهشون، پنهنجي اوج ۽ عروج سان اڻ تيار صورت ۾ هر وقت موجود هونديون آهن. ليڪن انهيءَ تبديليءَ جا امڪان، انهيءَ ٻئي قسم جي مردن ۽ عورتن جي شعور ۾ (جن کي اسان نوآبادڪار ڇئون ٿا) هڪ دهشتناڪ مستقبل جي صورت ۾ پنهنجو وجود قائم رکندا آهن. سامراج جي شڪست جو اصلي مقصد دنيا جي نظام کي تبديل ڪرڻ آهي. سامراج جي شڪست جو اهو عمل، حقيقت ۾ از خود پوريءَ ريت بدانتظاميءَ جو طريقو هوندو آهي. ليڪن سامراج جي شڪست جو اهو ڪم جادوءَ جي منترن، فطري حادثن ۽ يا دوستاڻي ڳالهه ٻولهه ذريعي ممڪن ٿي ڪونهي. سامراج جي شڪست، جيئن اسان سڀني کي خبر آهي ته هڪ تاريخي عمل آهي، يعني اسان ان کي ان وقت تائين نه ٿا سمجهي سگهون، ۽ نه ٿي اهو ان وقت تائين سمجهڻ جهڙو ٿي ٿي سگهي ٿو، جيستائين اسان انهن حقيقي سببن کي نه سمجهون، جيڪي ان کي هڪ تاريخي مواد ۾ شڪل ڏين ٿا. سامراج جي شڪست اهڙين ٻن طاقتن جي گڏجڻ سان عمل ۾ اچي ٿي، جيڪي پنهنجيءَ پنهنجيءَ حقيقت ۾ هڪ ٻئي جي ابتڙ هجن. اهڙي صورتحال انهن حقيقتن جي ڪري پيدا ٿئي ٿي، جيڪي ڪنهن بيٺڪ ۾ پيدا ٿي وڃن ۽ ويجهن ٿيون. انهن ٻنهي طاقتن جو پهريون ٽڪر ٿي تشدد ۽ انهن ٻنهي قوتن جي موجودگيءَ جو نتيجو هوندو آهي — يعني نوآبادڪار طرفان مقامي رهاڪن جي فوجن ۽ اها فوجن باقاعدي صف بندي وعملي بندوقن ۽ توپن جي آڌار تي ٿيندي آهي. نوآبادڪارن ۽ ديسي باشندن ۾ پراڻي ڄاڻ سڃاڻ

هوندي آهي. جڏهن نوآبادڪار چوي ٿو ته آءٌ مقامي ماڻهن کي چڱيءَ ريت سڃاڻان ٿو ته ان وقت حقيقت ۾ اهو سچ ٿو چوي، ڇو ته نوآبادڪار ئي مقامي رهاڪن جي وجود جو ضامن هوندو آهي ۽ اهوئي انهن جو وجود برقرار رکي ٿو. ڇاڪاڻ ته نوآبادڪار جي پنهنجي وجود يعني سندن ملڪيت جو دارومدار سامراجي نظام تي هوندو آهي.

سامراج جي شڪست ڪڏهن به چپ چپات سان نه ٿيندي آهي، ڇاڪاڻ ته اها شڪست ماڻهن کي متاثر ڪندي آهي ۽ انهن ۾ تبديليون آڻيندي آهي. اها انهن تماشائن کي، جيڪي پنهنجي بي سمجهيءَ جي بار هيٺان دٻيا پيا هوندا آهن، باسمجهه اداڪارن ۾ تبديل ڪندي آهي، ۽ اهي تاريخ جي عاليشان چمڪ ۾ اڀري ايندا آهن. ان سان انساني وجود جو اهو فطري ساز پيدا ٿيندو آهي، جنهن کي نوان ماڻهو وڃائيندا آهن. انهيءَ سان گڏوگڏ هڪ نئين زبان ۽ نئين انسانيت پيدا ٿيندي آهي. سامراج جي شڪست نون انسانن جي حقيقي تخليق هوندي آهي. ليڪن، اها تخليق ڪنهن مافوق‌الفطرت طاقت جي اثر ڪري پنهنجي جائز وجود ۾ نه ٿي اچي، پر ان جي ابتڙ ٿيندو هيٺن آهي ته اها "شيءِ" جيڪا سامراج جو شڪار ٿيندي آهي، سا آزاديءَ جي هل چل دوران انسانيت جي لباس ۾ جلوه‌گر ٿيندي آهي.

اهوئي سبب آهي جو سامراج جي شڪست جي عمل دوران پوري سامراجي صورتحال نشانو بنجي آهي. انهيءَ ڳالهه کي ٽورن لفظن ۾ هن مشهور جملي ۾ بيان ڪري سگهجي ٿو. "آخر، اول ٿيندو ۽ اول آخر." سامراج جي شڪست انهيءَ جملي جو عملي تفسير آهي. اهوئي سبب آهي جو جيڪڏهن اسان ان جو بيان ڪريون ته معلوم ٿيندو ته سامراج جي شڪست جي هرڪا صورت ڪامياب ٿيندي آهي. سامراج جي شڪست جي اگهاڙي حقيقت اسان جي سامهون جسم چيرندڙ گولين ۽ رت هاڻين

ڪاٽين کي پيش ڪري ٿي، جيڪي انهيءَ صورتحال جو نتيجو هونديون آهن. ان ڪري جو جيڪڏهن آخر کي اول ٿيڻو آهي ته اهو پنهي حريفن جي وچ ۾ خونخوار ۽ فيصلڪن ڇڪتاڻ کان پوءِ ئي ٿي سگهي ٿو. انهيءَ چڱي ارادي جو پورائو ته سڀ کان آخريءَ کي اول ڪيو وڃي ۽ ڪين انهن ڏاڪن تي چاڙهيو وڃي (ڪن ماڻهن جي خيال ۾ تمام تڪڙو) جيڪي منظم معاشري ڏانهن وڃن ٿا. اهو ان وقت ئي ممڪن آهي، جڏهن اسان هر شيءِ جو رخ بدلائڻ جي هر ممڪن ڪوشش ڪريون، جنهن ۾ تشدد به شامل آهي.

توهان ڪنهن معاشري کي جيڪو ڪٿي ڪيترو به اڻ سڌريل ڇو نه هجي، ڪنهن طريقه ڪار سان بدلائي نه ٿا سگهو، جيستائين توهان بلڪل ابتدا ۾ طريقه ڪار ناهيندي وقت اهو فيصلو نه ڪريو ته توهان انهيءَ عمل دوران پيش ايندڙ هر رڪاوٽ تي قبضو ڪري ونندا. مقامي ماڻهو جيڪو انهيءَ طريقه ڪار کي عملي صورت ۾ آڻڻ جو فيصلو ڪندو آهي، ۽ اُن جي لاءِ بنيادي قوت ثابت ٿيندو آهي، اهو هميشه تشدد لاءِ تيار رهندو آهي. ان کي چمندي ئي خبر پئجي ويندي آهي ته سندس هن سوڙهي دنيا کي صرف ڀرپور تشدد جي ذريعي ئي ختم ڪري سگهجي ٿو، جنهن دنيا ۾ قدم قدم تي بندشون آهن. بيڪن جي دنيا هڪ اهڙي دنيا آهي، جيڪا خانن ۾ ورهايل آهي. اهو ڀڙائڻ گهڻو ڪري ضروري ناهي ته مقامي باشندن جي رهائشگاهن ۽ يورپي باشندن جي گهرن کي. يورپي ماڻهن جي اسڪولن ۽ مقامي ماڻهن جي اسڪولن جي وجودکي ياد ڪيو وڃي. اهڙيءَ ريت ڏکڻ آفريڪا جي نسلي امتياز جي مسئلي کي برباد ڪرڻ اسان جي لاءِ ضروري ناهي. پوءِ به جيڪڏهن اسان مت ڀيدن واري انهيءَ نظام جو چڱيءَ طرح مطالعو ڪنداسون ته گهٽ ۾گهٽ انهيءَ نظام ۾ لڪل طاقتن کي ظاهر ظهور ڏسي سگهنداسون.

بيٽڪي دنيا، سندس نظام ۽ ان جي جاگرافيائي صورتگيريءَ جو هي مطالعو، اسان کي انهن بنيادن کي سمجهڻ ۾ مدد ڏيندو، جن بنيادن تي سامراج جي شڪست کان پوءِ نئين سماج جي نئين اڏاوت ٿيندي. بيٽڪي دنيا ٻن علائقن ۾ ورهايل دنيا آهي. انهن علائقن جون حد بندون ۽ سرحدون فوجي چانوڻين ۽ پوليس ٿاڻن جي ذريعي ظاهر ٿين ٿيون. بيٽڪن ۾ پوليس جا سپاهي ۽ فوجي آفيسر سرڪاري طرح مقرر ٿيل سفير هوندا آهن، جيڪي پنهي علائقن جي وچ ۾ رابطو برقرار رکندا آهن، ۽ جيڪي قابض ڌارين ۽ جابرانه حڪومت جي نمائندگي ڪندا آهن.

سرمايه دارانه سماج جو تعليمي سرشتو، پوءِ اهو مذهبي هجي يا غير مذهبي؛ اخلاقي ردعمل جو اهو نظام جيڪو پيٽ کان پٽ کي ورثي ۾ ملي ٿو؛ مزدورن جي اها مثالي ايمانداري، جنهن جي عيوض ڪيس پنجاهه سال پوري وفاداريءَ سان خدمت ڪرڻ کان پوءِ انعامي پلو ڏنو ويندو آهي؛ ۽ اهي جذبا جيڪي سڀين لاڳاپن ۽ سڀ ڪردار مان اڀرن ٿا؛ مطلب ته چالو سرشتي جي احترام جو هيءُ سمورو جماليياتي اظهار، پيڙهل ماڻهن جي چوڌاري اطاعت ۽ گهٽ پوءِ جي هڪ اهڙي فضا قائم ڪري ٿو، جنهن ۾ پوليس جو ڪم گهٽي پاڳي گهٽجي ٿو وڃي سرمائيدار ملڪن ۾ حاڪم ۽ محڪوم طبقن جي وچ ۾، اخلاقي معاهدو، قومي مشيري ۽ "ذهني گهوٽالا پيدا ڪندڙ" جڏهين انداز ۾ هوندا آهن. ان جي ابتڙ بيٽڪي ملڪن ۾ پوليس ۽ فوج جا ماڻهو، پنهنجي وقت سر موجودگي ۽ گهٽو ڪري پنهنجي سڀين سڌي عمل وسيلي مقامي ماڻهن سان لاڳاپا پيدا ڪندا آهن، ۽ بندوق جي ڪنداڪن ۽ آتش گير مادن جي وسيلي مقامي ماڻهن کي آرام سان وهڻ جا مشورا ڏيندا آهن، ظاهر آهي ته هتي حڪومت جا نمائندا نجي ڏاڍ جي زبان ۾ ڳالهائيندا آهن. اهي وچ وارو واسطو قائم ڪندڙ ماڻهو، ظلم ۽ تشدد کي گهٽ نه ڪندا آهن، نه ئي

پنهنجي بالادستي لڪائڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. اهي صاف دليءَ سان امن قائم ڪرڻ لاءِ پنهنجي قوت جو مظاهرو ڪندا آهن، ۽ عملي طرح انهيءَ قوت کي استعمال به ڪندا آهن. اهڙيءَ ريت اهي مقامي ماڻهن جي گهرن ۽ ذهنن ۾ تشدد جا پيغمبر بنجي ايندا آهن.

اهو علائقو جتي مقامي باشندا رهندا آهن، ڌارين جي رهائش واري علائقي سان ملڻ نه هوندو آهي. اهي ٻئي علائقا هڪ ٻئي جي ابتڙ هوندا آهن. ليڪن اهي ٻئي متضاد گڏجي ڪنهن وڏيءَ هيڪڙائيءَ کي جنم ڏيئي نه ٿا سگهن. هي ٻئي علائقا ارسطوءَ جي منطق جي اصول موجب هڪ ٻئي کي ڏکي ٻاهر ڪڍڻ لاءِ هوندا آهن. انهن ۾ ڪابه هڪجهڙائي نه هوندي آهي. ڌارئين ڦوروءَ جو شهر، رڪ ۽ پٿر جو ٺهيل مضبوط شهر هوندو آهي. اهو جهرمر ڪندڙ روشنين جو شهر هوندو آهي. پڪن رستن وارو شهر هوندو آهي. هر جڳهه تي گند ۽ ڪچري جون ٽوڪريون گند ڪچري کي اهڙي طرح ڳهي ويندڙيون آهن، جو نه ڪو انهن کي ڏسندو آهي ۽ نه ڄاڻندو آهي؛ ۽ نه ئي انهن جي ٻاري ۾ ڪجهه سوچيندو آهي. ڌارئين پرمار جا پير ڪڏهن به نظر نه ايندا آهن، سواءِ ان وقت، جڏهن سمنڊ ۾ وهنجندو هجي. ليڪن توهان هن جي ويجهو نه هوندا ڪونه آهيو جو سندس پير ڏسي سگهو. هن جي پيرن جي حفاظت مضبوط جوتا ڪندا آهن. توڙي جو سندس شهر جون سڙڪون اڇيون اجريون ۽ سڌيون هونديون آهن، جن تي نه ڪو پٿر هوندو آهي ۽ نه ئي اهي ٽڪل هونديون آهن. ڌارئين ڦوروءَ جو شهر، ڍاڍل ۽ آسودو هوندو آهي. ان جي پيٽ ۾ سدائين سٺيون شيون ڀريون پيون هونديون آهن. ڌارئين ڦوروءَ جو شهر، اڇي چمڙيءَ وارن ٻاهرين ماڻهن جو شهر هوندو آهي.

مقامي باشندن جو شهر، يا گهٽ ۾ گهٽ مقامي شهر، شيدين جو ڳوٺ، واهڻ مقامي ماڻهن جو مخصوص علائقو، هڪ

بدنام جاءِ هوندو آهي، جنهن ۾ بدعادتا ماڻهو رهندا آهن. اهي اتي پيدا ٿيا آهن. ڪيئن ۽ ڪٿي؟ اها ڳالهه اڃاڻي آهي، ۽ اتي ئي مري وينداآهن. ڪيئن ۽ ڪٿي، اهو پڇڻ جي ڪابه ضرورت ناهي! هيءَ هڪ اهڙي دنيا هوندي آهي، جنهن ۾ ديگهه، وڏڪر ٿيندي ئي ناهي. ماڻهو هڪ ٻئي تي ستيا پيا هوندا آهن، ۽ سندن جهوپڙيون هميشه متي ٿهنديون رهنديون آهن. مقامي شهر بڪيو شهر هوندو آهي، جتي ماني، گوشت ڪوئلا ۽ روشني اڻ لڀ هوندا آهن. مقامي شهر هڪ ڀٽي پيل ڳوٺ هوندو آهي، ڪنڌ نمايل گپ ۾ پريل شهر- اهو شيدين ۽ گندن عربن جو شهر هوندو آهي. مقامي رهاڪو، ڌارئين ڦوروءَ جي شهر کي حرص ۽ حصد جي نظر سان ڏسندا آهن. انهيءَ نگاهه ۾ سندن ملڪيت جا صدين کان ٻي چين خواب هوندا آهن. هر قسم جا خواب، يعني ڌارئين ڦوروءَ جي موز تي ماني کائڻ جا خواب، ڌارئين لٽيري جي بستري تي سمهڻ جا خواب، ۽ جيڪڏهن ممڪن هجي ته آن جي ڏوتل پوتل اڇيءَ آجريءَ زال سان گڏ سمهڻ جا اڻ آسودا خواب! مقامي ماڻهو ڏاڍو حاسد ٿيندو آهي ۽ ڌارين ڦورو انهيءَ حقيقت کي ڇڳيءَ ريت سمجهي ٿو. جڏهن ٻنهي جون نگاهون ملن ٿيون، تڏهن ڌارين ڦورو ٻنهنجي بچاءَ وارو انداز برقرار رکندي، ڏاڍيءَ ڪرڙيءَ اک سان مقامي ٻاشندي جي انهيءَ خواهش کي پروڙي وٺندو آهي. ”هي ماڻهو اسان جي جاءِ والارڻ چاهين ٿا.“ ۽ اها حقيقت آهي. ڇو ته ڪوبه مقامي ماڻهو اهڙو ناهي، جيڪو هر ڏينهن گهٽ ۾ گهٽ هڪ دفعو ڌارئين ڦوروءَ واري درجي حاصل ڪرڻ جو خواب نه ڏسندو هجي. هي دنيا جيڪا خانن ۾ ورهايل آهي؛ هي دنيا جيڪا ٻن حصن ۾ ورهايل آهي، انهيءَ ۾ به ڌار مخلوقون رهن ٿيون. ٻيڪي صورتحال، جو اصلي ڪمال اها اقتصادي حقيقت آهي، جنهن ۾ ايتري سخت معاشي اٿيرابري ۽ معيار زندگيءَ جو اڏو وڏو فرق

هوندو آهي، جو انساني صورتحال جي ايتري قدر ليکڻ
ڪنهن ٻئي طريقي سان ڪڏهن نه ٿي آهي. جيڪڏهن توهان
ٿورو ويجهڙائيءَ سان بينڪي سرشتي جو مطالعو ڪندؤ، ته هيءَ
حقيقت ڪلي ظاهر ٿي پوندي ته جيڪا شيءِ دنياکي اهڙي نموني
سان ورهائي ٿي، ان جي شروعات هن ڳالهه سان ٿئي ٿي ته توهان
ڪنهن خاص نسل سان واسطو رکو ٿا يا نه؟ ڪنهن هڪ جنس
(نسل) سان واسطيدار آهيو يا نه؟ بينڪن ۾ اقتصاديات جو
هيئيون سرشتو به مٿيون سرشتو هوندو آهي- سبب ئي نتيجو هوندو
آهي- توهان دولت مند آهيو، ڇاڪاڻ ته توهان گورا آهيو. توهان
گورا آهيو، ان ڪري جو توهان دولت مند آهيو. اهو ئي سبب
آهي جو جڏهن اسان بينڪي صورتحال کي مارڪسي چنڊ ڇاڻ
جي روشنيءَ ۾ ڏسون ٿا، ته اسان کي اها چنڊ ڇاڻ وڏيءَ ڪشادي
ڪرڻي ٿي پوي. سرمائيدارانه نظام کان اڳ جي رهڻي ڪهڻي
۾ ان جي حقيقت جي جيڪا سوٽي چنڊ ڇاڻ ڪارل مارڪس
ڪئي آهي، تنهن تي اسان کي موجوده صورتحال ۾ ٻيو ٻيرو
سوچ ويچار ڪرڻ گهرجي. هاري پنهنجي ماهيت ۾ جاگيردار
کان مختلف هوندو آهي. ليڪن انهيءَ قانوني فرق کي حقيقي
قانوني بنائڻ لاءِ خدا جي مرضيءَ جو حوالو ڏيڻ ضروري آهي.
مگر بينڪن ۾ ته هي ٿيو آهي، جو ٻاهرين ماڻهن ٻين ماڻهن
مان اچي مشينن ۽ بندوقن جي زور تي پنهنجي حڪومت مڙهي
ڇڏي آهي، پنهنجي ڪاميابي نقل مڪاني کان قطع نظر، پنهنجي
ملڪيت قائم ڪرڻ جي باوجود ڌاريون ڦورو هميشه ٻاهريون
رهندو آهي، ۽ پنهنجو پاڻ کي حاڪم سمجهڻ جي باوجود غيرملڪي
ئي رهندو آهي- جيڪا شيءِ حاڪم طبقي کي ٻين کان ڌار
ڪندي آهي، اها ڪارخانن ۽ ڪمپنين جي ملڪيت يا بينڪن
۾ ان جو سرمايو نه هوندو آهي. حاڪم نسل بنيادي طور انهن
ماڻهن تي مشتمل هوندو آهي، جيڪي ڪٿان ٻاهران ايندا آهن.

اهي مقامي ماڻهن وانگر نہ هوندا آهن. اهي محض ڌارين هوندا آهن.

اهو تشدد جيڪو بيٺڪي دنيا جي تنظيم کي برقرار رکي ٿو، اهو جيڪو مقامي معاشرتي سانچن جي تباهيءَ جي ساز کي لاڳيتو قائم رکي ٿو، ۽ جنهن بنا ڪنهن رڪ رڪاوٽ جي مقامي ماڻهن جي اقتصادي نظام کي درهم برهم ڪيو آهي، انهن جي لباس کي ختم ۽ انهن جي زندگيءَ جي خارجي اظهار جي ڪاربن کي ٽوڙيو آهي— انهيءَ تشدد جي دعويٰ مقامي ماڻهو ڪندا، ۽ ان وقت انهيءَ تشدد کي پنهنجي هٿ ۾ کڻندا، جڏهن اهي خود تاريخ ناهيندڙ بنجي محفوظ علائقن تي حملو ڪندا. هاڻي بيٺڪي دنيا کي تباهه ڪرڻ، عمل جي هڪ اهڙي تصوير آهي. جيڪا بنهه چٽي آهي، جنهن کي سمجهڻ صفا سولو آهي. اها تصوير اهو شخص پنهنجي ذهن ۾ ناهي سگهي ٿو، جيڪو مقامي آباديءَ جو فرد آهي. بيٺڪي دنيا جي تباهيءَ جو مطلب اهو ناهي ته جڏهن سرحدون ختم ٿي ويندون ته پوءِ پنهي علائقن ۾ رابطو قائم رهندو. نہ، بيٺڪي دنيا جي تباهيءَ ۽ بربادي جو انهيءَ کان سواءِ ٻيو ڪوبہ مطلب ناهي ته هڪ علائقي کي ختم ڪيو وڃي، ان کي زمين جي گهرائين ۾ دفن ڪيو وڃي يا پوءِ ان کي ٽڏا هٽي ملڪ مان ٻاهر ڪڍيو وڃي. بيٺڪي دنيا کي مقامي ماڻهن جي لاڪارڻ، مختلف خيالن جو عقلي تصادم ناهي. هي آفاقي صداقتن جي اظهار بدران هڪ نئين تصور جو بي ڍنگو اقرار هوندو آهي. جنهن کي مڪمل سچائي طور پيش ڪيو ويندو آهي. بيٺڪي دنيا ساڻويت (۱) جي اصول تي قائم هوندي آهي.

ڌارئين قوروءَ لاءِ رڳو هي ڪافي ناهي ته هو فوج ۽ پوليس جي مدد سان مقامي ماڻهن جي سرحدن جي حد بندي ڪري

---

(۱) ايران جو مشهور ڏاهو حڪيم ماني، جيڪو خير ۽ شر پنهي کي خدائيءَ جو درجو ڏيندو هو.

گهڻو ڪري سامراجي قوتن جي چڙواڳڙ جو مظاهرو ڪرڻ لاءِ ئي ڌارين قورو مقامي ماڻهوءَ کي برائيءَ جي ٻج طور پيش ڪندو آهي. رڳو اهو ڪافي ناهي ته مقامي رهڻي ڪهڻيءَ بابت اهو چيو وڃي ته انهيءَ ۾ ڪٿن جي ڪمي آهي. ڌارئين قوروءَ لاءِ اهو به ڪافي ناهي جو هو ٻڌائي ته ڪٿ بيٺڪي دنيا مان غائب ٿي ويا آهن، يا اهو ته هن دنيا ۾ انهن جو ڪڏهن وجود ئي نه هو. پر مقامي ماڻهن جي باري ۾ اهو اعلان ٿيندو آهي ته اهي اخلاقي ڪٿن کان صفا ڪورا آهن. نه صرف اهي بداخلاقيءَ جي نمائندگي ٿا ڪن. بلڪ اهي خود پنهنجي ذات ۾ اخلاقي ڪٿن جو مڪمل انڪار آهن. اسان کي اها ڳالهه سمجهڻ گهرجي ته اهي اخلاقي ڪٿن جا دشمن هوندا آهن ۽ انهيءَ مفهوم ۾ صفا برا هوندا آهن. مقامي ماڻهو تمام تباهه ڪن ٿيا ٿو ۽ اوسي پاسي جي هر شئي کي تباهه ڪري ٿو. هو شين جي اصلي صورت بگاڙي ڇڏي ٿو. سو نهايت نقصانڪار طاقتن جو مينارو، انڌين قوتن جو شڪار ۽ انهن جو لاشعوري آلهڪار ٿيي ٿو. انهيءَ ڪري مسٽر ميٿر فرانس جي قومي اسمبليءَ ۾ تقرير ڪندي، نهايت گنبيرتا سان چيو هو ته "الجزائري عوام کي فرانسيسي جمهوريت جو حصو بنائي ان جمهوريت کي گندو نه ڪيو وڃي" حقيقت هيءَ آهي ته اهي تمام ڪٿ، جن جو تعلق بيٺڪي قومن سان هوندو آهي، اهڙا زهر ٻڌل ۽ تباهه ڪن ٿي ويندا آهن، جو انهن جو ڪو علاج ممڪن ئي ڪونهي. بيٺڪي قومن جون رسمون ۽ رواج، سندن ريتون روايتون ۽ سندن داستان، هنن جي روحاني سڃائي ۽ آئيني زوال جا نشان هوندا آهن. اهو ئي سبب آهي جو انهن جيوڙن کي مارڻ لاءِ (جيڪي بيمارين جو ڪارڻ آهن) اسان کي هڪدم ڊي-ڊي-ٽي استعمال ڪرڻ گهرجي. بلڪل اهڙيءَ ريت جهڙي طرح عيسائي مذهب انهن بدعتن جي خلاف جهاد ڪندو آهي، جيڪي انسان جي اندر ۾ هونديون آهن، ۽

انهن براهمن جي خلاف جنگ ڪندو آهي، جن جي پيدا ٿيڻ جو امڪان آهي. پيلي بخار جي روڪٿام ۽ انجيل مقدس جي تبليغ هڪ ئي طريقي ڪار جو حصو آهن. ليڪن تبليغي جماعتن جا فاتحانه اعلان، اها معلومات ڏين ٿا ته ڪيتريءَ حد تائين ٻاهريان اثر مقامي ماڻهن جي رڳن ۾ گهڙي چڪا آهن. آءٌ عيسائي مذهب جي باري ۾ ڳالهائي رهيو آهيان. انهيءَ ڳالهه تي ڪنهن کي تعجب ڪائن نه گهرجي. ٻيڪن جي ڪليسا، پورن ماڻهن جي ڪليسا، ٻاهرين ماڻهن جي ڪليسا هوندي آهي، اهو عبادتگاه مقامي ماڻهن کي خدا تعاليٰ جي ڏسيل رستن تي هلڻ جي دعوت نه ڏيندو آهي، پر پورن ماڻهن، آفائن ۽ ظالمن جي وات تي هلڻ جي دعوت ڏيندو آهي ۽ جيئن ته امان چاڻون ٿا ته انهيءَ وات تي گهرايو ته گهڻن کي ويندو آهي، پر خدا جا ڏُڻيل ٻانها تمام ٿورا هوندا آهن. گهڻو ڪري ائين به ٿيندو آهي، جو اها مانويت پنهنجي منطقي نتيجن تائين پهچي ويندي آهي ۽ مقامي ماڻهن کي انسانيت مان ڪڍي ڇڏيندي آهي. وڏيڪ چٽن اکرن ۾ هيئن چئبو ته انهن کي جانور بنائي ڇڏيندي آهي. حقيقت ۾ اهي اصطلاح، جيڪي ڏاريون ڦورو مقامي ماڻهن لاءِ استعمال ڪندو آهي، سي حيوانن جي باري ۾ هوندا آهن. مثال طور ڏاريون ڦورو، هيڊي ماڻهوءَ جي ماڪوڙن واري حرڪت، مقامي رهاڪن جي گهرن جي بدبوءِ، آباديءَ ۾ واڌارو ڪندڙ ولز، ڪِن ۽ گندگي، گسڪندڙ ٻار، چوندو آهي. جڏهن اهو ٻاهريون ماڻهو مقامي رهاڪن جو تفصيلي ذڪر ڪرڻ چاهيندو آهي ته حيواني اصطلاحن جا حوالا ڏيندو آهي. يورپي ڏاڍي ڏکيائيءَ سان انهن جي پوري تصويرڪشي ڪري سگهي ٿو. مگر مقامي ماڻهو هي چاڻندي ته ٻاهرئين ڦوروءَ جي ذهن ۾ ڇا آهي، هڪدم اهو اندازو ڪري وٺندا آهن ته اهو ڇا ٿو چوڻ چاهي.

هي زنده انگن اکرن جا ديهر، هي جنوني عوام؛ هي مهاندا جن ۾ انسانيت جو ذرو به ناهي؛ هي سڄيل پيٽ جن جو ڪوبه مثال دنيا ۾ ناهي؛ هي انبوهه جن جي نه اڳياڙي آهي نه پڇاڙي؛ هي ٻار جن جو ڪوبه وارث ناهي؛ هي آس ۾ پکڙيل ناڪارا وجود؛ هي زندگيءَ جو جهنگلي آهنگ ـــ اهي سڀ نو آباديءَ جي زبان جا ڪجهه اصطلاح آهن. جنرل ڊيگال "هيدن ماڻهن جا انبوهه" جو اصطلاح استعمال ڪندو آهي، ۽ فرينڪو امارپاڪ چوندو آهي. هي ڪارا، اڇا ۽ هيدا ماڻهو آهن جن جا تاڄي پيٽا جلدي ئي تتي پوندا. مقامي ماڻهو اهو سڀڪجهه سمجهن ٿا ۽ جتي به ٻين ماڻهن جي بيانن ۾ اهڙا حيواني اشارا ڪين نظر اچن ٿا تہ هو دل ئي دل ۾ ڪلندا آهن، ان ڪري جو هو سمجهن ٿا تہ اسان حيوان ناهيون. اها ئي گهڙي هوندي آهي، جنهن ۾ ڪين پنهنجي انسانيت جو شعور حاصل ٿيندو آهي ۽ هو پنهنجي هٿيارن کي تکو ڪرڻ شروع ڪندا آهن، جن سان ڪين فتح حاصل ڪرڻي آهي.

جيئن ئي مقامي ماڻهو سڙهه سنوان ڪندا آهن ۽ ڌارئين ڦوروءَ لاءِ پريشانيءَ جو سبب بڻيا آهن، ڪين اهڙن نيڪ ماڻهن جي حوالي ڪيو ويندو آهي، جيڪي تهذيبن گڏجائين ۾ مغربي اخلاقي گڻن جي دولت ۽ خاصيتن ڏانهن انهن جو ڌيان ڇڪائيندا آهن. ليڪن جيترا ڀيرا مغربي گڻن جو حوالو ڏنو ويندو آهي، اوترا ئي دفعا مقامي ماڻهن جو لاڙو اڇا به سخت ٿي ويندو آهي ۽ سندن رڳون وڌيڪ سيڌجي ويندون آهن. سامراج جي شڪست جي زماني ۾ مقامي ماڻهن کي سندن عقل ۽ سمجهه جون ڊوهيون ڏنيون ويندون آهن. انهن کي ٿوس گڻن جي پيشڪش ڪئي ويندي آهي. انهن کي بار بار چيو ويندو آهي تہ سامراج جي شڪست جي معنيٰ رجعت پسند ناهي، آن ڪري توهان کي انهن وصفن ۽ گڻن تي پروسو ڪرڻ گهرجي، جن کي هميشه لاءِ پرڪيو ۽ پروڙيو ويو آهي، ۽ جيڪي ٿوس ۽ تمام گهڻي عزت لائق

آهن. ليڪن ٿيندو هيءُ آهي جو جڏهن مقامي ماڻهو مغربي تهذيب جي باري ۾ ڪا تقرير ٻڌندا آهن ته ڪانئون ڪيندا آهن، يا گهٽ ۾ گهٽ اهو سمجهي وٺندا آهن ته اهي گڻ اهڙا آهن، جن کي ڏسي وٺبو. جنهن تشدد سان گورن ماڻهن جسي برتري ثابت ڪئي وينندي آهي ۽ مقامي ماڻهن جي رهڻ جي ڍنگ ۽ سوچ جي طريقي تي مغربي گڻن جي فتح سان گڏ جيڪي ظلم وابسته هوندا آهن، تن جي هيءَ تقاضا آهي ته جڏهن به مقامي ماڻهن جي سامهون مغربي قدرن جي ڳالهه ٻڌري ته مقامي ماڻهو انهن ٽي چٽرون ڪن. بيڪي سرشتي ۾ اهو ٿيندو آهي ته ڌارئون ڦورو مقامي ماڻهن جي ڀيڻ ڀاءُ ان وقت تائين بند نه ڪندو آهي، جيستائين هو ڏاڍي سختي، سمجهه ۽ سياڻپ سان گوري رنگ وارن قومن جي اخلاقي لچڻن جي فضيلت ۽ برتري تسليم نه ٿو ڪرائي وٺي. سامراج جي شڪست واري وقت ۾ بيڪن جا ماڻهو انهن اخلاقي گڻن تي ٿوڪون ڪندا آهن، ۽ انهن گڻن کي ذليل ۽ واهيات سمجهي اوڳاڻي ڇڏيندا آهن.

عام طرح اهڙي صورتحال چٽي نه هوندي آهي، ان ڪري جو سامراج جي ٽئڻ واري عرصي ۾ بيڪن جا ڪي دانشور غلام بنائيندڙ سامراجي ملڪ جي سرمايه دارن سان گفتگو ڪندا رهندا آهن. انهيءَ دور ۾، سموري مقامي آباديءَ کي هڪ قسم جو بي ترتيب هجوم سمجهيو وينندو آهي. اهي چند مقامي شخصيتون، جن سان سامراجي ملڪ جي سرمائيدارن جو لاڳاپو هوندو آهي، سي مقامي آباديءَ تي ايترو اثر نه رکندڙون آهن، جو ان صورتحال جي باري ۾ عقلي گهوڙا ڊوڙائي سگهن. ان جي ابتڙ آزاديءَ جي جنگ دوران سامراجي ملڪ جو سرمايه دار ڏاڍي اڪير ۽ جاکوڙ سان دانشور طبقي سان لهه وچڙ ۾ ايندو آهي ۽ انهن دانشورن سان گڻن جي باري ۾ چنڊچاڻ شروع ٿيندي آهي. جڏهن سامراجي سرمائيدار ڏسندو آهي ته هاڻي هو بيڪ تي پنهجو اقتدار قائم

نہ ٿو رکي سگهي تہ پوءِ هو پنهنجان حملو ڪندو آهي ۽ تهذيب، ڪلچر ۽ مشيني ترقيءَ جي ڳالهہ ٿيڻ لڳندي آهي. اسان کي هي ڳالهہ هرگز نہ وساري گهرجي تہ غلام ملڪ جي عوام جي اڪثريت انهن مسئلن کان غافل هوندي آهي. غلام ملڪ جي عوام لاءِ سڀ کان وڏي وٽ جيڪا سڀني قدرن کان ٿوس هوندي آهي، سا آهي سندس ڌرتي، وطن ۽ سرزمين. اها ڌرتي جيڪا ڪين روزي مهيا ڪري ٿي ۽ سندن وقار جي ضامن آهي. ليڪن انهيءَ وقار جو انساني وقار سان ڪوبہ واسطو نہ هوندو آهي، ان ڪري جو مقامي ماڻهن انساني وقار جي باري ۾ ڪڏهن ٻڌو ئي نہ هوندو آهي. هنن جيڪي ڪجهہ پنهنجي ملڪ ۾ ڏٺو آهي، سو اجهو هيءَ آهي تہ ڪين نهايت آزاديءَ سان گرفتار ڪيو ويندو آهي، ڪٽيو ويندو آهي ۽ بکيو ماريو ويندو آهي. اهڙي صورت ۾ اخلاقي معلمن ۽ بزرگان دين مان ڪوبہ شخص انهن جي بچاءَ مار ڪائڻ ۽ جيل جي دال کائڻ لاءِ نہ ايندو آهي. جيستائين غلام ملڪ جي عوام جي اخلاقي اڇڻ جو واسطو آهي تہ اهي بلڪل صاف هوندا آهن يعني رڳو اهو تہ غلام بنائيندڙ رهزن جي هٿ جو مٿو ڇڻيو وڃي ۽ سندس مغرورانہ تشدد جو خاتمو ڪيو وڃي ـــ ٿورن لفظن ۾ ان کي صفحہ هستيءَ تان مٽايو وڃي. هي مشهور اصول تہ سڀ انسان برابر آهن، غلام ملڪن ۾ حقيقي طرح تڏهن ظاهر ٿيندو، جڏهن مقامي ماڻهو اها دعويٰ ڪن تہ اهي پاڻ حاڪمن جهڙا آهن. ان کان پوءِ غلام ماڻهو هڪ وک اڳتي وڌائيندا آهن، ۽ آن بعد آهي ڌارئين ڦورو حاڪم کان وڌيڪ باعزت ٿيڻ لاءِ جنگ ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويندا آهن. حقيقت هيءَ آهي تہ هو ڌارئين ڦورو حاڪم کي ٻاهر ڪڍي، ان جي جاءِ تي پاڻ حاڪم ٿيڻ لاءِ اڳوات ئي تيار رهندا آهن. اسان کي اهو ٿو نظر اچي تہ جڻ هڪ پوري مادي ۽ اخلاقي دنيا ڀڄي پيئي رهي آهي. اهي دانشور، جيڪي پنهنجو پاڻ کي

آفاقي صداقتن جا ٺيڪيدار سمجهڻ جي سلسلي ۾ ڌارين ڦورن جي ٻيروي ڪندا آهن، ته ڌارين ڦورو ۽ مقامي ماڻهو هڪ نئين دنيا ۾ گڏجي آرام سان رهن. پر جيئن ته دانشور بيٺڪي سرشتي ۽ ان جي نظرين ۾ ڇڻي ريٽو ٿي ويندو آهي، ان ڪري هو اهو سوچي نه ٿو سگهي ته بيٺڪي سرشتي جي خاتمي سان گڏ ڌارئين ڦوروءَ جو غلام ملڪ ۾ رهڻ يا مقامي ماڻهوءَ سان گڏجي گذارڻ ۾ ڪوبه فائدو نه رهندو آهي. هيءَ رڳو اتفاق جي ڳالهه ناهي ته الجزائري حڪومت ۽ فرانس جي حڪومت جي وچ ۾ ڪنهن قسم جي ڳالهه ٻولهه شروع ٿيڻ کان اڳ ٿي ان يورپي اقليت، جيڪا پاڻ کي آزاد خيال چوائي ٿي، پنهنجي نقطه نظر ظاهر ڪري ڇڏيو هو. اها اقليت پڻي شهريت کان گهٽ ڪنهن شئي تي راضي ٿيڻ لاءِ تيار نه هئي. پاڻ کي نهايت صفائيءَ سان ڌار ڪندي، انهن آزاد خيالن فرانسي حاڪمن تي اهو مڙهڻ چاهيو ته توهان اڻ چاڻل طرف قدم وڌايو. اسان کي اهو مڃڻ گهرجي ته ڌارين ڦورو اهو چڱيءَ طرح سمجهي ٿو ته رڳي ڊاڙ ٻڌاڪ حقيقت ناهي.

بس مقامي ماڻهوءَ کي اها خبر هوندي آهي ته زندگي، ساهه ۽ ڏڙڪندڙ دل جي اعتبار سان هن ۾ ۽ ڌارئين ڦوروءَ ۾ ڪوبه فرق ناهي. هن کي اها به خبر پئجي ويندي آهي ته ڌارئين ڦوروءَ ۾ ڪوبه فرق ناهي. هن کي اها به خبر پئجي ويندي آهي ته ڌارئين ڦوروءَ جي ڪيل مقامي ماڻهوءَ جي ڪيل کان وڌيڪ اهم نه هوندي آهي. هتي اهو چوڻ ضروري آهي ته غلام ماڻهوءَ جي اها ئي معلومات دنياکي بلڪل واجبي نموني ڏڪائي ڇڏيندي آهي. غلام ماڻهن جي سموري نئين ۽ انقلابي قوت ارادي آڻان کان ئي پيدا ٿيندي آهي. ان ڪري جو جيڪڏهن هيءَ ڳالهه سچي آهي ته منهنجي زندگي ايتري ئي قيمتي آهي، جيتري ڌارئين ڦورو حاڪم جي زندگي، ته پوءِ ڌارئين ظالم جي نگاهه نه مون

کي مرجهائي سگهي ٿي نہ ماڻ ڪرائي سگهي ٿي ۽ نہ ئي ان آواز سان آءُ پنڊپهڻ بنجي سگهان ٿو. آءُ هن جي سامهون ڇو ڏکان؟ سچي ڳالهہ تہ هـيءَ آهي تہ آءُ ان کـي ماڪوڙي جيتري اهميت ڏيڻ لاءِ ۽ تيار نہ آهيان. رکو اهو ناهي تہ ان جي موجودگي منهنجي لاءِ ايذائيندڙ نہ هوندي، پر ٿيندو هيئن جو هاڻي آءُ ان جي لاءِ اهڙا گهات گهڙيندس، جو ان کي پڇڻ کان سواءِ ٻي ڪا واهہ ئي نظر نہ ايندي.

اسان اهو چيو آهي تہ بيٽڪي سرشتي جي خصوصيت اهو تضاد آهي، جنهن ۾ ساري آبادي وٺجي ويندي آهي. بيٽڪي سرشتي جي شڪست، پنهنجي هن انقلابي فيصلي سان تہ دوئيءَ ۾ تضاد کي ختم ڪيو وڃي ۽ ماڻهن کي قومي بنيادن تي يا ڪڏهن ڪڏهن نسلي بنيادن تي ڪٽو ڪيو وڃي، پوري آباديءَ کي هڪ وحدت ۾ پوئي ڇڏيندي آهي. اسان سنيگالي وطن دوستن جا اهي خوفناڪ لفظ ڄاڻون ٿا، جيڪي هنن پنهنجي صدر سينگهور جي طريقيڪار جي باري ۾ چيا هئا. اسان جو هيءُ مطالبو آهي تہ وڏين وڏين جاين تي آفريڪي آندا وڃن ۽ سينگهور هاڻي يورپ وارن کي آفريڪي بنائي رهيو آهي." انهيءَ جو مطلب هيءُ ٿيو تہ مقامي ماڻهو هيءَ ڳالهہ چٽائيءَ سان هڪدم سمجهي سگهي ٿو تہ سامراج جو خاتمو ٿيو آهي يا نہ؟ ڇو تہ هن جو ڪهٽ ۾ گهٽ مطالبو هيءُ هوندو آهي تہ آخر کـي اول ٿيڻ گهرجي. ليڪن مقامي دانشورن ان ۾ ڪجهہ ٻيو رنگ ڀريندو آهـي، ۽ حقيقت ۾ انهيءَ جا مناسب سبب آهن. اعليٰ آفيسرن ۽ ٽيڪنيڪل ڪم جي ماهرن جي ضرورت محسوس ٿيندي آهي. هاڻي ٿيندو هيئن آهي جو عام ماڻهو اهـڙي قسم جـي غلط ڀرتين ۽ ترقين کي سازشون سمجهندو آهي ۽ اڪثر هيءُ اعلان ڪندي ٻڌو ويندو آهي تہ "پوءِ تہ اسان جو آزاد ٿيڻ ئي بيڪار آهي!"

اهڙن غلام ملڪن ۾ جتي آزاديءَ لاءِ حقيقي جدوجهد ٿي آهي، جتي ماڻهن جو رت وهيو آهي؛ جتي ڊگهي جنگ سبب دانشورن پوئتي هٽي مورچا سنڀالي ورتا آهن؛ جتي انهن جو ڳالهايو عوام سان ٿيو آهي؛ اتي اسان اهو ڏسي سگهون ٿا ته ٻاهرين ڦورو سرمائيدارن جي برپا ڪيل دانشورن جو مٿيون ڍانچو صحيح معنيٰ ۾ ختم ڪيو ويو آهي. ٻاهرين ڦورو سرمائيدار پنهنجي ماڻوسيءَ وارن ڍائلاگن ذريعي، جيڪي سندن يونیورسٽين ۾ گهڙيا وڃا آهن، غلام ملڪ جي دانشورن جي ذهن ۾ هيءَ ڳالهه ويهاري ڇڏيندو آهي ته بنيادي خصوصيتون هميشه قائم ۽ دائم رهنديون آهن، توڙي جو انسان ڪان ڪٿي ڪيڏيون عظيم غلطيون ٿينديون رهن. حقيقت ۾ انهن بنيادي خصوصيتن مان سندس مراد مغربي خاصيتون ئي هونديون آهي. ديسي دانشورن انهن نظرين جي صحيح هجڻ تي ايمان آڻيندو هجي ۽ سندس ذهن جي هيٺين حصي ۾ توهان هميشه ان هوشيار پهريدار کي ڏسي سگهو ٿا، جيڪو يوناني ۽ لاطيني مصنفن ۽ محراب جي بچاءَ لاءِ هر وقت تيار رهندو آهي-- مگر آزاديءَ جي جنگ ۾ هڪ مرحلو ايندو آهي، جنهن ۾ ديسي دانشور جيئن ئي پنهنجي عوام سان لاڳاپو پيدا ڪندو آهي ته اهو هٽرادو پهرو مٿيءَ ۾ ماڻي وينندو آهي. روسي سمنڊ جا اهي سمورا اخلاقي گڻ-- انسان جي انفرادي فتح جو گڻ بصيرت ۽ حسن جو گڻ، سڀ مثل ۽ بي مزي واهيات ڳالهيون ٿي وينديون آهن. سمورين تقريرون بيجان لفظن جا ڳٽڪا بنجي وينديون آهن. اهي تمام گڻ، جيڪي روحاني بلنديءَ جو ذريعو معلوم ٿيندا هئا، هاڻي بي معنيٰ ڀاسندا آهن. اهو رڳو ان ڪري جو اهي سڀ ان حقيقي ڇڪتاڻ سان واسطو ئي نه ٿا رکن، جنهن ڇڪتاڻ ۾ عوام ڦاٿل هوندو آهي. سڀ ڪان پهرين انفراديت پسنديءَ جو خاتمو ٿيندو آهي. ديسي دانشورن پنهنجي آقائن کان اهو سکيو هو ته فرد کي پنهنجو مڪمل اظهار ڪرڻ جي آزاديءَ هئڻ گهرجي. ٻاهرئين ڦورو سرمايه دار ديسي دانشورن جي

دماغ ۾ هڪ اهڙي انفراديت پسند سماج جي تصور جي هوا ڀري ڇڏي هئي، جنهن ۾ هر شخص پنهنجي داخليت ۾ پاڻ کي ڪريو ٿو ڇڏي ۽ محض سندس انفرادي خيال ئي سندس ڪل ڪائنات هوندا آهن. هاڻي آهي ديسي دانشور جيڪي آزاديءَ جي جنگ دوران پنهنجي عوام ڏانهن واپس موٽندا آهن، سي انفراديت پسنديءَ واري تصور جي ڪوڙ کي پروڙي وٺندا آهن. انهيءَ جدوجهد دوران تنظيمن جون ڌار ڌار صورتون ۽ شڪليون انهن کي هڪ نئين زبان کان واقف ڪنديون آهن. ياڻ- ڀيڻ، ۽ دوست ـــ هي اهي اصطلاح آهن، جن کي ٻاهرين قوم سرمائيدار غير قانوني سمجهندو آهي، ڇاڪاڻ ته سندس نظر ۾ منهنجو ياڻ منهنجي دولت آهي ۽ منهنجو دوست، منهنجي زندگي گهارڻ جي اسڪيم جو حصو آهي. انهيءَ جدوجهد دوران ديسي دانشور "پاڻ توڙ" جاکوڙ ۾ حصو وٺندو آهي، ته جيئن پنهنجيءَ ذات جي سيني بتن کي توڙي ڇڏي. مثال طور انانيت جي بت کي، غرور جي نتيجي ۾ پيدا ٿيل گارگند ۽ مهٽن ڏوراپن جي بت کي؛ ۽ انهيءَ ٻاراڻي حماقت جي بت کي جنهن جي ڪري ماڻهو هميشه پنهنجي ڳالهه، مٿاهين رکڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. اهڙو ديسي دانشور، جيڪو بيٺڪي سرشتي ۾ جڪڙل تهذيب جي مٿيءَ ۾ پيوت ٿيل هوندو آهي، مٿين طريقه ڪار جي مدد سان ڳوٺن ۾ گڏجاڻي جي حقيقت، عوامي ڪميٽين جي اتحاد ۽ مقامي مجلسن ۽ گروپن جي غير معمولي تخليقي نوعيت جو پتو لڳائي ٿو وٺي. ان کان پوءِ هڪ فرد جو مفاد سيني جو مفاد آهي. ان ڪري جو ان اڻ تڙ حقيقت ۾ صورت حال اهڙي هوندي، جو فوجي هر ماڻهوءَ کي ڳولي وٺندا- هر شخص تباهه ڪيو وينندو يا پوءِ هر شخص بچي وينندو. هي اصول ته پنهنجي ذات جي پرواهه ڪريو، حقيقت ۾ لامذهب شخص جي نجات جو طريقو آهي، جيڪو قومي جنگ آزاديءَ ۾ حرام آهي.

خود تنقيدي ۽ تي اچڪلهه ڏاڍو ڳالهائو پيو وڃي، پر تمام گهٽ ماڻهن کي خبر هوندي ته اهو هڪ آفريڪي طريقي ڪار آهي. توڙي اهو اثر آفريڪا جو "ميڙ" هجي يا اولهه آفريڪي "جاسا"؛ هتي جو رواج آهي ته ڳوٺ جي جهيڙن جهٽن جو فيصلو پنچات ۾ ٿيڻ گهرجي. اها پنچات خود تنقيدي ۽ جو هڪ مثالي ادارو هوندي آهي. انهيءَ ۾ ڪل پوڳ جي هڪ لهر به هوندي آهي، ڇاڪاڻ ته هر شخص پرسڪون هوندو آهي، ان ڪري به جو هر شخص جو مقصد هڪ ئي هوندو آهي. ليڪن جيترو زياده اسان جو دانشور انهيءَ عوامي فضا ۾ اچي رهڻو ٿيندو ويندو آهي، اوترو گهڻو بي فائدي سوچ وچار، غير فطري مسائل ۽ ذهني تحفظ کي ختم ڪندو ويندو آهي ۽ لڪاڻ ۽ ڳجهي رکڻ واري عادت کي چڏي ڏيندو آهي. حقيقت هيءَ آهي ته انهيءَ مرحلي تي ئي اسان اهو چئي سگهون ٿا ته اها اجتماعيت جي فتح آهي، ۽ اجتماعيت پنهنجي روشني ۽ شعور پکيڙڻ شروع ڪيو آهي.

ليڪن ڪڏهن ڪڏهن اڻين ٿيندو آهي جو بينڪي نظام جي شڪست اهڙن علائقن ۾ ٿيندي آهي، جن کي آزاديءَ جي جنگ چڱيءَ طرح ڏونڌاڙيو نه هوندو آهي. آتي اهي ئي هرفن مولا تيز ۽ مڪار دانشور نظر ايندا آهن. اسان کي انهن وٽ نظرن جون اهي ئي صورتون ۽ انداز نظر ايندا آهن. جيڪي هنن ٻاهرين ڦورو سرمايه دارن سان ميل ميلاپ وقت حاصل ڪيا هئا. ڪلهه جي سامراج ۽ اڄ جي قومي حڪومت جا اهي "دادلا ٻار" قومي ذريعن جي ڦرلٽ ۾ دل کولي حصو وٺندا آهن. اهي ماڻهو بنا ڪنهن رحم جي، اسڪيمن، قانوني ڏاڙن، آمدني، روانگيءَ جي ڪاروبار ذريعي، محدود ذميدارين جي ڪمپنين ذريعي، اسٽاڪ ايڪس چينج جي سٽي بازي ذريعي ۽ ناجائز ترقين جي ذريعي پنهنجا مفاد پورا ڪندا آهن ۽ پوري قوم جي تڪليفن کي

انهيءَ ڦرلٽ لاءِ وسيلو بڻائيندا آهن. هنن جو انهيءَ ڳالهه تي زور هوندو آهي ته واپار کي قومي بڻائڻ گهرجي، يعني مارڪيٽن ۾ فائدهمند ڏيتي ليتيءَ کي ديسيءَ ماڻهن لاءِ مخصوص ڪيو وڃي. جيسين تائين نظرين جو سوال آهي ته اهي دانشور انهيءَ سخت ضرورت جو اعلان ڪندا آهن ته قوم جي ڦرلٽ کي قومي بڻايو وڃي. قومي زندگيءَ جي انهيءَ خشڪ ساليءَ ۾ جنهن کي ڪفايت شعاريءَ جو نالو ڏنو ويندو آهي، انهن دانشورن جي ڦرلٽ جي ڪاميابي عوام جي ڪاوڙ ۽ تشدد کي تيزيءَ سان جاڳائيندي آهي، چاڪاڻ جو اهو ئي عوام جيڪو هڪ ئي وقت بکيو ۽ آزاد هوندو آهي، آفريڪي (مقامي) ۽ عالمي صورتحال ۾ جلدي ئي هڪ سماجي شعور حاصل ڪري وٺندو آهي ـــ ۽ اها ڳالهه انهن ننڍڙي ذهنيت جي انفراديت پسندن کي تمام جلدي معلوم ٿي ويندي آهي. سامراجين جي تهذيب کي هضم ڪرڻ ۽ ان جو تجربو حاصل ڪرڻ لاءِ ديسي دانشورن کي پنهنجا ڪجهه خيال گروي رکڻا پوندا آهن. انهيءَ گرويءَ جي عيوض هو ڌارئين ڦورو سرمائيدار جي ڪجهه خيالن کي پنهنجو ڪندا آهن. ديسي دانشورن جي انهيءَ صلاحيت جي اڻ هوند مان اندازو ٿي سگهي ٿو ته اهي ٻه طرفو بحث جاري رکي نه سگهندا آهن. اهو ان ڪري جو ڪنهن تصور يا مسئلي جي ساهون هو پنهنجي ذات کي ختم نه ٿا ڪري سگهن. اُن جي ابتڙ آهي جڏهن هڪ دفعو عوام جي وچ ۾ جنگ شروع ڪندا آهن ته انهن کي ڏاڍي حيراني ٿيندي آهي. اهي لغوي معنيٰ ۾ عوام جي اعتماد ۽ ايمانداريءَ اڳيان هٿيار ڦٽا ڪندا آهن. اهو خوف جيڪو انهن کي لڳاتار پريشان ڪندو رهندو آهي، سو هي آهي ته ڪٿي هو عوام جا غير مشروط ترجمان نه بنجي وڃن. اهي عوام جي ها ۾ ها ملائيندا آهن، ۽ عوام جي زبان مان نڪتل هر لفظ جي تائيد ۾ ڪنڌ ڏوڻيندا آهن، ۽ پوءِ ان کي سوچيل سمجهيل فيصلو سمجهندا

آهن. جيستائين هارين، بيروزگار انسانن ۽ بک مرندڙ ديسين جو تعلق آهي، تہ آهي سچائيءَ جي دعويٰ نہ ڪندا آهن. هو اهو نہ چوندا آهن تہ اسان سچائيءَ جا نمائندا آهيون، چاڪاڻ تہ اهي پنهنجي ذات ۾ خود سچائي هوندا آهن. حالتن پٽاندر ڏسندؤ تہ هن دور ۾ دانشور هڪ عام موقعي پرست نظر ايندو آهي، ۽ اهو بہ سچ آهي تہ هو پنهنجي مفادن لاءِ سازباز ختم ڪندو ئي ناهي. عوام ۾ هن جي قبول پوڻ يا ڏکارجڻ جو سوال ئي اڃاهو آهي. عوام رڳو اهو مطالبو ڪندو آهي تہ آمدنيءَ جي سڀني ذريعن کي هڪ جاءِ تي گڏ ڪيو وڃي. عوام ۾ انهن دانشورن جي شموليت عوام جي جدوجهد جي واڌاري کي تفصيلن جي هڪ عجيب ۽ غريب فڪري نظام سان گهندي ڇڏيندي آهي. انهيءَ گهالهہ جو هي مطلب هرگز ناهي تہ عوام چنڊچاڻ جي خلاف هوندو آهي، بلڪ عوام تہ اهو چاهيندو آهي تہ هر شئي جي وضاحت ڪئي وڃي. عوام دليل ٻڌي خوش ٿيندو آهي ۽ اهو چاڻڻ چاهيندو آهي تہ هو ڪيڏانهن ٿو وڃي. ليڪن ديسي دانشور عوام سان لاڳاپو پيدا ٿيندي ئي تفصيلن تي وڌيڪ زور ڏيڻ لڳندو آهي، ۽ اهو وساري ڇڏيندو آهي تہ ساري جدوجهد جو اصلي مقصد تہ (غيرملڪي) سامراج کي شڪست ڏيڻ آهي. انهيءَ جنگ جي بيشمار مختلف طرفن ۾ گم ٿي اهو دانشور نندين نندين مقامي ڪمن ڏانهن متوجه ٿي ويندو آهي، جن کي هو ڏاڍي جوش ۽ جذبي پر بيحد گنيمرتا سان پورو ڪندو آهي. هو دائمي طرح پوري جي پوري تحريڪ کي اڪين اڳيان رکڻ ۾ ناڪام ويندو آهي. هو انهيءَ عوامي انقلاب دوران (جيڪو خوفناڪ پيهندڙ ۽ پٿر ٽوڙيندڙ مشين وانگر هوندو آهي) هڪ خاص نظم ۽ ضبط، هڪ خاص طريقيڪار ۽ هڪ خاص تقسيمڪار جو تصور پيش ڪندو آهي. جيئن تہ هو رڳو هڪ خاص محاذ تي پنهنجي جنگ جاري رکندو آهي، ان ڪري هو پوريءَ

تحريڪ جي وحدت تي نظر رکي نہ سگهندو آهي. ان ڪري جيڪڏهن ڪٿي ڪا مقامي شڪست ملي، تہ پوءِ ٿي سگهي ٿو تہ اهو دانشور پهرين شڪن ۾ مبتلا ٿئي، ۽ پوءِ صفا همت هاري ويهي رهي. دانشور جي ابتڙ عوام پنهنجي جدوجهد ابتدا کان ئي "ماني" ۽ "زمين" جي واضح بنيادن تي شروع ڪندو آهي. هن آڏو اهو سوال هوندو آهي تہ اسان کائڻ لاءِ ماني ۽ رهڻ لاءِ زمين ڪهڙي طريقي سان حاصل ڪري سگهون ٿا. اهو نقطئي نظر، جنهن تي عوام جو اصرار هوندو آهي، بظاهر نديو ۽ محدود پائجي ٿو، مگر نہ اهو ئي سڀني کان وڌيڪ عزت لائق ۽ سڌو طريقيڪار ثابت ٿئي ٿو.

هتي سچائيءَ جي مسئلي تي ويچار ڪرڻ گهرجي. هر زماني ۾ عوام لاءِ سچائي قومي خواهش جو ورڻو رهي آهي. ڪارواجي حقيقت يا روحاني پاڪائيءَ جو ڪو بحث، انهيءَ صورتحال کي ريٽي نہ ٿو سگهي. ديسي ماڻهو سامراجي صورتحال جي جيڙي ڪوڙ جو جواب اڏي ئي وڏي ڪوڙ سان ڏيندا آهن. پنهنجي قومي پائرن سان انهن جي روش بلڪل چٽي هوندي آهي. البت ڌارئين قوروءَ کان هو پريرو ۽ ان لاءِ پراسرار ٿي رهندا آهن. ديسي ماڻهوءَ لاءِ سچائي اها آهي، جيڪا سامراجي نظام جي شڪست کي جلد ويجهو آڻي. صداقت اها آهي، جيڪا قوم جي تشڪيل کي فروغ ڏئي. صداقت اها آهي، جيڪا مقامي ماڻهن جي حفاظت ڪري ۽ ڌارين کي تباهہ ڪري. هن بيٺڪي صورتحال ۾ سچائيءَ وارا لاڙا ڪابہ اهميت نہ ٿا رکن، ۽ نيڪي اها آهي، جيڪا ڌارين لاءِ بدي هجي.

اهڙيءَ ريت اسان ڏسون ٿا تہ بيٺڪي سماج جي بنيادي "پائي" سامراج جي شڪست دوران پنهنجي اصلي صورت ۾ قائم رهندي آهي — يعني هي تہ ڌارين قورو مخالف ۽ دشمن جي حيثيت ۾ هميشہ برقرار رهندو آهي، جنهن کي شڪست

ڏين مقصد هوندو آهي. ظالم حڪمران پنهنجي داڙي ڪار ۾ ئي انهيءَ عمل جي ابتدا ڪندا آهن. اهو عمل، حڪمراني، پرماريت ۽ ڦرلٽ جو عمل هوندو آهي — ۽ ٻئي طرف اها ڌنل ۽ ڦريل مخلوق هوندي آهي، جيڪا ديسي باشندن تي مشتمل هوندي آهي، ۽ جا انهيءَ عمل لاءِ وس ۽ وٽ سارو ٻارڻ مهيا ڪندي آهي. اهو عمل نوآبادياتي بيڪن کان وٺي مادر وطن جي محلاتن ۽ بندرگاهن جي گودين تائين بنا ڪنهن رڪاوٽ جي جاري رهندو آهي. انهيءَ پرسڪون علائقي ۾ سمنڊ جي سطح هميشه هڪجهڙي رهندي آهي. ڪجيءَ جا وڻ ڏڍيءَ ڏڍيءَ هوا ۾ آهستي آهستي لڏندا رهندا آهن. لهرون سيني کي ٻاڪرن ۾ وٺندڙون آهن ۽ ڪچو مال آهستي آهستي نڪرندو رهندو آهي ۽ اهو ئي ڌارڻين ڦوروءَ جي هجڻ جو ثبوت آهي. انهيءَ وچ ۾ ديسي ماڻهو بار هيٺان ٻيٽو ٿيندو رهندو آهي. زنده کان وڌيڪ مرده صورت ۾ سندس وجود هڪ نه بدلجندڙ خواب ۾ مسلسل مبتلا رهندو آهي. ڌارڻون ڦورو پنهنجي تاريخ ڏاهيندو آهي. هن جي زندگي هڪ وقت ۽ هڪ دور هوندي آهي. اهو هڪ اهڙي مطلق طاقت آهي، جيڪا هر شئي جي ابتدا آهي "اسان هي سرزمين پيدا ڪئي آهي" — اهو هڪ لافاني سبب آهي — "جيڪڏهن اسان هليا وڃون ته هي سڀڪجهه ختم ٿي وڃي ۽ هي ملڪ اونداهي زماني ڏانهن موٽي وڃي." آن جي ابتڙ هڪ بيحس، بيماريءَ ۾ تباهه حال ۽ وڏن جي رسمن رواجن جي قيدي مخلوق، اهڙو نه وڏندڙ پس منظر ڏاهيندي آهي، جنهن ۾ سامراجي واپار جي قوت پنهنجو ڪم ڪندي آهي.

✓ڌارڻون ظالم حاڪم تاريخ ڏاهيندو آهي ۽ انهيءَ ڳالهه جو شعور رکندو آهي — ۽ جيئن ته اهو لڳاتار پنهنجي وطن جي تاريخ جو حوالو ڏيندو آهي، ان ڪري ٻلڪل چٽائيءَ سان ظاهر ڪندو آهي ته هن جو وجود خود "مادر وطن" جي تاريخ

۾ هڪ واڌارو آهي. پوءِ جيڪا تاريخ هو لکندو آهي، اها تاريخ ان ملڪ جي تاريخ نه هوندي آهي، جنهن کي هو ڦرندو آهي، بلڪ اها تاريخ هن جي پنهنجي قوم جي تاريخ هوندي آهي، ۽ ان شئي جي حوالي سان هوندي آهي، جنهن کي هو نپوڙندو رهندو آهي، برباد ڪندو رهندو آهي، ۽ جنهن کي بڪ ماريندو آهي.

اها بي حسي جنهن ۾ ڏيهي ماڻهو مبتلا هوندا آهن، ان کي فقط اهڙيءَ صورت ۾ ئي للڪاري سگهجي ٿو، جڏهن اهي ديسي ماڻهو، پنڪي تاريخ کي، ڦرلٽ جي تاريخ کي ۽ سامراج جي تاريخ کي ختم ڪرڻ جو فيصلو ڪن.

هڪ اهڙي دنيا، جيڪا درجن ۾ ورهايل آهي؛ هڪ بي حس "دوئيءَ" جي دنيا؛ هڪ مجسمن جي دنيا؛ انهيءَ جنرل جو بت، جنهن ملڪ فتح ڪيو هو، انهيءَ انجنيئر جو بت، جنهن پل ٺاهي؛ هڪ اهڙي دنيا جنهن کي پاڻ تي ڏاڍو ڀروسو آهي ته اها پنهنجي پٿرن سان هر انهيءَ پٽيءَ کي چٽي سگهي ٿي، جيڪا اڳ ئي ڦٽڪن سان ڦٽي پيئي آهي — اهوئي پنڪي دنيا جو نقشو آهي. ديسي ماڻهن کي ڏار ڏار طريقن سان گهيري ۾ آندو ويندو آهي. نسلي مت پيد، دنيا کي درجن ۾ ورهائڻ جو رڳو هڪ طريقو آهي. اهو پهريون سبق جيڪو مقامي ماڻهو سکي ٿو، سو هيءَ آهي ته مقامي ماڻهو هڪ خاص حد ۾ رهن ۽ پنهنجي حد نه اورانگهين؛ اهو ئي سبب آهي جو ديسي ماڻهو هميشه جسماني جرئت جا خواب ڏسندو آهي. آن جا خواب، عمل ۽ حملي جا مظهر هوندا آهن. آءٌ خواب ڏسان ٿو ته آءٌ ڊوڙان پيو؛ ٽپا پيو ڏيان؛ پاڻيءَ ۾ تران پيو؛ جنهن مٿاهين جاءِ تي چڙهان پيو. آءٌ خواب ڏسان ٿو ته آءٌ ٿهڪ ڏيئي رهيو آهيان، ان ڪري جو آئون هڪ ئي ٽپ سان دريا ٽپي ويو آهيان — يا هي ته بيشمار موڙرون منهنجو پيچو ڪري رهيون آهن، پر

مون کي جهلي نہ ٿيون سگهن. ٻئڪي نظام ۾ غلام ماڻهو، رات جو نائين وڳين کان وٺي صبح جو ڇهين وڳين جي وچ واري وقت ۾ آزادي حاصل ڪرڻ کان ڪڏهن به غافل نہ رهندو آهي. غلام ماڻهو انهيءَ جارحيت جو، جيڪا سندس هڏين ۾ گڏ ٿي وينندي آهي، سڀ کان پهريون مظاهرو پنهنجي وطني پائرن جي خلاف ڪندو آهي. هي اهو دور هوندو آهي، جڏهن شيدي هڪ ٻئي کي ڪٽيندا آهن. پوليس ۽ مئجسٽريٽ، جڏهن اتر آفريڪا ۾ ڏوهن جي حيرت انگيز لهرن کي ڏسندا آهن، تہ هنن جي سمجهہ ۾ ئي نہ ايندو آهي تہ هو ڇا ڪن. اسان انهيءَ گالهہ تي پوءِ ويچارينداسون تہ انهيءَ صورت حال کي ڪيئن سمجهون. جڏهن مقامي ماڻهو غلاميءَ واري سرشتي ۾ جڪڙجي وينندو آهي، تڏهن هو محسوس ڪندو آهي تہ ٻاڻ دائمي طرح ذهني ڇڪتاڻ جو شڪار آهي. ڌارئين ڦوروءَ جي دنيا دشمن جي دنيا هوندي آهي، جيڪا ڏيهيءَ ماڻهوءَ کي نپوڙي وٺندي آهي — پوءِ بہ هي اها دنيا هوندي آهي، جنهن کي ڏيهي ماڻهو حسد جي نظر سان ڏسندو آهي؛ اسان پهرين جاچي آيا آهيون تہ ڏيهي ماڻهو ڌارئين ڦوروءَ جي جاه سنڀالڻ جا لڳاتار خواب ڏسندو آهي — خود ڌارين ڦورو ٿيڻ جا خواب نہ پر ڌارئين ڦوروءَ جي جاه نشين ٿيڻ جا خواب — هي ڪيني ۽ دشمنيءَ جي دنيا، وزنائتي ۽ جارح دنيا، جيڪا غلام عوام کي پنهنجي وس آهر سختيءَ سان پنهنجي لاءِ محفوظ رکندي آهي، سا دنيا رڳو ان دوزخ جي نمائندگي نہ ٿي ڪري، جتان هڪدم ڀڄڻ هر هڪ جي خواهش هوندي آهي. پر اها دنيا، هڪ اهڙيءَ جنت جي نمائندگي ڪندي آهي، جيڪا بنهہ ويجهو خطرناڪ ڪٽن جي حفاظت ۾ هوندي آهي. مقامي ماڻهو هميشہ حدکان وڌيڪ هوشيار رهندو آهي. جيتوڻيڪ هر ڏاڍيءَ ڏکيائيءَ سان ٻئڪي دنيا جي نشانين کي سمجهي سگهندو آهي، پوءِ بہ هو سدائين انهيءَ آڻ تڻ ۾ هوندو آهي تہ

ڪٿي هن سرحدون ته نه اورانگهيون آهن. ٻيڪي دنيا ۾ ڏيهي ماڻهو کي هميشه مجرم سمجهيو ويندو آهي، ليڪن ڏيهي ماڻهوءَ جو جرم، اهو جرم هوندو آهي، جنهن کي هو پاڻ تسليم نه ڪندو هجي. اهو رڳو هڪ قسم جي لعنت هوندو آهي - هڪ احساس جيڪو تلوار وانگر هر وقت سندس ڪنڌ تي لٽڪندو رهندو آهي- چاڪاڻ ته هو پنهنجي دل جي گهرائين ۾ ڪنهن به قسم جو الزام قبول ڪرڻ لاءِ تيار نه هوندو آهي. هن تي قبضو ڪري سگهجي ٿو، پر هن کي جانور وانگر پالتو نه ٿو بنائي سگهجي. هن سان ذليل ماڻهن وارو برتاءُ ڪيو ويندو آهي. مگر هن کي پنهنجي گهٽتائيءَ جو يقين نه هوندو آهي. هو ڏاڍي صبر سان انتظار ڪندو آهي ته ڌاريون ڦورو ٿورو غافل ٿئي ته هو مٿس حملو ڪري. غلام ديسيءَ جون رڳون سدائين ٽڪيل رهنديون آهن. توهان اهو نه ٿا چئي سگهو ته هو ڊنل آهي، يا ڀؤ محسوس ڪري ٿو- حقيقت ۾ هو هڪگهڙيءَ جي خبر تي پاڻ کي شڪار جي ڪردار ۾ تبديل ڪرڻ لاءِ هر وقت تيار رهندو آهي. ديسي ماڻهو اهڙو مظلوم انسان هوندو آهي، جنهن جي هميشه اها خواهش هوندي آهي ته هو ظالم بنجي سگهي. سماجي جوڙجڪ جون نشانيون، پوليس، فوجي بيرڪن ۾ بگل جو آواز، فوجي پريڊون ۽ جهولهجندڙ جهنڊا. اهي سڀ هڪ ئي وقت پوسٽ پيدا ڪندڙ ۽ چرپر پيدا ڪندڙ ثابت ٿيندا آهن. ان ڪري جو اهي سڀ علامتون رڳو اهو پيغام نه ٿيون ڏين. "پنهنجي جاءِ تان چرڻ جي ڪوشش نه ڪريو" پر اهو آواز به ڪين ٿيون ته "حملي ڪرڻ لاءِ تيار ٿيو!" حقيقت هيءَ به آهي ته جيڪڏهن ڏيهي ماڻهو ۾ غفلت ۽ بيپرواهيءَ جو لاڙو پيدا به ٿي پوي، ته به ڌارئين ڦوروءَ جو غرور ۽ بيڪي سرشتي جي طاقت آزمائڻ واري ڪوشش، ڏيهي غلام ماڻهوءَ کي هر وقت اهو ياد ڏيارينديءَ رهندي آهي، ته آخري

عظيم مقابلي کي اڻ چاڻل وقت لاءِ تاري نہ ٿو سگهجي. ڌارئين قوروءَ جي جاءِ والارڻ واري اندروني هلچل هر وقت ڏيهي ماڻهو جي رڳن کي طاقت پهچائيندي رهندي آهي— ۽ هي گهاڻهه اسان جا ڏون ٿا. ڪڏهن ڪڏهن جذباتي ڪيفيتن ۾ ڪنهن رکاوٽ جي موجودگي، هلچل ڏانهن ڌيان وڌائيندي آهي. ڌارئين قوروءَ ۽ غلام ماڻهن جو تعلق گهاڻيتي ۽ صلاحيت جو تعلق هوندو آهي. ڌاريون قورو تعداد جي وزن جي خلاف وحشي قوت استعمال ڪندو آهي. ڌاريون قورو نمائش جو قائل هوندو آهي. هر وقت پنهنجي بچاءَ جي فڪر ۾ رهڻ ڪري، هو ديسي ماڻهن کي وقت ۾ وقت وڏي واڪ ٻڌائيندو رهندو آهي ته پاڻ هن سرزمين جو اڪيلو مالڪ آهي. ڌاريون قورو ديسي ماڻهوءَ جي دل ۾ ڪاوڙ ۽ ڏمر کي ته زنده رکندو آهي؛ پر انهيءَ جذبي جي ٻاهر نڪرڻ جا دروازا بند ڪري ڇڏيندو آهي- ڏيهي ماڻهو غلاميءَ جي زنجيرن ۾ جڪڙيو ويندو آهي. پر اهو اسان ڏسي چڪا آهيون ته ڌاريون قورو صرف اڻ پورو روحاني جمود پيدا ڪندو آهي. ديسي ماڻهن جي رڳن جي تڪ، لڳاتار خوني وارداتن، قبائلي جنگين، خانداني لڙائين ۽ انفرادي جهڳڙن ۾ سڪون حاصل ڪندي آهي. ڌارئين قوروءَ يا پوليس جي سپاهيءَ کي ديسي ماڻهن کي ڪٽڻ، ذليل ڪرڻ ۽ پنهنجي اڳيان پيٽ گسڪائڻ جي ته سڄو ڏينهن آزادي هوندي آهي؛ پر توهان ڏسندؤ ته هڪ ڏيهي ماڻهو ٻئي ڏيهي ماڻهوءَ جي معمولي مخالفانه اهڃاڻن يا ڪاوڙيل نگاهن تي هڪدم چرو ڪڍي وٺندو آهي، يا ڪهاڙي ڪڍي وٺندو آهي. اهو ان ڪري جو هن لاءِ آخري وسيلو اهو آهي ته هو پنهنجي پاڻ جي مقابلي ۾ اڇي، پنهنجي شخصيت جو بچاءُ ڪري ذهن ۾ ڏيهل پراڻين دشمنين کي قبائلي جنگيون اچان وڌيڪ پختگي بخشينديون آهن. انهن خانداني جنگين ۾ شريڪ ٿي، ڏيهي ماڻهو پنهنجي سموري طاقت سان اهو ٻڌائڻ چاهيندو آهي

تہ سامراجي نظام جو ڪو وجود ئي ڪونهي ڇاڪاڻ تہ حالتون اڻن ئي آهن، جيئن اڳي هيون. تاريخ جو وهڪرو ٻن لڪانار جاري آهي. انهن قبائلي تنظيمن جي سطح تي امان کي اصلي مسئلن کان منهن موڙڻ جو لارو ڇڏو نظر ايندو. پنهنجي پائرن جي رت ۾ وهنجڻ جي ڪوشش ۾، هو پنهنجي وات جي اصلي رکاوٽ کي وساري ڇڏيندا آهن. انهيءَ چونڊ کي ڏوري وقت لاءِ ملتوي ڪري ڇڏيندا آهن، جيڪا نيٺ ڪين ڪرڻي آهي؛ جنهن چونڊ سبب غلاميءَ واري سرشتي جي خلاف جنگ جي آغاز جو سوال ايري ٿو. ها، گڏيل آپگهات جي هيءَ ڏوس شڪل انهن صورتن مان هڪ آهي، جن جي ذريعي ديسي ماڻهوءَ جي رڳن جي ٽٽڪ آرام وٺي ٿي. عمل جا هي نمونا خطري جي اڳيان موت جي خواهش جو اظهار آپگهات جا اهڙا لاڙا آهن، جيڪي ڏارئين ڦوروءَ (جنهن جو وجود حڪومت، ديسي ماڻهو لاءِ اهڙا ڪم اڃا وڌيڪ جائز قرار ڏئي ٿي) اهو ظاهر ٿا ڪن تہ ديسي ماڻهن وٽ صحيح عقل نالي ڪابہ شئي نہ آهي. اهڙيءَ ريت ديسي ماڻهو ڏارئين ڦوروءَ کي نظر انداز ڪري ڇڏيندو آهي. تقدير جي طاقت تي ايمان، ظالم حاڪم تي ڪوبہ الزام اچڻ نہ ڏيندو آهي. بدقسمتي غريبيءَ جو سبب خدا تعاليٰ جي ذات ڏانهن منتقل ڪيو ويندو آهي، ڇو تہ اهو تقدير جو ڪاتب آهي. اهڙيءَ ريت فرد انهيءَ ڀيچ ڀاهہ کي تسليم ڪري وٺندو آهي، جيڪا خدا جي طرفان مقرر هوندي آهي، ۽ اڻين ڏارئين ڦوروءَ ۽ قسمت جي سامهون پنهنجو مٿو ٽيڪي ڇڏيندو آهي— ۽ هڪ قسم جي اندروني بندوبست ذريعي پٿرڀلو سڪون حاصل ڪري وٺندو آهي. بس اهڙيءَ طرح زندگي گذرندي رهندي آهي، ۽ غلام ماڻهو انهن ڀوائتين ڪهاڻين ڏانهن موٽندي (جيڪي پٽتي پيل قومن ۾ ججهي انداز ۾ موجود هونديون آهن) پنهنجي طبعي رکاوٽن کي (جن ۾ سندس جارحيت بہ شامل هوندي آهي) اڃا وڌيڪ مضبوط ڪندو ويندو آهي. جڏهن هو ڪوبہ غلط قدم ڪڍندو

آهي ته بدروح هڪدم مداخلت ڪندا آهن. چيتن ۽ نانگن جي شڪلين وارا ماڻهو، چڻن ٽنگن وارا ڪتا، ۽ زومبي. جڻ ته نندن وڏن جانورن ۽ جنن جو هڪ سلسلو هوندو آهي، جيڪو ديسي ماڻهن جي چوڌاري رکاوٽن، رنڊڪن ۽ لوڙهن جو هڪ نظام قائم ڪري ڇڏيندو آهي، جيڪو سامراجي نظام کان وڌيڪ خوفناڪ هوندو آهي. اهو موسل جي ڪاڪ محل وارو ڊانچو، غلام ماڻهن ۾ داخل ٿي ويندو آهي، ۽ نفسياتي سڌن جي طاقت جي واڌاري ۾ ڪي چٽا اهڃاڻ پيدا ڪندو آهي. اڻ سڌريل معاشرن جي هڪ خاصيت هيءَ هوندي آهي ته نفساني طاقت قبيلي يا خاندان جي ملڪيت هوندي آهي. انساني علم جي ماهرن کان سماجن جي خاصيتن ۾ اهو پڌايو آهي ته آتي جيڪڏهن ڪو شخص خواب ڏسندو آهي ته سندس واسطا پنهنجيءَ زال کان سواءِ ٻي ڪنهن عورت سان آهن، ته ڪيس خواب واري ڳالهه جو برادريءَ جي اڳيان اقرار ڪرڻو پوندو آهي، ۽ جنس يا محنت جي صورت ۾ ان خواب جي چڱي خواب ۾ ڏنل عورت جي مڙس يا انَ جي خاندان کي ڏيڻي پوندي آهي. هتي اسان اهو پڌائيندا هلون ته انهيءَ ڳالهه سان اهو ثابت ٿي ٿو ته قديم سماجن ۾ لاشعور کي ڏاڍي اهميت حاصل هوندي آهي.

جيئن ته داستانن ۽ شعبده بازين جو ماحول، اسان کي ڊيڄارينندو آهي، ان ڪري آهو اسان کي هڪ اهڙي حقيقت کان واقف ڪندو آهي، جنهن ۾ شڪ جي ڪابه گنجائش نه هوندي آهي. اهو ماحول ڊيڄاري، اسان کي پنهنجي قبيلي يا علائقي جي تاريخ ۽ روايت سان هم‌آهنگ ڪندو آهي. ان سان گڏوگڏ اهو اسان کي پڌريءَ جي سگهه ۽ هڪ خاص حيثيت به بخشيندو آهي. جڻ ته اهو هڪ قسم جي راهداري هوندو آهي. اڻ سڌ ول سماجن ۽ ملڪن ۾ پراسرار قوتن جي دنيا، پوري برادريءَ جي دنيا هوندي آهي، جنهن ۾ مڪمل طرح طلسمي قانون نافذ هوندا

آهن. پنهنجو پاڻ کي انهيءَ پراسرار چار ۾ ڦاسائي (جتان نڪرڻ ڏاڍو مشڪل هوندو آهي ۽ جتي هر عمل نهايت چٽيءَ ريت ورجايو ويندو آهي) اسان کي هڪ اهڙي دنيا ملندي آهي، جيڪا دائمي رهڻ واري آهي. اهڙيءَ ريت دنيا جي لافانيت ثابت ٿئي ٿي، جيڪا اسان سڀني جي آهي. توهان يقين ڪريو ته "زومبي" ڌارين قورن کان وڌيڪ خطرناڪ ٿين ٿا، ان ڪري اهو مسئلو پيدا نه ٿو ٿئي ته سامراجي دنيا ۽ ان جي لوهي لوڙهن جي ورن وڪڙن سان آرام سان نپائجي، پر مسئلو هيءُ آهي ته پيشاب ڪرڻ، ٽڪڻ يا ٻاهر نڪرڻ کان اڳ ئي دنيا سوچجي. سمجهه ۾ نه اينڌڙ ۽ طلسماتي قوتون پاڻ کي اهڙي طرح ظاهر ڪنديون آهن، جڻ ته اهي بذات خود طاقتون آهن. انهن جي پيٽ ۾ ڌارئين قوروءَ جي طاقت تمام نندڙي معلوم ٿيندي آهي، جنهن تي ٻاهران ٽپو لڳل هوندو آهي. ان ڪري اسان کي انهن قوتن جي خلاف جنگ ڪرڻ جي ضرورت به محسوس نه ٿيندي آهي، ڇو ته اصلي خوفناڪ اهي دشمن آهن، جن کي ڏند ڪٽائون پيدا ڪنديون آهن. اسان اهو ڏسندا آهيون ته وهم پرستيءَ جي سطح تي وهمن سان دائمي لاڳاپو سڀني مسئلا طئي ڪري ڇڏيندو آهي. هميشه ائين ٿيندو آهي ته آزاديءَ جي جنگ ۾، اهڙا ماڻهو جيڪي پهرين وهمن جو شڪار ۽ ناقابل بيان خوف و هراس جا اسير هجڻ جي باوجود خواب آلود مصيبتن ۾ رهي خوشي محسوس ڪندا آهن. نيٺ پنهنجي جاءِ تان تڙي ويندا آهن ۽ نئين سر پنهنجي تنظيم ڪري رت ۽ گوڙهن جي سيلاب ۾ فوري ۽ حقيقي عمل کي جنم ڏيندا آهن. مجاهدن کي ڪاڏو پهچائڻ، چوڪيداري ڪرڻ، اهڙن خاندانن جي مدد ڪرڻ، جي زندگيءَ جي عام شين کان محروم هجن، يا انهن مڙسن جي جڳهه پرڻ جيڪي جهلجي وڃن يا مارجي وڃن. هي آهن اهي ٺوس ڪم، جن جي ڪرڻ جي دعوت آزاديءَ جي جنگ دوران ماڻهن کي ڏني ويندي آهي.

غلام دنيا ۾ ديسي ماڻهن جي جذباتي سوچ، سندس ڪل جي متئين سطح تي هڪ ناموار وانگر هوندي آهي، جنهن ۾ شورو وجهڻ سان هلچل پيدا ٿي پوندي آهي. انهن جو نفسياتي سرشتو هڪدم سوڙهو ٿي وينندو آهي ۽ هڪدم پڪڙي جسماني طاقت جي مظاهري ۾ آرام حاصل ڪندو آهي. اهو ئي سبب آهي جو ڪن ماڻهن جو چوڻ آهي ته ديسي ماڻهو هيجاني فطرت رکندڙ هوندو آهي. اها حساس جذباتيت، انهن قومن جي نگرانيءَ ۾ جيڪي هر وقت ان جي شخصيت سان واسطو رکنديون آهن، انهيءَ ديسي ماڻهوءَ جي اندروني گهوٽالي جي پئيان ڪم ڪندڙ چرپائپ وارين حرڪتن ذريعي آرام حاصل ڪندي آهي. هڪ ٻئي سطح تي اسان اهو ڏسندا آهيون ته ديسي ماڻهوءَ جي جذباتي حس، انهيءَ ناچ ۾ جيڪو وجد آفرين هوندو آهي، پاڻ کي ختم ڪري ڇڏيندي آهي. اهو ئي سبب آهي جو سامراجي دنيا جي مطالعي ۾ ناچ ۽ چرپائپ وارين حرڪتن کي سمجهڻ ضروري آهي. ديسي ماڻهوءَ انهيءَ مجنونانه اعصابي مظاهري ۾ تسڪين حاصل ڪندو آهي جنهن جي ذريعي سندس زبردست جارحانه قوتون ۽ سندس طبيعت جو شديد تشدد هڪ نئون رخ اختيار ڪندو آهي ۽ پنهنجي شڪل بدلائيندو آهي ۽ جادوءَ جي وسيلي نڪرندو آهي. ناچ جو دائرو اهو جائز دائرو آهي، جنهن ۾ ديسي ماڻهو بچيل به آهي ته هر قسم جي آزادي به محسوس ڪري ٿو. ڪنهن خاص ڏينهن ۽ خاص وقت تي سڀ مرد ۽ عورتون هڪ خاص جاءِ تي گڏجي وينندا آهن، ۽ اتي پوري قبيلي جي عزت ۽ريل نگاهن جي سامهون اهي هڪ ظاهري طرح بي ڍنگي ماڻيٽي بهروپ ۾ شامل ٿي وينندا آهن. حقيقت ۾ انهن جو اهو ناچ نهايت منظم هوندو آهي، جنهن ۾ متن جي ڏوڻ، چيلهه جي جهڪاءُ، ۽ جسم کي پوئتي اڇلائڻ جي نشانين کي ڪامل ڪتاب وانگر سمجهي سگهجي ٿو، جو انهيءَ ۾ پوري قوم جو جن ڪيڻ، آزاد ٿيڻ ۽ پاڻ کي سمجهڻ جي

بي‌پناهه ڪوشش ۽ ڪاوش هوندي آهي. پر (ناچ جي ميدان) اندر ڪي به حدون نه هونديون آهن. اهو جبل جنهن تي هو ڏاڍي ڪوشش سان چڙهندا آهن، تہ جيئن چنڊ کي ويجهو ٿين، درياهه جو اهو ڪپ جتان هو درياهه ۾ لهي ناچ، سنان، صفائي ۽ پاڪيزگيءَ جو تعلق ظاهر ڪندا آهن ـــ اهي جايون انهن لاءِ ڏاڍيون عزت لائق هونديون آهن جتي ڪي به حدون نه هونديون آهن.

آنهن جابن تي انهن ديسي ماڻهن جي گڏجي اچڻ جو مقصد هيءُ هوندو آهي تہ اهي پوري قوم جي نفساني سگهہ، رُڪيل جارحانہ سگهہ کي ڦٽندڙ جبل جي مادي وانگر خارج ڪن. علامتي قتل، وهمي گهوڙي سوارين ۽ خيالي لڙايون جهگڙا، انهن سڀني جو نڪرڻ ضروري آهي. برين قوتن جا بند ٽوڙيا ويندا آهن ۽ اهي پگهريل مادي وانگر وهي نڪرنديون آهن. انهيءَ کان هڪ قدم اڳتي مڪمل آسيب زدگيءَ جي منزل ايندي آهي حقيقت ۾ اهو آسيب زدگي ۽ ٽوٽي ڦيٽي جو منظم مظاهرو هوندو آهي، جنهن ۾ خونخوار ڀوتن، جنن، زومبي ۽ ووڊو قبيلن جي مشهور ديوتا لڳيا جو ڀاڄو شامل هوندو آهي. شخصيت جي هيءَ بي‌ترتيبي، هي ڀڄ ڊاهہ ۽ اهو سڀڪجهہ سامراجي نظام جي جسم ۾ هڪ بنيادي ڪم سرانجام ڏيندو آهي. موٽڻ وقت مرد ۽ عورتون، بي آراميءَ جي حالت ۾ اعصابي هيجان هيٺ پيرن کي زور سان زمين تي هڻندا آهن. واپسيءَ کان پوءِ پورو ڳوٺ وري پرسڪون ٿي ويندو آهي، ۽ هڪ دفعو وري بي‌حس و حرڪت نظر ايندو آهي.

آزاديءَ جي جدوجهد ۾ اهڙي قسم جي عمل کان مڪمل چوڻڪارو ملي ويندو آهي. ديسيءَ ماڻهوءَ جي پٽ پٽ سان لڳل هوندي آهي ۽ ڪاٽي سندس نڙيءَ تي! (يا وڌيڪ صحيح لفظن ۾ هن جي حصين تي بجايءَ جا ڪرنٽ هنيا ويندا آهن) اهڙي حالت ۾ هو پنهنجي وهمن سان ڪوبہ واسطو نہ رکندو

آهي. صدين جي وهمن ۽ عجيب غريب رسمن ۾ قائل رهڻ کان پوءِ ديسي ماڻهو نيٺ پنهنجي هٿ ۾ بندوق کڻي، انهن طاقتن جي سامهون بهادر ٿي بيهي رهندو آهي، جيڪي قوتون سندس زندگيءَ سان راند کنديون رهنديون آهن — يعني سامراجي سرشتي جون قوتون! بيڪ جو نوجوان جيڪو گولين جي چانوَ ۾ پلجي جوان ٿي ٿو، پنهنجي وڏن جي زوميين، ٻن متن وارن گهوڙن، مئل ماڻهن جي روحن ۽ انهن جنن تي جيڪي اوهاسي ڏيڻ وقت ماڻهوءَ جي جسم ۾ داخل ٿي ويندا آهن، ٿلوليون کندو آهي، ۽ کانئن نفرت ڪرڻ ۾ ڪابه هيڪ محسوس نه ڪندو آهي. ديسي ماڻهو حقيقت کي سمجهڻ کان پوءِ ان کي پنهنجي رڳن رسمن ۾، پنهنجي تشدد واري عمل ۾ ۽ آزادي حاصل ڪرڻ واريءَ جدوجهد ۾ واضح صورت ڏيندو آهي.

اسان ڏٺو آهي ته ديسي ماڻهن جو هيءُ تشدد جيتوڻيڪ سامراجي نظام هلندي ايريل نظر ايندو آهي، پوءِ به ايترو فائدهمند ناهي. اسان اهو به ڏٺو آهي ته انهيءَ تشدد جو نيڪال ناچ ۽ جنن ذريعي ٿيندو آهي. اسان اهو به ڏٺو آهي ته خاندداني لڙائين ذريعي ان کي ڪهڙيءَ ريت ختم ڪيو ويندو آهي. هاڻي مسئلو هيءُ آهي ته انهيءَ تشدد کي جيڪو مختلف صورتن ۾ ظاهر ٿي ٿو، ڪهڙي طرح سوگهو ڪيو يا روڪيو وڃي. اهو منڊ ۾ ته قصن ۽ ڪهاڻين ۾ تسڪين حاصل ڪندو هو ۽ اجتماعي آپگهات ۾ پنهنجا جوهر ڏيکاريندو هو، پر هاڻي نئينءَ صورتحال ۾ هڪ نئين طرز عمل جو امڪان نظر اچي ٿو. موجوده دور ۾ غلام ملڪن جي آزاديءَ جي سلسلي ۾ تاريخي ۽ سياسي ڏاهپ جي لحاظ کان هڪ بنيادي اهميت جو نظرياتي مسئلو پيدا ٿي ٿو. اهو هيءُ ته ڪهڙي مرحلي تي چئي سگهجي ٿو ته صورتحال قومي آزاديءَ جي تحريڪ شروع ڪرڻ لاءِ مناسب آهي. جيئن ته مختلف صورتون، جن جي ذريعي سامراجي سرشتي جي شڪست

عمل ۾ آئي آهي، مختلف نمونن سان ظاهر ٿيون آهن. ان ڪري هن حالت ۾ يقيني طرح عقل اهو فيصلو ڪرڻ ۾ هيڪندو آهي ته ڪهڙي صورت واقعي سامراج جي شڪست جي آهي ۽ ڪهڙي صرف فريب. ظاهر آهي ته ان ماڻهوءَ لاءِ جيڪو جنگ جي صورتحال ۾ گهيريل آهي، پنهنجي طريقي ڪار جو فيصلو ڪرڻ انتهائي ضروري آهي ته هو ڪهڙي طرح تحريڪ کي منظم ڪري ۽ ان کي اڳتي وڌائي. جيڪڏهن اهڙي قسم جي هم آهنگي موجود ناهي ته پوءِ ان جو مطلب هيءُ ٿيندو ته آزادي حاصل ڪرڻ جي محض انڌي خواهش آهي، جنهن سان گڏ خوفناڪ رجعت پسنديءَ جا خطرا موجود آهن.

ٻاهڙي سوال هي آهي ته اهي ڪهڙيون قوتون آهن، جيڪي بيڪي نظام جي موجودگيءَ ۾ غلام عوام جي تشدد جي اظهار لاءِ نوان مقصد ۽ نوان ذريعا پيدا ڪنديون آهن. سڀ کان پهرين سياسي جماعتون، تاجرن ۽ دانشورن جا خاص طبقا اهو ڪم ڪندا آهن. اڪثر سياسي جماعتن جي نظام جي هيءَ خصوصيت هوندي آهي ته اهي خالي اصولن جو اعلان ته ڪنديون آهن، پر پختا حڪم ڏيڻ کان پاسو ڪنديون آهن. سامراجي نظام ۾ انهن قومي سياسي جماعتن جو سڀ کان وڏو ڪارنامو "ووٽ جو حق وٺڻ" هوندو آهي. سياسي فلسفي تي بيشمار رسالن جي قطار لڳي ويندي آهي؛ جن جا موضوع، عوام جي خود ارادڀت جو حق، انساني عظمت ماڻڻ جو حق، بک مان ڇوٽڪاري حاصل ڪرڻ جو انساني حق، وغيره وغيره هوندا آهن. انهن ۾ هڪ ماڻهو هڪ ووٽ جي حق جي حاصلات تي گهڻو زور هوندو آهي. قومي سياسي جماعتون هٿيارن ذريعي طاقت آزمائيءَ جي ضرورت تي ڪڏهن به زور نه ڏيندڙون آهن. انهيءَ جو سبب هيءُ هوندو آهي ته رائج نظام کي انقلابي طريقي سان ختم ڪرڻ سندن مقصد نه هوندو آهي، اهي امن پسند ۽ قانون نواز هونديون آهن ۽

حقيقت ۾ هڪ نظام جون پوئلڳ رهڻ چاهيندڙون آهن، بشرطيڪ اهو نظام نئون هئڻ گهرجي. ليڪن ڌارئين ڦورو سرمائيدار جي آڏو اهي پنهنجا مطالبا واضح طور پيش ڪندڙون آهن. انهن جو بنيادي مطالبو هيءُ هوندو آهي "اسان کي وڌيڪ حق ڏيو!" جوستائين تشدد جو تعلق آهي، انهيءَ سوال تي هي خاص ماڻهو ٻئيءَ پاليسيءَ جو شڪار هوندا آهن. جيتوڻيڪ اهي پنهنجي لفظن ۾ تشدد پسند هوندا آهن، پر لاڙن ۾ رڳو سڌارن جا چاهيندڙ هوندا آهن. اهوئي سبب آهي جو قومي سياسي رهنما ڪڏهن ڪا ڳالهه چوندا آهن ته انهن جي ڳالهين مان واضح طور هي ثابت ٿيندو آهي ته حقيقت ۾ اهي پاڻ به ڪجهه سوچيندا ناهن. قومي سياسي جماعتن جي انهيءَ خصوصيت جي وضاحت، سندن رهنمائن جي جوڙجڪ ۽ ڪارڪنن جي نوعيت وسيلي ڪرڻ گهرجي. قومي سياسي جماعت جا ڪرتا ڌرتا شهري هوندا آهن. انهن جماعتن جا ڪارڪن، ابتدائي جماعتن جا استاد، ڪاريگر ۽ ننڍا وڏا واپاري هوندا آهن، جيڪي سامراجي نظام مان فائدا حاصل ڪندا آهن. جيتوڻيڪ سندن نفعي جو هڪ حصو ڪٽجي ويندو آهي، پوءِ به سندن پنهنجا پنهنجا مفاد هوندا آهن. انهن جماعتن جا ڪارڪن پنهنجي مفادڪي بهتر بنائڻ چاهيندا آهن -- جهڙوڪ: وڌيڪ پگهار - انهن سياسي جماعتن ۽ سامراجي نظام جي چوڪيدارن جي وچ ۾ ڳالهه ٻولهه ڪڏهن به ختم نه ٿيندي آهي. حالتن کي سڌارڻ لاءِ گفتگو جاري رهندي آهي. مثلاً: مڪمل نمائندگي، پريس جي آزادي ۽ جماعت سازيءَ جي اجازت. اهڙيءَ ريت سڌارن جي باري ۾ مذاڪرات ٿيندا رهندا آهن. بس انهيءَ ڳالهه تي تعجب نه ڪائڻ گهرجي ته ديسي ماڻهو ججهي انداز ۾ انهن جماعتن جا جوشيلا ڪارڪن هوندا آهن، جيڪي مادر وطن جي ڪک مان جنم وٺندڙون آهن. ديسي باشندا هڪ ڪوڪلي نعري جي بنياد تي جدوجهد ڪندا آهن ته "حڪومت مزدورن جي

هجڻ ڪپي." اتي اهي ديسي ماڻهو هن ڳالهه کي وساري ڇڏيندا آهن ته سندن ملڪ ۾ بنيادي اهميت قومي نعرن جي هيٺ گهرجي ديسي دانشورن پنهنجي داخلي تشدد کي انهيءَ خواهش جو اڌ اڳهاڙو لباس پارائيندو آهي، ته جيئن اهو ڪهڙيءَ به ريت پيٽڪي نظام سان ملي وڃي- ائين جڻ ته هو پنهنجي تشدد کي پنهنجي ذاتي مفاد لاءِ استعمال ڪندو آهي.

اهڙيءَ ريت هڪڙو طبقو رعايت ورتل غلامن يا اهڙن غلامن جو پيدا ٿي ويندو آهي، جيڪي انفراديءَ طرح آزاد هوندا آهن. اهڙي حالت ۾ دانشور رڳو اهو چاهيندو آهي ته ڪيس اهڙا انفرادي آزاد انسان وڌائڻ جو حق حاصل ٿئي، ۽ انهن انفرادي آزاد شهرين جو هڪ طبقو منظم ڪرڻ جو موقعو ملي. ان جي ابتڙ عام ماڻهن جو اهڙو ڪوبه ارادو نه هوندو آهي ته اهي خاموش تماشائين جي حيثيت ۾ ماڻهن کي پنهنجي ڪاميابين جا موقعا وڌائيندي ڏسندا رهن. سندن مطالبو اهو نه هوندو ته اهي ڌارئين ڦورو وٽ حيثيت حاصل ڪن. اهي ته اُن جي جاءِ حاصل ڪرڻ چاهيندا آهن. ديسي ماڻهن جو وڏو تعداد ڌارئين ڦوروءَ وٽ قابل زمين هٿ ڪرڻ چاهيندو آهي. عوام لاءِ اهو مسئلو نه هوندو آهي ته اهي مفاد حاصل ڪرڻ ۾ ڌارئين ڦوروءَ سان مقابلو ڪن، پر هنن جو مسئلو اهو هوندو آهي هو اُن جي جاءِ تي قبضو ڪن.

قومي جماعتون پنهنجي پروپيگنڊا ۾ نهايت منظم طريقي سان هارين کي نظر انداز ڪنديون آهن. حالانڪ هي ڳالهه پڌري پٽ پيئي آهي ته غلام ملڪن ۾ رڳو هاري ئي انقلابي هوندا آهن. ان ڪري جو هنن وٽ وڃائڻ لاءِ ڪجهه به نه هوندو آهي، پر سندن اڏو فائدو ئي فائدو هوندو آهي. طبقاتي نظام کان ٻاهر لتاڙيل ۽ لتيل ماڻهن ۾ سڀ کان اڳ بڪيو هاري ئي اها ڳالهه ڄاڻندو آهي ته فقط تشدد ئي فائديمند آهي. هاريءَ لاءِ سمجهوتي ڪرڻ يا معاملي طئي ڪرڻ جو ڪوبه مسئلو نه هوندو آهي.

سامراج ۽ سامراج جي شڪست، هن لاءِ فقط ايتري اهميت رکن ٿا تہ انهن مان ڪيس ڪهڙي شئي مان وڌيڪ طاقت ملي سگهي ٿي. ڏنڙول ماڻهو اهو ڏسي وٺندو آهي تہ آزاديءَ جي جدوجهد ۾ سندس سڀ صلاحيتون استعمال ٿيڻ گهرجن، ۽ سڀ کان اڳ طاقت جو استعمال ٿيڻ گهرجي. جڏهن ١٩٥٦ع ۾ موسيو گائي مولي الجزائر ۾ فرانسيسي سرمائيدارن آڏو جهڪي پيو، تڏهن قومي محاذ آزادي جي طرفان پڌري ڪيل مشهور اشتهار ۾ چيو ويو تہ بيٽڪي نظام پنهنجي جڳہ ان وقت ڍري ڪندو آهي، جڏهن سندس نڙيءَ تي ڪاتي رکي وڃي. تڏهن ان وقت ڪنهن به الجزائريءَ انهيءَ شرط کي تشدد سان پريل نہ سمجهيو هو، ڇو تہ انهيءَ اشتهار ۾ صرف اهو ڪجهہ چيو ويو هو، جيڪو هر الجزائريءَ جي دل جو آواز هو. سامراجي نظام، سوچيندڙ مشين نہ هوندو آهي ۽ نہ وري اهڙو جسم هوندو آهي، جنهن ۾ دليل پڙڻ جون صلاحيتون هجن. هيءُ نهايت وحشيائي قسم جو تشدد هوندو آهي ۽ رکو ان وقت گوڏا کوڙيندو آهي، جڏهن ان جو مقابلو وڌيڪ ۽ وڏي تشدد سان ڪيو وڃي. انهيءَ فيصلہ ڪن گهڙيءَ ۾ بيٽڪ جو اهو سرمائيدار طبقو، جيڪو اڃا تائين مات هوندو آهي، اڳتي وڌندو آهي. اهو هڪ نئون تصور پيش ڪندو آهي، جنهن کي صحيح زبان ۾ بيٽڪيت جي صورتحال جي تخليق چوڻ گهرجي — ۽ اهو آهي "عدم تشدد جو تصور". پنهنجي سڀ کان سادي شڪل ۾ عدم تشدد جو هيءُ اصول بيٽڪ جي دانشورن ۽ تاجرن کي هيءَ ڳالهہ سمجهائيندو آهي تہ سندن مفاد سرمائيدارن جي مفاد وانگر آهي، ان ڪري عوام جي پلاڻي لاءِ اها ڳالهہ لازمي آهي تہ جلد ڪنهن سمجهوتي تي پهچڻ گهرجي. ان کان اڳ جو ڪوبہ افسوس جهڙو ڪم ٿئي يا اهڙو ڪو قدم کڄي جنهن جي تلافي ٿي نہ سگهي.

✓ عدم تشدد، بخمل ۽ ريشم سان سينگاريل ميز جي چوڌاري وهي، غلام ملڪ جي مسئلن طئي ڪرڻ جو نالو آهي؛ ليڪن عوام ريشم ۽ بخمل جي ميز جي چوڌاري ٻن ڪرسين جي رکڻ جي انتظار ڪرڻ کان سواءِ پنهنجي ضمير جو آواز ٻڌي سامراجين سان هٿ ڪس شروع ڪري ڏيندو آهي ۽ عمارتن کي باهيون ڏيڻ لڳندو آهي. اهڙي وقت ۾ سمورا دانشور ۽ قومي سرنديءَ وارا طبقي جون جماعتون سامراجي سرمائيدارن ڏانهن اهو چوندي ڊوڙنديون آهن ته "ڏسو هيءَ ڏاڍي سنگين صورتحال آهي، خدا ڄاڻي ته ان جو خاتمو ڪهڙيءَ ريت ٿيندو. اسان کي ڪو نه ڪو حل ڳولڻ گهرجي — ڪنهن قسم جو سمجهوتو!" سمجهوتي جو اهو تصور، سامراجي شڪست جي مرحلي ۾ وڏي اهميت رکي ٿو. ان ڪري جو، اهو ڪو جهڙو تهڙو ٺاهه نه هوندو آهي. انهيءَ سمجهوتي ۾ ٻيڪي سرشتو ۽ نئون قومي وچيون طبقو شامل هوندا آهن. ٻيڪي نظام جا طرفدار اهو سمجهڻ لڳندا آهن ته عوام هر شيءِ کي تباهه ڪري سگهي ٿو. ٽٽل پليون، تباهه ٿيل ڪيت، جبر ۽ تشدد ۽ سخت جنگ اقتصادي سرشتي کي ڊانوا ڊول ڪري ڇڏيندي آهي. سمجهوتو قومي وچولي طبقي لاءِ به نيڪ فال هوندو آهي، ڇاڪاڻ ته ان کي ايرندڙ طوفان جي امڪاني نتيجن جي ڪابه خبر نه هوندي آهي، ۽ هو جائز نموني ڊنل هوندو آهي ته ڪٿي هو پاڻ انهن عظيم طوفاني لوڏن ۾ پاڙان پٽجي نه وڃي. اهو ڏسي سبب آهي جو هو سامراجي سرمائيدار کي چوندو رهندو آهي ته "اسان اڃا به انهيءَ خونريزيءَ کي روڪي سگهون ٿا. عوام کي اڃا به اسان تي اعتماد آهي ۽ جيڪڏهن توهان هر شيءِ کي تباهه ٿيل ڏسڻ نه ٿا چاهيو ته هڪدم فيصلو ڪريو." انهيءَ کان هڪ قدم اڃا اڳتي — ۽ هاڻي قومي جماعت جو سربراهه انهن تشدد وارين ڪاروائين کان الڳ نظر اچڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. هو اهو اعلان ڪندو

آهي ته سندس، "ماڻو ماڻو تحريڪ" سان، دهشت پسندن سان ۽ خونريزي ڪندڙن سان ڪوبہ واسطو ڪونهي. هو وڌ ۾ وڌ ايترو ڪندو آهي ته دهشت پسندن ۽ ڌارين ڦورو سرمائيدارن جي وچ ۾، غيرجانبدار علائقي ۾ بيهي ٺاهہ ڪرائڻ لاءِ پنهنجون خدمتون رضا خوشيءَ سان آڇيندو آهي. اهو هن ريت ته جيڪڏهن ڌارين (سامراجي، ماڻو ماڻو تحريڪ) هڪ ٻئي جي سامهون اچڻ لاءِ تيار نہ آهن، اهو قومي رهنما خود ڳالهائڻ لاءِ تيار آهي. اجهو ائين قومي جدوجهد جو پوءِون حصو ۽ ماڻهن جي اها جماعت، جيڪا ڌارين لٽيرن سان پنهنجو ناتو پوريءَ ريت نہ توڙيندي آهي، هڪ بولائيءَ سان ڳالهہ ٻولهہ ۽ ٺاهہ جي معاملي ۾ اڳري نظر ايندي آهي. انهيءَ جو چٽو ڪارڻ هيءُ آهي ته هن اڃا سامراجي حڪمرانن سان پنهنجي لاڳاپي کي ختم ئي نہ ڪيو هو.

ان کان پهرين جو ڳالهہ ٻولهہ شروع ٿئي، انهن قومي جماعتن جي گهڻائي "ظلم ۽ تشدد" جي وضاحت ۽ ان جي باري ۾ بهانا پيش ڪرڻ ۾ لڳي ويندي آهي. اهي قومي جماعتون اهو ڪڏهن ڪونہ چونديون ته عوام کي طاقت استعمال ڪرڻي ئي پوندي آهي، ڪڏهن ته اهي جماعتون تشدد وارين ڪاروائين جي مذمت بہ ڪنديون آهن. جن ڪاروائين کي سامراجي ملڪ جي عام راءِ ۽ اخبارون ظاهر ظهور نفرت لائق قرار ڏينديون آهن. انهيءَ انتها کان وڌيڪ رجعت پسند حڪمت عمليءَ جو جائز بهانو قومي ليڊر اهو پيش ڪندا آهن ته "هر شيءِ کي معروضي حالتن مطابق ڏسڻ گهرجي." پر قومي جماعتن جي سربراهن ۽ ديسي دانشورن جو هيءُ روايتي لاڙو ذرو بہ معروضي حقيقت پسنديءَ تي ٻڌل نہ هوندو آهي؛ ڇو ته اهي هن ڳالهہ سان متفق ئي نہ هوندا آهن ته "عوام جو هي بي اختيار تشدد عوام جي مفاد جي تحفظ جو بهترين ذريعو هوندو آهي." ان کان سواءِ ڪجهہ ماڻهو اهڙا بہ هوندا آهن جيڪي تشدد وارين ڪاروائين کي بي اثر عمل

سمجهندا آهن. انهيءَ سلسلي ۾ هو ڪنهن به شڪ شبهي ۾ مبتلا نه هوندا آهن. هو سمجهندا آهن ته طاقت جي ذريعي سامراجي ظلم ۽ تشدد جي خاتمي جي ڪوشش ڪرڻ اجائي آهي ۽ اها خودڪشيءَ جي برابر آهي. اهو يقين هنن جي ذهنن ۾ هن ڪري پيدا ٿيندو آهي جو سندن ذهنن جي اندرين خانن ۾ سامراج جون ٿينڪون ۽ سندن هوائي جهاز هر وقت موجود رهندا آهن. جڏهن به انهن کي چوءُ ته "هاڻي عمل جو وقت آهي" ته اهي هڪدم پاڻ تي ٻر وسندي، توبن سان گولہ باري ٿيندي ۽ پوليس جي فائرنگ ۽ لٺبازي ٿيندي ڏسندا آهن ۽ ماڻ ڪيو ويٺا هوندا آهن. اهي جنگ شروع ٿيڻ کان اڳ ۾ شڪست کائي ويندا آهن. پر تشدد واري طريقي سان فتح حاصل ڪرڻ ۾ سندن نااهليت کي چٽيءَ ريت بيان ڪرڻ جي ڪابہ ضرورت ناهي. اهي پنهنجي روزمره جي زندگيءَ ۾ ۽ پنهنجي سياسي چالن ۾ پنهنجي انهيءَ ايمان تي قائم هوندا آهن. اهي اهڙين ٻاراڻين سوچن ۾ مبتلا رهندا آهن، جن جي خلاف اينگلس، موسيو ڊرنگ سان بحث ۾ (جيڪو پاڻ ٻاراڻين سوچن جو مٺارو هو) پنهنجا مشهور دليل ڏنا هئا.

"بلڪل اهڙي طرح جيئن رائفل ڪروسو تلوار حاصل ڪئي. اسان اهو به فرض ڪريون ٿا ته فرائڊي ڪنهن ڏينهن ساڄهر پنهنجي هٿ ۾ ريوالور پستول ڪٽي ظاهر تي سگهي ٿو، ۽ پوءِ انهي ڏينهن کان تشدد جو سارو لاڳاپو بدلجي ويندو. پوءِ فرائڊي حڪم ڏيندو ۽ ڪروسو ڪم ڪندو .... اهڙيءَ ريت پستول تلوار تي فتح حاصل ڪري وٺندو ۽ من گهڙت ڳالهين تي ايمان آڻيندڙ انتهائي سادو سودو ماڻهو به بنا ڪنهن شڪ شبهي جي انهيءَ نتيجي تي پهچي ويندو ته تشدد رڳو ارادي جي طاقت جو نتيجو نه هوندو آهي، بلڪ پنهنجي مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ ان کي ڪن ٿوس بنيادي شرطن جي موجودگيءَ جي ضرورت

پوندي آهي ـــ خاص طرح تشدد جي اوزارن جي! اهي اوزار جيترا وڌيڪ جديد ۽ سڌريل هوندا اوترو ئي وڌيڪ اهي پراڻن اوزارن جي مقابلي ۾ ڪامياب ٿيندا. ان ڪان به وڌيڪ اهو ته اهڙن اوزارن جي پيدا ڪرڻ جي صلاحيت هيءَ ڳالهه ظاهر ڪري ٿي ته وڌيڪ سڌريل هتيار پيدا ڪندڙ (اڇڪلهه جي زبان ۾ هتيار ٺاهيندڙ) پراڻي قسم جي هتيار ٺاهيندڙ تي سوڀ حاصل ڪري ويندو. مختصر هيءَ ته تشدد جي ڪاميابيءَ جو دارومدار هتيارن ٺاهڻ تي، ۽ هتيار ٺاهڻ جو دارومدار عام پيداوار تي. معاشي قوت تي حڪومت جي اقتصادي حالت تي ۽ نيٺ انهن معاشي ذريعن تي آهي، جنڪي تشدد استعمال ڪري ٿو(١).

حقيقت ۾ اصلاح پسند رهنمائن وٽ اهو چوڻ ڪان سواءِ ٻيو ڪي ڪين هوندو آهي ته "توهان نيٺ سامراجين سان ڪهڙي آڌار تي جنگ ڪرڻ هليا آهيو؟ ڇا پنهنجي ڇاڪڻ سان وڙهندو يا پنهنجن پراڻين ٻندوقن سان لڙائي ڪندؤ؟"

هيءَ سچ آهي ته جڏهن تشدد پنهنجو عمل شروع ڪندو آهي ته اهي هتيار اهميت حاصل ڪري ويندا آهن، ڇو ته آخرڪار هر ڳالهه انهن هتيارن جي ورهاست تي دارومدار رکي ٿي. ليڪن ٿئي ڇا ٿو؟ غلام ملڪن جون آزاديون انهن ڳالهين تي نئين روشني وجهن ٿيون. مثال طور اسان اهو ڏسي چڪا آهيون ته اسپيني جنگين ۾ (جيڪي صحيح معنيٰ ۾ بيٺڪي جنگيون هيون) ١٨١٠ع جي بهار واريءَ مند ۾ نيپولين چئن لکن فوج سان حملو ڪيو، جنهن کي اسپيني ماڻهن ناڪام بنايو ۽ نيپولين کي پوئتي هٽڻو پيو هو. باوجود انهيءَ جي ته فرانسيسي فوجن پنهنجي هتيارن، سپاهين جي بهاديءَ ۽ فوجي سربراهن جي جنگي قابليت

---

(١) اينگلس اينٽي ڊوهرنگ حصو ٻيو باب ٽيون، تشدد جو نظريو صفحه ١٩٩

جي ڪري ساري يورپ کي ڏکائي ڇڏيو هو. نپولين جي عظيم فوجي قوت جي پيٽ ۾ اسپيني ماڻهن پختي قومي جذبي سان سرشار ٿي، گوريلا جنگ جو طريقو اختيار ڪيو، جيڪو طريقو پنجويهه سال اڳ آمريڪي فوجي سپاهين انگريزي فوج جي مقابلي ۾ استعمال ڪيو هو.

سامراجيت جي آغاز ۾ رڳو هڪ فوجي دستو ئي وڏن وڏن ملڪن تي قبضو ڪري سگهندو هو، جيئن ڪانگو، نائجيريا، آئيوري ڪوسٽ وغيره ۾ ٿيو. ليڪن اڄ غلام ملڪن جي قومي جدوجهد هڪ نئين عالمي صورتحال ۾ نمايان ٿي چڪي آهي. شروع شروع ۾ سرمائيداراڻو نظام غلام ملڪن کي ڪچي مال جون ڪاٺيون سمجهندو هو، جن کي واپاري شين ۾ بدلائي يورپي مارڪيٽن ۾ وڪڻڻ گهرجي. سرمائي ڪاريءَ جي هڪ رخ جي تڪميل کان پوءِ سرمايه داراڻي نظام اڄ واپاري نفعي ميڙڻ جي تصور ۾ ترميم ڪري ورتي آهي. هاڻي بينڪي ملڪ خود مارڪيٽون بنجي ويا آهن. بينڪن جي آبادي هاڻي خريدار بنجي واپاري سامان خريد ڪرڻ لاءِ تيار آهي. پوءِ نتيجي طور جيڪڏهن فوجن کي دائمي طرح وڌائڻ ضروري آهي ته خريد فروخت ۾ ڪجهه گهٽتائي ٿئي ٿي. يعني جيڪڏهن تيار مال جي روانگي نه ٿي ٿئي ته اهو هن ڳالهه جو ثبوت آهي ته فوجي طاقت سان مسئلن جو حل ممڪن ڪونهي. غلاميءَ جي بنياد تي انڌو اقتدار سامراجي ملڪ جي سرمائيدار لاءِ معاشي طور سازگار ناهي. انهيءَ سرمائيدار طبقي جو اجاريدار اهڙي حڪومت جي پٺيراڻي نه ڪندو، جنهن جي حڪمت عملي رڳو تلوار جي زور تي حڪومت ڪرڻ هجي. سامراجي ملڪن جا مل مالڪ ۽ سرمائيدار پنهنجي حڪومتن مان جنهن ڳالهه جي اميد رکن ٿا، اها اها ناهي ته اهي حڪومتون غلام ماڻهن کي ختم ڪن، پر اها اميد هيءَ آهي ته اهي حڪومتون اقتصادي قانونن جي مدد سان انهن

(مل مالڪن ۽ سرمائيدارن) جي جائز مفادن جي حفاظت ڪن. اهڙيءَ ريت سرمائيداري ۽ انهن قوتن جي وچ ۾ (جن قوتن جي وسيلي غلام ملڪن ۾ تشدد جنم وٺندو آهي) هڪ قسم جي تحريري سازش جو رشتو قائم ٿي ويندو آهي. ان کان سواءِ اڄ ديسي ماڻهو ظالم جي مقابلي ۾ اڪيلو نه آهي. ڇاڪاڻ ته ڪيئن ترقي پسند ملڪن ۽ عوام جي سياسي ۽ سفارتي مدد حاصل آهي. ليڪن سڀ کان وڌيڪ گهڻا، ته مقابلو جاري آهي. يعني اها بي رحميءَ جي جنگ جيڪا مختلف سرمائيدار ملڪ پاڻ ۾ وڙهي رهيا آهن. هڪ برلس ڪانفرنس منعقد ٿي، جنهن آفريڪا جا ٽڪرا ڪري ڇڏيا ۽ ان کي ٽن يا چئن سامراجي طاقتن جي جهنڊن هيٺ ورهائي ڇڏيو. اڄوڪي صورتحال ۾ هي گهڻا اهم ناهي ته آفريڪا جو ڪو خاص علائقو فرانس يا بيلجئم جي حڪومت ۾ شامل آهي، بلڪ اهم هيءَ گهڻا آهي ته انهن جي اقتصادي قوتن جا مختلف حلقا اڃا ٽائين قائم آهن ۽ مڃيا وڃن ٿا. اڄ پر تشدد جنگيون ڪنهن باغي سلطان جي خلاف نه ٿيون وڙهيون وڃن. اڄ هر شئي ۾ وڌيڪ نفاست پسندي اچي ويئي آهي ۽ رتوڇاڻ کان پرهيز ڪئي وڃي ٿي. اڄ جيڪڏهن ڪامڙو جي حڪومت جو خاتمو ٿيو ته امن ۽ شائستگيءَ سان ٿيندو. اڄ هو گنيءَ کي تباهه ڪرڻ جي هر ممڪن ڪوشش ڪن ٿا ۽ مصدق کي ختم ڪري ڇڏين ٿا. ان ڪري قومي جماعتن جا سربراهه، جيڪي تشدد کان ڊڄي اهو سوچين ٿا ته سامراجي طاقت "اسان سڀني کي تباهه ڪري ڇڏيندي"، غلطيءَ تي آهن. هيءُ سچ آهي ته فوج "ٽين جي سپاهين" جو ڪيل ڏيکاريندي رهندي، جيڪو غلام ملڪ جي فتح جي وقت کان ٿي رهيو آهي، ليڪن سرمائي جي طاقت سگهوئي انهن کي حقيقت کان واقف ڪري ڇڏيندي. اهوئي سبب آهي جو معقوليت پسند قومي سياسي جماعتن کي چيو ويندو آهي ته اهي پنهنجا مطالبا نهايت چٽي

نموني سان پيش ڪن، ۽ غير ملڪي ڦورن سان پرسڪون انداز ۾ جذباتي ٿيڻ کان سواءِ مسئلن جو اهڙو حل ڳولين، جيڪو ٻنهي لاءِ فائدمند هجي. اسان اهو ڏسون ٿا ته اها قومي اصلاحي ذهنيت، جيڪا گهڻو ڪري نقلي تربيت ڏوئين وانگر نظر اينديءَ آهي، جڏهن ڪم ڪندي ڪامياب ٿيندي آهي، ته هميشه انتهائي پر امن صورت اختيار ڪندي آهي. مثال طور شهر جي ڪجهه ملن ۾ ڪم بند ڪرائڻ، رهنمائن جي راضپي لاءِ عوامي مظاهرا ڪرائڻ، بسن يا ٻاهران آيل مال جو بائيڪاٽ ڪرائڻ وغيره. اهڙي قسم جون تحريڪون هڪ ئي وقت ۾ ڪم ڪنديون آهن. سامراجي طاقت تي دباءُ ۾ وجهنديون آهن ۽ ماڻهن کي پنهنجي طاقت آزمائيءَ جو موقعو ۾ ڏينديون آهن. بيهوشيءَ جي وسيلي اهو علاج، نند جي ذريعي عوام جي علاج جو هي طريقو ڪڏهن ڪڏهن ڪامياب ۾ ٿي وينڊو آهي. پوءِ بخمل سان سينگاريل ميز جي ڪانفرنس جو نتيجو، اهي سياسي چونڊون هونديون آهن، جيڪي گابان ريپبلڪ جي صدر مسٽر مابا کان (هڪ سرڪاري دوري تي پيرس ۾ اچڻ وقت) تمام سنجيدگيءَ سان اهو اعلان ڪرائينديون آهن ته "گابان آزاد ٿي چڪو آهي مگر گابان ۽ فرانس جي وچ ۾ ڪابه تبديلي نه ٿي آهي. سڀ ڪجهه اڳ وانگر ٿي رهيو آهي" حقيقت ۾ تبديلي صرف اتري ٿي هئي ته هاڻي مسٽر مابا گابان ريپبلڪ جو صدر آهي ۽ فرانسيسي صدر کيس مرحبا چئي رهيو آهي.

✓ مقامي ماڻهن کي پرسڪون رکڻ جي ڏس ۾ ڌارئين ڦوروءَ جي مدد مذهب طرفان ۾ ٿيندي آهي. انهن مڙني اوليائن (پيغمبرن) جو مطالعو ڪيو وينڊو آهي، جن هڪ ڳل ٿي چمات لڳڻ وقت ٻيو گل پيش ڪيو هو؛ جن پنهنجي خلاف هر ڏوهه کي معاف ڪيو هو، ۽ جيڪي ظلم سهڻ جي باوجود ثابت قدم رهيا هئا. اهڙن ولين کي مقامي ماڻهن جي سامهون نموني طور پيش ڪيو

ويندو آهي) ٻئي طرف غلام ملڪ جا دانشور، بظاهر آزاد غلام تحريڪ جي سربراهيءَ ۾ آخرڪار هڪ ٻيءَ ڇڪتاڻ کي جنم ڏيندا آهن. اهي پنهنجي ڀائرن جي غلاميءَ کي آقائن جي شرمندگيءَ لاءِ استعمال ڪندا آهن، ۽ ٻا وري انهن ظالمن جي اقتصادي حربن لاءِ هڪ عجيب قسم جي انسان دوستيءَ تي ٻڌل نظرياتي حڪمت عملي ناهيندا آهن. حقيقت هيءَ آهي ته هو ذڪر ڪيل غلامن کي صحيح معنيٰ ۾ متاثر نه ڪندا آهن. اهي ڪين ٿوس طريقي تي ڪڏهن به متحرڪ نه ڪندا آهن. ان جي ابتڙ فيصلي ڪن گهڙيءَ ۾ (جيتوڻيڪ انهن وٽ اها گهڙي شڪ شبهي جي هوندي آهي) اهي عوامي تحريڪ جي خطري جو جهنڊو جهولائيندا آهن، ۽ وٽن اهوئي فيصلي ڪن هٿيار هوندو آهي، جيڪو ڪنهن طلسمي طاقت سان سامراجي حڪومت جو خاتمو ڪري ڇڏيندو. ظاهر ڳالهه آهي ته سياسي جماعتن ۽ انهن جي اڳواڻن ۾ ڪي اهڙا انقلابي هوندا آهن، جيڪي قومي آزاديءَ جي انهيءَ تماشي کان منهن موڙيندا آهن. پر جلدي ئي ائين ٿيندو آهي جو انهن (منهن موڙيندڙ انقلابين) جا سوال، انهن جي عملي قوت ۽ انهن جو ناراضپو جماعت جي ڪارڪردگيءَ ۾ خلل وجهڻ لڳندو آهي پوءِ اهڙا ماڻهو آهستي آهستي جماعت ۾ اڪيلا ٿيندا ويندا آهن. اهڙي ريت بلڪل آسانيءَ سان انهن کي جماعت مان ٻاهر ڪڍي ڦٽو ڪيو ويندو آهي. انهيءَ گهڙيءَ جهڙوڪر ٻن متضاد قوتن ۾ سمجهوتو ٿيو هجي. انهن ناراض نڪتل ماڻهن تي سامراجي پوليس ڇاپا هڻندي آهي. شهرن ۾ پاڻ کي محفوظ نه سمجهندي اڳوڻي جماعت جي جوشيلن ڪارڪنن جي نفرت کان بچندي ۽ سربراهن جي ڏڪار سبب اهي اڻ وڻندڙ شعلا صفت ماڻهو پهراڙين ڏانهن رخ رکندا آهن. انهيءَ موقعي تي اهي ناراض ماڻهو، اهو ڏسي حيران ٿي ويندا آهن ته هارين ۾ سندن ڳالهه مهاڙ ٻاهه جي تيزيءَ وانگر پکڙي ٿي ۽ هاري ڪانئن اهڙا سوال پڇن ٿا،

جن جي جواب لاءِ هو اڳ تيار نه هوندا آهن. ”اسان پنهنجو ڪم ڪڏهن شروع ڪريون؟“ (هارين جو سوال)

شهر ڪان اينڌڙ انقلابين ۽ هارين جي ميلاپ جو ذڪر ٿيو اينڌو. هن وقت اسان کي سياسي جماعتن ڏانهن موڙڻ گهرجي ته جيئن انهن جي ڪم جي حقيقت جو انداز ٿي سگهي، جيڪو ڪم بهرحال ترقي پسنداڻو هوندو آهي. پنهنجي تقريرن ۾ سياسي ليڊر قوم کي هڪ نالو ڏيندا آهن ۽ اهڙيءَ ريت غلام ماڻهن جا مطالبا هڪ شڪل ۾ ظاهر ٿيندا آهن. تڏهن به انهن ليڊرن وٽ نه ته ڪو واضح موضوع هوندو آهي ۽ نه وري ڪو ڪم سياسي طريقو وڻن رڳو هڪ ميرانجهڙو خاڪو يا ڍانچو هوندو آهي. ان جي باوجود، ان جي نوعيت قومي هوندي آهي، جنهن کي اسان ”گهٽ ۾ گهٽ مطالبن“ جو نالو ڏيون ٿا. اهي سياستدان جيڪي تقريرون ڪندا آهن ۽ قومي اخبارن ۾ مضمون لکندا آهن، ماڻهن کي خواب ڏيکاريندا آهن. هونءَ ته آهي حڪومت جي تختي اونڌي ڪرڻ کان پرهيز ڪندا آهن، پر هو پڙهندڙن ۽ پڙهندڙن جي دلين ۾ حڪومت جي تختي اونڌي ڪرڻ لاءِ زبردست جوش ۽ جذبو پيدا ڪندا آهن. گهڻو ٿڻو قومي يا قبائلي زبان ڪتب اينڌي آهي. ان موقعي تي به خوابن جي چر پر ٿيندي آهي ۽ خيالي قوت سامراجي سرشتي کان ٻاهر اڏامڻ لڳندي آهي. ڪڏهن ڪڏهن اهي سياستدان ”اسان شيدي“، ”اسان عرب“ واري زبان به استعمال ڪندا آهن. اهي اصطلاح جيڪي هڪ ٻئي جي بنهه ابتڙ هوندا آهن، سي سامراجي دور ۾ آهستي آهستي بنهه پاڪ مطلب حاصل ڪري وٺندا آهن. اهڙيءَ ريت قومي سربراهه حقيقت ۾ باهه سان کيڏندا رهندا آهن. هڪ آفريڪي رهنما چواڻي (جنهن ويڇهڙائيءَ ۾ نوجوان دانشورن جي هڪ گروهه کي مشورو ڏنو آهي) ته ”عوام سان گڏ ڀائڻ کان اڳ ۾ ڇڳيءَ طرح سوچيو ويچاريو، ڇو ته عوام جلد ئي جوش ۾ اچي ويندو آهي.“ اها

انهن خوفناڪ راندين مان هڪ راند آهي، جيڪا تقدير غلام ملڪن ۾ ڪيڏندي رهندي آهي. جڏهن سياسي اڳواڻ ڪو عام ميڙ ڪرائيندو آهي ته ائين لڳندو آهي، جڻ فضا رت هاڻي ٿي وهڻي آهي. ليڪن اهو ئي رهنما انهيءَ ڳالهه جو خاص خيال رکندو آهي ته عوام هر طاقت جو مظاهرو نه ڪري، ۽ ڪم ائين ٿئي جو ان طاقت استعمال ڪرڻ جي ضرورت پيش نه اچي، پوءِ به اهڙي نموني سان پيدا ٿيل بيقراري، اڄ وڃ، تقريرون ٻڌڻ ماڻهن کي هيڪاندو ڪڏ ٿيل ڏسڻ، سندن چوڦير پوليس کي ڏسڻ، فوجي مظاهرا، گرفتاريون، ليڊرن جي جلاوطني ـــ اهو سڀڪجهه ماڻهن کي اهو سمجهڻ تي مجبور ڪندو آهي، ته هاڻي عمل ڪرڻ جو وقت اچي وڃو آهي. انهيءَ انتشار واري دور ۾ سياسي جماعتون ڪاپي طرف ڪان امن امان جون اپيلون ڪرڻ ۾ واڌارو ڪنديون آهن ۽ ساڄي طرف سندن نگاهون سامراجي آسمان جي ڪناري تي لڳل هونديون آهن ته جيئن سامراج جي ”آزاد خيال“ ارادن جي خبر پئجي سگهي.

اهڙيءَ ريت ماڻهو سماجي زندگيءَ جي ڪن واقعن کي پنهنجي انقلابي جوش جذبي کي زنده رکڻ ۽ پنهنجي تياريءَ جو ذريعو بنائيندا آهن. مثال طور اهو ڏاڙيل جيڪو گهڻي وقت کان پئيان پيل پوليس جو مقابلو ڪري ٿو يا اهو جيڪو وڙهندي جڻ پنجن پوليس وارن کي ماري پوءِ مري ٿو، يا اهو شخص جيڪو انهيءَ ڪري خودڪشي ٿو ڪري ته ڪٿي ساڻين جا نالا نه ٻڌائڻا پون، اهڙي قسم جا ماڻهو عوام لاءِ رستي جي روشني ٿي وهندا آهن ۽ عمل جو نمونو پيش ڪري هيرا بنجي وهندا آهن. ظاهر آهي ته اهڙين حالتن ۾ اهو ٻڌائڻ ته فلاڻو هيرو چور، بدمعاس ۽ اوباش آهي، وقت وڃائڻ کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نه آهي. جيڪڏهن اهڙو شخص سامراجي حاڪمن طرفان سزا جو لائق رڳو ان ڪري هوندو آهي، جو سندس ڏوهه ڏاڙيئن

قورو شخصن ۾ سندن ملڪيت خلاف آهي. اهڙي حالت ۾ ڏوهه جي حد بنديءَ جي هي ليڪ ڇڪي ۽ مقرر ٿيل هوندي آهي. اهڙي طرح هڪ چور جي هڪ قومي هيري سان هڪ جهڙائي خواه مخواه پيدا ٿي ويندي آهي. مواد جي اهڙيءَ ريت پڇي پختي ٿيڻ واري صورت ۾ غلام ملڪ جي فتح وقت مقامي ماڻهوءَ طرفان مقابلي جي تاريخ جي ڪردار کي سامهون رکڻ ضروري آهي. غلام ماڻهن ۽ ملڪن ۾ عظيم شخصيتون اهي سمجهيون ويندون آهن جن حملي ڪندڙن جي خلاف قومي مزاحمت جي تحريڪ جي رهنمائي ڪئي هوندي آهي "جهانزن، سوندپاتا، سموري، عبدالقادر- انهن سڀني جي ياد انقلابي تحريڪ شروع ٿيڻ کان اڳ حيرت انگيز نموني ٻيو دفعو جيئري ٿي ويندي آهي. اهو انهيءَ ڳالهه جو ثبوت هوندو آهي ته ماڻهو اڳتي وڌڻ لاءِ ٻيو ڀيرو تيار ٿيڻ لڳا آهن ۽ ان وقت تائين رات نه ويهندا، جيسين تائين ان بيمار دور جو خاتمو نه ڪن، جيڪو سامراجيت کان شروع ٿيو آهي ۽ اهڙيءَ ريت هو پنهنجي تاريخ جوڙيندا آهن.

هڪ نئين قوميت اڀرڻ ۽ سامراجي نظام جي شڪست جا ٻه سبب ٿيندا آهن. ١- عوام جي پنهنجي هٿيار بند جدوجهد ٢- ٻا ڀر پاسي وارن غلام ماڻهن جي هلچل. جيڪا انهيءَ سامراجي حڪومت جي انتظام ۾ خلل وجهي.

غلام ماڻهو اڪيلا نه هوندا آهن. سامراج ڪهڙا به وس ڪري، غلام ملڪن جون سرحدون نون خيالن ۽ ٻاهرين دنيا جي واقعن جي پڙاڏن لاءِ هميشه کليل هونديون آهن. غلام ماڻهو اهو سمجهي وٺندا آهن ته فضا ۾ تشدد موجود آهي ۽ هتان هتان اهو ڦٽي به پوي ٿو ۽ ڪٿان ڪٿان سامراجي حڪومتن کي اڏائي به ڇڏي ٿو. هيءُ اهو تشدد هوندو آهي، جيڪو غلام ماڻهن لاءِ رڳو خبر جي حد تائين نه پر عملي ميدان ۾ پنهنجو ڪم ڏيکاريندو آهي. "ڊين بين ڦو" ۾ ويٽنامين جي شاندار فتح هڪ لحاظ کان

ڏسندؤ تہ صرف ويٽنام وارن جي فتح نہ ٿي رهي. جولاءِ ١٩٥٤ع
کانٿ پوءِ غلام ماڻهو جيڪو سوال پنهنجو پاڻ کان پڇن ٿا، اهو
هيءُ آهي تہ "پيو ڊين بين ڦو" برپا ڪرڻ لاءِ هاڻي ڇا ڪجي؟
اسان ان جو بندوبست ڪيئن ڪري سگهون ٿا؟ غلاميءَ واري
سرشتي ۾ جڪڙيل هڪ ماڻهو بہ "ڊين بين ڦو" جي امڪان تي
شڪ نہ ٿو ڪري. هنن لاءِ مسئلو هي آهي تہ پنهنجي طاقت
کي بهتر کان بهتر نموني ڪيئن استعمال ڪجي. ماڻهن کي ڪيئن
منظم ڪيو وڃي ۽ انهن کي ڪهڙي وقت ميدان عمل ۾ آندو
وڃي. ڀرپاسي جو هي تشدد رڳو غلام ماڻهن کي متاثر ناهي
ڪندو، پر اهو سامراجين جي لاڙن ۾ بہ ترميم ڪرائيندو آهي،
جيڪي هاڻي ڪيترن "ڊين بين ڦو" جي امڪانن مان واقف ٿيندا
آهن. اهو ئي سبب آهي جو سامراجي حڪومتن کي ڏکئي وٺي
ويندي آهي. انهن جي ڪوشش هوندي آهي تہ اڳتي وڌن، آزاديءَ
جي تحريڪ کي ساڄي طرف موڙين ۽ عوام کان هٿيار ڦري وٺن.
هڪدم بيٺڪي سرشتي کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ٿيندي آهي.
ڪانگو ۾ سامراجي نظام ختم ٿيڻ گهرجي. ڪٿي اڻين نہ ٿئي
جو اهو هڪ ٻيو الجزائر بنجي وڃي. پوري آفريڪا ۾ آئيني
نظام لاءِ ٻل پاس ڪريو. فرانسيسي دولت مشترڪہ قائم ڪريو.
انهيءَ دولت مشترڪہ کي نئين سر منظم ڪريو. مگر خدا جي
واسطي سامراجي نظام کي جلدي ختم ڪريو..... ۽ سامراجي
شڪست جو ڪم ايترو جلد ئي ۾ ٿيڻ لڳندو آهي جو هوفو
بوائگنيءَ تي آزادي مڙهي ويندي آهي. غلام ماڻهن جي "ڊين بين ڦو"
جي جواب ۾ سامراجي گهيري ڪرڻ واري پاليسيءَ تي عمل
ڪندا آهن، جنهن جو بنياد رياستن جي خوداختياريءَ جي حق
تسليم ڪرڻ تي هوندو آهي. ليڪن فيالحال اسان کي تشدد
جي طرف واپس اچڻو آهي. ان تشدد ڏانهن، جيڪو ڪل جي هيٺان
ڦٽي نڪرڻ لاءِ تيار هوندو آهي. اسان اهو ڏسي چڪا آهيون تہ

انهيءَ تشدد پڇڻ واري دور ۾ ان کي پنهنجو تابعدار ڪرڻ يا ضايع ڪرڻ لاءِ ڪيترين ئي ڪوششون ٿينديون آهن. پوءِ به باوجود انهيءَ ڳالهه جي ته سامراجي حڪومت انهيءَ تشدد کي علائقائي يا قبائلي لڙائين ۾ تبديل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندي آهي. اهو تشدد وڌندو ئي رهندو آهي. غلام ماڻهو پنهنجي دشمن کي سڃاڻي وٺندو آهي، پنهنجي هر مصيبت کي چاڻڻ لڳندو آهي ۽ پنهنجي سموري ڪاوڙ ۽ نفرت انهيءَ نئين رستي تي لڳائيندو آهي. هاڻي سوال هي آهي ته اهو ماڻهو تشدد واري فضا مان تشدد واري عمل ڏانهن ڪيئن وڌندو آهي، تشدد جو بند دروازو ڪيئن کلندو آهي؟ سڀ کان پهرين ڳالهه هيءَ ته پنهنجي واڌاري ۾ هي عمل ڏاڍئين ڦوروءَ جي هشاش بشاش زندگيءَ کي پرڪون رهڻ نه ڏيندو آهي- ديسي ماڻهوءَ کي "چڱيءَ طرح سڃاڻندڙ" ڏاڍئين ڦوروءَ کي هوا ۾ اڏامندڙ ڪجهه ڪکن مان خبر پئجي ويندي آهي ته ڪجهه ٿيڻ وارو آهي. "سٺا ديسي" گم ٿيندا ويندا آهن. سامراجيءَ جي اچڻ وقت هر طرف ماڻار چانڻجي ويندي آهي. گهڻو ڪري نگاهون بدلجي ويندڙ آهن. برٽاءَ ۽ جملا ظاهر ظهور چڙ ڏيارينڊڙ ۽ ڏکيا ٿي ويندا آهن. قومي سياسي جماعتن ۾ هاڇل مچي ويندي آهي. انهن جي جلسن جو تعداد وڌڻ لڳندو آهي. پوليس جي تعداد ۾ واڌارو ٿي ويندو آهي. وڏيڪ فوج گهرائي ويندي آهي. ڏاڍا ڦورو، خاص ڪري زميندار، جيڪي غلام ملڪ ۾ اڪيلا ٿي ويندا آهن، سي سڀ کان پهرين خطرو محسوس ڪندا آهن ۽ اهي اثرائتي ڪاروائيءَ جو مطالبو ڪندا آهن. حقيقت واقعي ڪجهه اثرائتا قدم ڪڍندي آهي. ٻه چار اڳواڻ گرفتار ٿيندا آهن. فوجي پريڊون، جنگي ڪرتب، هوائي جهازن جا مظاهرا ٿيندا آهن. ليڪن اهي مظاهرا، جنگي مشقون ۽ فضا ۾ پڪڙيل بارود جي بوءِ ماڻهن کي پوئتي هٽائڻ ۾ ناڪام ويندا آهن. بندوقون ۽ توپون رڳو ماڻهن جي ڪاوڙ ۾ واڌارو ڪنديون

آهن. ساري فضا ڊراماٽي ٿي وينڊي آهي ۽ هر شخص اهو ڏيکارڻ جي ڪوشش ڪندو آهي ته هو ڪنهن ٻي شيءِ مان ڪم وٺي سگهي ٿو — ۽ اهي ٽي حالتون هونديون آهن، جن ۾ بندوقون پاڻهي هلڻ شروع ڪنديون آهن، ان ڪري جو رڳون وڇنديون رهنديون آهن. خوف ۽ هراس پکڙيل هوندو آهي. هر شخص بندوق جي گهوڙي جي آڌار تي خوش نظر ايندو آهي. ڪو معمولي واقعو گولي باريءَ جي بهاني لاءِ ڪافي هوندو آهي. مثال طور الجزائر ۾ ستيف، مراڪش ۾ سينٽرل ڪواريز ۽ مڊگاسڪر ۾ مورا مالگا. چٽڻ ۽ چيائڻ جون تمام ڪوششون قومي شعور کي ڏيائڻ جي بدران ان جي واڌاري جو سبب بنجيون آهن. شعور جي سڃاڻپ واري وقت ۾ بينڪن ۾ قتل عام انهيءَ شعور کي اڃا وڌيڪ ايارينڊو آهي، ڇو ته وڌندڙ قبرون انهيءَ ڳالهه ڏانهن اشارا ڪنديون آهن، ته ظالم ۽ مظلوم جي وچ ۾ هر ڳالهه جو فيصلو رڳو طاقت سان ئي ممڪن آهي. هتي اهو ٻڌائڻ ضروري آهي ته سياسي جماعتون نه ته بغاوت جي دعوت ڏينديون آهن ۽ نه ئي بغاوت جي تياري ڪنديون آهن. ايذائيندڙ ڪاروائن ۽ انهن مڙني ڪن ۾ جيڪي خرف جو نتيجو هوندا آهن، سياسي رهنمائن جو ڪوبه دخل نه هوندو آهي. اهي ته رڳو واقعات جي گهيري ۾ اچي وينڊا آهن. انهيءَ وقت اهو به ممڪن آهي ته سامراج قومي اڳواڻن کي گرفتار ڪرڻ جو فيصلو ڪري. ليڪن اڄ سامراجي حڪومتون اهو چڱيءَ طرح سمجهن ٿيون ته عوام کي انهن جي رهنمائن کان محروم ڪرڻ ڪيترو خطرناڪ هوندو آهي. (١) ڇو ته اهڙن موقعن تي عوام ڇڙواڳ ٿي "هنگامي" مچائڻ ، ۽ "وحشيائي قتل عام" ۾ مصروف ٿي وينڊو

---

(١) جيئن ٢٥ مارچ ١٩٧١ع ۾ پاڪستاني حڪومت شيخ مجيب الرحمان جي گرفتاريءَ جي غلطي ڪئي (مترجم)

آهي. عوام "رت لاءِ اجايل عادتن" جون واڳون ڊرڻون ڪري ڇڏينندو آهي، ۽ اهڙيءَ ريت پنهنجي اڳواڻن جي آزاديءَ لاءِ سامراج کي مجبور ڪندو آهي. پوءِ انهن رهنمائن جي ذمي اهو سخت ڪم هوندو آهي ته اهي عوام کي تنظيم جي ضابطن ۾ رهڻ جي واٽ ڏيکارين. بيشڪ جو عوام جيڪو هڪدم پنهنجي تشدد کي سامراجي نظام جي تباهيءَ واري عظيم ڪم تي لڳائيندو آهي سو هڪدم پاڻ کي هڪ بيفائدي نعري جي حوالي ڪندو آهي ته "بڪر يا زيدکي آزاد ڪريو"(١) ۽ ائين سامراج بڪر يا زيد کي آزاد ڪندو آهي ۽ انهن سان گڏ پولهه شروع ٿيندي آهي. هاڻي رستن تي خوشيءَ جي ناچ جو وقت اچي ويندو آهي.

ڪن حالتن ۾ قومي سياسي جماعت جي تنظيم قائم رهندي آهي، مگر سامراجي سرشتي جي دباءَ ۽ عوام جي اوچتي رد عمل جي ڪري جماعت جا جوشيلا ڪارڪن جماعت کي پوئتي ڇڏي اڳتي وڌي ويندا آهن. عوام جي تشدد جي مقابلي ۾ سامراجي فوجون مورچا سنڀاليندڙ آهن ۽ صورتحال خراب ٿي فيصلي واري گهڙيءَ ۾ داخل ٿي ويندي آهي. اهي اڳواڻ جيڪي آزاد هوندا آهن، سي هڪ پاسي رهڻ تي مجبور ٿي ويندا آهن ۽ پنهنجي نوڪر شاهي ۽ وڇترن مطالبن سان هڪدم بي معنيٰ ۽ احمق نظر ايندا آهن. پوءِ به اسان ڏسون ٿا ته اهي ماڻهو اصلي واقعن کان بلڪل الڳ ٿلڳ هڪ بنهه وڏو مورچو قائم ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا آهن ۽ اهو هي ته اهي "خاموش اڪثريت يا قوم" جي

---

(١) اهو ٿي سگهي ٿو ته گرفتار رهنما حقيقت ۾ بيشڪي عوام جو نمائندو هجي. اهڙي صورت ۾ سامراج انهيءَ جي گرفتاريءَ واري وقت کي نون اڳواڻن جي تياري لاءِ استعمال ڪري جيڪي سندن لاءِ فائدڀرندا هجن.

نالي تي ڳالهائيندا آهن. عام طرح سامراج انهن کي خدا جي رحمت سمجهي گلي لڳائيندو آهي ۽ هڪدم انهيءَ شرط تي ملڪ کي آزاد ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويندو آهي ته اهي ليڊر امن امان بحال ڪن ۽ اهوئي سبب آهي جو اسان ڏسندا آهيون ته سڀ سياسي جماعتون انهيءَ تشدد جي طاقت کان واقف هونديون آهن، پر هنن وٽ هي سوال هميشه نه هوندو آهي ته انهيءَ سامراجي تشدد جو جواب وڌيڪ وڏي تشدد سان ڏنو وڃي، پر ڪنهن نموني سان ڇڪتاڻ کي گهٽ ڪيو وڃي.

انهيءَ تشدد جي اصلي حقيقت ڇا آهي؟ اسان اهو ڏسي چڪا آهيون ته غلام عوام هي ڳالهه وجداني طريقي سان سمجهي وٺندو آهي ته انهن کي آزادي صرف تشدد جي ذريعي ملڻ گهرجي ۽ ملي سگهي ٿي. سوال هيءُ آهي ته اها روحاني گڙڻ ڪهڙي قسم جي هوندي آهي، جو اهي بکيا ۽ ڪمزور ماڻهو بنا ڪنهن طريقي جي سامراج جي فوجي ۽ اقتصادي قوت جي مقابلي ۾ انهيءَ ڳالهه تي ايمان آڻيندا آهن ته رڳو تشدد ئي انهن کي آزادي ڏياري سگهي ٿو. نيٺ هو فتح جي اميد ڪهڙي آڌار تي ڪندا آهن؟ اهو ائين ٿيندو آهي جو تشدد (جيڪو انتهائي ذليل شئي آهي) ڪنهن سياسي جماعت جي تنظيم جو حصو هئڻ ڪري انهيءَ جماعت جو نعرو بنجي ويندو آهي. ائين عوام کي سندن رهنما لڙائي جهڳڙي لاءِ اياري به سگهندا آهن. جڏهن جنگ باز جرمني پنهنجي سرحدي تڪرارن کي طاقت جي ذريعي نبيرڻ جي دعويٰ ڪندو آهي ته اسان کي ذرو به اچرج نه ٿيندو آهي، پر جڏهن انگولا جو عوام هتيار کڻي جو فيصلو ڪندو آهي يا الجزائر جا ماڻهو هتيار بند جدوجهد کان سواءِ ٻين سڀني طريقن کي رد ڪندا آهن، ته اهو ان ڳالهه جو اهڃاڻ آهي ته ڪجهه ٿيو آهي يا ٿيڻ وارو آهي. ٻيڪي قومون، هن زماني جا غلام ڏاڍا بي صبرا هوندا آهن. اهي اهو سمجهن ٿا هي ظاهري حماقت

ٿي ڪين سامراجي ظلمن مان نجات ڏيارينديءَ. ان ريت دنيا ۾ نوان رابطا پيدا ٿيندا آهن. اڻ سڌريل ملڪ پنهنجي زنجيرن کي ٽوڙڻ چاهيندا آهن ۽ وڏي ڳالهه ته اهي ڪامياب ٿيندا آهن. هتي اهو چئي سگهجي ٿو ته هن زماني ۾ بڪ وگهي مرڻ ڪل جهڙي ڳالهه آهي. ليڪن غلام ملڪن جي رهواسين جا دليل وڌيڪ حقيقت تي ٻڌل آهن. سچي ڳالهه ته هيءَ آهي ته اڄ ڪابه اهڙي سامراجي حڪومت ناهي، جيڪا ڪنهن اهڙي مقابلي لاءِ تيار هجي، جنهن ۾ ڪامياب نظر اچي- يعني پنهنجي اقتدار کي قائم رکڻ لاءِ ڀڳهي عرصي تائين وڏي فوج قائم رکڻ. جيستائين سامراجي ملڪن جي اندروني صورتحال جو واسطو آهي ته اهي پنهنجي اندروني تضادن جو شڪار رهندا آهن. مزدور طبقو حق گهرندو آهي، ۽ انهن کي روڪڻ لاءِ سرمائيدارن کي پوليس جي طاقت استعمال ڪرڻ جي ضرورت پوندي آهي. ان کان سواءِ اڄ جي عالمي صورتحال ۾ انهن سامراجي ملڪن کي پنهنجي بچاءَ لاءِ به فوجن جي ضرورت پوندي آهي-- ۽ سڀ کان آخر ۾ اهي داستان، جيڪي آزاديءَ جي تحريڪ جي ٻاري ۾ مشهور آهن، جن کي ماسڪو مان ترتيب ڏني ويندي آهي. سامراج جو ڳٽيءَ وارو منطق هيءُ هوندو آهي ته "جيڪڏهن اهو سڀ ڪجهه ٿيندو رهيو، ته پوءِ خطرو آهي ته ڪميونسٽ انهيءَ گڙبڙ مان فائدو وٺي، انهن علائقن ۾ داخل ٿي ويندا-"

ديسي ماڻهن جي امنگن پريءَ دل مان هن حقيقت افروز اعلان جو ظاهر ٿيڻ ته "اسان ظاهر ظهور طاقت استعمال ڪري آزادي وٺنداسون."، اهو ثابت ٿو ڪري ته اهي موجوده صورتحال جي هر رخ کان چڱيءَ ريت واقف آهن، ۽ اهيءَ صورتحال مان فائدو وٺڻ چاهين ٿا. پوءِ به فوري تجربي جي سطح تي اهي ديسي ماڻهو، جن نئين دنيا کي پنهنجي سر زمين جي هر ڪنڊ ۾ پکڙندي ڏٺو آهي، انهيءَ ڳالهه جو شديد احساس رکندا آهن ته

وٽن سڀ ڪجهه ناهي. عوام هڪ قسم جي (جيڪڏهن اهو چوڻ مناسب هجي) ڀاراڻي منطق سان پاڻ کي سمجهائيندا آهن ته ڪائڻ اهي سڀ شيون ڦريون ويون آهن. اهوئي سبب آهي جو ڪن پٽتي پيل ملڪن ۾ عوام ڏاڍو تيزيءَ سان اڳتي وڌندو آهي، ۽ نيٺ آزاديءَ جي ٻن يا ٽن سالن کان پوءِ انهيءَ ڳالهه کي سمجهندو آهي ته ڪيس ماڻوسيءَ جو شڪار ٿيڻو پيو آهي. ان وقت اڻين چوندا آهن ته هيءُ ته ان لائق نه هو، جو ان لاءِ جنگ ڪئي وڃي ۽ هي ته حقيقت ۾ ڪجهه تبديل ناهي ٿيو.

١٧٨٩ع جي وچولي طبقي جي انقلاب کان پوءِ، فرانس جي ننڍن ننڍن آبادگارن انهيءَ وڏيءَ تبديليءَ مان چڱيءَ طرح فائدو حاصل ڪيو. ليڪن هيءَ هڪ عام مشاهدي جي ڳالهه آهي ته گهڻو ڪري پٽتي پيل ملڪن جي پنجانوي سيڪڙو آباديءَ لاءِ آزادي ڪائي تبديلي پيدا ناهي ڪندي. ڪوبه سمجهو شاهد، پردي پٺيان بي اطمينانيءَ جي موجودگي پسي سگهي ٿو. باڪل اهڙيءَ طرح جيئن سڙيل جاءِ جي رڪ مان باهه اجهامڻ کان پوءِ به دونهون نڪرندو هجي، ۽ انهيءَ ڳالهه جو هر گهڙيءَ امڪان هجي ته ان مان وري باهه پڙڪي اٿندي. سامراج اهڙا شڪايت ڪندو آهي ته ديسي ماڻهو جلد بازيڪان ڪم وٺندا آهن. هتي اسان کي اهو نه وساري گهرجي ته ڪجهه وقت پهرين سامراجين کي ديسي ماڻهوءَ جي سستي، ڪاهلي ۽ مقدر پرستي جي شڪايت هئي. اسان اهو به ڏٺو آهي ته آزاديءَ جي جنگ جي زماني ۾ جيڪو تشدد خاص طريقن سان عمل ۾ آيو، اهو قومي جهنڊي جهولائڻ جي رسم کان پوءِ جادوگرانه انداز ۾ هڪدم ختم ڪونه ٿيندو. ان جي ختم ٿيڻ جو ڪو عقل ۾ اچڻ جهڙو سبب به ڪونهي، ڇو ته قومي تعمير جو ڪم ان ڏانچي ۾ جاري رهندو آهي، جنهن ۾ سوشلزم ۽ سرمائيداري هڪ ٻئي جو "ڳاڻي ٽوڙ" مقابلو ڪندڙون آهن. اهو مقابلو صفا مقامي مطالبن کي به عالمي

شهرت بخشي ڇڏيندو آهي. هر جاسوءِ، دهائڻ ۽ ڇڻڻ جو هر عمل، عالمي آڪڙي ۾ پنهنجو اولڙو وجهندو رهندو آهي. شارپ ول جي قتل، مهينن تائين عام راءِ کي لوڏي ۽ ڏوڏي ڇڏيو. اخباري ڪالمن ۽ نجي ڪچهرين ۾ شارپ ول هڪ علامت جي حيثيت رکي ٿو. شارپ ول جي ڪري ئي دنيا کي سڀ کان پهرين ڏکڻ آفريڪا ۾ نسلي مت ڀيد جي مسئلي کان واقفيت حاصل ٿي. ان کان سواءِ اسان انهيءَ ڳالهه تي يقين ڪونه ٿا ڪريون ته پلني پيل علائقن جي معمولي ڳالهين ۽ وڏين طاقتن جي هڪدم دلچسپي رکڻ ڪڙڙ جو نتيجو آهي. ٽين دنيا ۾ هر "جاڪوري" سرڪشيءَ جو هر عمل، اصل ۾ "ٽڏي جنگ" جي تصوير جو هڪ حصو هوندو آهي. سالسبري ۾ ٻن ماڻهن کي ڪٽيو وڃي ته هڪدم هڪ بلاڪ حرڪت ۾ اچي ويندو آهي؛ انهن ٻنهي ماڻهن جي باري ۾ گفتگو ٿيڻ لڳندي آهي، ۽ مارڪٽ جي انهيءَ واقعي سان روڊيشيا جي خاص مسئلي کي اڀاريو ويندو آهي ۽ پوءِ انهيءَ واقعي کي پوري آفريڪا ۽ سڄي بيڪي دنيا جي مسئلي سان ڳنڍيو ويندو آهي. اهڙيءَ ريت ٻيو بلاڪ به انهيءَ ڪوشش ۾ رهندو آهي ته اهو انهيءَ تحريڪ جي طاقت مطابق پنهنجي نظام جي ڪمزورين کي سمجهي. انهيءَ نموني سان غلام ماڻهو به اهو سمجهندا آهن ته ڪوبه قبيلو مقامي واقعن کان الڳ نه ٿو رهي سگهي. هاڻي هو مقامي حدن جي سوڙهه ۾ قيدي ناهن، ڇو ته انهن کي هيءَ حقيقت معلوم ٿي ويندي آهي ته هاڻي هو عالمي دباءَ جي فضا ۾ ساهه کڻي رهيا آهن.

جڏهن اسان هر ڏن مهينن کان پوءِ پڌندا آهيون ته ڇهون يا ستون سامونڊي ٻيڙو ڪنهن خاص ڪناري ڏانهن وڌي رهيو آهي؛ جڏهن خروشچيف راڪيٽن سان ڪاسترو جي مدد لاءِ پهچڻ جي ڌمڪي ڏيندو آهي؛ جڏهن ڪينيڊي لائوس جي مسئلي تي سخت ضرورت جي بنياد تي ڪوئي فيصلو ڪرڻ چاهيندو آهي؛

تہ اهڙين حالتن ۾ غلام ماڻهو يا نئون آزاد ٿيل شهري اهو اثر قبول ڪندو آهي تہ هو چاهي يا نہ چاهي، هن کي تيز رفتار سوارن جي دستي سان گڏ ٻيو ٻيو وڃي. حقيقت ۾ هو اڳيئي انهيءَ تيز رفتار دستي سان گڏ ڊوڙندڙ هوندو آهي. مثال طور نون آزاد ٿيل ملڪن جي حڪومتن کي وٺو. حڪمران طبقو پنهنجي وقت جا ٽن مان ٻہ حصا پنهنجي طرف وڌندڙ هٿن ۽ انهن خطرن کي سمجهڻ ۾ صرف ڪندو آهي، جن ۾ هو ڪڏهن بہ گهيرجي سگهي ٿو. باقي هڪ حصو وقت، هو ملڪي ڪمن ۾ خرچ ڪندو آهي. انهيءَ سان گڏوگڏ هو دوستن جي ڳولا بہ جاري رکندو آهي. انهيءَ تضاد جي چڪر ۾ حزب اختلاف جون قومي جماعتون بہ هونديون آهن، جيڪي پارليماني طريقي کي رد ڪري ڇڏينديون آهن. اهي جماعتون پڻ دوستن جي ڳولا ڪنديون آهن تہ جيئن سندن باغيانہ ۽ سنگدلانہ ڪاروائن لاءِ مدد ملي سگهي. ٻيڪي زندگيءَ جي هر پاسي کي متاثر ڪرڻ کان پوءِ تشدد جي فضا اڃا بہ قومي زندگيءَ تي حاوي رهندي آهي. انهيءَ جو سبب جيئن اسان اڳ ۾ ٻڌائي آيا آهيون، اهو آهي تہ ٽين دنيا باقي رهيل دنيا کان ڪٽيل نہ هوندي آهي. ان جي بلڪل ابتڙ هيءَ دنيا ڪُنن جي وچ ۾ هوندي آهي. اهو ئي سبب آهي جو پنتي ٻيل ملڪن جا رهنما ڪافي وقت تائين پنهنجي تقريرن ۾ جارحانہ ۽ چيڙاڪ لهجو برقرار رکندا آهن، جيڪو عام حالتن ۾ ڪڏهوڪو ختم ٿيڻ گهربو هو. نون حاڪمن جي باري ۾ عام طرح اها شڪايت ڪئي ويندي آهي تہ منجهن سلڇڻائي ناهي تہ انهيءَ جو سبب بہ سندن اهو لهجو هوندو آهي. پر جيڪا ڳالهہ گهٽ محسوس ڪئي ويندي آهي، سا هيءَ تہ اهي ئي حڪمران پنهنجي سائين ۽ پائرن سان لاڳاپن ۾ انتهائي اخلاق سان پيش اينداآهن. اها بداخلاقي عام طرح ٻين سان ملڻ جلڻ ۾ اختيار ڪئي ويندي آهي، يعني اڳوڻن آقائن سان، جيڪي تحقيق ۽ چنڊچاڻ لاءِ اينداآهن.

آهن. اڳوٽا "ديسي" به اهو سمجهندا آهن ته خبرون اڳ ۾ ئي حاصل ڪيون ويون آهن. اخبارن جي مضمونن ۾ جيڪي تصويرون شايع ٿينديون آهن، اهي هن ڳالهه جو ثبوت ڏين ٿيون ته اسان جيڪي ڪجهه چئون ٿا، سوچي سمجهي چئون ٿا ۽ اسان انهيءَ ملڪ جو دورو به ڪيو آهي. اهي اطلاع هن ڳالهه کي ظاهر ڪن ٿا ته جڏهن کان اسان اهو ملڪ ڇڏيو آهي، اتي جي هر شئي تباهه ٿي رهي آهي. عام طرح اخباري خاطو هيءَ شڪايت ڪندا آهن ته انهن جي مرحبا نه ٿي ڪئي وڃي. هنن کي مجبوراً بدتر حالتن ۾ ڪم ڪرڻو پوي ٿو ۽ اهي هر وقت دشمني ۽ لاتعلقيءَ واريءَ فضا ۾ گهيريل رهن ٿا. اهي سڀ ڳالهيون معمولي مطابق آهن. قومي رهنما اهو سمجهندا آهن ته عالمي عام راءِ مغربي پريس جي اثر سان ٺهي ٿي. جيڪڏهن مغرب جي اخبار جو ڪو خاطو ڪانئن سوال ڪندو آهي ته اهي سوال سندن ملڪ جي پلائي لاءِ نه هجڻ برابر هوندا آهن. مثال طور الجزائر جي جنگ آزاديءَ ۾ گهڻا آزاد خيال فرانسيسي نمائندا انهيءَ جدوجهد جي ذڪر ۾ مبهم الفاظ استعمال ڪرڻ جو موقعو هتان نه وڃائيندا هئا ۽ جڏهن سندن انهيءَ روش متعلق ڪانئن جواب طلب ڪيو ويو ته انهن ڏاڍي معصوميت سان جواب ڏنو ته هو غيرجانبدار ٿيڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. اها غيرجانبداري هميشه مقامي ماڻهوءَ جي خلاف ويندي آهي. اهڙيءَ ريت اسان انهيءَ نئين لهجي کي به سمجهي سگهون ٿا، جيڪو سيپٽمبر ١٩٦٠ع ۾ گڏيل قومن جي جنرل اسمبليءَ ۾ عالمي سياست تي ڇانئجي ويو. آتي بيٺڪي ملڪن جي نمائندن چيڙائيندڙ ۽ جارحانه لهجو اختيار ڪيو، ۽ هر ڳالهه کي انتها تائين پهچائي ڇڏيو. جڏهن ته سامراجين جا نمائندا پاڻ کي وچترا سمجهندا رهيا. آفريڪي نمائندن جي انهيءَ باغيانه روش جو نتيجو هيءُ نڪتو جو صورتحال انتها تي پهچي ويئي. ويٽو ۽ وڏين طاقتن جي ڳالهه ٻولهه اجائي ثابت ٿي، ۽ سڀ کان

وڏي ڳالهه، ته ٽين دنيا جو پنهنجو ننڍڙو ڪردار محفوظ ٿي ويو.

نين آزاد ٿيل قومن جي سياسي حڪمت عملي، منجهيل، نزاڪت واري ۽ جاڊوئي اشارن جو معاملو نه هوندي آهي؛ ڇو ته قوم جا ترجمان هڪ ئي وقت قومي ڀڏيءَ جي حفاظت، ماڻهن کي خوشحاليءَ جي وات وٺائڻ، مڙني ماڻهن کي ماني ۽ آزادي وٺي ڏيڻ جا ذميوار هوندا آهن. ان ڪري، انهن جي سياسي حڪمت عملي هميشه چرندڙ ڦرندڙ هوندي آهي. هڪ اهڙي حڪمت عملي روان دوان رهندي آهي، جيڪا غيرمتحرڪ ۽ بيٺل بيٺڪي دنيا کان بلڪل ڌار هوندي آهي — ۽ جڏهن مسٽر خروشچيف گڏيل قومن جي اداري ۾ پنهنجا جوتا لوڏيندو آهي يا جوتن سان ميز وڄائيندو آهي، ته هڪ به "سابق دوسي" يا پٽتي پيل ملڪ جو نمائندو اهڙو نه آهي، جيڪو ڪلي. ان ڪري جو مسٽر خروشچيف بيٺڪي ملڪن کي جيڪي ڏانهنس ڏسي رهيا آهن، اهو ڄاڻائڻ چاهيندو آهي ته هي روسي ڳوٺاڻو جنهن وٽ پري مار ڪنڊڙ راڪيٽ به آهن، انهن ويچارن سرمائيدارن سان اهو ئي سلوڪ ڪري رهيو آهي، جنهن جا هو مستحق آهن. اهڙيءَ طرح گڏيل قومن جي ميڙ ۾ فوجي وردي پاتل ڪامترو، پٽتي پيل ملڪن جي بيعزتي نه ڪندو آهي. ڪامترو انهيءَ شعور جو مظاهرو ڪندو آهي ته اڄا تائين ظلم ۽ تشدد جي حڪمرانيءَ جو وجود باقي آهي. اچرج جهڙي ڳالهه هيءُ آهي ته هو گڏيل قومن جي اداري ۾ توپ سميت ڇو نه آهو؟ پر جيڪڏهن هو توپ سوڌو اچي ها ته ڇا ڪو ماڻهو انهيءَ ڳالهه کي خراب سمجهي ها؟

هارين جون سمورون بغاوتون ۽ سمورو تشدد، پنهنجي قوميت جي ڳولا آهي. اهي سمورا ماڻهو جيڪي تلوارن ۽ ڪهاڙين سان هٿياربند هوندا آهن، تن کي پنهنجي قوميت جو ڏس انهيءَ لڳاتار جدوجهد ۾ ملندو آهي، جيڪا سرمائيداري ۽ اشتراڪيت ٻنهي نظامن جي خلاف هوندي آهي!؟

١٩٤٥ع ۾ ستيف جي پنجتاليه هزار انسانن جي قتلام تي ڪوبه ڌيان نه ڏنو ويو. ١٩٤٧ع ۾ مڊگاسڪر جي ڏوي هزار انسانن جو موت اخبارن ۾ هڪ مختصر پيراگراف جي جاءِ حاصل ڪري سگهيو. ١٩٥٢ع ۾ ڪينيا جي ٻن لکن انسانن کي جبر ۽ تشدد جي گهٽائي ۾ پڙهيو ويو ۽ دنيا انهن تي ڪوبه ڌيان ڪونه ڏنو. اهو سڀ ان ڪري ٿيو، جو عالمي تضاد ايترا واضح نه هئا. جيتوڻيڪ ڪوريا ۽ هند چيني جي جنگين هڪ نئين دور کي جنم ڏنو هو، مگر انهيءَ مقابلي جي فيصلي‌ڪن گهڙيون تيار ڪرڻ ۾ سڀ کان وڏو هٿ بوڊاپسٽ ۽ نهر سوئيز جي واقعن جو هو.

سوشلسٽ ملڪن جي غيرمشروط امداد جي آڌار تي غلام عوام پنهنجا جهڙا تهڙا هتيار کڻي سامراج جي مضبوط قلعي تي ڪڙڪي پوندو آهي. جيتوڻيڪ پهرين هي قلعو چاڻ ۽ مڪن سان فتح نه ٿي سگهندو هو، پر جيڪڏهن اسان سرد جنگ جي صورتحال جو جائزو وٺنداسون ته هاڻي ائين ناهي. هن تازي صورتحال ۾ آمريڪي، عالمي سرمايداريءَ جي سرپرستيءَ جو ڪردار ڏاڍي گنبيرتا سان ادا ڪري رهيا آهن. پهرين پهرين هو يورپي ملڪن کي مشورو ڏين ٿا ته اهي دوستاڻي نموني بيلڪي سرشتو ختم ڪن. ان کان پوءِ اهي (آمريڪي) "آفريڪا آفريڪين لاءِ" جي اصول کي نه صرف تسليم ٿا ڪن، پر ان جي تائيد به ڪن ٿا. اڄ آمريڪا اهو اعلان ڪندي بلڪل نٿو هچڪي ته اهو هر قوم جي خودارادڀت واري حق جو محافظ آهي. مسٽر وليمزمنين جو آخري سفر انهيءَ آمريڪي شعور جو مثال آهي ته ٽين دنيا کي قرباني‌ءَ جو دنبو نه بڻائڻ گهرجي. ان کان پوءِ اسان اهو سمجهي سگهون ٿا ته جيڪڏهن ڇڙو ظالم حڪمرانن جي فوجي مشين جي مقابلي ۾ ڏنو وڃي ته ديسي باشندن جو تشدد بي معني معلوم ٿئي ٿو. ان جي ابتڙ جيڪڏهن اسان انهيءَ

تشدد کي عالمي صورتحال جي سبين جي مدنظر ڏسون تہ اسان کي معلوم ٿيندو تہ اهو حڪمرانن لاءِ انتهائي خوفناڪ خطرو بنجي ويندو آهي. جاڪوري ۽ ماڏو ماڏو جا لڳاتار فساد، بيٺڪ جي معاشي زندگيءَ کي ڊانوا ڊول ڪري ڇڏيندا آهن. مگر اهي سامراج لاءِ خطرو ناهن ٿيندا. سامراج جي نظر ۾ سڀ کان اهم اها صورتحال آهي تہ سوشلزم جا خيال عوام ۾ پکڙن ۽ عوام جي ذهنن کي خراب ڪن. سرد جنگ جي صورت ۾ تہ اهو اڄ بہ وڏو خطرو آهي، ليڪن اصلي جنگ ۾ بيٺڪيت جي ڇا حالت ٿيندي، جڏهن تہ ان کي وحشي گورلن پنهنجين گولين سان اڳ ۾ ئي پرڻ ڪري ڇڏيو هوندو آهي. اهڙيءَ ريت سرمايہ داري سرشتي کي خبر پئجي ويئي آهي تہ قومي جنگين جي شروعات ۾ فوجي ڪاروائي ڪرڻ ۾ هر طرح جو نقصان ئي نقصان آهي. ان کان سواءِ "پرامن بقاءِ باهمي" جي دائري ۾ تمام بيٺڪن جو خاتمو لازمي آهي ۽ آخرڪار سرمايہ داريءَ کي غيرجانبداريءَ جي اصول کي تسليم ڪرڻو پوندو. هاڻي جنهن شئي کان هر قيمت تي بچڻو آهي، اهو آهي ڏاهپ سان پيدا ٿيل خوف ـــ يعني دشمن جي تصورن جو عوام جي ذهن ۾ داخل ٿيڻ، جنهن جو نتيجو لڪن ماڻهن جي دلي نفرت هوندو آهي. بيٺڪن جو عوام انهن لازمي شين کي چڱيءَ طرح سمجهي ٿو، جيڪي اڄ عالمي سياست تي ڇانئجي ويون آهن. اهو ئي سبب آهي جو اهي ماڻهو جيڪي تشدد تي لعنت وجهندا آهن، اهي بہ پنهنجا فيصلا ڪندا آهن ۽ ان آفاقي تشدد جي حوالي سان عمل ڪرڻ شروع ڪندا آهن. پنهي بلاڪن ۾ بقاءِ باهمي، بيٺڪي ملڪن ۾ تشدد لاءِ سازگار ۽ تقويت ڏيندڙ آهي. سڀاڻي شايد سڀني بيٺڪن جي مڪمل آزاديءَ کان پوءِ اسان اهو ڏسي سگهون تہ هاڻي اهي ان تشدد کان پاڪ آهن. هاڻي شايد اقليتن جو مسئلو پيدا نٿي. اڄا بہ ڪافي اقليتي گروهہ پنهنجي مسئلن جي حل لاءِ پر تشدد طريقن

جي تبليغ کان نہ ٿا هيڪن ۽ اهو رڳو اتفاق ناهي (جيئن ٻڌايو ويندو آهي) تہ آمريڪا جي تشدد پسند شيدين پنهنجي مليشيا تيار ڪري پاڻ کي هتياربند ڪري ورتو آهي. هي بہ رڳو اتفاق ناهي تہ نام نهاد آزاد دنيا ۾ روس جي يهودي ٿورائي وارن جي بچاءَ لاءِ ڪاميٽيون قائم تي ويون آهن. نہ ئي هي هڪ حادثو آهي تہ جنرل ڊينگال پنهنجي تقرير ۾ انهن مسلمانن جي تباهہ حاليءَ تي ڳوڙها ڳاڙيا، جيڪي ڪميونسٽ آمريت جي ظلمن جو شڪار آهن. سرمائيداري ۽ سامراجيت، پنهيءَ جو ايمان آهي تہ نسلي مت پيد جي خلاف جدوجهد ۽ قومي آزاديءَ جون تحريڪون، ڏوراهين تنظيمن جي ماتحتي ۾ ٻاهرين اثرن جي ڪري وڏن ويڙهن ٿيون. انهيءَ لاءِ اهي انتهائي آزمايل نسخو استعمال ڪنديون آهن. مثال طور آزاد يورپ ريڊيو اسٽيشن يا غلام اقليتن جي محافظ ڪميٽيءَ جو آواز وغيره .... اهي غير ملڪي قبضي جي اهڙيءَ طرح مخالفت ڪنديون آهن، جيئن الجزائر ۾ فرانسيسي جنرلن، ايس - اي - ايس (١) جي نفسياتي اداري جي خلاف تخريبي ويڙهہ ڪري ڪئي. اهي "عوام جي خلاف عوام کي ڪتب آڻيندڙون آهن-" ۽ اسان ڏسي چڪا آهيون تہ انهيءَ جا ڪهڙا نتيجا نڪرن ٿا. ڏمڪين ۽ تشدد جو هي ماحول ۽ پنهي طرفن کان راڪيٽن جي نمائش، غلام عوام کي ڊيڄاري نہ سگهندا آهن ۽ نہ ئي انهن کي پنهنجي راهہ تان هٽائي سگهندا آهن. اسان ڏسي چڪا آهيون تہ انهيءَ عوام جي هيلوڪي تاريخ انهن کي حالتون سمجهڻ ۽ انهن تي قبضو ڪرڻ لاءِ تيار ڪري ڇڏيو آهي. بيٽڪن جي تشدد ۽ انهيءَ پرامن تشدد جي وچ ۾، جنهن ۾ سڄي دنيا وکوڙيل آهي، هڪ قسم جو ڳجهو عهدنامو

---

(١) آفيسرن جي هڪ جماعت جنهن جو ڪم الجزائري ماڻهن سان غير فوجي معاملن ۾ لاڳاپا قائم ڪرڻ هو.

۽ هڪ قسم جي هم‌آهنگي ٿيل آهي. بيٽڪي عوام لاءِ هيءَ فضا ڏاڍي سازگار آهي، ڇاڪاڻ ته گهٽ ۾ گهٽ هڪ دفعو اهي ٿين زماني جي هلت مطابق اچي وڃا آهن. ڪڏهن ڪڏهن ماڻهو انهيءَ ڳالهه تي تعجب ڪاڻيندا آهن ته ديسي ماڻهو پنهنجي زال جا ڪپڙا وٺڻ بدران ريڊيو خريد ڪندو آهي. انهيءَ تي عجب ڪاڻ جي ڪابه ضرورت ناهي. ديسي ماڻهن کي يقين آهي ته هن وقت سندس قسمت ڏاءُ تي لڳل آهي ۽ اهي حشر واري ڏينهن جي ماحول ۾ رهن ٿا. ان ڪري هو سوچيندا آهن ته ڪين هر شئي کان باخبر ٿيڻ گهرجي. اهو ئي سبب آهي جو ديسي ماڻهو ڦوما ۽ ڦومي، لمڪا ۽ شومبي، آهيجو ۽ مومي، ڪينياتا ۽ انهن ماڻهن کي جيڪي انهن جي جاءِ والارڻ لاءِ لڳاتار اڳتي وڌايا ويندا آهن، چڱيءَ طرح ڄاڻن ٿا ۽ سمجهن ٿا. ان ڪري جو اهي انهن قوتن کي به اگهاڙو ڪري سگهن ٿا، جيڪي انهن جي پٺيان ڪم ڪن ٿيون. اڄ ديسي ماڻهو ۽ پٺتي پيل ملڪن جو عوام، انهيءَ اصطلاح جي آفاقي مفهوم ۾ "سياسي حيوان" آهن. هيءَ حقيقت آهي ته آزاديءَ جي ڪري بيٽڪي عوام کي اخلاقي برتري حاصل ٿي ويئي آهي ۽ انهن جو وقار وڌي ويو آهي. ليڪن اڃا انهن کي سماج جي تفصيلي جوڙجڪ يا پنهنجي تهذيبي گٺڻ جي واڌاري جو وقت ناهي مليو. گرمي ۽ روشنيءَ جا اهي مرڪز جتي انسان پنهنجي تجربن کي وسيع بنيادن تي وڌائي سگهي، سي اڃا وجود ۾ ڪونه آيا آهن. هڪ بي يقينيءَ جي فضا ۾ ماڻهو ڏاڍي سولائي سان پاڻ کي اهو باور ڪرائي وٺن ٿا ته سيني لاءِ ٻي جاءِ تي هڪ ئي وقت فيصلو ٿي ويندو. جيستائين سياستدانن جو تعلق آهي ته اهي جڏهن اهڙي صورتحال ڏسن ٿا ته پهريائين ته هڪٻئي کان ڀڄن ٿا، پر پوءِ غيرجانبداري اختيار ڪري وٺندا آهن.

غير جانبداريءَ جي موضوع تي گهڻو ڪجهه چئي سگهجي ٿو. ڪي ماڻهو ان کي گندي واپار جو نالو ڏيندا آهن، جنهن ۾ ٻنهي طرفن کان جيڪي ڪجهه ملي سو هڙپ ڪيو وڃي ٿو. حقيقت هي آهي ته جيتوڻيڪ غير جانبداري جيڪا سرد جنگ جي پيداوار آهي، سا پٽتي پيل ملڪن لاءِ ٻنهي طرفن کان اقتصادي امداد حاصل ڪرڻ جو ذريعو ته بڻجي ٿي، مگر اها ٻنهي بلاڪن مان ڪنهن کي به پٽتي پيل ملڪن جي ان حد تائين مدد ڪرڻ جي اجازت نه ٿي ڏئي، جنهن حد تائين اها مدد ضروري آهي. حقيقت ۾ اها بي شمار رقم جيڪا فوجي تحقيق تي خرچ ڪئي وڃندي آهي، ۽ اهي انجنيئر جيڪي ايٽمي جنگ جي ماهرن ۾ تبديل ڪيا وڃندا آهن، رڳو پندرهن سالن جي وقت ۾ پٽتي پيل ملڪن جي زندگيءَ جو معيار سٺ في صد وڌائي سگهن ٿا. ان ڪري اسان جي خيال ۾ پٽتي پيل ملڪن جو مفاد سرد جنگ جي واڌاري يا سختي ۾ ناهي. ليڪن ٿيندو هيءُ آهي جو ڪوبه پٽتي پيل ملڪن سان صلاح نه ڪندو آهي، ان ڪري موقعي مهل سارو اهي مشورو نه ڪندڙ کان ڌار ٿي وڃندا آهن. پر ڇا اهي واقعي انهيءَ سرد جنگ کان ٻاهر رهي سگهندا آهن؟ هن وقت فرانس پنهنجي ايٽم بمن جي آزمائش آفريڪا ۾ ڪري رهيو آهي. قراردادن پاس ڪرڻ، جلسا ڪرڻ ۽ سفارتي ناتا توڙڻ جي باوجود اسان نه ٿا چئي سگهون ته آفريڪي عوام جي لاڙي، انهيءَ خاص علائقي ۾ فرانس جي روشن تي خاطر خواهه اثر وڌو. ٽين دنيا جي عوام ۾ غير جانبداري هڪ اهڙي ذهنيت کي جنم ڏيندي آهي، جيڪا روزمره جي زندگيءَ ۾ بي باڪي ۽ هڪ انڪاري فخر واري احساس ۾ ظاهر ٿيندي آهي. اهو فخر وارو احساس عجب ۾ وجهندڙ حد تائين سرڪشيءَ سان مشابهت رکندڙ هوندو آهي.

ـــ ڪنهن قسم جي صاف ڪان ظاهر ظهور انڪار ۽ اها مضبوط قوت ارادي، جيڪا ڪنهن هڪ جڳهه تي ٻڌجي بيهڻ جي مخالف هوندي آهي، سا انهن غيرت مند ۽ غريب نوجوانن جي ياد کي تازي ڪندي آهي، جيڪي پنهنجي ڳالهه مڃائڻ لاءِ سر ڏڙ جي بازي لڳائي ڇڏيندا آهن. اهي سڀ ڳالهيون مغربي مبصرن کي حيران ڪري ڇڏينديون آهن، ڇو ته ٽين دنيا جا ماڻهو، جيڪي ڪجهه هنن جي دعويٰ ڪندا آهن ۽ اصل ۾ جو ڪجهه هوندا آهن، ان ۾ ڏينهن رات جو فرق آهي. اهي ملڪ جن ۾ نه ٽرامون آهن، نه فوجون ۽ نه دولت، انهن ۾ چٽي ڏينهن جي ڏيکاءَ واريءَ شجاعت جا جيڪي مظاهرا ٿيندا آهن، تن لاءِ ڪوبه جواز نه هوندو آهي. بيشڪ اهي ماڻهو فريب ڪار آهن. ٽين دنيا گهڻو ڪري اهو تاثر ڏيندي آهي ته ان کي ڀوائتين خبرن مان لطف حاصل ٿيندو آهي ۽ ڪيس گهوٽالي واري صورتحال جي هفتيوار خوراڪ ملي گهرجي. انهن بکين اگهاڙن ملڪن جي سربراهن تي ڪاوڙ ٿي اچي، جيڪي زور سان ڳالهائڻ جا عادي آهن، دل چاهيندي آهي ته انهن جو وات بند ڪيو وڃي. ليڪن ان جي ابتڙ اهي ڏاڍا مقبول هوندا آهن. انهن جون مهمانيون ٿيندڙيون آهن. انهن کي دعوتون ڏنيون وينديون آهن. حقيقت ۾ انهيءَ ڳالهه تي جهڳڙو هوندو آهي ته اهي ڪنهن جي طرفداري ڪن ـــ ۽ اهائي غير جانبداري آهي. اهي ماڻهو اڻانوي سيڪڙو جاهل هوندا آهن، پر اهي ادب جي تمام وڏي حصي جو موضوع بنيا آهن. اهي تمام گهڻو سفر ڪندا آهن. پنتي پيل ملڪن جو حاڪم طبقو ۽ شاگرد هوائي مسافريءَ جي ادارن لاءِ سون جون کاڻيون هوندا آهن. آفريڪي ۽ ايشيائي آفيسر هڪ ئي مهينيءَ جي اندر ماڪو ۾ سوشلسٽ منصوبه بندي ۽ لنڊن ۾ يا ڪولمبيا يونيورسٽيءَ ۾ آزاد معيشت جي فائدن جي بازي ۾ سکيا وٺندا آهن. آفريڪي ٽريڊ يونين جا رهنما پنهنجي ميدان ۾ تيزيءَ سان

اڳتي وڌندا آهن. اڄا هو انتظامي جي شعبي ۾ ڪنهن عهدي تي مقرر ٿي مس ٿيندا آهن ته خودمختيار ادارا بڻائڻ جو فيصلو ڪندا آهن. اڄا هنن ڪنهن صنعتي ملڪ جي ماحول ۾ تربيت ڏونين جو پنجاهه سالہ عملي تجربو به حاصل نه ڪيو هوندو، پر باوجود ان جي اها ڳالهه سمجهندا آهن ته غير سياسي تربيت ڏونين اجائي آهي. انهن نه ته سرمائيدارانہ نظام سان مقابلو ڪيو آهي، ۽ نه ئي انهن طبقاتي ڇڪتاڻ جي شعور کي وڌايو آهي. ليڪن شايد اهو ضروري به نه آهي. شايد اڄا اسان اهو ڏسنداسون ته بهرحال اهائي قوت ارادي جيڪا گهڻو ڪري مقاڇري بين‌الاقواميت جي بگڙيل صورت اختيار ڪندي آهي، سا پنتي پيل ملڪن جي هڪ بنيادي خاصيت آهي.

اچو اسان هاڻي ڌارئين قوروءَ ۽ مقامي ماڻهن جي وچ ۾ سندن مقابلي بابت سوچيون. اسان ڏٺو آهي ته اهو عام مقابلو هتيار بند جدوجهد جي صورت ۾ ظاهر ٿيندو آهي. انهيءَ سلسلي ۾ تاريخي مثالن جي ڪوٽ نه آهي. مثال طور: هند چيني، انڊونيشيا ۽ آفريڪا. ليڪن اسان جنهن ڳالهه کي نظر انداز نه ڪندا سون، اها هيءَ ته اها جدوجهد گني ۽ صومالي ليئنڊ ۾ ڪنهن به جاءِ تي شروع ٿي سگهي ٿي. ان کان سواءِ اڄ ته اها جدوجهد هر انهيءَ جاءِ تي شروع ٿي سگهي ٿي، جتي بيٺڪي سرشتو پنهنجا پير جمائڻ لاءِ جتن ڪندو هجي. مثال طور انگولا ۾ هتيار بند جدوجهد جو وجود ثابت ٿو ڪري ته عوام فقط تشدد وارن طريقن تي اعتبار ڪرڻ جو فيصلو ڪيو آهي. اهو ماڻهو جنهن جي باري ۾ "انهن" هميشه اهو چاڻايو ته اهو جيڪڏهن ڪائي زبان سمجهي ٿو ته اها طاقت جي زبان آهي، سو هاڻ خود طاقت جي زبان استعمال ڪرڻ جو فيصلو ڪندو آهي. حقيقت ۾ هميشه وانگر اها وات به ان کي ڌارئين قوروءَ سامراجيءَ ڏيکاري آهي، جنهن تي هلي هو آزادي حاصل ڪري سگهي ٿو. مقامي ماڻهو جيڪو

دليل ڏيندو آهي، اهو ڪيس ڌارين ڦورو ئي موجود ڪري ڏيندو آهي. مگر هاڻي بدليل حالتن جي سڀ ظريفيءَ ڪري ديسي ماڻهو اهو اعلان ڪندو آهي ته ڌارين ڦورو طاقت کان سواءِ ٻي ڪنهن ڳالهه کي سمجهي ئي ڪونه ٿو.

سامراجي حڪومت رکو طاقت جي آڌار تي پنهنجو وجود قائم رکندي آهي، ۽ ان ڳالهه کي لڪائڻ جي ڪڏهن به ڪوشش نه ڪندي آهي. سمورا بوٽا خواهه اهي فائڊهدب جـا هجن يا ليائوتي جا يا سارجنٽ بلانڊن جا بيٺڪي زمين تي ڪتل هڪئي ڳالهه جو لڳاتار اعلان ڪندا آهن ته "اسان هتي سنگينن جي آڌار تي موجود آهيون...." (١) اهو فقرو آسانيءَ سان هتي پورو ٿي وڃي ٿو. بغاوت جي عرصي ۾ هر ڌارين ڦورو معمولي حساب جي سوال جي بنياد تي پنهنجا دليل گهڙيندو آهي. اهـي دليل ٻين ڌارين ڦورن کي حيران نه ڪندا آهن، ليڪن اهم ڳالهه هيءَ آهي ته انهن سان ديسي ماڻهو به حيران نه ٿيندو آهي. سڀ کان پهرين انهيءَ اصول تي زور ته "يا هو آهن يا اسان" ڪوبه تضاد پيدا نه ڪندو آهي. ڇاڪاڻ ته بيٺڪي نظام جيئن اسان پهرين ڏسي چڪا آهيون، حقيقت ۾ هڪ "مانوي" دنيا جو نظام آهي. اها هڪ اهڙي دنيا آهي، جيڪا مختلف درجن ۾ ورهايل آهي ۽ جڏهن خاص طريقي مطابق ڌارين ڦورو جابر، اقليت جي هر ماڻهو کي ٿيهه يا سو يا به سو ديسي ماڻهو قتل ڪرڻ لاءِ چوندو آهي ته ٿورائيءَ وارن جو ڪوبه ماڻهو ڪوبه احتجاج نه ڪندو آهي، ۽ مسئلو رکو اهو وڃي رهندو آهي ته اهو ڪم هڪدم

---

(١) هتي اشارو آهي ته ميرابو جي مشهور قول ڏانهن ته "آءٌ عوام جي مرضيءَ تي هتي آهيان ۽ رکو سنگينن جي طاقت ئي مون کي هٽائي ٿي.

ڪيو وڃي يا آهستي آهستي.(٢)

دليلن جو اهو سلسلو، جيڪو هڪ وڏي حسابي طريقي سان بيٺڪي ماڻهن جي خاتمي جو فرض ڪري وٺندو آهي، سو ديسي ماڻهن جي دلين ۾ رڳو اخلاقي نفرت نه ٿو پري، پر ته ڪيس معلوم آهي ته ڏهي ماڻهوءَ سان هڪ نه هڪ ڏينهن ميدان ۾ سندس مقابلو ضرور ٿيندو. ان ڪري، هو روڻ پڻ ۾ وقت بلڪل نه وڃائيندو آهي ۽ نه ئي هو سامراجي نظام مان ڪنهن انصاف جي اميد رکندو آهي. جيڪڏهن ڌارئين ڦوروءَ جو منطق ديسيءَ ماڻهوءَ کي ڊيڄاري نه ٿو ته ان جو سبب هيءُ آهي ته ديسي ماڻهو به پنهنجي آزاديءَ جي مسئلي کي به انهيءَ منطق تي سوچيو آهي "اسان کي ٻن ٻن سون يا پنجن پنجن سون جي ٿولين ۾ ورهائجي وڃڻ گهرجي ته جيئن هر ٿولي هڪ سامراجي ٿولي کي پنهنجي سر سولائي سان منهن ڏيئي سگهي." اهو انداز فڪر آهي، جنهن جي ذريعي هر ڪردار پنهنجي جدوجهد جو آغاز ڪندو آهي. مقامي ماڻهوءَ لاءِ تشدد رڳو هڪ ڇڙي

---

(١) ظاهر آهي ته اها صفائي انهيءَ شيءِ کي به صاف ڪري ڇڏيندي آهي جنهن کي سامراج بچائڻ چاهيندو آهي. سارتر ان باري ۾ لکي ٿو. "نسل پرستيءَ وارن خيالن کي ورجائڻ مان خبر پوي ٿي ته مقامي ماڻهن جي خلاف جهڙي تهڙي جو اتحاد عمل لائق ناهي. اهڙو اتحاد ڌار ڌار وقت ۾ ئي ٿي سگهي ٿو ۽ اهو رڳو ان وقت عملي گروهه جي صورت اختيار ڪندو آهي، جڏهن ان جو مقصد مقامي ماڻهن جو قتل عام هجي. اها هڪ بيڪار ۽ ڌارئين ڦوروءَ لاءِ ڪشش واري ڳالهه آهي — ۽ جيڪڏهن ان تي عمل ڪرڻ ممڪن ٿيو به ته اهي رڳو انهيءَ صورت ۾ جو سامراج کي هڪ جهٽڪي ۾ ختم ڪري ڇڏي.

دستورالعمل جي لمائندگي ڪري ٿو. جنگ ۾ جنيول ماڻهو به رڳو هڪ ڪارڪن هوندو آهي. اهي سوال جيڪي تنظيم ڪنهن وڏهاڪ ڪارڪن کان پڇندي آهي، جي انهيءَ نقطہ نظر مطابق هوندا آهن. مثال طور: ”تو ڪٿي ڪم ڪيو آهي؟ ڪنهن سان گڏ ڪم ڪيو آهي؟ ڪهڙو ڪارنامو سرانجام ڏنو آهي؟“ وغيره ٿولي ٻاهن جو مقصد هيءُ هوندو آهي ته هر فرد کو اهڙو ڪم ڪري، جيڪو اڻ مٽ هجي. مثال طور الجزائر ۾ جن ماڻهن عوام کي قومي جدوجهد ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ سڏ ڏنو، تن سيني کي مارڻو وڻو ۽ باقي رهيلن کي پوليس گوليندي ٿي رهي. اهڙي نموني جيڪا صورتحال جيتري ماڻهوس ڪندڙ هئي، اوتري همت ڏيارينڊڙ به هئي. توهان انهيءَ ٽئين رنگروٽ تي يقيني طرح پروسو ڪري سگهو ٿا، جيڪو سامراجي نظام ۾ واپس وڃي ئي نه ٿو سگهي. آءٌ سمجهان ٿو ته ڪينيا ۾ ماءُ ماءُ تحريڪ به اهڙي طريقي سان هلي هوندي، جيڪا ٿوليءَ جي هر ميمبر کان اها گهر ڪندي هوندي ته اهو شڪار کي ضرور نشانو بنائي. ان نموني هر شخص ذاتيءَ طرح پنهنجي شڪار جي موت جو ذميوار هوندو هو. ائين ڪم ڪرڻ جو مطلب اهو ٿيو ته ڌارئين ڦوروءَ جي موت لاءِ ڪم ڪيو وڃي. تشدد اپارڻ لاءِ اهو ذميواري جو احساس، گمراهه ۽ غير قانوني ڪم ڪندڙ، پنهي ماڻهن کي موقعو ڏيندو آهي ته اهي پنهنجي جاءِ تي واپس اچي وڃن ۽ هڪ دفعو وري پاڻ کي منظم ڪن.

اهڙيءَ طرح تشدد، ساهي معاني ناسي وانگر ٿي وينندو آهي، بينڪي ماڻهو تشدد ۾ ۽ تشدد جي ذريعي آزادي حاصل ڪندو آهي. اهو اصول ڪم ڪندڙ کي روشني عطا ڪندو آهي، ڇاڪاڻ ته اهو اصول مقصد ۽ ذريعي پنهي کان هڪ ئي وقت واقف ڪرائيندو آهي. سيزري جي شاعري، تشدد جي انهيءَ خاص پهلوءَ ۾ پيغمبرانه اهميت رکي ٿي. سندس الميه جي ڪن نهايت فيصلي ڪن

صفحن کي ياد ڪريو. جن ۾ باغي (حقيقي) پنهنجي روش جي وضاحت ٿو ڪري.

باغي (سختيءَ سان): منهنجو نالو ـ هڪ ڏوهه: منهنجو عيسائي نالو، عاجزي: منهنجي حيثيت بغاوت: منهنجي عمر ـ پٿر جو زمانو.

ماءُ: منهنجو نسل ـ انساني نسل ـ منهنجو مذهب نه پائيچارو.

باغي: منهنجو نسل ـ ذلتن ۾ ڪرندڙ جو نسل ـ منهنجو مذهب ـ پر تون مون کي پنهنجي عدم تشدد جي نالي تي ان جي وات نه ٿي ڏيکاري سگهين ـــ

مان پاڻ پنهنجي بغاوت، پنهنجي پڪوڙيل منين ۾ پنهنجي پنهنجي دماغي پريشانيءَ سان ... (پرسڪون انداز ۾) اهو نومبر جو ڏينهن مون کي چڱيءَ طرح ياد آهي. مشڪل سان ڇهه مهينا گذريا هوندا ... جو منهنجو آقا منهنجي ڪيبن ۾ آيو ـ ستين اپريل جي چنڊ وانگر دونهن ۾ ويڙهيل ـ سندس نڊيون مضبوط ٻانهون پڪڙيل هيون ـ ڏاڍو سٺو مالڪ هو اهو ـــ پنهنجي ٽلهين اگرين سان پنهنجو نڊيڙو ڇهرو مهٽي رهيو هو. سندس نيرون اکيون مرڪي رهيون هيون ۽ سندس وات مان مٺا لفظ نڪري رهيا هئا "هي ڇوڪرو تمام چڱو ماڻهو بنبو." هن مون ڏانهن ڏسندي چيو ـ ۽ هن، منهنجي آقا، ٻيون نه ڪيترون چڱيون ڳالهيون ڪيون ـ ته توکي نڊي عمر ۾ ڪم شروع ڪرڻو پيو. نيڪ عيسائي ٿيڻ لاءِ، سٺو غلام بنجڻ لاءِ، هڪ محنتي ۽ وفادار ڇوڪرو ٿيڻ لاءِ ۽ پنهنجي جهاز جي ڪمانڊر جي مانحتي ۾ زنجيرن ۾ جڪڙيل غلامن جو ڪپتان بنجڻ لاءِ، جنهن جون نظرون تيز ۽ ڏورا مضبوط هجن. ويهن سالن جو ڪو وڏو عرصو ناهي. انهيءَ شخص منهنجي ٻار جي پنگهي کي صرف اهو

سمجهيو ته اهو پينگهو غلامن جي ڪپتان جي ڀار جو پينگهو آهي.

۽ اسان پنهنجا خنجر ڪڍي پيٽ ۾ گسڪڻ لڳاسين،

ماءُ: افسوس انهيءَ لاءِ تو ڪي پنهنجي حياتيءَ کان هٿ ڌوئڻا پوندا.

باغي: مون ماري وڌو. مون ان کي پنهنجي هٿن سان قتل ڪيو.
ها اهو هڪ فائدهمند موت هو ـــ هڪ ڀرپور موت ـــ!
رات جو وقت هو ـ اسان ڪمند جي ڪيتن ۾ گسڪندا رهياسين ـ اسان جا خبر ستارن کي گيت ٻڌائيندا رهيا، مگر اسان ستارن جي پرواهه نه ڪئي.
ڪمند جي ساون پنن پنهنجي ڌار سان اسان جا چهرا ڦٽي وڌا.

ماءُ: ۽ مون سوچيو هو ته منهنجو پٽ منهنجيون اکيون بند ڪندو.

باغي: ليڪن آءٌ ته پنهنجي پٽ جون اکيون نئين سج جي سامهون کولڻ ٿو چاهيان.

ماءُ: اي ـ منهنجا پٽ! ٻدي ۽ بدقسمتيءَ جا پٽ!

باغي: زنده ۽ پرشوڪت موت جو ماءُ!

ماءُ: ان ڪري جو هن بنهه گهٽي نفرت ڪئي.

باغي: ان ڪري جو هن بي پناه محبت ڪئي.

ماءُ: خدا جي واسطي مون کي ڇڏي ڏي. آءٌ تنهنجي زنجيرن ۾ جڪڙيل آهيان. آءٌ تنهنجي زخمن سان قتيل آهيان.

باغي: مگر دنيا مون کي نه ٿي ڇڏي ..... دنيا جي ڪابه غريب مخلوق اهڙي ناهي، جنهن کي ماريو وڃو هجي ۽ آءٌ قتل نه ٿيو هجان. جنهن کي عذاب ۾ وڌو وڃو هجي ۽ مون ايذاءُ محسوس نه ڪيو هجي.

ماءُ: اي جنت جا خدا! هن کي ڇوٽڪارو ڏئي.

باغي: اي منهنجي دل. تون مون کي منهنجن ٻاهرين ڪان ڇوٽڪارو نه ڏيندينءَ.

اها نومبر جي هڪ شام هئي.....

۽ هڪدم آوازن مٽ کي روشن ڪري ڇڏيو.

اسان حملو ڪري ڏنو هو. اسان غلامن، اسان گندن پيرن وارن، اسان ماڻهن کُرن وارن جانورن!

اسان چرين وانگر ڊوڙي رهيا هئاسين.

گوليون زوزات ڪري رهيون هيون. اسان ڏڪ هڻي رهيا هئاسين. رت ۽ پگهر اسان کي تازو توانو ڪري ڇڏيو هو.

اسان ان جاءِ تي حملو ڪري رهيا هئاسين، جتان آواز اچي رهيا هئا. آواز سخت ۽ کهرا ٿيندا ويا ۽ اوپر کان گوڙ اٿيو.

خدمتگارن جا گهر سڙي رهيا هئا ۽ انهن جون بنهه نرم لاٽون اسان جن چهرن تي پٿجي رهيون هيون.

پوءِ آقا جي گهر تي حملو ٿيو.

هُتان هو درين مان گوليون ڇوڙي رهيا هئا.

اسان دروازا توڙي اندر وياسين.

آقا جو ڪمرو بلڪل ڪليل هو.

آقا جو ڪمرو تيز روشنين سان ٻهڪي رهيو هو ۽ آقا اتي موجود هو. ڏاڍو پرسڪون ۽ اسان جا ساڻهو پنڊپهڻ تي بيهي رهيا .... سامهون آقا کي ڏسي .... مان اندر گهڙيس "تون آهين؟"

هن ڏاڍي آرام سان چيو....

"ها! اهو آءٌ ئي هوس، آءٌ!" ۽ مون کيس ٻڌايو ته "آءٌ نيڪ غلام، وفادار غلام، غلامن جو غلام آهيان." اوچتو هن جون اکيون برسات جي مند ۾ ڊنل ڪڙ وانگر ٿي ويون .... مون ڏڪ هنيو ۽ رت اُڏيو، ۽ اهو بيتسهو آهي، جهڪو مون کي اج تائين ياد آهي"(١).

ظاهر ڳالهه آهي ته اهڙي ماحول ۾ روزمره جي زندگي ناممڪن ٿي ويندي آهي. هاڻي اوهان اڳي وانگر نه ته هاري ٿي

---

(١) ايمي سيزيئر- هتيارن جا معجزا.

سگهو ٿا، نہ دلال ۽ نہ شرابي. سامراجي حڪومت جو تشدد ۽ غلام ماڻهوءَ جو جوابي تشدد، ٻئي وزن ۾ هڪجيترا هوندا آهن، ۽ هڪ غيرمعمولي بدليل هڪجهڙائيءَ سان هڪٻئي جو جواب ڏيندا آهن. اها تشدد جي حڪمراني اتري ئي سخت پوائنٽ هوندي، جيترا سامراجي ملڪ جا مفاد هوندا ۽ ٻيلڪي عوام ۾ تشدد جو واڌارو انهيءَ مناسبت سان ٿيندو، جنهن نسبت سان ڊنل سامراجي حڪومت تشدد ڪندي. بغاوت جي پهرين مرحلي ۾ تہ سامراجي ملڪن جون حڪومتون بہ اتي جي سرمائيدارن جون غلام هونديون آهن، ۽ اهو ڌاريون ڦورو سرمائيدار پنهنجي حڪومت ۽ ٻيلڪي عوام ٻنهيءَ کي گڏوگڏ ڊيچاريندو آهي. هو هڪٻئيَ جي خلاف هڪ ئي قسم جا طريقا استعمال ڪندا آهن. ابوبان جي ميئر جو قتل، سبين ۽ طريقي جي اعتبار سان علي‌بومنڊئيل جي قتل جهڙو آهي، پر ڌارئين ڦورو سرمائيدار لاءِ مسئلو، الجزائري الجزائر يا فرانسيسي الجزائر جو نہ هوندو آهي، پر آزاد الجزائر ۽ ٻيلڪي الجزائر ۾ چونڊ جو هوندو آهي. ان کان سواءِ جيڪي ڪجهہ آهي، اهي رڳو بيڪار ڳالهيون آهن يا ڳجهي سازش جي ڪوشش ڌارئين ڦوروءَ جو منطق تہ سخت‌گير هوندو ئي آهي، پر ديسي ماڻهن جي لاڙن ۾ جيڪو جوابي منطق نظر اچي ٿو، اهو اجا وڌيڪ حيران ڪندڙ معلوم ٿئي ٿو. بشرطيڪ اسان کي ڌارئين ڦوروءَ جي خيالن جو تاڃي‌پيٽو اڳ ۾ معلوم نہ هجي. انهيءَ وقت کان وٺي جڏهن ديسي ماڻهو جوابي تشدد کان ڪم وٺڻ جو فيصلو ڪندا آهن، پوليس جي انتقامي ڪاروائي خودبخود قوم پرستن جي انتقامي ڪاروائي کي جنم ڏيندي آهي. پوءِ بہ انَ سان برابر نتيجو نڪري نہ سگهندو آهي، ڇاڪاڻ جو هوائي جهازن جي ذريعي وسندڙ گوليون ۽ ساموندي جهازن وسيلي بمباريون دهشت ۽ خوف جي اعتبار سان قوم پرستن جي ڏنل جواب کان وڌيڪ هونديون آهن. هي دائمي ۽ لڳاتار دهشت،

سامراج جي پيڙهيل ماڻهن ۾ سڀ کان وڌيڪ غيرجانبدار ماڻهن کي به هميشه لاءِ حقيقت کان واقف ڪرائي ڇڏيندي آهي. انهن کي اتي ئي احساس ٿي ويندو آهي، ته انساني برابريءَ جي باري ۾ ڪيل تقريرن جا ڏيڪر به هن معمولي سچائيءَ کي ڪوڙو ثابت نه ٿا ڪري سگهن، ته واسڪا موديءَ ۾ قتل ٿيل يا قتيل ست فرانسيسي پوري "سترپل" ڏاڍا جي ضمير ۾ نفرت جي باهه پڙڪائي ٿا ڇڏين. مگر "گورگور" ۽ "جيرا" جي ڳوٺن جي تباهي ۽ سموري آباديءَ جو قتل عام، جيڪو واسڪاموديءَ جو مورچو انهيءَ جي جوابي ڪاروائي هو، ڪنهن به اهميت لائق نه سمجهيو ويو — دهشت، جوابي دهشت! تشدد، جوابي تشدد، اهو ئي اهو سڀڪجهه آهي، جنهن جو بيان عام مبصر، نفرت جي انهيءَ دائري جو ذڪر (جيڪو الجزائر ۾ هن وقت ڏاڍو مضبوط ۽ چٽو آهي — ڏاڍي ڪوڙاڻ سان ڪندا آهن.

هر هٿياربند جدوجهد ۾ هڪ اهڙو مقام به ايندو آهي جتان واپسي ناممڪن آهي. گهڻو ڪري اهو موقعو هميشه ان وقت ايندو آهي، جڏهن اهڙو سخت ۽ عام ڏاڍ ٿئي، جو بيٺڪي عوام جو هر طبقو ان جي بيٺڪ جو بڪ ٿي وڃي. الجزائر ۾ اها گهڙي ١٩٥٥ع ۾ فلپ ول جي ٻارهن هزارن ماڻهن جي تباهيءَ وقت آئي، ۽ پوءِ جڏهن ١٩٥٦ع ۾ لاڪوستي، شهري ۽ ڳوٺاڻي رضاڪار فوج قائم ڪئي(١)، تڏهن ڌارين ڦورن سميت هرڪنهن

---

(١) الجزائر جي فرانسيسي حڪومت جي انهيءَ فيصلي جي اهميت کي سمجهڻ لاءِ اسان کي ان ڏور ڏانهن موٽڻ گهرجي. الجزائري مزاحمت، نمبر ٤، تاريخ ٢٨ مارچ، ١٩٥٦ع مان هيٺيون ٽڪرو ڏسو:

"اقوام‌متحده جي جنرل اسمبليءَ جي خواهش جي جواب ۾ فرانسيسي حڪومت هاڻي فيصلو ڪيو آهي ته شهري رضاڪار فوج قائم ڪئي وڃي. اقوام‌متحده چيو "ڪافي رت وهائو ويو آهي". لاڪوستي جواب ڏنو "اسان کي رضاڪار فوج قائم ڪرڻ ←

شخص تي واضح ٿي وڃو ته "هاڻي حالتون اهڙيون ناهن جهڙيون پهريون هيون." پوءِ ٻئڪي عوام رڳو حساب ڪتاب ناهي ڪندو، هو پنهنجي صفن ۾ انهن وڏن وڏن شگافن تي نظر رکندو آهي، جيڪي لازمي برائيءَ وانگر انهن ۾ پئجي ويندا آهن. جيئن ته هو تشدد سان جواب ڏيڻ جو ارادو ڪري ڇڏيندو آهي، ان ڪري هو نتيجا پوڳڻ لاءِ به تيار رهندو آهي. هو جواب ۾ رڳو انهيءَ ڳالهه تي زور ڏيندو آهي ته ٻين جي باري ۾ به ڪو حساب ڪتاب نه رکيو وڃي. انهيءَ پهاڪي جو ته "سڀ ديسي ماڻهو هڪجهڙا آهن" هي جواب ڏيندا آهن ته "سڀ ڌارين ڦورو هڪجهڙا آهن"(١)

---

(١) اهو ئي سبب آهي جو جنگ شروع ٿيڻ وقت جنگي قيدي نه بنايا ويندا آهن. مقامي اڳواڻن جي سياسي تربيت جي ڪري ئي تحريڪ جا اڳواڻ عوام کان هي ڳالهيون مڃائيندا آهن ١- سامراجي ملڪ مان آيل ماڻهو هميشه پنهنجي مرضيءَ پٽاندر ڪم نه ڪندا آهن ۽ ڪڏهن ڪڏهن ته اهي جنگ کان بيزار به هوندا آهن ان ڪري کيس مارڻ بدران قيدي بنائڻ گهرجي. ٢- تحريڪ لاءِ اها ڳالهه فائديمند هوندي آهي ته سندس ڪارڪن پنهنجي عمل سان ثابت ڪن ته اهي ڪن عالمي قانونن جو احترام ڪن ٿا جنهن ۾ گرفتار ٿيل ماڻهوءَ کي قتل ڪرڻ بدران قيدي بنائڻ گهرجي. ٣- فوج جڏهن قيدي بنائيندي آهي ته اها فوج ئي هوندي آهي ان کي وات تي ڦرلٽ ڪندڙ ڌاڙيلن جي لڏي نه سمجهيو ويندو آهي. ٤- حالتون ڪٿي ڪهڙيون به هجن قيدين جي موجودگي مخالف طاقت تي دٻاءُ وجهڻ جو ذريعو بنجي ويندي آهي. انهيءَ ڳالهه کي ڪڏهن نظرانداز نه ڪرڻ گهرجي ته قيدين جي ذريعي اسان پنهنجي انهن ساڻهن جي حفاظت ڪري سگهون ٿا جيڪي دشمن جي قبضي ۾ آهن. — مصنف

← گهرجي." اقوام‌متحده جي اسمبليءَ مشورو ڏنو "جنگ بند ڪئي وڃي" لاڪوستي رڙ ڪئي "امان کي ڪيي ته شهرين ←

جڏهن مقامي ماڻهو کي ايذاءَ ڏنو ويندو آهي؛ جڏهن سندس زال کي قتل ڪيو ويندو آهي ۽ آن جي لڄ لٽي ويندي آهي تہ ديسي ماڻهو ان ڳالهہ جي ڪنهن سان بہ شڪايت نہ ڪندو آهي. غاصب حڪومت جيڪڏهن چاهي تہ روزاني تحقيقاتي ۽ معلوماتي ڪميشن مقرر ڪندي رهي، مگر مقامي ماڻهوءَ جي نظر ۾ اهڙين ڪميشنن جو ڪوبہ وجود نہ هوندو آهي. هي حقيقت آهي تہ الجزائر ۾ فرانسيسين جي ڏوهن جا سٺ سال جلدي ئي پورا ٿي ويندا، مگر هن گهڙيءَ تائين هڪ بہ فرانسيسي اهڙو ناهي جنهن کي ڪنهن فرانسيسي عدالت جي اڳيان ڪنهن الجزائري جي قتل جي الزام ۾ ڏوهي قرار ڏيئي بيهاريو ويو هجي.

← کي مسلح ڪريون." اهڙي وقت ۾ جڏهن تہ آمهون سامهون صفون ٻڌي بيٺل ٻنهيءَ ڌرين کي اقوام متحده جي سفارش تي هڪ ٻئي سان لاڙاپو قائم ڪرڻ جي دعوت ڏني ويئي تہ جيئن اهي سمجهوتو ڪري سگهن ۽ مسئلي جو ڪو پرامن جمهوري حل ڳولي سگهن جي ڪوشش ڪن. لاڪوستي هي قانون نافذ ڪيو آهي تہ هاڻي کان هر يورپي ماڻهوءَ کي هٿياربند ڪيو وڃي تہ جيئن جيڪو بہ ماڻهو شڪي حالت ۾ نظر اچي ان کي يورپي ماڻهو گولي هڻي ڇڏي. اسمبليءَ ۾ اهو بہ طئي ٿيو هو تہ حاڪمن کي هر قيمت تي اهڙي وحشيانہ ظلم، جبر ۽ تشدد جي مخالفت ڪرڻ گهرجي، جيڪو نسل ڪشيءَ جي دائري ۾ اچندو هجي. ليڪن لاڪوستي طرفان ان جو جواب هي آهي "امان کي ظلم ۽ جبر منظم ڪري، الجزائر ۾ انسانن جو باضابطہ شڪار ڪرڻ گهرجي"— ۽ انهيءَ جي نشانيءَ طور هر فوج کي شهرين جا اختيار ۽ شهرين کي فوجي اختيار ڏيئي رهيو آهي. اهڙيءَ ريت هي دائرو مڪمل ٿئي ٿو، جنهن جي وچ ۾ خالي هٿين، ساڙيل، جڪڙيل، ڏڪاريل، ڪٽيل، مارڻل الجزائري مشڪوڪ هجڻ جي ڪري جلدي ←

[هند چيني، مڊگاسڪر يا ٻين ٻيٽڪن ۾ هر ديسي ماڻهو چڱيءَ طرح اهو سمجهي ٿو ڪيس ٻئي طرفان ڪابه اميد ناهي رکڻي. ڏارئين ڦورو جو هيءَ ڪم آهي تہ اهو ديسي ماڻهوءَ کي آزاديءَ جو خواب بہ ڏسڻ نہ ڏئي. مقامي ماڻهوءَ جو هي ڪم آهي تہ اهو ڏارئين ڦورو جي تباهيءَ جي هرممڪن قدم جو تصور ڪري. منطقي سطح تي ڏارئين ڦوروءَ جي "ٻيائي" ديسي ماڻهو جي "دوئيءَ" کي جنم ڏئي ٿي. مقامي ماڻهوءَ جي "ننهن چوٽي برائي" واري نظرئي جو جواب، ڏارئين ڦوروءَ جي "ننهن چوٽي برائي" آهي.]

← قتل ٿي ويندو. اڄ الجزائر ۾ ڪوبہ اهڙو فرانسيسي ناهي، جنهن کي پنهنجا هٿيار رکڻ جو اختيار نہ هجي، ۽ ان کي انهن هٿيارن جي استعمال جي دعوت حڪومت طرفان نہ ڏني ويئي هجي. اقوام متحده جي امن جي اپيل جي هڪ مهيني گذرڻ کان پوءِ الجزائر ۾ ڪوبہ اهڙو فرانسيسي ناهي، جنهن کي هن ڳالهہ جي اجازت نہ هجي ۽ جنهن جو اهو فرض نہ هجي تہ اهو شڪي حالت ۾ گهمندڙ ماڻهن جي تحقيق ڪري، انهن کي ڳولي ۽ انهن جو پڇو ڪري.

اقوام متحده جي جنرل اسمبليءَ جي آخري قرارداد پاس ٿيڻ کان هڪ مهينو پوءِ الجزائر ۾ هڪ يورپي ماڻهو بہ اهڙو نہ بچيو، جيڪو جديد دور جي انتهائي دهشتناڪ نسل ڪشيءَ جي ڪم ۾ شامل نہ هجي. اهو آهي جمهوري حل!؟ نيڪ آهي! لاڪوستي جو چوڻ آهي تہ الجزائرين جي قتل عام کان اسان کي شروعات ڪرڻ گهرجي ۽ ان ڪم لاءِ شهرين کي هٿياربند ڪري کين مڪمل اختيار ڏنا وڃن. مجموعي حيثيت سان پيرس جي اخبارن پنهنجا رايا محفوظ رکندي، هٿياربند ٽولن جي تنظيم جو خيرمقدم ڪيو آهي. انهن ٽولن کي فاشسٽ مليشيا چيو وڃو آهي. ليڪن ←

"فلسفہ اتحاد قوم و مذهب" جي اصطلاح ۾ ته بيٺڪيت جو مفهوم، قديم معاشرت جو خاتمو، ثقافتي سستي ۽ ماڻهن جي بيحسي آهي. ليڪن بيٺڪي سرشتي ۾ جڪڙيل ماڻهوءَ جي نظر ۾ زندگيءَ جا گونج رڳو سامراجيءَ جي سڙندڙ لاش مان ئي ڦٽي سگهندا آهن. اهڙيءَ ريت ٻنهيءَ فڪري سلسلن ۾ مڪمل مطابقت ملي ٿي. پر ٿيندو هيئن آهي جو بيٺڪي ماڻهن لاءِ هيءُ رڳو تشدد جو ئي ڪارناموهوندو آهي، ان ڪري انهيءَ سان انهن جي ڪردار ۾ مثبت ۽ تخليقي صلاحيتون ڦٽنديون آهن. تشدد جو عمل سڀني ديسي ماڻهن کي هڪ وحدت جي لڙيءَ ۾ پوئي ڇڏيندو آهي. اهو هيئن جو هر فرد هڪ وڏي زنجير ۾ تشدد جي هڪ ڪڙي يا تشدد جي هڪ عظيم وڏندڙ ڪل جو

← انفرادي سطح تي، انساني حقن جي سطح تي اهڙو سامراج، جنهن جون جڙون روايتي بيٺڪي ملڪ ۾ گهريون هجن، اهو جيڪڏهن فاشزم ناهي ته ٻيو ڇا آهي؟ اهو خيال به ظاهر ڪيو ويو آهي ته انهن کي ته باقاعدي منظم ڪيو ويو آهي، ليڪن ڇا الجزائر جي جسم تي لڳل هڪ سؤ ويهه سال پراڻا زخم وڏڪ وڏندا ۽ ويڪرا ٿيندا نه پيا وڃن؟ ڇا اهي تعداد ۽ گهرائي جي اعتبار سان وڏي نه رهيا آهن؟ پارليمينٽ ۾ ايم-پي-آر جي نمائندگي موسيوڪيني وگنس جي راهه ڏني آهي ته "ٿورو هوشيار ٿيو. ڇا اسان انهيءَ رضاڪار فوج جي ذريعي الجزائر جي ٻنهيءَ قومن جي وچ ۾ ويڇو وڌائڻ جو خطرو نه کڻي رهيا آهيون." اهو صحيح آهي. مگر بيٺڪي سرشتو پوري هڪ قوم کي غلاميءَ جي سطح تي آڻڻ جي منظم ڪوشش ناهي؟ الجزائر جو انقلاب انهيءَ غلامي ۽ انهيءَ خواريءَ جي ڪڏ جي مثبت نفي آهي. الجزائري انقلاب قابض قوم کي خطاب ڪندي چوي ٿو. الجزائر جي رت هاڻي جسم مان پنهنجا چنبا ڪڍيو! الجزائري عوام کي ڳالهائڻ ڏيو." →

هڪ جزو هوندو آهي، انهيءَ تشدد جو جيڪو ڌارئين قوروءَ جي پهرئين تشدد جي جواب ۾ تيزيءَ سان اڳتي وڌندو آهي. ديسي ماڻهن جو هر ٽولو پئي کي تسليم ڪندو آهي ۽ مستقبل جي هيءَ قوم ناقابل تقسيم (ورهائجي نه سگهندڙ) هوندي آهي. هٿياربند لڙائي عوام کي تيزيءَ سان چرپر ۾ آڻيندي آهي، يعني انهن کي هڪ وات ۽ هڪ منزل ڏانهن وڌڻ جو ڏس ڏيندي آهي.

عوام جي اها هلچل جيڪا آزاديءَ جي جنگ مان جنم وٺندي آهي، سا هر شخص جي شعور ۾ گڏيل مقصد، قومي تقدير

← انهن جو چوڻ آهي ته رضاڪار فوج جي تياري اصلي فوج جو ڪم هلڪو ڪندي، ان ڪري فوج جا ڪجهه دستا واندا ٿي ويندا، جن جي ذمي مراڪش ۽ تيونس جي سرحدن جي حفاظت هوندي. الجزائر ۾ ڇهه لک فوج موجود آهي. گهڻو ڪري تمام ساموندي ۽ هوائي فوج به هتي ئي آهي. تندرست ۽ تيار پوليس بيشمار تعداد ۾ هتي آهي، جنهن خوفناڪ حد تائين اعليٰ ڪارناما ڪري ڏيکاريا آهن، ۽ جنهن ۾ مراڪش ۽ تيونس جا اڳوڻا مشهور عذاب ڏيندڙ به شامل ڪيا ويا آهن. هڪ لک مقامي فوجي دستا به آهن. بهرحال فوج جي ڪم کي هلڪو ڪرڻو ئي آهي، ان ڪري اسان کي رضاڪار فوج ٺاهڻ گهرجي. اها حقيقت آهي ته لاڪوسٽي پنهنجي وڦڻ واري ۽ ڏوهاري چرپائپ فرانسيسي عوام تي مڙهي رهيو آهي. سچ هيءَ آهي ته رضاڪار فوج جي بناوٽ پنهنجي تضادن کي خود پنهنجي جواز ۾ ظاهر ڪري ٿي. فرانسيسي فوج جو ڪم ڪڏهن به ختم ٿيڻ وارو ناهي. نتيجي طور ان کي جڏهن الجزائري عوام جو منهن بند ڪرڻ جو ڪم سونپيو ويندو آهي ته مستقبل جو دروازو به هميشه لاءِ بند سمجهڻ گهرجي. ان کان سواءِ الجزائري انقلاب جي چنڊچاڻ ڪرڻ، ان کي سمجهڻ، ان جي گهرائي ۽ وزن جو اندازو ڪرڻ به ڏوهه آهي. شعبن جا رهنما، رهائشي وستين جا اڳواڻ، گهٽين جا قائد، گهرن جا ←

۽ اجتماعي تاريخ جا تصور پيدا ڪندي آهي. اهڙيءَ ريت ٻئي دور ۾ جيڪو قومي تعمير جو دور هوندو آهي انهيءَ سميت مان مدد ملندي آهي، جنهن ۾ عوام جي ڪاوڙ ۽ رت به شامل هوندا آهن. انهيءَ ڏمونڊي سان اسان انهن لفظن جي اصلي حقيقت جو مفهوم سمجهي سگهون ٿا، جيڪي اهڙن پٽتي پيل ملڪن ۾ استعمال ڪيا ويندا آهن. سامراجي نظام دوران عوام کي تشدد جي خلاف جدوجهد تي اڀاريو ويندو آهي ۽ قومي آزاديءَ کان پوءِ ڪين غريبي، بک ۽ ڏک جي خلاف جنگ لاءِ اڀاريو ويندو آهي. اهڙيءَ ريت انهن جي چوڻ مطابق جدوجهد جاري رهندي آهي، ۽ ماڻهو انهيءَ حقيقت کي سمجهندا آهن ته زندگي هڪ اڻ ڪٽ جدوجهد جو نالو آهي.

✓ اسان اڳ ۾ چئي آيا آهيون ته ديسي ماڻهن جو تشدد، عوام جي اتحاد جو سبب بڻجو آهي. پٽڪي نظام، پنهنجي فطرت

✓ مهندار، زمينن جي حفاظت ڪندڙ ليڊر .... ۽ اج صورتحال هي آهي ته ظاهري ڍانچي کان سواءِ ڳجهي طريقي سان ڪم ڪندڙن جو به هڪ جال وڇايو پيو وڃي.

انڊيالڪ ڪلاڪن ۾ ٻن هزار رضاڪارن جي پرتي تي. يورپي ماڻهن لاڪوستي جي قتل عام جي دعوت تي لبيڪ چيو. طئي اهو ٿيو ته هاڻي کان هر يورپي پنهنجي علائقي جي سمورن جيئرن الجزائرين تي چوڪسي رکي. ان کان سواءِ هر يورپي، خبرن پهچائڻ، دهشت پسنديءَ جي هر فعل جي "فوري جواب"، شڪي ماڻهن جي ڏس ڏيڻ، روپوشن جي گرفتاري ۽ پوليس جي ڪمن ۾ مدد ڪرڻ جو ذميوار هوندو. يقيني طرح فوج جو ڪم هلڪو ڪرڻ گهرجي. اج متاهين سطح جي صفائي سان گڏوگڏ ڪڏن ڪوين کي پرڻ جو ڪم به وڏي وڏو آهي. اج انهيءَ قتل ۾ جيڪو روز جو معمول هو، منصوبي بنديءَ سان قتل ڪرڻ ↖

۾ فرقي پرست ۽ علائقيت نواز هوندو آهي. سامراجيت رڳو قبائلي وجود جو احساس نہ ڏيارينديءَ آهي، پر اها ان کي خوراڪ ڏيندي آهي ۽ انهن ۾ اختلاف پيدا ڪندي آهي. سامراجيت، سردارن جي همت افزائي ڪندي آهي ۽ پراڻن مرابطين جي برادرين کي زنده ڪندي آهي. تشدد باعمل بنجي قومي حيثيت اختيار ڪندو آهي، جنهن ۾ سڀڪو شامل هوندو آهي، ان ڪري اهو علاقي پرستيءَ ۽ قبيلي نوازيءَ جي خاتمي جو سبب بڻجو آهي.

↙ جو ڪم به شامل ٿي وڃو آهي. اقوام متحده مشورو ڏنو. "خونريزي بند ٿيڻ گهرجي." لاڪوستي جواب ڏنو "ان جو سڀ کان چڱو طريقو هيءُ آهي ته وهڻ لاءِ رت ئي نہ ڇڏجو وڃي." الجزائري عوام کي ماسو جي فوجين جي حوالي ڪرڻ کان پوءِ شهري رضاڪارن جي حفاظت ۾ ڏنو وڃو. انهن رضاڪارن کي منظم ڪرڻ سان لاڪوستي نهايت چٽي نموني ظاهر ڪري رهيو آهي ته هاڻي هو پنهنجي جنگ ۾ ڪنهن به قسم جي مداخلت برداشت نہ ڪندو. انهيءَ سان ثابت ٿي ٿو ته هڪ پيرو جيڪڏهن زوال جو عمل شروع ٿي وڃي ته پوءِ ان جي ڪابہ حد نہ رهندي آهي. هي سچ آهي ته هن وقت هو پاڻ حالتن جو قيدي آهي ليڪن پاڻ ڪرڻ کان پوءِ ٻين کي ڇڪي ڪيرائڻ ۾ ڪهڙي تسلي ٿي ٿئي.

اهڙن فيصلن کان پوءِ الجزائري عوام جون رڳون اڃا وڌيڪ ڇڪجي وينديون آهن ۽ اهي وڌيڪ تيزيءَ سان جنگ ڪندا آهن. انهيءَ قسم جي عام قتل جي تمام منصوبن کان پوءِ الجزائري عوام جي خود آگهي اڃا وڌيڪ وڌي وينديءَ آهي. ۽ انهن جي مقابلي ۾ طوفان جي تيزي اڃي وينديءَ آهي ۽ اهو وڌيڪ منظم ٿي وينديءَ آهي. ها فرانسيسي فوج جو داڙو واقعي لامحدود آهي. ان ڪري جو الجزائري عوام جي اتحاد جو داڙو به لامحدود آهي. (مصنف)

اهو ڏي سبب آهي جو قومي جماعتون قبائلي قاعدن ۽ روايتي سردارن سان ڪابه همدردي نه رکنديون آهن. عوام جي اتحاد لاءِ قبائلي قاعد ۽ سردارن جي تباهي پهريون شرط آهي. انفرادي سطح تي تشدد هڪ صفائي ڪندڙ ٿانڪ آهي. اهو ديسي ماڻهن کي احساس ڪمتري، مايوسي ۽ سستيءَ کان چوٽڪارو ڏيارينندو آهي. هيءَ عوام کي بي ڊپو بنائيندو آهي، ۽ ان ۾ پنهنجي عزت جو احساس زنده ڪندو آهي. جيڪڏهن هتياربند لڙائي رڳو علامتي هجي ۽ سامراجي خاتمي جو تيز عمل ماڻهن مان هلچل ختم ڪري ڇڏي، تڏهن به ماڻهن کي اهو ڏسڻ جو موقعو ضرور ملي ويندو آهي ته آزاديءَ جي حاصلات هر فرد جي گڏيل ڪوشش جو نتيجو آهي، ۽ ان ۾ ليڊرن کي ڪو خاص امتياز ناهي. اتان کان ان جارحانه بيپرواهيءَ جي شروعات ٿيندي آهي، جيڪا نيون حڪومتون سرڪاري آدابن ۽ رواجن جي خلاف ڏاڍي تيزيءَ سان اختيار ڪنديون آهن. جيڪڏهن عوام تشدد ذريعي قومي آزادي حاصل ڪئي آهي ته هو ڪنهن کي به اهو حق نه ڏيندو ته اهو پاڻ کي "آزادي ڏيارينڊڙ" سمجهي. عوام پنهنجي عمل جي نتيجي جي باري ۾ ڏاڍو حساس ٿيندو آهي، ۽ انهيءَ ڳالهه جو خاص خيال رکندو آهي ته ڪٿي سندس مستقبل، سندس تقدير يا سندس ملڪ جو مقدر ڪنهن "زنده ديوتا" جي هٿ ۾ نه هليو وڃي. ڪلهه تائين آهو عوام مڪمل غيرذميوار هو، پر اڄ آهو هر شيءِ کي سمجهڻ ۽ هر قسم جا فيصلا ڪرڻ چاهي ٿو. تشدد سان روشن عوامي شعور، هر قسم جي بي حسيءَ جي خلاف بغاوت ڪندو آهي. هاڻي ڇڙي باز خطيبن، موقعي پرستن ۽ جادوگرن کي ڏاڍين ڏکيائين کي منهن ڏيڻو پوندو آهي. اهو عمل جنهن عوام کي هٿوهٿ جنگ سان ڀري ڇڏيو، انهيءَ عمل عوام ۾ ٺوس حقيقتن جو شديد احساس به پيدا ڪيو آهي، ان ڪري حقيقتن تي پردي وجهڻ جي ڪوشش نيٺ ناممڪن بنجي ويندي آهي.

تشدد عالمي پس منظر ۾

گذريل صفحن ۾ اسان ڪئين پيرا ذڪر ڪري چڪا آهيون ته پنتي پيل علائقن ۾ سياسي رهنما عوام کي هميشه جنگ لاءِ اڀارينندا رهندا آهن. سامراجيت جي جنگ، غريبيءَ ۽ پسماندگيءَ جي خلاف جنگ، بيجان روايتن جي خلاف جنگ ۽ ٻيون اهڙيون جنگيون پڻ. پنهنجي ايمان ۾، آهي اڳواڻ جيڪي لفظ ڪتب آڻيندا آهن، سي فوجي سربراهن جي لفظن جهڙا هوندا آهن. مثال طور: ”عام هڙتال“، زرعي محاذ“، ”جهالت جي خلاف جهاد“، ”اهي شڪستون جيڪي اسان جي آڏو آيون“، ”اهي فتحون جيڪي اسان حاصل ڪيون“! جيئن ته پنتي پيل ملڪ جو سياسي سربراهه، انهيءَ ڊگهي پنڌ کي ڏاڍي پريشانيءَ سان ڏسندو آهي. جيڪو ملڪ کي ڪرٽو هوندو آهي؛ ان ڪري نئين آزاد ٿيل قوم پهرئين هڪ سال ۾ ته ميدان جنگ جي فضا ۾ رهندي آهي. اڳواڻ، پنهنجيءَ قوم کي سڏيندو آهي ۽ چوندو آهي ”اچو ته سندرا ٻڌي ڪم ۾ جنبي وڃون!“ ۽ سندس قوم هڪ قسم جي تخليقي جنون ۽ عظيم ۽ غير متوازن ڪوشش ۾ لڳي ويندي آهي. رٽائيندي صرف ڏهن مان نڪرڻ جي نه هوندي آهي. پر پنهنجي حاضر وسيلن جي سهاري ٻين قومن جي برابري ڪرڻ جي هوندي آهي. سندن دليل هي هوندو آهي ته يورپي قومون ترقيءَ جي هن منزل تي رڳو پنهنجين ڪوششن سان پهتيون آهن. ان ڪري، اهي سياسي اڳواڻ اڃين چوندا رهندا آهن ته ”اچو! اسان پاڻ تي ۽ پوري دنيا تي ثابت ڪريون ته اسان به ڪاميابيون حاصل

ڪرڻ جا لائق آهيون." اسان جي خيال ۾ پٽتي پيل ملڪن جو اهو فڪري لهجو ارتقائي جدوجهد ۾ نه صحيح آهي ۽ نه سمجهه ۾ اچي.

يورپي رياستن قومي ڳانڍاپو ان وقت حاصل ڪيو هو، جڏهن دولت جو گهڻو حصو قوم جي وچولي طبقي جي هٿن ۾ گڏ ٿيو هو. قومي ڀاڱيچي ۾ دڪاندارن، ڪاريگرن، ڪلارڪن ۽ بئنڪارن وٽ دولت، واپار ۽ سائنس جي هڪ هٿي هئي. وچولو طبقو سڀني طبقن کان وڌيڪ سکيو سٺابو ۽ ڦڙتائيءَ وارو هو. ان جي هٿ ۾ حڪومت آئي ته هن ڪن اهم رٿابندين تي عمل ڪيو. مثال طور: صنعت ڪاري، مواصلات جي ترقي ۽ پوءِ جلد ئي ساموئيدي رستن جي ڳولا. ڪن ملڪن کي ڇڏي (مثال طور انگلستان ڪجهه اڳتي نڪري چڪو هو)، يورپ ۾ مختلف ملڪ قومي ڳانڍاپي وقت ٿوري گهڻي گهٽ وڌائيءَ سان اقتصاديات جي هڪ ئي منزل تي هئا. ڪابه قوم اهڙي نه هئي، جيڪا ترقيءَ ۽ واڌاري جي ڪري ٻين قومن کي ٻيهڙيءَ جو احساس ڏيارينديءَ هجي. اڄ ڪلهه پٽتي پيل علائقن ۾ قومي آزادي ۽ قومي شعور جو واڌارو نون نمونن سان سامهون اچي رهيو آهي. انهن علائقن ۾ ڪن ظاهر ظهور ترقين کي ڇڏي ڏسبو ته مختلف ملڪن ۾ انهيءَ هيٺئين طبقي جو وجود ئي نظر نه ايندو. اڄا به عوام انهيءَ غريبيءَ جي خلاف جدوجهد ڪري ٿو. اڳي وانگر ڪري اڻ جي ڪوشش ۾ لڳو پيو آهي، ۽ پنهنجي پٽيءَ لڳل پيٽ سان ٻڪ جي جاگرافيءَ جو نقشو پيش ڪري رهيو آهي. هيءَ هڪ پٽتي پيل دنيا آهي. اها دنيا جيڪا غريبيءَ جي ڪري غير انساني دنيا نظر اچي ٿي، هو نه انهيءَ سان گڏوگڏ هيءَ اها دنيا آهي، جتي نه ڊاڪٽر آهن، نه انجينئر آهن ۽ نه ئي سٺا منتظم انهيءَ دنيا جي آڏو يورپي قومون دولت جي اڻ مٽي ڏيڪ ڪري مست مگن آهن. اها يورپي دولت، حقيقت ۾ ڪرڻل

شيءِ آهي، ڇو تہ ان جو بنياد غلاميءَ تي رکيل آهي. آهاغلامن جي رت تي وڌندي ويجهندي رهي آهي، ۽ سنئين سڌي، پٽتي پيل دنيا جي زمين ۽ زمين جي هيٺين حصن مان گڏ ڪئي وئي آهي. يورپي خوشحالي ۽ ترقيءَ ۾ شيدين، عربن، هندوستانين (سنڌين) ۽ هبشيءَ کل وارن ماڻهن جي رت ۽ پگهر سان واڌارو ڪيو ويو آهي. اسان اهو فيصلو ڪيو آهي تہ هاڻي اسان انهيءَ ڳالهہ کان ڪن ٿار نہ ڪنداسين تہ جڏهن سامراجي ملڪ، بيڻڪي عوام جي آزاديءَ جي گهيرڻ کان گهبرائجي ويندو آهي، تڏهن هو قومي اڳواڻ کي چوندو آهي: "ٺيڪ آهي جيڪڏهن توهان آزادي چاهيو ٿا تہ وٺو، پر آزاديءَ وٺڻ سان توهان هڪ پيرو وري بک بدحالي ڏانهن موڙي ويندؤ!" نئون آزاد ٿيل عوام، انهيءَ حقيقت کي مڃي ڪري. انهيءَ چئلنج کي قبول ڪندو آهي. توهان اها حقيقت مڃيندؤ تہ سامراجيت پنهنجو سرمايو ۽ ڪاريگر بيڻڪن مان ڪڍي، نئين آزاد ٿيل قوم تي چئن پاسن کان اقتصادي دباءُ وجهندي آهي. (١) آزاديءَ جو پوچڻ جهڙو

---

(١) اڄڪلهہ جي عالمي حالتن ۾ سرمائيداري آفريڪي ۽ ايشائي بيڻڪن جي صرف اقتصادي ناڪي بنديءَ تي بس نہ ٿي ڪري. آمريڪا، فيدل ڪاسترو جي خلاف سازشن سان انساني آزاديءَ جي ڊگهي جدوجهد جي ڪهاڻيءَ ۾ نئين باب جو اضافو ڪري رهي آهي. لاطيني آمريڪا جيڪو نئين آزاد ٿيل رياستن تي ٻڌل آهي، ۽ گڏيل قومن جي اداري ۾ وبهي طوفان اڀاريندو رهندو آهي، آفريڪا لاءِ هڪ سبق هئڻ گهرجي. انهن اڳوڻين بيڻڪن پنهنجي آزاديءَ کان پوءِ خوف ۽ غريبي سان مغربيءَ سرمائيداريءَ جي انتهائي شرمناڪ مڙهيل جبر جو مقابلو ڪيو آهي. آفريڪا جي آزاديءَ ۽ انساني شهر جي سڃاڻپيءَ جي ڪري لاطيني آمريڪا جي عوام لاءِ اهو ممڪن ٿيو آهي تہ اهو ↙

ڏيک آزاديءَ جي لعنت ۾ بدلجي ويندو آهي، ۽ سامراجي طاقت کايل لفظن ۾ چوندي آهي "توهان آزادي چاهيو ٿا تہ وٺو ۽ وڃي بک مرو!" قومي اڳواڻن وٽ ان کان سواءِ ٻي ڪا وات نہ بچندي آهي تہ آهي پنهنجي عوام ڏانهن منهن ڪن ۽ ڪهس اڻ ٽک ڪوشش لاءِ اپارين. انهن بک ۾ پاهہ ٽيل ماڻهن تي هڪ انتهائي سادگي پسند حڪومت مڙهي ويندي آهي، ۽ انهن جي ڪمزور ڪلهن تي تمام جڏهي ڪم جو بار وڌو ويندو آهي. اقتصادي خود مختياري ڏاريندڙ حڪومت ناهي ويندي آهي ۽ هر ملڪ پنهنجي بنهہ اڻ پورن وسيلن جي مدد سان قوم جي سخت غريبيءَ ۽ بک جو علاج ڳولڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. اهڙيءَ ريت اسان ان قوم کي سجاڳ ٿيندي ڏسون ٿا، جيڪا قداور ۽ شڪي طبيعت يورپ جي سامهون سر ٽوڙ ڪوشش ۾ رڌل ڪوشش ۾ رڌل آهي. ٽين دنيا جا ڪي ملڪ انهيءَ آزمائش مان لنگهڻ کان انڪار ڪندا آهن ۽ مصيبتن مان ڇوٽڪاري حاصل

---

١ چڙواڳ حڪمرانن جي انهيءَ چڪر کان الڳ ٿي سگهي، جتي هر نئين حڪومت پهرين حڪومت جو پاڇو هوندي آهي. ڪاسترو، ڪيوبا ۾ طاقت حاصل ڪئي ۽ اها طاقت عوام جي حوالي ڪري ڇڏيائين. آمريڪي بيڪن لاءِ هي واڌ پوري قوم لاءِ عبرت جو سامان آهي — ۽ آمريڪا، انقلاب جي مخالف دستن جي تنظيم ۽ انقلاب دشمنن جي عارضي حڪومت ناهي رهي آهي. ڪمند جي فصلن کي باهہ ڏيئي رهي آهي ۽ ڪيوبا جي عوام کي بيدرديءَ سان جڪڙڻ جو ارادو ڪري چڪو آهي. ليڪن اهو ڪم مشڪل آهي. ڪيوبا جي ماڻهن تي ڏکيا ڏينهن ضرور ايندا. ليڪن اهي هڪ ڏينهن سوپارائيندا ۽ ترت ٿيندا. برازيل جي صدر جانئو ڪوآڊروس هڪ تاريخي اهميت جي اعلان ۾ چيو آهي تہ سندس ملڪ هر ممڪن طريقي سان ڪيوبا جي انقلاب

ڪرڻ لاءِ اڳوڻي سرپرست حڪومت جا شرط مڃي وٺندا آهن. اهي ملڪ پنهنجي فوجي اهميت مان فائدو وٺندي، عهدنامن ۾ شامل ٿي ويندا آهن، ۽ ڪي ذميواريون قبول ڪندا آهن. اهڙيءَ طرح انهن جو اهو قدم ڪين پنهي بلاڪن جي ڇڪتاڻ ۾ وڌيڪ توجه جو حقدار بنائيندو آهي. اهو ملڪ جيڪو اڳي ڪنهن جي قبضي ۾ هو، هاڻي اقتصادي طرح پينو فقير ٿي ويندو آهي. اڳوڻي سامراجي قوت جنهن نه صرف پنهنجا اڳوڻا واپاري وسيلا قائم رکيا آهن، پر ڪن حالتن ۾ انهن اضافو به ڪيو آهي، سا نئين آزاد ملڪ جي بجيٽ ۾ ڪجهه امداد ڏيڻ قبول ڪندي آهي. اهڙيءَ ريت اسان ڏسون ٿا ته غلام ملڪن جو آزاد ٿيڻ دنيا جي سامهون هڪ اهم مسئلو پيش ڪندو آهي. ڇو ته قومي آزادي انهن ملڪن جي صحيح اقتصادي حالت کي بنهه نروار ڪري ڇڏيندو آهي، ۽ انهن ملڪن جو وجود اڃا وڌيڪ ناپائيدار نظر ايندو آهي. اهو بنيادي جهيڙو، جيڪو سامراجيت جي وچ ۾، بلڪ سڄي پڇو ته سرمائيداريءَ ۽ سوشلزم جي وچ ۾ نظر ايندو

جي حفاظت ڪندو. ممڪن آهي آمريڪا کي به عوام جي واضح فيصلي جي اڳيان پوئتي هٽڻو پوي. جڏهن اهو وقت ايندو ته اسان فضا ۾ پنهنجا جهنڊ جهولائيندا سون؛ ڇو ته پوريءَ دنيا جي مردن ۽ عورتن لاءِ اهو ڏينهن فيصلي ڪن ڏينهن هوندو. هيءَ خدائي طاقت وارو ڊالر، جنهن جا ضامن بهرحال سڄي دنيا ۾ پکڙيل غلام آهن- يعني وچ اوڀر جي تيل جي ذخيرن پيرو ۽ ڪانگو جي ڪاٺين ۾، يونائيٽيڊ فروٽ يا فائر اسٽون باغن ۾، پنهنجي تمام خدائي طاقت جي باوجود به انهن غلامن تي حڪمراني نه ڪري سگهندو، جن کي هن غلام بنايو آهي، ۽ جيڪي پنهنجي اگهاڙي ٿي ۽ خالي پيٽ سان ان کي لڳاتار پنهنجو رت پياري رهيا آهن.

(مصنف)

هو، سو هاڻي پنهنجي اهميت وڃائيندو ٿو نظر اچي. اڄ ڪلهه جنهن شيءِ جي اهميت آهي، ۽ اهو مسئلو جيڪو دنيا جي فضا ۾ نماياں آهي، اهو آهي دولت جي ٽئين سر ورهاست جو. انسانيت کي ان جو جواب ڏيڻو پوندو، ٻي صورت ۾ اهو مسئلو انسانيت کي ٻرزا ٻرزا ڪري ڇڏيندو.

ممڪن آهي ته عام طرح اها سوچ هجي ته دنيا لاءِ ۽ خاص ڪري ٽين دنيا لاءِ سرمائيداري ۽ سوشلسٽ نظامن مان هڪ جي چونڊ جو وقت اچي ويو آهي. پٽي پيل ملڪن کي انهن ٻنهي نظامن جي شديد مقابلي جو حصو بنجڻ کان انڪار ڪرڻ گهرجي، جنهن کي هو پنهنجي قومي آزاديءَ جي جدوجهد کي يقيني طور ڪامياب بنائڻ لاءِ استعمال ڪري چڪا آهن. ٽين دنيا کي پنهنجي سڃاڻپ انهن نظامن جي گڏن جي حوالي سان نه ڪرائڻ گهرجي، جيڪي سندس وجود ۾ اچڻ کان اڳ ۾ موجود هئا. ان ابتڙ پٽي پيل ملڪن کي پوري ڪوشش ڪرڻ گهرجي ته هو پنهنجا معاشي ۽ اقتصادي گڏ نوان گولي لهن. طريقو ۽ سوچ پنهنجي گولين، جيڪا سندن ٺوس حالتن لاءِ خاص هجي. اهو حقيقي مسئلو جيڪو اڄ اسان جي سامهون آهي، سو ڪنهن به قيمت تي انهيءَ سرمائيداريءَ ۽ سوشلزم مان هڪ جي چونڊ جو نه آهي. جنهن کي ٻين ڪندن جي ٻئي زمانن جي ماڻهن واقف ڪرايو آهي. اهو ته اسان به سمجهون ٿا ته سرمائيداري هڪ نظام حيات جي حيثيت سان نه اسان کي پنهنجي گهر ۾ پنهنجو ڪم ڪرڻ جي ۽ نه دنيا ۾ پنهنجا فرض پورا ڪرڻ جي آزادي ڏئي سگهي ٿي. سرمائيدارانه قرلٽ، ڏي وٺ ۽ هڪ هنٽي، پٽي پيل ملڪن جو دشمن آهي. ٻئي پاسي سوشلسٽ نظام جي چونڊ، جيڪو نظام پوريءَ رٻت سموري عوام لاءِ هوندو آهي ۽ انهيءَ اصول تي قائم هوندو آهي ته انسان هر شيءِ کان وڌيڪ قيمتي آهي، اسان کي وڌيڪ تيزي ۽ سليقي سان اڳتي وڌڻ

ڏيندو ۽ معاشري جي انهيءَ ٽيڏي شڪل کي ناممڪن بنائي ڇڏيندو، جنهن ۾ سموري اقتصادي ۽ سياسي طاقت، ڪن اهڙن ماڻهن جي هٿن ۾ هلي ويندي آهي، جيڪي سموريءَ قوم کي نفرت ۽ حقارت سان ڏسندا آهن ـــ

ـــ ليڪن انهيءَ نظام مان بهترين نتيجن حاصل ڪرڻ لاءِ، تہ جيئن اسان هر حالت ۾ انهن اصولن جو احترام ڪري سگهون، جيڪي اسان جي لاءِ محرڪ قوت ثابت ٿيا آهن، اسان کي انساني محنت کان سوا ڪن ٻين شين جي بہ ضرورت پوندي. اسرندڙ ملڪ انهيءَ نموني سان پنهنجي اصلهہ طاقت خرچ ڪندا آهن. عورتون، مرد، ٻار ۽ پوڙها اناهہ جذبي سان جبري محنت قبول ڪندا آهن، ۽ پاڻ قوم جو خادم سڏائيندا آهن. پنهنجي ذات جي خيرات ۽ هر انهيءَ شيءِ کان نفرت، جنهن ۾ سيني جو فائدو نہ هجي، قوم ۾ اهو ولولو پيدا ڪندو آهي، جنهن سان ماڻهن جي دلين کي راحت ملندي آهي. اهي انسان جي مقدر تي ايمان تازو ڪندا آهن ۽ ڏسڻ جي بنهہ ڪنجوسن کان بہ پنهنجي اهميت مڃائيندا آهن. ليڪن اسان اهو نہ ٿا مڃون تہ اهڙيون ڪوششون گهڻيءَ دير تائين جاري رهي سگهن ٿيون. اڳوڻين سامراجي طاقتن جي غير مشروط واپسيءَ کان پوءِ ڪيترن ئي ملڪن اهو چئلينج قبول ڪري ورتو آهي. هاڻي ملڪ نون انتظام سنڀاليندڙن جي هٿ ۾ هوندو آهي. پر اصلي ڳالهہ جيڪا ضروري آهي، سا هيءَ تہ هر شيءِ جو سڌارو ڪيو وڃي ۽ هر ڳالهہ وري سوچي وڃي. حقيقت هيءَ آهي تہ سامراجي نظام جي دلچسپي رڳو دولت جي انهن چند صورتن ۽ چند ذريعن تائين محدود هوندي آهي، جيڪي هن جي پنهنجي صنعت لاءِ ضروري هوندا آهن. زمين جي دولت ۽ زمين ۾ پوريل معدني خزانن جو اندازو لڳائڻ جي ڪابہ سنجيدي ڪوشش اڄ تائين نہ ڪئي وئي آهي. اهڙي طريقي سان نئين آزاد ٿيل قوم، سامراجي دور جي پيدا ڪيل اقتصادي ذريعن تائين

محدود هوندي آهي. هيءَ گالهه پتري پيئي آهي ته نوان آزاد ٿيل ملڪ، ٻين ملڪن ۽ ٻين ملڪن جي علائقن ۾ به روانگي واپارڪري سگهندا آهن پر روانگي واپار جي اصولن ۾ ڪابه بنيادي تبديلي نه ايندي آهي. سامراجي نظام جيڪي چند راهون کوليون هيون، تن کي قائم رکڻ ضروري ٿيو پوي؛ ٻي صورت ۾ تباهيءَ کي منهن ڏيڻو پوندو. گهڻو ڪري هر شيءِ کي نئين سر شروع ڪرڻ جي ضرورت هوندي آهي. ملڪ جي روانگي واپار جي رڳو منزل مقصود بدلائڻي نه آهي. پر ان جي نوعيت ۾ به بنيادي تبديلي جي ضرورت پوندي. زمين ۽ معدني خزانن جو نئين سر جائزو وٺڻ، درياڻن ۽ ان کان اڳتي سج جي پيداواري قوت جو اندازو ڪرڻ به ضروري هوندو آهي. هاڻي اهو سڀ ڪجهه ڪرڻ لاءِ انساني محنت کان سوا ٻين شين جي به ضرورت پوندي آهي — يعني هر قسم جو سرمايو، ڪاريگر، انجنيئر، سکيا ورتل مستري ۽ ٻيا. اڄو ته هاڻي ٿورو ڪليل نموني گالهيون ڪريون. اسان اهو مڃون ٿي ڪونه ٿا ته اها بي پناهه محنت، جنهن جو مطالبو پٽتي پيل ملڪن جا اڳواڻ پنهنجي عوام کان ڪندا آهن، سا ڪا گهربل نتيجا ڏيئي سگهندي. جيڪڏهن ڪم ڪرڻ جي حالتن ۾ ڪو فيرو نه ٿو آندو وڃي ته هن خطي کي، جنهن کي سامراجي طاقتن حيواني درجي تي پهچائي ڇڏيو آهي، انساني درجي تي پهچڻ لاءِ صدين جي ضرورت پوندي.(١) سچي گالهه هيءَ آهي ته اهي حالتون

---

(١) ڪن ملڪن کي جن ۾ يورپي ماڻهن جون وڏيون آباديون هيون، آزاديءَ سان گڏ پڪيون جايون ۽ ڪليل رستا به مليا. مگر اهي غريب ۽ بڪين علائقن کي نظر انداز ڪري ڇڏيندا آهن. قسمت جي ستم ظريفي ڏسو ته اهي ملڪ هڪ قسم جي رازداريءَ واري خاموشيءَ سان اهو تاثر ڏيندا آهن ته سندن شهر به آزاديءَ وقت ٺهيا آهن.

اسان کي قبول ئي نہ ڪرڻ گهرجن، ۽ صاف لفظن ۾ انهيءَ صورتحال کي رد ڪرڻ گهرجي، جنهن ۾ مغربي ملڪ اسان کي ڦاسائڻ چاهين ٿا. سامراجيت اسان جي ملڪ مان پنهنجا جهنڊا لاهي ۽ پنهنجي پوليس هٽائي پنهنجو فرض ادا نہ ٿي ڪري. سرمائيدارن، صدين تائين پٽتي پيل ملڪن ۾ جنگي ڏوهين وارو ڪردار ادا ڪيو آهي. ڏيهه نيڪالين، قتل عام، زوري محنت ۽ غلامي، اهي خاص طريقا آهن، جيڪي سرمائيداريءَ پنهنجي دولت وڌائڻ، سون ۽ جواهرن جي ذخيرن کي وڌائڻ ۽ پنهنجي طاقت مڙهڻ لاءِ استعمال ڪيا آهن. گهڻو وقت نہ گذريو آهي، جو نازين يوري يورپ کي سچ پچ بيٺڪ ۾ تبديل ڪري ڇڏيو هو. مختلف يورپي قومن جي حڪومتن چٽين (ڏنڊ) جو مطالبو ڪيو ۽ پئسي يا جنس جي صورت ۾ اها دولت واپس وٺڻ چاهي، جيڪا ڪانئن چوراڻي ويئي هئي. ثقافتي خزانا، تصويرون، مجسما، چٽيل شيشا ـــ انهن جي مالڪن کي موٽائي ڏنا ويا آهن. ١٩٤٥ع ۾ فتح جي صبح جو هر يورپيءَ جي زبان تي اهو نعرو هو تہ "جرمنيءَ کي چٽي پري ڏيڻي پوندي" آئخمين جي مقدمي جي شروعات ۾ جناب ايڊنائر جرمن عوام جي اشاري تي هڪ پيرو وري يهودين کان معافي وٺڻ لڳو. ايڊنائر پنهنجي عوام جو اهو وعدو وري ورجايو تہ اسرائيل جي حڪومت کي وڏي رقم، جنهن کي نازين جي ڏوهن جو عيوضو سمجهڻ گهرجي، ڏيندو رهندو. (١)

---

(١) اهو صحيح آهي تہ جرمنيءَ جنگ جي چٽي نہ ڀري. انهيءَ ڏنڊ جو پوري ريت مطالبو ئي نہ ڪيو ويو، ڇو تہ ڏهويدار ملڪن جرمنيءَ کي به اشتراڪين جي خلاف پنهنجي دفاعي سرشتي ۾ شامل ڪري ورتو آهي. جڏهن سامراجي ملڪ پنهنجي اڳوڻين بيٺڪن کان دفاعي سرشتي ۾ پوري ريت شموليت تہ نہ پرڳهت

اهڙيءَ طرح اهو چئي سگهجي ٿو ته سامراجي رياستون وڏي غلطي ڪري رهيون آهن ؛ ۽ اها وڏي ناانصافي اختيار ڪنديون، جيڪڏهن اهي صرف اترو ڪن جو اسان جي سرزمين مان پنهنجون فوجون ڪڍي وڃن، ۽ انتظاميا جي انهن عهديدارن کي واپس گهرائين، جن جو ڪم هن وقت تائين رڳو اهو هو ته هتي دولت گهوليون ۽ پنهنجي ملڪ موڪلين. قومي آزادي جي اخلاقي معاوضي سان اسان جون نگاهون حيران ڪونه ٿيون ٿين، ۽ نه ئي ان سان اسان جو پيٽ ڀرجي سگهي ٿو. سامراجي ملڪن جي دولت به اسان جي ئي دولت آهي. يقين ڪريو ته عالمي سطح تي انهيءَ عقيدي جو اهو مطلب هرگز ناهي ته اسان مغرب جي فن يا مغرب جي ٽيڪنيڪل ترقيءَ کان متاثر ٿي وڃا آهيون.

۽ گهٽ فوجي اڏن جو مطالبو ڪندا آهن، ته ان وقت اها ئي هڪ گهاله انهن کي حرص ڏيارينڌڙ هوندي آهي. هئي پاسي هنن نيٽو جي فوجي ضرورتن جي ڪري آزاد دنيا کي محفوظ رکڻ لاءِ پنهنجن تمام مطالبن تان هٿ کڻڻ جو گڏيل فيصلو ڪيو آهي — ۽ اسان اهو ته سمجهون ٿا ته جرمني بيشمار ڊالر ۽ مشينون وصول ڪري رهيو آهي. مغربي حلقي لاءِ هڪ دفعو وري اهڙي جرمنيءَ جي ضرورت هئي، جيڪا مضبوط ۽ طاقتور هجي ۽ پنهنجي پيرن تي بيهڻ جهڙي هجي. اها گهاله نام نهاد يورپ جي سوچيل سمجهيل مفاد ۾ هئي ته هڪ خوشحال ۽ نئين تعمير ٿيل جرمني سامهون اچي، جيڪا اڳتي هلي سرخ فوج جي آڏو اچي سگهي ۽ پهرين رڪاوٽ بنجي. جرمنيءَ يورپي گهوڙالي مان پوريءَ ريت فائدو ورتو آهي. پر انهيءَ سان گڏ آمريڪا ۽ ٻيا يورپي ملڪ انهيءَ جرمنيءَ سان جائز رنجش محسوس ڪن ٿا، جيڪو ڪالهه تائين سندس پيرن ۾ ڪريو پيو هو، ليڪن اڄ اقتصادي ميدان جي گهاڻي توڙ مقابلي ۾ انهن سان نگاهون ملائي رهيو آهي.

يورپ وارن بنهه، ٿوس طريقن سان غلام ملڪن، لاطيني آمريڪا، چين ۽ آفريڪا جي سون ۽ ڪچي مال سان پنهنجو پيٽ ڀرڀور نموني ڀريو آهي. انهن سيني ڪنڊن مان، جن جي سامهون يورپ پنهنجي دولت جو منارو اوچو ڪيو آهي، صدين تائين انهيءَ يورپ ڏانهن هيرن، تيل، ريشم، ڪپهه، ڪاٺ ۽ ڏيسي هنرن جي ندي وهندي رهي آهي. يورپ حقيقي معنيٰ ۾ ٽين دنيا جي ئي تخليق آهي. اها دولت جنهن يورپ کي صنعتي ڏڻي ڇڏيو آهي، سا حقيقت ۾ پنتي پيل ملڪن مان چوراڻي وينئي آهي. هالينڊ جي بندرگاهن ۽ ليورپول جي گودين کي ڪاري چمڙيءَ وارن غلامن جي واپار ۾ مشهوري مليل هئي، ۽ اها مشهوري انهن لڪن غلامن جي ڪري هئي، جن کي باهر موڪليو ويندو هو. اهوئي سبب آهي جو هاڻي جڏهن ڪو يورپي رياست جو سربراهه چاتيءَ تي هٿ هڻي، پنتي پيل غريب ملڪن جي حمايت جو اعلان ڪندو آهي، تہ اسان جا ڪنڌ احسانمنديءَ جي جذبي سان ڪونہ ٿا جهڪن. ان جي ابتڙ اسان پنهنجو پاڻ کي هيٺن چوندا آهيون: "اهو تہ رڳو ڏنڊ آهي، جيڪو هو اسان کي ڏيندو." ـــ نہ ئي اسان پنتي پيل ملڪن جي امداد کي ڪو خيراتي ڪم تسليم ڪرڻ لاءِ تيار آهيون. انهيءَ امداد کي ٻہ طرفو احساس اپارڻ گهرجي. هڪ طرف بيٺڪي ملڪن جو هي احساس تہ اهو سندن جائز (پر اڻ پورو) حصو آهي، ۽ ٻئي پاسي سرمايهدار طاقتن جو هي احساس تہ ڪين اهو ادا ڪرڻو ئي هو (١) ڇو تہ

---

(١) يورپ ۾ سوشلزم جي تعمير ۽ ٽين دنيا جي لاڳاپي جي باري ۾ (جيتوڻيڪ اسان جو ان سان واسطو ٻاهرين نموني جو آهي) بنيادي فرق هن ڳالهه مان پيدا ٿيو آهي تہ آيا اسان کي اها خبر آهي يا نہ، تہ بيٺڪي علائقن جي آزاديءَ سان گڏوگڏ بيٺڪي سامان جي ورهاست لاءِ بہ قدم کڻڻ ضروري آهي يا نہ؟

جيڪڏهن سرماءِ دار ملڪن دانشمندي ۽ جي ڪوٽ سبب (احسان ناشناسائي ۽ جي گهٽتائي ۽ جو ذڪر اسان نه ڪنداسون) اهو حصو ادا ڪرڻ کان انڪار ڪيو ته سندن پنهنجي نظام جي بي رحم جدليت انهن کي گهٽو ڏيئي ماري ڇڏيندي. هي ۽ هڪ حقيقت آهي ته نوان آزاد ٿيل ملڪ نجي سرمائيڪاري ۽ لاءِ گهڻي ڇڪ جو سبب نه هوندا آهن. اهڙا ڪيترائي سبب آهن، جنهنڪري اها ڇڪ نه رکڻ جائز به آهي، ۽ اهي سبب وضاحت ڪن ٿا ته اجاريدار ڇو پنهنجو سرمايو روڪيندا آهن. جيئن ٿي سرمائيدارن کي خبر پوندي آهي ته سندن حڪومتون بيٺڪي سرشتو ختم ڪري رهيون آهن، ۽ ظاهر ڳالهه آهي ته اهڙي خبر سڀ کان اڳ ۾ سرمائيدارن کي ٿي پوندي آهي، ته هڪدم اهي سرمائيدار پنهنجو سرمايو بيٺڪي ملڪ مان ڪڍي وٺندا آهن. بيٺڪي ملڪن مان سرمائي جو حيرت انگيز طريقي سان نڪرڻ، سامراجيت جي دائمي خاتمي جي هڪ صورت آهي.

✓ جڏهن نجي ادارن کي نون آزاد ٿيل ملڪن ۾ سرمائي جي سيڙپ جي دعوت ڏني ويندي آهي، ته آهي اهڙا شرط پيش ڪندا آهن، جيڪي عملي طور يا ته قبول جهڙا نه هوندا آهن يا عمل جهڙا نه ـــ سمنڊ پار سرمائيدار، سرمايو سيڙائـي فوري

ٻي ۽ صورت ۾ هي ۽ رڳو سامراجي ڏاڙي جي لٽيل مال جي آڌار تي هڪ پرتڪلف سوشلزم جي تنظيم جي خواهش ٿيندي. جهڙي ۽ طرح ڏاڙيلن جي ٽولي، ڏاڙي جو مال پاڻ ۾ هڪ جيترو ورهائيندي آهي، البت ٿورڙو حصو بادشاهه، پير جي مٿائي ۽ طور غريبن ۾ ورهايو ويندو آهي؛ ۽ اهو وساريو ويندو آهي ته اهي غريب اهي ٿي ساڳيا ماڻهو آهن، جن کان اهو مال ڦريو ويو هو.

مارشل پيچو: مضمون، "ديگال لاءِ موت"

آڪٽوبر - نومبر ١٩٦٠ع.

فائدي جي اصول تي عمل ڪندو آهي؛ ۽ ڊگهي مدت واري سرمائي جي سيڙپ جي باري ۾ ڏاڍو خبردار رهندو آهي. سرمائيدار انهن منصوبن جي رٽيل پروگرامن جي باري ۾ جيڪي امداد گهرندڙ حڪومتن جا نوجوان ڏاهيندا آهن، گهڻو ڪري ڪليل طريقي سان دشمنيءَ واري روش جو اظهار ڪندا آهن. مجبوريءَ جي حالت ۾ هو قرض ڏيڻ لاءِ تيار به ٿي ويندا آهن، پر هن شرط سان ته انهيءَ رقم مان تيار ٿيل شيون ۽ اوزار ضرور خريد ڪيا ويندا، ته جيئن ٻين لفظن ۾ انهيءَ قرض سان "مادر وطن" يورپ جا ڪارخانا هلندا رهن. حقيقت ۾ مغربي سرمائيدارن جي اها خبرداري ان لاءِ هوندي آهي، جو آهي ڪوبه جوڪو ڪڻ لاءِ تيار نه هوندا آهن. اهي سياسي مضبوطي ۽ پر سڪون سماجي فضا جو مطالبو به ڪندا آهن، جن جو حصول آزاديءَ کان هڪدم پوءِ عام ڀڄ ڀاوَ جي ماحول ۾ ناممڪن معلوم ٿيندو آهي. بس اهڙيءَ ڪنهن ضمانت جي اجائي گهر ڪندي، جيڪا اڳوئي بينڪ نه ڏيئي سگهي، اهي فوجي اڏا قائم ڪرڻ، يا نئين آزاد ٿيل ملڪ کي فوجي يا اقتصادي معاهدن ۾ شريڪ ڪرڻ تي زور ڏيندا آهن. نجي ادارا پڻ پنهنجيءَ حڪومت تي دباءُ وجهندا آهن ته انهن ملڪن ۾ فوجي اڏا قائم ڪيا وڃن، ته جيئن انهن نجي ادارن جي مفادن جي حفاظت جي ضمانت ملي سگهي، ۽ آخري حيلي طور اهي ادارا پنهنجي حڪومت کان مطالبو ڪندا آهن ته اها انهن سيڙپن جي ضمانت ڏئي، جيڪي اهي ڪن خاص ملڪن ۾ سيڙائڻ چاهيندا آهن.

ٿيندو اهو آهي ته تمام ٿورا ملڪ اجاريدارن جا مطالبا پورا ڪندا آهن، ان ڪري سرمايو نڪرڻ جو محفوظ رستو نه ڏسي، يورپ ۾ ڏيجي ويندو آهي. انهيءَ سرمائي تي اڃا وڌيڪ جمود ان ڪري به طاري ٿيندو آهي، جو سرمائيدار خود پنهنجي ملڪ ۾ به سرمائي جي سيڙپ کان انڪار ڪندا آهن — جو

نہ پنهنجي ملڪ ۾ سڙپ ڪرڻ سان هڪ تہ نفعو گهٽ ملندو آهي، ٻيو حڪومت جي خزاني جو ڪنٽرول وڏي همت وارن کي بہ ماٺوس ڪري ڇڏيندو آهي. نيٺ صورتحال تباهہ ڪن ٿيندي آهي. سرمايو گردش ڪندو ئي نہ آهي يا وري اها گردش تمام ٿوري ٿي ويندي آهي. باوجود انهيءَ جي تہ تمام وڏيون رقمون فوجن جي بجيٽ ڳڙڪائيندي رهندي آهي. عالمي سرمائيداري ماٺوس ڪندڙ حالتن ۾ قاسي پوندي آهي. ليڪن ان کي هڪ ٻئي خطري جو بہ مقابلو ڪرڻو پوندو آهي. اهو هن ريت تہ جڏهن خود غرض ۽ مڪار مغربي قومون ٽين دنيا کي نظرانداز ڪرڻ، ماضيءَ ڏانهن ڏسڻ يا گهٽ ۾گهٽ ان تي جمود طاري ڪرڻ جون ڪوششون ڪنديون تہ پٺتي پيل ملڪن جو عوام پنهنجي اقتصادي خود مختياريءَ ۾ رهندي اڳتي وڌڻ جو فيصلو ڪندو. اهڙيءَ طرح مغربي صنعتون جلدي پنهنجين ٻاهرين مارڪيٽن کان محروم ٿي ويندون. مشينون گودامن ۾ تيار مال جا ڍير لڳائيندون ويندون، ۽ يورپي مارڪيٽ ۾ سرمائيدارن ۽ واپارين جي وچ ۾ ڏک بي رحم مقابلو شروع ٿي ويندو. جڏهن ڪارخانا بند ٿي ويندا، مزورن کي موڪل ملي ويندي ۽ بيروزگاري وڌندي تہ اهي سڀ سبب گڏجي، يورپي مزور طبقي کي سرمائيدار جي خلاف هڪ ڪامل جدوجهد تي مجبور ڪندا. تڏهن اجاريدارن کي احساس ٿيندو تہ سندن حقيقي فائدو پٺتي پيل ملڪن کي مدد ڏيڻ ۾ ئي آهي. اهڙي مدد جيڪا بي غرض ۽ بنا ڪنهن ڳري شرط جي هجي ـ انهيءَ ڪري اسان چئي سگهون ٿا تہ ٽين دنيا جون نيون آزاد ٿيل قومون، سرمائيدار ملڪن کي رعايتون ڏيڻ ۾ غلطي ڪري رهيون آهن. اسان پنهنجي نقطئہ نظر جي سچائيءَ جي ڪري ڏاڍا مضبوط آهيون. ان جي ابتڙ اسان طرفان سرمائيدار ملڪن تي اهو واضح ڪرڻ گهرجي تہ هن دور جو بنيادي مسئلو، انهن ۽ سوشلسٽ ملڪن جي وچ ۾ ڇڪتاڻ نہ آهي. سرد جنگ

کي ختم ٿيڻ گهرجي، جو ان جي ڪابه پڇاڙي نه آهي. دنيا کي ايٽمي طاقت سان هٿيار بند ڪرڻ جو پروگرام ختم ٿيڻ گهرجي ۽ پٽتي پيل ملڪن ۾ سرمائي جي سڙپ ڪري وڏي پيماني تي انهن جي فني امداد ڪرڻ گهرجي. آنهيءَ سوال جي جواب تي دنيا جي تقدير جو دارومدار آهي. ان کان سوا بيشمار بکين رنگدار ماڻهن کي نظر ۾ رکندي، سرمائيدار حڪومتن کي "يورپ جي تقدير" جي نالي تي اشتراڪي ملڪن جي امداد حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ختم ڪرڻ گهرجي. ڪرنل گارگرين جي ڪارنامي تي جنرل ڊيگال کي ڪابه ناراضگي نه آهي، ان ڪري جو آن جي سوچ يورپ لاءِ عزت جو ڪارڻ آهي. ڪجهه وقت کان سرمائيدار ملڪن جي سياستدانن روس جي ٻاري ۾ ڪجهه مبهم رويو اختيار ڪري ورتو آهي. پنهنجيءَ سموريءَ طاقت کي سوشلسٽ نظام جي خلاف گڏ ڪرڻ کان پوءِ هاڻي کين احساس ٿيو آهي ته روس سان معاملا نبيرڻا ئي پرندا. انهيءَ ڪري هاڻي سرمائيدار ملڪن جا ليڊر وس آهر روس سان خوش اخلاقيءَ جو مظاهرو ڪري رهيا آهن، ۽ روسي ماڻهن کي هر وقت ياد ڏيارينداِ رهن ٿا ته آخر توهان به ته "يورپي" آهيو.

اهي سرمائيدار، انهن ترقي پسند قوتن ۾، جيڪي انسان کي خوشيءَ جي پينگهن ۾ لوڏڻ جي لاءِ ڪوشش ڪري رهيون آهن، هن خطري جي اعلان سان قوت نه وجهي سگهندا ته ٿين دنيا جو سيلاب يوري يورپ کي گهيڻ لاءِ اڳتي وڌي رهيو آهي. ٿين دنيا جو مقصد اهو ناهي ته پوري يورپ جي خلاف بک جي هڪ جهاد جي تنظيم ڪري. آن جي ابتڙ ٿين دنيا انهن ماڻهن ۾، جن کيس صدين تائين غلام رکيو آهي، هي اميدون رکي ٿي ته اهي انسانيت جي بحاليءَ ۾ ان جي مدد ڪندا ۽ انسان کي هر جڳهه تي ۽ هميشه هميشه لاءِ فاتح ڪرائيندا. ظاهر ڳالهه آهي ته اسان ايڏا سادا ۽ معصوم به ڪونه آهيون، جو اهو سوچڻ

لڳون ته اهو سڀ ڪجهه يورپي حڪومتن جي سهڪار سان ٿي سگهي ٿو. هيءُ عظيم ڪم، انسان ذات کي سمورن انسانن کي دنيا ۾ نئين سر سڃاڻائڻ جو ڪم يورپي عوام جي لازمي مدد سان ٿيندو. انهيءَ يورپي عوام کي اهو به سوچڻ گهرجي ته ماضيءَ جي سامراجيت جي معاملن ۾ اهي گهڻو ڪري اسان جي پنهنجي گڏيل آفائن جي صف ۾ شامل رهيو آهي، ان ڪري يورپي ماڻهن کي سڀ کان پهرين سڃاڻڻ ٿي پنهنجي پاڻ کي ڏونڌاڙڻ، پنهنجي ذهن کي سڃاڻڻ ۽ "ننڍاکي حسن" جو احمقاڻو کيل ختم ڪرڻ جو فيصلو ڪرڻ گهرجي.

پاڻ هڙتائي — سندس قوت ۽ ڪمزوري

تشدد جو هي جائزو، اسان کي قومي جماعتن جي اڳواڻن ۽ عوام جي انبوهه جي وچ ۾ موجود زماني تفاوت يا نااتفاقيءَ جي مطالعي ڏانهن وٺي وڃي ٿو. هر سياسي يا مزدور اتحادي تنظيم ۾ عوامي ڪارڪنن جو مطالبو فوري فائدي ۽ پلائيءَ جو هوندو آهي، ۽ جيئن ته اڳواڻ انهن ڏکيائين کان واقف هوندا آهن، جيڪي مالڪن طرفان پيدا ڪيون ويندیون آهن، آنهيءَ ڪري اهي اڳواڻ مزورن جي مطالبن کي گهٽ ڪرڻ ۽ روڪڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. ان ڪري، انهن پنهي ۾ هڪ روايتي ڏوري ڏٺي ويندي آهي. اهو ئي سبب آهي جو توهان گهڻو ڪري هڪ قسم جي دائمي بي آراميءَ کان واقف ٿيندا آهيو، جيڪا اڳواڻن جي بناري ۾ ڪارڪنن جي دلين ۾ ڏٺي ويندي آهي. هڪ ڏينهن مطالبن جي منظوريءَ لاءِ مظاهرن ۾ گذاري، اڳواڻ ته پنهنجي فتح جي خوشيءَ ملهائڻ ۾ لڳي ويندا آهن، پر عام ڪارڪن انهيءَ شڪ ۾ وٺجي ويندا آهن ته ڪين ڏوڪو ڏنو ويو آهي. پنهنجن مطالبن جي حمايت ۾ تمام گهڻن مظاهرن ۽ مزور اتحاد جي مطالبن ۾ اضافي کان پوءِ ئي ممڪن ٿئي ٿو ته عوامي ڪارڪن جي سياسي تعليم ٿي سگهي. مزور اتحاد جو سياسي طرح باخبر ميمبر اهو شخص ٿي سگهي ٿو، جيڪو اهو سمجهي ته مقامي جهڙپ، آن جي ۽ مالڪن جي وچ ۾ آخري فيصلو نه ٿي ڪري سگهي. مقامي دانشور، جيڪي پنهنجي پنهنجي "مادر وطن" ۾ سياسي جماعتن جي نظام جو مطالعو ڪري وٺندا آهن، سي ڏاڍيءَ

خبرداريءَ سان اهڙي قسم جي ادارن جي تنظيم پنهنجي ملڪ ۾ ڪندا آهن، تہ جيئن عوام ۾ سڃاڻپ پيدا ڪري سگهجي، ۽ بينڪي انتظاميہ کي متاثر ڪرڻ لاءِ مقص دپاڻ وجهي سگهجي.

غلام ملڪن ۾ سياسي جماعتن جو ظهور، واپاري دانشورن جي وجود جي برابر هوندو آهي. اهي دانشور تنظيمي معاملن کي بنيادي اهميت ڏيندا آهن، ۽ اها اتريءَ حد تائين جو تنظيم جي انڌي عقيدي کي سامراجي سماج جي مدلل مطالعي تي برتري ڏئي ڇڏيندا آهن. جماعت جو تصور هڪ اهڙو تصور آهي، جيڪو سامراجي ملڪ مان درآمد ڪيو ويندو آهي. جديد سياسي جنگ جو اهو حربو جيئن جو تيئن بنا ڪنهن ترميم جي آن حقيقي زندگيءَ ۾ استعمال ڪيو ويندو آهي، جنهن ۾ لاتعداد اختلاف ۽ اڻ برابري هوندي آهي، ۽ جتي غلامي، بيروزگاري، سٽي بازي، هنرمند مزور طبقو ۽ عظيم سرمايو، گڏوگڏ موجود هوندا آهن. سياسي جماعتن جي خامي صرف اها نہ آهي تہ آهي ان تنظيم کي، جيڪا صنعتي طرح ترقي يافتہ سرمائيدار معاشري ۾ مزور طبقي جي جدوجهد لاءِ تخليق ڪئي وئي هئي، هڪ مشيني انداز ۾ ڪتب آڻڻ چاهيندڙن آهن. جيڪڏهن اسان تنظيم جي نوعيت جي حدن ۾ رهي سوچيون، تڏهن بہ هيءَ ڳالهہ ظاهر آهي تہ انهن ۾ تبديلي ۽ ايجاد جي ڪافي گنجائش موجود آهي.

پنتي پيل علائقن جي گهڻين نين جماعتن جي سڀ کان وڏي غلطي ۽ هڪ بنيادي ڪچائي هيءَ آهي تہ آهي روايتي رستن تي هلندي، سڀ کان اڳ انهن ماڻهن ڏانهن ڌيان ڏيندڙن آهن، جيڪي سياسي طرح وڌيڪ باشعور هوندا آهن ــــ يعني شهري پورهيت، هنرمند ۽ سرڪاري ملازم ــــ پين لفظن ۾ آبادياءَ جو هڪ ننڍو حصو، جيڪو مشڪل سان هڪ سيڪڙي جي بہ نمائندگي نہ ڪندو آهي.

باوجود اُن جي تہ اهو پرولتاري طبقو، سياسي جماعت جو ادب پڙهندو آهي ۽ اُن جي پروپئگنڊا کي سمجهندو آهي، پر اهو قومي آزاديءَ جي خوفناڪ جدوجهد کي چوڻ ۾ اُٿڻ وارن حڪمن کي مڃڻ لاءِ تيار بنهه گهٽ ٿيندو آهي. اسان جيترو وڌيڪ ان ڳالهه تي زور ڏيون تہ گهٽ آهي تہ "شهري پرولتاري" بيٺڪي آباديءَ جو مرڪز هوندو آهي، جنهن تي سامراجي حڪومت تمام گهڻيون نوازشون ڪندي آهي. شهرن جو اُپرندڙ پرولتاري، مقامي آباديءَ ۾ هڪ طرح سان خوشحال هوندو آهي. سرمائيدار ملڪن ۾ مزدور طبقي وٽ وڃائڻ لاءِ ڪجهه به ڪين هوندو آهي، ۽ انهن کي جدوجهد مان فائدو ئي ملندو آهي.

غلام علائقن ۾ مزدور طبقو سڀڪجهه وڃائي سگهي ٿو. حقيقت ۾ سامراج جي سٿيل علائقن ۾ مزدور طبقو قوم جو اهو حصو هوندو آهي، جيڪو سامراجيت جي مشين کي چڱيءَ طرح هلائڻ لاءِ ضروري هوندو آهي. انهيءَ طبقي ۾ بسن جا ڪنڊيڪٽر، ٽيڪسين جا ڊرائيور، ڪاٽيون ڪوٽيندڙ، بندرگاهن جا مزور، مترجم، (ڊاڪٽر) ۽ نرسون وغيره شامل آهن. هي اهي عنصر آهن، جيڪي قومي جماعتن جا سڀ کان وڌيڪ ڀروسي لائق ڪارڪن هوندا آهن. آهي سامراجي نظام ۾ چڱي حيثيت رکڻ ڪري، غلام آباديءَ جو وچيون طبقو به هوندا آهن، آنهيءَ ڪري، اسان ڏسندا آهيون تہ قومي سياسي جماعتن جا ڀروڪار شهرن جا رهواسي آهن يعني دڪانن جا ملازمين، ڪارخانن جا مزور، دانشور ۽ دڪاندار، اهي سڀ جيڪي گهڻو ڪري شهر ۾ ئي رهندا آهن. انهن جي سوچ جو انداز، گهڻين ڳالهين ۾ خوشحال طبقي وارو هوندو آهي، جنهن جو امتيازي نشان فني ترقي آهي. آنهيءَ طبقي مان اهي جنم وٺندا آهن. انهن تي (نامنهاد) جديد خيال سوار هوندا آهن. هيءُ اهو طبقو آهي، جيڪو واهيات روايتن جي خلاف جدوجهد ڪندو آهي. پراڻين رسمن کي بدلائيندو

آهي؛ ۽ اهڙيءَ ريت انهيءَ ٽڻي سان ٽڪر کائيندو آهي، جنهن سان قوم ٽيڪ لڳايو وٺي هوندي آهي.

قومي جماعتن جي گهڻي ڀهراڙيءَ جي ماڻهن تي سخت بي اعتباري ظاهر ڪندي آهي. حقيقت هيءَ آهي ته انهن جماعتن کي ڀهراڙيءَ جا ماڻهو گهٽي ڀاڱي وهران ماڻار ۾ قائل نظر ايندا آهن. قومي جماعتن جا ڪارڪن به (شهري مزور ۽ دانشور) ڌارين ڦورن وانگر ڀهراڙين جي باري ۾ اڻ وٽندڙ راهه رکندا آهن. جيڪڏهن اسان ڀهراڙيءَ وارن علائقن جي باري ۾ سياسي جماعتن جي انهيءَ بي اعتباريءَ کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪريون، تڏهن اسان کي اهو ضرور ياد رکڻ گهرجي ته سامراجيت انهن علائقن جي ماڻار جي حوصلي افزائيءَ ڪري ئي گهٽي ڀاڱي ڀنهنجو قبضو مضبوط ۽ پختو ڪيو آهي. ڀوپن، عاملن ۽ روايتي سردارن جي چڪر ۾ قائل ڀهراڙيءَ جي اڪثر آبادي، اڃا به جاگيرداري دور جي انداز ۾ زندگي گذاري ٿي، ۽ ”قرون وسطيٰ“ جي انهيءَ سماجي ڍانچي جي پوري طاقت کي ڌارين ڦورو ڀنهنجي فوج ۽ انتظاميه جي مدد سان مضبوط رکندو آهي.

اهو ئي سبب آهي جو هاڻي انهيءَ نئين قومي وچولي طبقي جو، جيڪو واپار ۾ دلچسپي رکندو آهي، ڪيترن ئي ڌار ڌار ميدانن ۾ جاگيردار سردارن سان مقابلو ٿيندو آهي. ملان ۽ پوپا، بيمارن کي ڊاڪٽري علاج کان پري رکندا آهن. پير، فيصلا ڪري قانونداني جي وجود کي بيڪار بنائي ڇڏيندا آهن. اڳواڻ، پنهنجو سياسي ۽ انتظامي اثر استعمال ڪري، واپاري ميدان ۾ اچي ويندا آهن يا بسون هلائڻ شروع ڪندا آهن. وري روايتي سردار هوندا آهن، جيڪي مذهب ۽ پراڻين روايتن جي ٽالي تي واپاري مرڪزن جي قيام ۽ نين شين جي واقفيت جي مخالفت شروع ڪري ڏيندا آهن.

مقامي واپارين ۽ ٻڌي وڪري وارن جو ايرلنڊ طبقو، ترقيءَ ڪرڻ لاءِ انهن رڪاوٽن ۽ پابندين جو خاتمو چاهيندو آهي. جاگيردارن جي پاڇي ۾ هلندڙ مقامي خريدارن کي خبر پئجي ويندي آهي ته ڪين نيون شيون خريد ڪرڻ جي منع ٿيل آهي؛ انهيءَ ڪري، آهي هاڻي هڪ اهڙو مارڪيٽ بنجي ويندا آهن، جنهن لاءِ ڊ ڪ ڊوڙ شروع ٿيندي آهي. جاگيردار اڳواڻ مغرب پسند قوم پرستن ۽ عام ماڻهن جي وچ ۾ هڪ ديوار بنجي ويندا آهن. جڏهن به دانشور طبقو ٻهراڙيءَ جي ماڻهوءَ تائين پهچڻ جي ڪوشش ڪندو آهي ته قبائلي سردار، ذاتين جا اڳواڻ، ۽ روايتي وڏيرا پنهنجي تنبيهن، ڌمڪين ۽ برادريءَ مان ڪڍڻ جي عمل کي تيز ڪري ڇڏيندا آهن. اهي روايتي سردار، جن کي قابض سامراجي طاقت طرفان طاقت ۽ تائيد حاصل هوندي آهي، سي ٻهراڙيءَ جي عوام سان دانشور طبقي جي ڳانڍاپي کي ڪرڙيءَ اک سان ڏسندا آهن. اهي چڱيءَ طرح سمجهندا آهن ته شهر کان ايندڙ اثرن جي ڪري جيڪي خيال جنم وٺندا، سي هن بيٺل، ٺڪيل ۽ لافاني جاگيرداري نظام جي اصليت کي ئي للڪاريندا. انهيءَ ڪري سندن دشمني قابض قوت سان نه هوندي آهي، جنهن سان هو چڱيءَ ريت نباهيندا ايندا آهن. پر هنن جي دشمني انهن ماڻهن سان هوندي آهي، جيڪي جديد خيالن سان قديم معاشري کي پاڙئون پٽڻ جي پڌيان هوندا آهن ـــ ۽ اهڙيءَ طرح سندن وات مان سٽيو گرهه ڦرڻ جي ڪوشش ڪندا آهن.

اهي مغرب پسند ماڻهو هارين جي باري ۾ اهڙا ئي خيال رکندا آهن، جهڙا صنعتي طرح ترقي يافته ملڪن ۾ مزورن جا هوندا آهن. وچولي طبقي ۽ مزدور طبقي جي تاريخ ٻڌائي ٿي ته هاري عوام جي گهٽائي، گهڻو ڪري انقلاب جي لاءِ هڪ رڪاوٽ بنجي ويندي آهي؟! عام طرح صنعتي نمونن سڌريل ملڪن ۾ مجموعي حيثيت سان، هاري سڀ کان گهٽ سڄاڻ، سڀ کان

وڏيڪ ڇڙوڇڙ ۽ بي انتها ڇڙواڳي پسند هوندا آهن. انهن ۾ ڌار ڌار خاصيتون ڏٺيون وينديون آهن. اڪيلائي، ضابطي جي اڻاٽ، مال دولت جي هيچ ۽ انهيءَ سان گڏوگڏ ڪاوڙ ۽ سخت نا اميديءَ جا لاڙا. اهي سڀ شيون ڪردار جي اهڙن نمونن کي ظاهر ڪنديون آهن، جيڪي سخت رجعت پسنداڻا هوندا آهن.

اسان ڏسي چڪا آهيون ته قومي جماعتون ڪم ڪرڻ جي طريقي ۾ مغربي سياسي جماعتن جو نقل ڪنديون آهن؛ ۽ اهو به ڏٺو اٿئون ته اهي پنهنجي پروپيگنڊا جو رخ پهراڙين ڏانهن موڙينديون نه آهن. حقيقت ۾ جيڪڏهن سامراج جي لتاڙيل سماج جي عقلي چنڊچاڻ ڪئي وڃي ها ته انهن جماعتن کي خبر پوي ها ته پهراڙيءَ جو عوام روايتن جي انهيءَ پس منظر ۾ زنده رهندو آهي، جتي سماج جو روايتي ڍانچو جيئن جو تيئن بيٺل آهي. جڏهن ته صنعتي معاشري ۾ صنعتي ترقي روايتي ڍانچي کي توڙي ڇڏيندي آهي. بيڪن ۾ ايرنڊڙ مزدور طبقي جي بنيادن ۾ توهان کي انفرادي ڪردار نظر ايندو. اهي هاري جن وٽ پنهنجون زمينون نه هونديون آهن، ۽ جيڪي "رولو مزدور" طبقي جي تشڪيل ڪندا آهن، سي پهراڙين کي ڇڏي (جتي سندن زندگي ڪڏهن به حل نه ٿيندڙ مسئلن جي گهيري ۾ هئي،) شهرن ڏانهن پڇندا آهن، ۽ جهڳين ۾ ويهي سامراجي حڪومت جي ناهيل بندرگاهن ۽ شهرن ۾ پنهنجو ٺڏو ناهڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. ڳوٺاڻن جي اڪثريت انهيءَ سخت ڍانچي ۾ زندگي گذاريندي رهندي آهي، ۽ فالتو ماڻهن لاءِ آخري وسيلو اهو هوندو آهي ته اهي آباديءَ جي مرڪزن ڏانهن نڪري وڃن ۽ وڃي پنهنجي پيٽ ڀرڻ جي ڪوشش ڪن. اهي ڳوٺاڻا جيڪي ٻاهر نه ويندا آهن، سي وڏي نڙپائيءَ سان پنهنجي روايتن جي حفاظت ڪندا رهندا آهن، ۽ سامراجي سماج ۾ انهيءَ روايت پرست حصي جو سات ڏيندا رهندا آهن، جنهن جو مفاد انهيءَ ۾ آهي

تہ ساڳيو سماجي سرشتو برقرار رکيو وڃي. اهو صحيح آهي تہ زندگيءَ جو هيءُ نہ بدلجندڙ انداز، جيڪو بي لچڪ سماجي ڍانچي جي سر تي بيرحم موت وانگر سوار رهندو آهي، سو ڪڏهن ڪڏهن اهڙين تحريڪن کي جنم ڏيندو آهي، جن جو بنياد مذهبي ديوانگي يا قبائلي لڙائين تي هوندو آهي. ليڪن پنهنجين پاڻ هرتو تحريڪن ۾ ڀهراڙيءَ جا ماڻهو مجموعي حيثيت سان منظم ۽ مخلص ٿي هوندا آهن. فرد، برادريءَ جي مفاد ۾ پنهنجي انفراديت کي هڪ پاسي ڦٽو ڪندو آهي. ڳوٺاڻا شهري ماڻهن کي شڪ سان ڏسندا آهن. شهري، يورپي لباس پائيندو آهي؛ يورپي زبان ڳالهائيندو آهي؛ انهن سان گڏ ڪم ڪندو آهي ۽ ڪڏهن ڪڏهن يورپي ماڻهن جي علائقي ۾ رهندو آهي؛ آن ڪري هاري ان کي اهڙو غدار سمجهندا آهن، جيڪو پوري قومي ورثي جي هر شيءِ سان غداري ڪندو آهي. شهري ماڻهو "غدار ۽ بي ايمان" هوندا آهن، جيڪي قابض حڪومت سان چڱيءَ طرح ڏهيل هوندا آهن، ۽ اهي سامراجي نظام ۾ رهي ان سان گڏ هلڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. اهو ئي سبب آهي جو اسان اڪثر ڀهراڙيءَ وارن جي واتان ٻڌندا آهيون تہ شهري ماڻهن ۾ اخلاق ڪونہ هوندو آهي. هتي اسان شهرن ۽ ڀهراڙين جي پراڻي دشمنيءَ جي ڳالهہ نہ ٿا ڪريون. هيءَ اهڙي دشمني هوندي آهي، جيڪا سامراجيت جي فائدن کان محروم مقامي ماڻهن ۽ انهن جي ٻئي اڌ يعني شهرين جي وچ ۾ هوندي آهي، جيڪي سامراجيت پرماريت کي پنهنجي فائدي لاءِ استعمال ڪندا آهن. ان کان سوا سامراجي انهيءَ دشمنيءَ کي قومي جماعتن جي خلاف ڳوٺن ۽ جبلن ۾ رهندڙ ماڻهن کي ڀڙڪائيندا رهندا آهن. اهي ميداني علائقن جي ماڻهن کي ساموندي ڪنارن تي رهندڙن جي خلاف ميدان ۾ آڻيندا آهن. قبائيلين کي مڇرائيندا آهن ۽ انهيءَ ڪري ڪالونيا کي ڪامائي جو بادشاهہ بنجندو ڏسي، اسان کي ڪوبہ عجب نہ

لڳندو آهي، ۽ نہ ئي ڪجهہ سال اڳي ڳهانا جي سردارن، ذڪروبا ڪي آڳرين تي نچڻ لاءِ مجبور ڪيو هو تہ اهڙا ڪا حيرت جهڙي ڳالهہ هئي.

سياسي جماعتون ڀهراڙيءَ جي عوام جي تنظيم نہ ڪنديون آهن. بجاءِ انهيءَ جي جو اُهي موجوده نظام کي ئي قومي يا ترقي پسندانہ رنگ ڏيڻ جي ڪوشش ڪن، اهي سامراجي پس منظر ۾ موجوده روايتن کي تباهہ ڪرڻ جي ڪوشش ڪنديون آهن. اهي اهو سمجهنديون آهن تہ قوم ۾ نئون جذبو پيدا ڪرڻ سندن وس جي ڳالهہ آهي. حالانڪہ حقيقت ۾ سامراجي نظام جون گهڙيل زنجيرون اٽريون ڳريون هونديون آهن، جو اُهو جذبو اُتي ئي نہ سگهندو آهي. اهي عوام سان لاڳاپو پيدا ڪرڻ لاءِ ٻاهر نہ نڪرنديون آهن. اهي پنهنجو نظرياتي علم ماڻهن جي چوڌاري هڪ اهڙو ڍانچو ٻڌڻ چاهينديون آهن، جنهن جو نظام اڳيئي طئي ٿيل هوندو آهي. انهيءَ ڪري اهي "گاديءَ وارو شهر" مان اهڙن ڪارڪنن کي ڀهراڙيءَ ۾ موڪلينديون آهن، جيڪي يا تہ ٻنهہ لنڊيءَ عمر جا هوندا آهن يا بلڪل ڌاريان؛ جيڪي مرڪزي هدايتن سان هتيار بند ٿي. ڀهراڙيءَ جي ڳوٺن کي ڪارخانا سمجهندا آهن.

روايتي سردار نظر انداز ڪيا وينندا آهن. الٽو ڪڏهن ڪڏهن انهن تي ڪاوڙ چنڊي وينندي آهي. مستقبل جي قومي تاريخ جا خالق، نئين نئين مقامي جهڳڙن کي بيپرواهيءَ سان نظر انداز ڪري ڇڏينندا آهن -- ۽ سچ پچو تہ اهي ئي جهڳڙا رهيل سهيل قومي مسئلا هوندا آهن. انهن قومي ڪارڪنن کي ڪرڻ تہ اهو گهرجي تہ اهي پاڻ ڳوٺ جي تاريخ کي جيڪا برادرين ۽ قبيلن ۾ اختلاف جي تاريخ هوندي، هڪ ڳنڍيل وحدت جي صورت ڏين ۽ ان کي هن فيصلي ڪن قدم سان هم آواز ڪن، جنهن ۾ شامل ٿيڻ جي دعوت اهي سيني ماڻهن کي ڏينندا آهن. انهن

پوڙهن بزرگن تي عام ڪچهريءَ ۾ ٺٽوليون ڪيون وينديون آهن. حالانڪ انهن پوڙهن جي هر روايتي معاشري ۾ وڏي عزت ڪئي ويندي آهي، ۽ جن کي بنا ڪنهن اختلاف جي اخلاقي رتبو مليل هوندو آهي. قابض طاقت جا مقامي ڪارندا اهڙيءَ ريت پيدا ٿيندڙ نفرت کي قومي تحريڪ جي خلاف استعمال ڪرڻ جو ڪوبہ موقعو هٿان وڃائيندا نہ آهن، ۽ هر ايهڙيءَ نندي وڏي فيصلي تي نظر داري ڪندا آهن، جيڪو اقتدار جي هيءَ بگڙيل صورت ڪندي آهي. ايتري ۾ پوليس، جنهن کي هر شيءِ جي خبر هوندي آهي، هڪدم تشدد شروع ڪندي آهي. ٻاهران ايندڙ اڳواڻ جيڪي نئين اسمبليءَ جي ميمبريءَ جا اميدوار بہ هوندا آهن، گرفتار ڪيا ويندا آهن.

اهڙيون ناڪاميون، سياسي جماعتن جي "نظرياتي چنڊچاڻ" جي تصديق ڪن ٿيون. ٻهراڙيءَ جي عوام کي پاڻ سان ملائڻ جي ڪوشش جو هيءَ تباهڪن تجربو، مجموعي حيثيت سان انهن جي شڪن کي اڃا وڌيڪ مضبوط، ۽ عوام جي انهيءَ طبقي ڏانهن سندن نفرت کي اڃان وڌيڪ چٽو ڪري ڇڏيندو آهي. قومي آزاديءَ جي جدوجهد جي ڪاميابيءَ کان پوءِ بہ اهي غلطيون ڪيون ويندون آهن، ۽ اهي غلطيون مرڪزيت جي خاتمي ۽ خودمختياريءَ وارن لاڙن کي قائم رکڻ ۾ مددگار ثابت ٿيندون آهن. سامراجي دور جي قبائليت، قومي دور ۾ علاقائيت کي جنم ڏيندي آهي ــــ ۽ جيسين تائين ادارن جو تعلق آهي تہ اُن جو اظهار وفاقيت ۾ ٿيندو آهي. ليڪن هيئن بہ ٿيندو آهي تہ ٻهراڙيءَ جو عوام، انهيءَ ٿوري اثر رسوخ جي ڪري، جيڪو سياسي جماعتن جو مٿس هوندو آهي، يا قومي شعور جي پڪائي جي عمل ۾ حصو وٺي، يا قوم پرست جماعتن سان ڪم ڪري، يا ڪڏهن ڪڏهن انهن جماعتن جي سنڌيڻ جي جاءِ تي تخليقي قوت سبب پنهنجو پاڻ کي پيش ڪري، هڪ فيصلي ڪن ڪردار

ادا ڪندو آهي؛ ڇاڪاڻ ته قومي جماعتن جي پروپگنڊا، هارين ۾ پڙاڏو ضرور پيدا ڪندي آهي. ڀراڙين ۾ سامراج دشمن دور جون يادگيريون وڏيڪ زنده ۽ روشن رهنديون آهن. هتي اچا به ماڻرون پنهنجي ٻارن جي ڪنن ۾ انهن گيتن جو امرت رس وجهنديون آهن، جن جي ساز تي سورهيه، فاتحن سان وڙهڻ لاءِ سر تري تي ڪٽي نڪرندا هئا.

ٻارهن تيرهن سالن جي عمر ۾ ڳوٺاڻا ٻار انهن بزرگن جا نالا معلوم ڪري ويندا آهن جيڪي گذريل بغاوت ۾ موجود هئا. ڀراڙيءَ جا ٻار، ڳوٺ يا وستيءَ ۾ جيڪي خواب ڏسندا آهن، اهي شهري ٻارن وانگر پئسن ڪمائڻ يا امتحان ۾ پاس ٿيڻ جا خواب نه هوندا آهن، پر ڪنهن نه ڪنهن باغيءَ جهڙا بنجڻ جا خواب هوندا آهن؛ جنهن جي مڙسيءَ واري موت واري لافاني قربانيءَ جو قصو اڄ به اکين ۾ ڳوڙها آڻي ڇڏيندو آهي. انهيءَ وقت جڏهن قومي جماعتون شهرن ۾ ايرندڙ مزور طبقي کي منظم ڪرڻ ۾ مشغول هونديون آهن، تڏهن اسان کي ڀراڙين ۾ ظاهري طرح سمجهه ۾ نه اينڊڙ ٽڪاءَ ٻڌڻ ۾ اينداً رهندا آهن. مثال طور مدگاسڪر ۾ ١٩٤٧ع جي مشهور بغاوت کي وٺو. سامراجي حاڪمن کي پڪو يقين هو ته اها هارين جي بغاوت آهي؛ ليڪن هاڻي خبر پيئي آهي ته هميشه وانگر ڳالهه ان کان وڌيڪ منجهيل هئي. ٻي مهاڀاري لڙائيءَ هلندي، وڏين وڏين سامراجي ڪمپنين پنهنجي طاقت ۾ بيحد اضافو ڪيو ۽ انهن زمينن تي به قابض ٿي ويون، جيڪي اچا تائين خالي پيون هيون. انهيءَ سان گڏوگڏ ٻيٽ کي ڀهودين، قبائلين ۽ ويسٽ انڊين مهاجرن سان آباد ڪرڻ جي به ڳالهه چڙي. هيءُ افواه به هو ته ڏکڻ آفريڪا جا گورا ٻين ڌارين ڦورن سان گڏجي ٻيٽ تي حملو ڪرڻ وارا آهن. ان ڪري، جنگ کان پوءِ قومي سياسي جماعت جا اميدوار ڏاڍي شان مان سان ڪاميابي ٿيا. انهيءَ کان هڪدم پوءِ "مدگاسڪر جي

بحاليءَ جي جمهوري تحريڪ" سان لاڳاپيل ماڻهن تي منتظم تشدد جي شروعات ٿي. سامراجيت پنهنجي مقصدن جي حاصلات لاءِ چاٽل سچائل طريقا اختيار ڪيا. هر وقت گرفتاريون، قيدن ۾ نسل جي بنياد تي پروپيگنڊا، ۽ روايو پرولتاريءَ جي غير منتظم ماڻهن مان هڪ نئين جماعت جي تشڪيل "لاوارث مدگاسڪري" ٺالي انهيءَ نئين جماعت، ظاهر ظهور چڙ ڏاريندڙ ڪاروائن جي ذريعي سامراجي حاڪمن کي انتظام بحال ڪرڻ لاءِ قانوني حيلو موجود ڪري ڏنو. هتراڏو جماعت کي ليست ۾ نابود ڪرڻ واري ڪاروائي، هنن خاص حالتن ۾ وڏيڪ سخت ۽ وڏي پيماني تي شروع ٿي. پهراڙي جو عوام، جيڪو ٽن چئن سالن کان پاڻ بچائڻ وارو انداز اختيار ڪندو پئي آيو، تنهن اوچتو پنهنجي پاڻ کي سخت خطري ۾ وڪوڙيل ڏٺو. انهن غضب ناڪ طاقت سان سامراجي قوتن جي مقابلي جو فيصلو ڪيو. پر گهٽا تہ رڳو لئين ۽ پٿرن سان هتيار بند ٿي قومي آزاديءَ لاءِ عام بغاوت تي لهي آيا. اسان انهيءَ ڪهاڻيءَ جي پڇاڻي کان با خبر آهيون.

اهڙيون هتيار بند بغاوتون، ڳوٺاڻن جي قومي جدوجهد ۾ شامل ٿيڻ جي ڌار ڌار طريقن مان رڳو هڪ طريقي جي نمائندگي ڪن ٿيون. ڪڏهن ڪڏهن، جڏهن شهرن ۾ قومي جماعتون، پوليس جي دباءَ ۾ اچي ويندڙون آهن، تہ ڳوٺاڻا شهري احتجاج جي روايت جاري رکندا آهن. تشدد جون خبرون ڳوٺاڻن علائقن ۾ افواهن جي صورت ۾ پهچنديون آهن. مشهور ٿي ويندو آهي تہ اڳواڻ گرفتار ڪيا ويا آهن، توپون ڏڙا ڏڙ هلي رهيون آهن ۽ شهر شيدين جي رت سان ڳاڙها ٿي ويا آهن — يا مٽ جيترا ڌاريان ڦورو عربن جي رت سان راند ڪري رهيا آهن. آنهيءَ ڪري گڏ ٿيل نفرت ڦاٽي پوندي آهي. پر پاسي وارن پوليس ٿاڻن تي قبضو ڪيو ويندو آهي. سپاهين جي جسمن کي ٽڪر ٽڪر

ڪيو ويندو آهي. مقامي اسڪول جو ڏاريون ماسٽر قتل ڪيو ويندو آهي — ۽ ڊاڪٽر رڳو انهيءَ ڪري جان بچائي پڄي نڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيندو آهي، جو اهو گهر ۾ موجود نه هوندو آهي — وغيره وغيره. امن بحال ڪرڻ لاءِ هتي فوجون ڊوڙايون ويندڙون آهن. مٿان ڪان هوائي فوج عوام تي بمگولا اڇلائيندي آهي. بس هاڻي بغاوت جو جهنڊو بلند ڪيو ويندو آهي. پراڻيون وڙهاڪ روايتون وري زنده ٿي ويندڙون آهن. عورتون حوصلا وڌائيندڙون آهن، ۽ مرد منظم ٿي جبلن تي مورچا سنڀاليندا آهن. اهڙيءَ ريت گوريلا جنگ شروع ٿي ويندي آهي. هاري هڪدم پاڻ هرتائيءَ کان ڪم وٺي بدانتظاميءَ کي ٺوس شڪل ڏيندا آهن ۽ سامراجيت ڊڄي ويندي آهي — ۽ پوءِ يا ته جنگ جاري رکندي آهي يا ڳالهه ٻولهه تي لهي ايندي آهي.

قومي جدوجهد ۾ هارين جي انهيءَ شموليت جي باري ۾ قومي جماعتن جو ڪهڙو ردعمل هوندو آهي؟ اسان ڏسي چڪا آهيون ته قومي جماعتن جي اڪثريت، پنهنجيءَ پروپيگنڊا ۾ هتياربند بغاوت جي ضرورت کي شامل نه ڪندي آهي. اهي جماعتون بغاوت جاري رکڻ جي مخالفت نه ڪندڙون آهن، ليڪن آهي اُن بغاوت کي ٻهراڙيءَ جي عوام جي پاڻ هرتو عمل تائين ڇڏڻ کي ڪافي سمجهندڙون آهن. مجموعي حيثيت سان آهي اُن نئينءَ بغاوت کي آسمان مان لٿل من وسلويٰ سمجهندڙون آهن، ۽ خدا کان دعا گهرندڙون رهندڙون آهن ته اهو نزول جاري رهي. آهي انهيءَ من وسلويٰ مان چڱيءَ ريت فائدو حاصل ڪندڙون آهن، پر بغاوت کي منظم ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪندڙون آهن. اهي ماڻهن کي سياسي تعليم ڏيڻ، انهن جي شعور وڌائڻ، يا جدوجهد کي وڌيڪ بلنديءَ تي کڻي وڃڻ لاءِ اڳواڻن کي گولن ڏانهن نه موڪليندڙون آهن اهي رڳو اها اميد رکندڙون آهن ته هڪ ڀيرو پنهنجي ئي چرندڙ ڦرندڙ طاقت سان اڳتي وڌڻ کان پوءِ،

عوامي جدوجهد نہ بيهندي. شهري تحريڪ، ڀراڙيءَ جي تحريڪ جا اثر قبول نہ ڪندي آهي. ٻئي پنهنجي پنهنجي خاص قانونن تحت وڌندڙ ۽ وڌجندڙ رهندڙ آهن.

✓ قومي جماعتون ڀراڙيءَ جي عوام کي قطعي هدايتون ڏيڻ جي ڪوشش نہ ڪندڙ آهن. حالانڪ ڀراڙيءَ جو عوام پوريءَ ريت سندن ڳالهہ ٻڌڻ لاءِ تيار هوندو آهي. اهي انهيءَ عوام کي ڪابہ حقيقي منزل نہ ڏيندڙ آهن. اهي رڳو هيءَ اميد رکندڙ آهن تہ نئين تحريڪ اڻ ڄاڻايل وقت تائين هلندي رهندي ۽ بمباري ان کي ختم نہ ڪري سگهندي. انهيءَ ڪري جيڪڏهن اهڙو ڪو موقعو هٿ اچندو بہ آهي تہ بہ قومي جماعتون ان مان فائدي وٺڻ لاءِ ڀراڙيءَ جي عوام کي منظم ڪرڻ، سياسي تعليم ڏيڻ ۽ سندن جدوجهد جي سطح کي بلند ڪرڻ لاءِ ڪوبہ ڪم نہ ڪندڙ آهن. اهڙيءَ طرح ڀراڙين جي عوام تي بي اعتباريءَ وارو اهو پراڻو لاڙو جرم جي حد تائين ڇڻو نظر اچندو آهي.

سياسي اڳواڻ شهرن ۾ روپوش ٿي وڃندا آهن، ۽ سامراجين کي اهو تاثر ڏيندا آهن تہ بغاوت سان سندن ڪوبہ واسطو نہ آهي، ۽ وري اهي ملڪ کان ٻاهر وڃي پناهہ حاصل ڪندا آهن. اهو تمام گهٽ ٿيندو آهي تہ اهي جيلن تي وڃي عوام سان شامل ٿين. مثال طور ڪينيا ۾ "ماؤ ماؤ تحريڪ" وقت هڪ بہ قوم پرست انهيءَ تحريڪ سان پنهنجي ڳانڍاپي جو اعلان ڪونہ ڪيو، ۽ نہ ئي انهيءَ تحريڪ سان لاڳاپيل ماڻهن جي بچائڻ جي ڪا ڪوشش ڪئي.

بدقسمتيءَ سان قوم جا مختلف طبقا ڪڏهن بہ پاڻ ۾ فائديمند فيصلا نہ ڪري سگهندا آهن. انهن جي وچ ۾ حساب ڪتاب ڪڏهن بہ صاف نہ هوندو آهي. انهيءَ ڪري جڏهن آزادي ملي وڃندي آهي، جڏهن ماڻهن تي ظلم ٿي بس ڪندو

آهي، جڏهن سامراجيت ۽ قومي جماعتون پاڻ ۾ مسئلا طئي ڪري وٺنديون آهن، ان وقت هيءَ ڳالهه اچرج جهڙي ناهي ته توهان کي ديسي ساڻهن ۾ اڏيٽت بنهه وڏيل نظر ايندي آهي. پهراڙيءَ جو عوام، حڪومت طرفان رٿيل تنظيمي سڌارا جلدي قبول نه ڪندو آهي. اهڙيءَ طرح آهي سماجي سڌارن جي سمجهڻ ۾ به سست هوندا آهن. ان جي باوجود جيڪڏهن حقيقي طرح ڏٺو وڃي ته شايد اهو عوام بيحد ترقي پسند هجي. اهو ان ڪري ٿيندو آهي جو، موجوده اڳواڻن، سامراجي دور ۾ عوام تي مجموعي حيثيت ۾ اهو ڪڏهن به ظاهر نه ڪيو ته سندن جماعت جا حقيقي مقصد ڪهڙا آهن، قومي لاڙا ڪهڙا آهن، يا عالمي سياست جا مسئلا ڇا آهن؟

بي اعتباريءَ جو اهو جذبو، جيڪو پهراڙيءَ جو عوام ۽ جاگيرداراڻي دور ۾ زندگي گذارينڌڙ ماڻهو، سماجي دور ۾ قومي جماعتن جي باري ۾ رکندا هئا، سو هاڻي قومي دور ۾ به انهيءَ سخت مخالفت سان جاري رهندو آهي. سامراجيت جو جاسوسيءَ جو محڪمو، جيڪو آزاديءَ کان پوءِ به ختم نه ٿيندو آهي، انهيءَ بي اعتباريءَ کي آپارينڌو رهندو آهي، ۽ نئينءَ حڪومت لاءِ سخت ڏکيائون پيدا ڪندو رهندو آهي. مطلب ته حڪومت کي آزاديءَ جي جدوجهد واري زماني جي سستي ۽ پهراڙين جي باري ۾ هر وقت پنهنجي بي اعتباريءَ جي قيمت ادا ڪرڻي پوندي آهي. قوم جو سڀ شايد دانشمندانه ۽ ترقي پسندانه هجي، پر سندس ڏڙ ڪمزور، ضدي ۽ غير سهڪاري رهندو آهي. ان وقت انتظاميه کي مرڪزي حيثيت ڏيڻي، ماڻهن کي هڪ سخت انتظامي ڪڙي ۾ وڌي، انهيءَ ڏڙ کي توڙڻ جي ضرورت پيدا ٿيندي آهي. اهو جو توهان اڪثر پڙهندا آهيو ته پٽني پيل ملڪن ۾ آمريت هڪ مختصر خوراڪ جي ضرورت هوندي آهي، انهيءَ جو سبب به اهو ئي آهي. معاملن جا اڳواڻ، پهراڙيءَ جي عوام تي ڀروسو

نہ ڪندا آهن. ان ڪان سواءِ اها بي اعتباري گنيمر صورت اختيار ڪري وٺندي آهي. هتي ڪجهه حڪومتن جا مثال ڏيون ٿا، جيڪي آزاديءَ جي اعلان ڪان گهڻو وقت پوءِ به پنهنجي ملڪ ۾ فساد سان پرڀل علائقا تصور ڪيون ويندون هيون، ۽ ڪي علائقا اهڙا به هئا، جتي حڪومت جو سربراهه يا سندس وزير به رڳو ان وقت وڃي سگهندا هئا، جڏهن قومي فوج اتي فوجي مشقن ۾ مصروف هجي. تمام عملي مقصدن لاءِ ملڪ جي اندرين علائقن کي ڌارين جو درجو ڏنو ويندو آهي. هيءُ عجيب تضاد آهي ته قومي حڪومت مجموعي حيثيت ۾ ٻهراڙيءَ جي عوام سان لاڳاپن جي سلسلي ۾ اڳوڻي سامراجي حڪومت جي ڪن خاصيتن جي ياد تازي ڪندي رهندي آهي. "اسان اندازو نہ ٿا ڪري سگهون ته هي ماڻهو نيٺ ڇا ڪندا؟" اڪثر اهو نعرو هنيو ويندو آهي — ۽ نئون حڪمران طبقو، هن ڳالهه تي زور ڏيڻ کان به نہ هٽندو آهي ته جيڪڏهن ملڪ کي "قرون وسطيٰ" واري زماني مان اڳتي ڪڍڻو آهي ته انهن ماڻهن کي ڏنڊي جي زور سان ڪاهڻو پوندو." ليڪن جيئن اسان ڏسي آيا آهيون ته سامراجي دور ۾ قومي جماعتون ٻهراڙيءَ جي عوام سان تمام غلط نموني هليون آهن، ۽ هاڻي هيءَ ڳالهه قومي اتحاد کي رڳو خراب ئي ڪري سگهي ٿي. جڏهن ته هن ٻالڪ اوستا واري قوم کي هڪ نئي شروعات جي ضرورت آهي.

گهڻو ڪري سامراجيت، قوميت جي وڌندڙ لاڙي کي ڪٽڻ يا ان جي رخ بدلائڻ جي ڪوشش ڪندي آهي. شيخن ۽ سردارن کي شهري انقلابين جي خلاف منظم ڪرڻ جي بجاءِ مقامي ڪاميڻين، قبيلن ۽ برادرين کي جماعتن جي صورت ۾ منظم ڪندي آهي. شهري جماعت جي مقابلي ۾ جيڪا "قومي مقصدن کي پنهنجو ڪرڻ" ۽ سامراجي اقتدار جي لاءِ هڪ خطرو بنجي ويندي آهي، هاڻي ڏڦيڙ وجهندڙ ٽولا پيدا ٿي پوندا آهن — ۽

اهڙا لاڙا ۽ جماعتون ايرڻ لڳنديون آهن، جن جا بنياد، نسلي ۽ علاقائي اختلافن تي هوندا آهن. پوري جو پورو قبيلو، سامراجين جي اشاري تي پنهنجو پاڻ کي هڪ جماعت جي صورت ڏيڻ شروع ڪندو آهي. هاڻي ڪانفرنس جي ميز رکڻ جو وقت ايندو آهي. اها جماعت، جيڪا اتحاد جي حمايت ڪندي هئي، ان کي هاڻي ڏڦيڙ پيدا ڪندڙ ٿولن جي گڙڙ پنهنجي انتشار ۾ ٻوڙي ڇڏيندي آهي، جڏهن ته قبائلي جماعتون مرڪزيت ۽ اتحاد جي مخالفت ڪنديون آهن ۽ اتحاد پسند جماعت کي آسريت پسنديءَ جو مهڻو ڏيڻي نندڻ شروع ڪنديون آهن. ان کان پوءِ قومي جماعت جي مخالف جماعت به اهي اڏڪلون استعمال ڪندي آهي. قابض طاقت انهن ٻن يا ڇڻ جماعتن مان، جيڪي قومي جدوجهد جي حمايت ۽ رهنمائي ڪنديون آهن، هڪ کي پسند ڪري وٺندي آهي. انهيءَ پسند جا طريقا ڄاڻل سڃاڻل آهن. جيڪڏهن ڪا جماعت پوريءَ قوم جو اتحاد حاصل ڪري وٺندي آهي، ۽ قوم جي واحد نمائنده جماعت جي حيثيت ۾ قابض قوت تي پنهنجو اثر وجهڻ شروع ڪندي آهي، ته سامراجي طاقت ڏاڍيون منجهائيندڙ چالون هلڻ شروع ڪندي آهي، ۽ ڳالهه ٻولهه ۾ وس پڄندي دير ڪندي آهي. اها دير ان جماعتن جي مطالبن گهٽائڻ يا ان جي اڳواڻن کي مجبور ڪرڻ لاءِ هوندي آهي ته اهي اڳواڻ ڪن انتها پسندن کي ٻوڏتي ڏکي ڇڏين. ٻئي پاسي جيڪڏهن ڪابه جماعت قابض قوت کي متاثر ڪرڻ ۾ ڪاميابه نه ٿيندي آهي ته پوءِ قابض قوت ڪنهن اهڙيءَ جماعت کي رعايتون ڏيڻ شروع ڪندي آهي، جنهن کي هوءَ سڀ کان وڌيڪ "معقوليت پسند" سمجهندي آهي. اهي قومي جماعتون جيڪي انهيءَ ڳالهه ٻولهه ۾ حصو وٺنديون آهن، سي ان سمجهوتي کي نندڻ شروع ڪنديون آهن، جنهن تي انهيءَ معقوليت پسند جماعت ۽ قابض قوت جو اتفاق ٿيندو آهي. اها

جماعت جيڪا سامراجين کان اقتدار حاصل ڪندي آهي، سا انهيءَ خطري کان واقف ٿي، جنهن کي مخالف جماعتن جو سخت جذباتي ۽ پريشان ڪندڙ رويو پيدا ڪندو آهي، پنهنجي مخالف جماعت کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪندي آهي، ۽ ان کي غيرقانوني قرار ڏيئي ڇڏيندي آهي. ڏسو هيٺ آيل جماعت لاءِ هن کان سواءِ ٻيو ڪوبہ حيلو نہ رهندو آهي تہ شهر جي ٻاهرين آبادين يا ٻهراڙيءَ جي ڳوٺن ۾ پنهنجي لاءِ ٺڪاڻو ڳولي. ان کان پوءِ اها جماعت ٻهراڙيءَ جي عوام کي ”بندرگاهہ جي غدار ۽ گاديءَ واري هنڌ جي بي ايمان سماسٽدانن“ جي خلاف ڀڙڪائيندي آهي. انهيءَ ڪم لاءِ هر جواز صحيح هوندو آهي. پوءِ اهي مذهبي احساسات هجن، يا نئين حڪومت جون نيون ايجادون، جيڪي پراڻين روايتن جي خلاف هونديون آهن. ساڳيءَ طرح ٻيون ڳالهيون ٻهراڙيءَ جي عوام جي جهالت مان پورو پورو فائدو ورتو ويندو آهي. نام‌نهاد انقلابي منشور جو بنياد حقيقت ۾ ٻهراڙيءَ جي علائقن جي غريبيءَ جذباتيت ۽ پاڻ هرتائيءَ واري فطرت تي هوندو آهي. هر جڳهہ تي سس پس ڪئي ويندي آهي تہ جاهلو علائقا هلچل ۾ اچي رهيا آهن ۽ ٻهراڙيون بي چين آهن ـــ افواهہ اڏندا آهن تہ فلاڻي جڳهہ تي پوليس ڳوٺاڻن تي گوليون هلايون آهن، ۽ پوليس جي ٻي ڪُڪ وڃي رهي آهي، ۽ هاڻي حڪومت ختم ٿيڻ واري آهي. جيئن تہ مخالف جماعتن جو ڪوبہ ڇٽو پروگرام نہ هوندو آهي، ان ڪري حڪمران جماعت جي جاءِ وٺڻ کان سواءِ هنن جي ڪابہ نظرياتي منزل نہ هوندي آهي. بس رڳو هيءَ مقصد سامهون رکي اهي جماعتون پنهنجي تقدير بي‌سمجهہ، ۽ جذباتي هارين جي هٿن ۾ ڏيئي ڇڏيندیون آهن. اُنهيءَ جي ابتڙ ڪڏهن ائين بہ ٿيندو آهي تہ مخالف جماعتون ٻهراڙيءَ جي عوام جي مدد تي پاڙڻ بدران نئين آزاد ٿيل قوم جي مزورن ۾ پيدا ٿيل ترقي پسند جزن تي ڀروسو ڪنديون آهن. اهڙين حالتن

۾ حڪومت ڳوٺاڻن کي مزورن جي مطالبن جي مخالفت ڪرڻ تي اڀارينڊي آهي، جن کي هو روايت دشمن ۽ مٿي ڦريل ماڻهن جي چالاڪ ٽولي فرار ڏيئي نڪڻيندي رهندي آهي. سياسي جماعتن جي باري ۾ اسان جيڪي حقيقتون پيش ڪيون آهن، اهي ڪن معمولي اختلافن سان مزدور تنظيم ۾ به نظر اينديون آهن. شروع شروع ۾ بيٺڪي علائقن ۾ مزدور تنظيمون، قابض ملڪن جي مزدور تنظيمن جون باقاعدي مقامي شاخون هونديون آهن، ۽ انهن جا احڪام قابض ملڪ ۾ ملندڙ حڪمن جا پڙاڏا هوندا آهن.

جڏهن آزاديءَ جي جدوجهد ڪنهن فيصلي ڪُن مرحلي ۾ داخل ٿيندي آهي ته ڪن مقامي مزدور تنظيمن کي قومي پيماني تي متحده (گڏيل) مزدور تنظيم ٺاهڻ جو احساس ٿيندو آهي. جڏهن مقامي مزدور ڪارڪن، مزدور تنظيم کي چڏڻ لڳندا آهن، تڏهن اهو پراڻو ڍانچو جيڪو قابض ملڪ مان ڏيهل ڏکيل درآمد ڪيل هوندو آهي، سو ٽٽڻ لڳندو آهي.

نين اتحادي تنظيمن جو وجود شهري آباديءَ جي هٿ ۾ سامراجين تي دباءُ وجهڻ جو مؤثر ذريعو هوندو آهي. اسان ڏسي چڪا آهيون ته بيٺڪن ۾ مزدور طبقو اڃا ابتدائي درجي ۾ هوندو آهي ۽ اهو عوام جي ان حصي جي نمائندگي ڪندو آهي، جنهن کي سڀ کان وڌيڪ رعايتون ملڻيل هونديون آهن- مزدور تنظيم شهرن ۾ آزاديءَ جي جدوجهد مان جنم وٺندي آهي، ۽ آن جو پروگرام وڌ کان وڌ سياسي يا قومي پروگرام هوندو آهي. اهڙي قومي ٻڌيءَ جي تنظيم، جيڪا قومي آزاديءَ جي جنگ جي فيصلي ڪن مرحلي ۾ اڀرندي آهي، سا حقيقت ۾ باشعور ۽ ۽ هلچل پيدا ڪندڙ قومي حصن جي قانوني فهرست هوندي آهي.

ٻهراڙيءَ جو عوام، جنهن کي سياسي جماعتون نفرت سان ڏسنديون آهن، تنهن کي پري رکيو وينڊو آهي. ظاهر ڳالهه آهي ته هارين جي ٻڌيءَ جي هڪ انجمن جنم وٺندي، ليڪن ان جو

وجود "سامراجيت خلاف هڪ گڏيل محاذ" پيش ڪرڻ جي قطعي ضرورت جو جواب هوندو، اهي مزدور اتحادي عهديدار، جيڪي قابض ملڪ ۾ مزدور تنظيم جي سلسلي ۾ بهترين ڪارناما ڪري چڪا هوندا آهن، تن کي اها خبر نه هوندي آهي ته پهراڙيءَ جي عوام جي انبوهه جي ڪيئن تنظيم ڪئي وڃي. انهن جو آبادگارن سان ڪوبه لاڳاپو نه هوندو آهي. انهن جو ڪم رڳو هيءَ هوندو آهي ته اهي بندرگاهن جي مزدورن، ڪاٺيون ڪوٽيندڙن، سرڪاري گيس ۽ بجليءَ جي ڪارڪنن ڪي پنهنجين تنظيمن ۾ شامل ڪن.

سامراجي دور ۾ قومي مزدور پڌريءَ وارين تنظيمون، سامراج کي اثرائتا ڏک هڻڻ واري قوت ثابت ٿي سگهن ٿيون. شهر ۾ مزدور پڌري، سامراجي معيشت جي مشين کي روڪي سگهي ٿي يا گهٽ ۾ گهٽ ڪنهن خاص گهڙيءَ ۾ ان جي رفتار سست ڪري سگهي ٿي. جيئن ته يورپي آبادي گهٽو ڪري شهرن ۾ ئي هوندي آهي، ان ڪري انهيءَ شهري آباديءَ تي، مزدورن جي انهيءَ مظاهري جو نفسياتي اثر پوندو آهي. نه بجلي هوندي آهي، نه گيس، گهٽين ۾ گندگي ۽ ڪچري جا ڍير پيا هوندا آهن ۽ سامان گودامن ۾ سڙندو رهندو آهي!

قابض ملڪ جا هي ننڍا ننڍا ٻيٽ، يعني شهر (جو ته سامراجي نظام ۾ انهن شهرن کي ٻيٽن واري حيثيت هوندي آهي) مزدورن جي ڪاروائن جي باري ۾ ڏاڍا حساس هوندا آهن. گاديءَ وارو شهر (جيڪو سامراجيت جو قلعو هوندو آهي) مزدور ڪاروائن جي ضربن کان ڏڪندو رهندو آهي. ليڪن ملڪ جي اندرين حصن جو عوام، انهيءَ مقابلي جي باري ۾ ڪابه چاڻ نه رکندو آهي. اهڙيءَ طرح اسان ڏسندا آهيون ته قومي نقطي نظر سان مزدور اتحاد جي اهميت جي باوجود، رهيل قوم ۾ هم آهنگي پيدا نه ٿيندي آهي. آزاديءَ کان پوءِ اهي مزدور، جيڪي مزدور

تنظيمن ۾ شامل هوندا آهن، سي پاڻ کي خالي ميدان ۾ محسوس ڪندا آهن. هنن جو محدود مقصد آزاديءَ کان پوءِ قوم جي نئين سر تعمير جي مقابلي ۾ بيحد ننڍو نظر اينڊو آهي. قوم جي وچولي طبقي مان (جنهن جا حڪومت سان ويجها لاڳاپا هوندا آهن) جڏهن مزدور اڳواڻن جو واسطو پوندو آهي، تڏهن ڪين معلوم ٿيندو آهي ته اهي پنهنجي پاڻ کي فقط مزدور طبقي جي احتجاجن جي حوالي ڪري نه ٿا سگهن. مزدور تنظيمون، پنهنجيءَ جوڙجڪ ۾ پهراڙين کان الڳ ٿلڳ هونديون آهن، ۽ شهري پسگردائيءَ کان ٻاهر هدايتن ڏيڻ جي لائق نه هونديون آهن، ان ڪري آهي ڏينهون ڏينهن سياسي ميدان ڏانهن وڌنديون آهن. حقيقت ۾ هاڻي اهي حڪومت جي طاقت هٿ ڪرڻ جون اميدوار بنجي وينديون آهن، ۽ وچولي طبقي کي گهيري ۾ وٺڻ جي ڪوشش ڪنديون آهن. اهي ملڪي حدن ۾ غير ملڪي اڏن جي خلاف احتجاج ڪنديون آهن، واپاري عهدنامن کي نندينديون آهن. آزادي ملڻ کان پوءِ مزدورن جي سمجهه ۾ نه اينڊو آهي اهي هاڻي ڇا ڪن. آزاديءَ جي اعلان کان هڪ ڏينهن پوءِ، مزدور محاذ کي اهو احساس ٿيندو آهي ته اهو جيڪڏهن پنهنجي سماجي مطالبن کي وڌيڪ چٽو ڪري نه هوند پوري قوم حيران ٿي وڃي. اهو ان ڪري جو حقيقت ۾ مزدور طبقو آباديءَ جو اهو حصو آهي، جنهن کي گهڻي کان گهڻيون رعايتون حاصل هونديون آهن، ۽ جيڪو عوام ۾ سڀ کان وڌيڪ خوشحال حصي جي حيثيت رکندو آهي. هر آها تحريڪ، جيڪا ساحلي مزدورن ۽ ڪاريگرن جي حالت سڌارڻ لاءِ جدوجهد ڪندي، سا نه رڳو غير مقبول رهندي، پر رعايتن کان وانجهيل پهراڙيءَ جي عوام ۾ پنهنجي لاءِ نفرت پيدا ڪرڻ جو ڪارڻ بڻجي. مزدور محاذ، جنهن لاءِ مزدور پڌيءَ جو سمورو ڪم رُڪجي وينڊو آهي، سو هاڻي رڳو ويلا ٽاريندو رهندو آهي. اها بيمار صورتحال هاڻي هڪ

اهڙي سماجي پروگرام جي لازمي ضرورت جو اظهار ڪندي آهي، جيڪا پوري قوم کي اجتماعي حيثيت سان متاثر ڪري سگهي. اوچتو مزدور محاذ کي احساس ٿيندو آهي ته ملڪ جي اندرين حصن کي بہ منظم ۽ باشعور ڪرڻ گهرجي. پر جيئن ته انهن ڪڏهن بہ هارين سان عملي ڳانڍاپي جي ڪوشش نہ ڪئي هوندي آهي، ۽ جيئن ته رڳو اهو هاري طبقو ئي ملڪ جي اڪملي پاڻ هرتو انقلابي قوت هوندو آهي؛ ان ڪري مزدور اتحاد فقط پنهنجي ڏڏپڻي جو ثبوت ڏيندو آهي ۽ ان کي پاڻهي پنهنجي پروگرام جي تاريخي غلطيءَ جو احساس ٿيندو آهي مزدور اتحاد جا اڳواڻ جيڪي رڳو مزدور طبقي جي سياسي ڪارروائين ۾ رڌل هوندا آهن، سي هاڻي ازخود حڪومت جي تختي اونڌي ڪرڻ جي تيارين ۾ لڳي ويندا آهن. پر اتي وري ملڪ جي اندرين حصن کي نظرانداز ڪيو ويندو آهي. مزدورن جي اها ڪوشش فقط مزدور ڪارڪنن ۽ وچولي طبقي جي وچ ۾ هڪ خاص حد تائين حساب ڪتاب صاف ڪرڻ جي ڳالهہ هوندي آهي. قومي وچولو طبقو، سامراجيت جي روايت تي هلندي، فوج ۽ پوليس جي طاقت جو مظاهرو ڪندو آهي. هوڏانهن مزدور گڏيل محاذ جون تنظيمون وڏا وڏا جلسا ڪنديون آهن، ۽ هزارن لکن ماڻهن کي هلچل ۾ آڻينديون آهن. هاري جماعتون، جڏهن قومي وچولي طبقي ۽ رعايتن حاصل ڪندڙ مزدورن کي پاڻ ۾ ڇڏيندا پڇيندي ڏسنديون آهن، ته بي نيازيءَ جو اظهار ڪنديون آهن. اهي هاري بي نيازي ان ڪري ڏيکارينديا آهن، جو ڪين خبر هوندي آهي ته ٻئي ڏرين پنهنجي پنهنجي سرسي ڏيکارڻ لاءِ هنن ڏانهن متوجه ٿيون آهن. مزدور محاذ، سياسي جماعتون ۽ حڪومت، سڀئي هارين جي انبوهہ کي هڪ انڌي، بيڻل ۽ وحشي قوت وانگر پنهنجي غير اخلاقي خودغرضين لاءِ استعمال ڪرڻ جي ڪوشش ڪنديون آهن.

ٻئي طرف ڪن حالتن ۾ ٻهراڙيءَ جا ماڻهو ڏاڍي فيصلي ڪُن انداز ۾ قومي آزاديءَ جي جدوجهد ۾ ۽ انهن راهن جي مقرريءَ ۾ ٻڌ، (جيڪي مستقبل جي قوم پنهنجي لاءِ چونڊيندي آهي،) حصو وٺندا آهن. پٽتي پيل ملڪن ۾ اهو نقشو بنيادي نوعيت جو آهي، ان ڪري اسان جو ارادو آهي ته ڪجهه تفصيل سان ان جي چنڊچاڻ ڪريون.

اسان ڏسي چڪا آهيون ته سياسي جماعتن ۾ سامراجيت کي ختم ڪرڻ سان گڏ ان جي بنهه ابتڙ هڪ خواهش، سامراجيت سان دوستيءَ ڪنڊيءَ جي به موجود هوندي آهي. انهن جماعتن ۾ ڪڏهن ڪڏهن اهي ٻئي سلسلا گڏوگڏ هلندا رهندا آهن. سڀ کان پهرين جڏهن دانشور، سامراجيت جي اصلي حقيقت ۽ عالمي صورتحال جي تفصيلي چنڊچاڻ ڪندا آهن ته آهي پنهنجي جماعت جي نصب العين جي اڻ هوند ۽ اُن جي اڏڪلن ۽ ڪم جي طريقي بابت نا اهليءَ تي نڪته چيني شروع ڪندا آهن. اهي پنهنجي رهنمائن کان اهم نڪتن جي باري ۾ لڳاتار سوال پڇندا رهندا آهن. "قوم پرستي ڇا آهي؟"؛ "آنهيءَ لفظ مان توهان جي مراد ڇا آهي؟"؛ "انهيءَ جو مطلب ڇا آهي؟"؛ "آزادي! پلا ڪنهن جي لاءِ؟" "سڀ کان اهم ڳالهه اها ته اها توهان ڪيئن حاصل ڪندؤ؟" دانشور اهڙا سوال پڇندا آهن، ۽ ان سان گڏوگڏ اهو به چاهيندا آهن ته آزاديءَ جي حاصل ڪرڻ جي طريقي جو مسئلو سڀ کان پهرين حل ڪيو وڃي. اهي هيءَ راهه به ڏيندا آهن ته اڪثريتي ذريعن سان گڏ "باقي سڀ طريقا" به شامل هئن گهرجن. ابتدائي چيڙچاڙ کان پوءِ جماعت جا مجيل رهنما انهي "آيام" کي ٻاراڻين حرڪتن جو نالو ڏيئي، نظرانداز ڪري ڇڏيندا آهن. پر جيئن ته اهي سوال ۽ مطالبا رڳو "آيام" نه هوندا آهن، ۽ نه وري ٻاراڻي ذهنيت جي نشاني؛ اُن ڪري انهن سوالن ۽ مطالبن سان لاڳاپيل انقلابي ساڻهو تمام جلدي

اڪيلا رهجي ويندا آهن. پوڙها تجربيڪار اڳواڻ وڏيءَ ڪٺورتا سان انهن ”مهم پرستن ۽ انتشار پسندن“ سان لاڳاپا ٽوڙي ڇڏيندا آهن. جماعتي نظام، هر نئين ايجاد جي مخالفت ڪندو آهي. انقلابي اقليت، پنهنجو پاڻ کي اڪيلو ڏسندي آهي، ۽ سندس سامهون اهي اڳواڻ هوندا آهن، جيڪي انهيءَ خيال کان فڪرمند ۽ ڊنل نظر ايندا آهن ته هي ڪٺن، جنهن جي حالت، سختيءَ ۽ رُخ جي باري ۾ هُو سوچي به نه ٿا سگهن، سو ڪٿي ڪين پوڙي نه ڇڏي. ٻئي سلسلي جو واسطو، انهن رهنمائن ۽ سندن ويجهن سائين سان هوندو آهي، جيڪي سامراجيت جي دور ۾ سامراجي پوليس جي تشدد جو شڪار رهيا هئا. هتي انهيءَ ڳالهه، تي زور ڏيڻ ضروري آهي ته آهي ماڻهو پنهنجي اٿڪ ڪم، پنهنجي قرباني وارين جذبي ۽ بيحد اڻ مٽي ڏيهه جي اڪير ڪري جماعت جي اڳواڻيءَ تائين پهتا آهن. اهي ماڻهو جيڪي ٻنهه هيٺين درجن کان متاهين منزلن تائين پهچندا آهن، سي محنت مزوري ڪندڙ ۽ ڪڏهن ته ٻنهه پراڻا بيروزگار هوندا آهن. سياسي جماعتن ۾ سندن زورشور رکو سياست ۾ حصي وٺڻ ڪري نه هوندو آهي، پر آهن ان واحد طريقي جي چونڊ هوندي آهي، جنهن جي ذريعي هو ٻنهه حيوانيءَ سٿهه، کان انساني سٿهه، تي پهچڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. هيءَ ماڻهو، جن جي راهه ۾ جماعت جي قانوندانن رڪاوٽ بڻجي رهندي آهي، پنهنجي ان عمل جي حدن ۾ رهندي (جنهن جا هو ذميوار آهن)، هلچل ۽ عمل، جرئت ۽ ان جدوجهد جي اهميت جو مظاهرو ڪندا آهن، جنهن جي ڪري ڪين سامراجي تشدد جو شڪار ٿيڻو پوندو آهي. انهن کي گرفتار ڪيو ويندو آهي، سزا ڏني ويندي آهي، ايذاءَ ڏنا ويندا آهن، ۽ نيٺ معاف ڪيو ويندو آهي. اهڙيءَ طرح اهي جيل خانن ۾ سڑندي سڑندي، پنهنجي خيالن کي سڌارڻ ۽ ارادن کي مضبوط ڪرڻ ۾ پنهنجو وقت خرچ ڪندا آهن. بک هڙتالن

۽ قيد خاني جي برادريءَ جي ڏيءَ تي هو جيئندا رهندا آهن، ۽ پنهنجي آزاديءَ جي آس رکيو وينا هوندا آهن. جيل مان انهيءَ آزاديءَ کي هو هٿياربند جنگ جي شروعات لاءِ هڪ موقعو سمجهندا آهن. ليڪن انهن ڏي گهڙين ۾ سامراجيت، جنهن تي چوطرف کان حملو ٿي ويندو آهي، سا قوم جي "نرم ڌر" وارن ڏانهن ٿاهه لاءِ هٿ وڌائيندي آهي.

هاڻي اسان ڏسي سگهون ٿا ته ڪهڙيءَ طرح جماعت جي قانوني ۽ غير قانوني لاڙن ۾ لاڳاپو بلڪل ٽٽي ويندو آهي. غير قانوني اقليت کي اهو احساس ڏياريو ويندو آهي ته اهي بچڙا آهن، ۽ اسان انهن کان بلڪل پري رهڻ ٿا چاهيون. جماعت جا قانون پسند ميمبر انهن جي مدد ڪرڻ ۾ هچڪندا آهن. پر سچي! انهن ٻنهيءَ لاڙن جي وچ ۾ ته اڳيئي قوت پئجي چڪي هوندي آهي، ان ڪري غير قانوني عنصر انهن دانشورن سان ڳانڍاپو پيدا ڪندا آهن، جن جي خيالن کان ڪجهه سال اڳ اهي متاثر ٿيا هئا. هاڻي انهن ٻنهيءَ ڌرين جي ميلاپ جو نتيجو، هڪ زبردست تحريڪ هوندي آهي، جيڪا قانون پسند جماعت جي ئي هڪ شاخ هوندي آهي. پر جيئن جيئن قانون پسند جماعت سامراجيت جي ويجهو ٿيندي ويندي ۽ ان جي "اندر" ۾ تبديليون آڻڻ جي ڪوشش ڪندي، تيئن تيئن غير قانوني عنصرن تي تشدد تيز ٿيندو ويندو. اهڙيءَ ريت غير قانوني اقليت پاڻ کي تاريخ جي اونداهيءَ گهٽيءَ ۾ پٽڪندي ڏسندي آهي. جڏهن شهر انهن سان لاڳاپا توڙي ڇڏيندو آهي ته اهي ماڻهو شهر جي پسگردائيءَ واريون ڪالونين ۾ وڃي رهندا آهن. پر پوليس جلد ئي سندن چوڌاري جار وڇائي، کين مجبور ڪندي آهي ته اهي شهر ڇڏي وڃن، ۽ سياسي ميدان مان هٽي وڃن. اهي سڀ. ٻهراڙيءَ جي ڳوٺن ۽ جبلن (جيڪڏهن انهن جو وجود هوندو آهي) ڏانهن هليا ويندا آهن، ۽ هارين تي پروسو ڪندا آهن. پهرين ڏينهن کان ئي

هاري انهن جي چوڌاري گڏ ٿي ويندا آهن ۽ ڪين پوليس جي گرفتاريءَ کان بچائيندا آهن. انهن "پرجوش قوم پرستن" جو، جيڪي شهرن ۾ پوليس سان لڪ لڪوٽي راند کيڏڻ بجاءِ هارين تي ڀروسو ڪندا آهن، ڪوبہ نقصان نہ ٿيندو آهي. هاري اهڙي نرميءَ ۽ مضبوطيءَ سان انهن کي پاڻ سان گڏي ڇڏيندا آهن، جنهن جي ڪين ڪابہ اميد ڪانہ هئي. اهي ماڻهو جن کي ويرانن ۾ ڏکيو وهو آهي، ۽ جيڪي انهيءَ شهري پس منظر کان جدا ٿي ويا آهن، جنهن ۾ هنن سياسي جنگ ۽ قوميت جي باري ۾ پنهنجا نظريا قائم ڪيا هئا، سي هاڻي حقيقت ۾ "ماڪوئسرو" بنجي ويندا آهن. جيئن تہ اهي پوليس کان بچڻ لاءِ هر وقت هيڏانهن هوڏانهن ڀڄندا رهندا آهن، ۽ عام طرح رات جو نڪرندا آهن تہ جيئن ماڻهن جي نظرن ۾ نہ اچن، اُنهيءَ ڪري ڪين سٺو موقعو ملي ويندو آهي تہ پنهنجي ملڪ ۾ گهمي ڦري، ان کي چڱيءَ طرح سمجهي وٺن. ڪافي هاڻوس، ايندڙ چونڊون يا ڪنهن پوليس واري جو بغض ۽ ڪينو، اهو سڀڪجهہ وساريو ويندو آهي. انهن جا ڪٽن ملڪ جو حقيقي آواز ٻڌندا آهن ۽ انهن جي اکين ۾ پنهنجي عوام جي حد کان وڌيڪ غربت جي تصوير چٽجي ويندي آهي. هاڻي ان قيمتي وقت جو احساس ٿيندو آهي، جيڪو سامراجي حڪومت جي باري ۾ بنا فائدي تبصرن ۾ وڃائو ويو هو. نيٺ اهي هن نتيجي تي پهچندا آهن تہ تبديليءَ سان نہ سڌارا ٿيندا ۽ نہ وري حالتون ٺيڪ ٿينديون. هاڻي اهي ان حيرت سان، جيڪا انهن کان ڪڏهن بہ ڌار نہ ٿيندي آهي، اهو سمجهي وٺندا آهن تہ سامراجي حڪومت ختم ڪرڻ يا ان ۾ تبديلي پيدا ڪرڻ لاءِ شهرن جي اندر ڪنهن بہ قسم جو سياسي قدم هميشہ بيڪار هوندو آهي.

اهي ماڻهو هارين سان ڳالهہ ٻولهہ ڪندا رهندا آهن. هاڻي ڪين چاڻ ٿيندي آهي تہ ٻهراڙيءَ جي عوام جي انبوهہ، پنهنجي

آزاديءَ جي مسئلي تي تشدد جي استعمال، غير ملڪين ڪان پنهنجين زمينن ڦرڻ، قومي سطح تي جدوجهد ۽ هٿياربند جدوجهد ڪان سواءِ ٻيو ڪجهه سوچيو ئي نه آهي. اها بلڪل آسان ڳالهه آهي. انهن ماڻهن کي هاڻي اهڙي عوام جي خبر پئجي ويندي آهي، جيڪو انگن اکرن ۾ جهڙو هو تهڙو ئي آهي؛ ليڪن پنهنجي اخلاقي گٽن ۾ وطن دوستيءَ کي قائم رکيو اچي. اهي اهڙو عوام ڳولي لهندا آهن، جيڪو سخي، هر وقت قرباني ڏيڻ لاءِ تيار، ٻي آرام ۽ هڪ حقيقي خودداري رکندڙ هوندو آهي. هيءَ ڳالهه هاڻي سمجهه ۾ اچي ٿي ته اهي تشدد پسند عناصر، جن جي پٺيان پوليس لڳل هوندي آهي، ۽ عوام جو اهو رڪ جنهن جي سٺيءَ ۾ ئي بغاوت لڪل هوندي آهي، سي جڏهن پاڻ ۾ ملندا آهن ته هڪ غير معمولي طاقت سان ڦاٽندڙ بم تيار ٿي ويندو آهي. شهرن مان آيل ماڻهو عوام جي جفاڪشيءَ واري مڪتب مان سبق سکندا آهن، ۽ انهيءَ سان گڏ اهي فوجي ۽ سياسي سکيا وٺندڙن لاءِ جماعتون ٺاهيندا آهن. عوام پنهنجا هٿيار تکا ڪرڻ لڳندو آهي. اهي سکيا ڏيندڙ جماعتون گهڻو وقت نه هلي سگهنديون آهن؛ ڇو ته هڪ ڀيرو وري ماڻهن کي پنهنجي ٻانهن جي ٻل جي خبر پئجي ويندي آهي ۽ اهي رهنمائن کي عمل شروع ڪرڻ لاءِ اڳتي ڌڪيندا آهن. اڄهو ائين هٿياربند لڙائي شروع ٿي ويندي آهي.

اها بغاوت سياسي جماعتن کي بدحواس ڪري ڇڏيندي آهي. حقيقت ۾ انهن جي منشور ۾ هميشه طاقت آزمائيءَ کي ئي فائدي وارو سڏيو ويو آهي. انهن جو وجود ئي هر قسم جي بغاوت کي نندڻ لاءِ آهي. ڳجهي نمونيءَ کي جماعتون ڌارئين قوروءَ جي خوشفهميءَ ۾ شامل ٿي ويندڙن آهن ۽ پنهنجو پاڻ کي مبارڪون ڏيندڙن آهن ته اهي انهيءَ چرپائپ (هٿياربند بغاوت) کان پري آهن، جنهن کي نيٺ قتل عام جي ذريعي دٻايو ويندو.

پر هڪ دفعو ٽيلي ٻري ته ڇيون جهنگل جي باهه وانگر ساري ملڪ ۾ پکڙجي ويندون. بڪتر بند گاڏين ۽ هوائي جهازن جي مڪمل فتح محال ٿي ويندي آهي. جڏهن هي مسئلو پوري ريت کلي سامهون اينڊو آهي، تڏهن سامراجيت سوچ ويچار شروع ڪندي آهي. خود ظالم قوم مان به اهڙا آواز ايرندا آهن ۽ ٻڌا ويندا آهن، جيڪي انهيءَ خطرناڪ صورتحال ڏانهن ڌيان ڇڪائيندا آهن.

جيسين تائين عوام جو واسطو آهي ته اهو پنهنجي جهوپڙين ۾ ۽ پنهنجي خوابن ۾ قوم جي نئين ساز سان شامل ٿي ويندو آهي. اهي پنهنجي دلين ۽ سامهن جي گهرابن ۾ اڏول جوڌن جي تعريف ۾ ڪڏهن نه ختم ٿيندڙ گيت جهونگارينڊو رهندو آهي. بغاوت جي لهر پوريءَ قوم کي وهائي ويندي آهي، ۽ هاڻي وقت اينڊو آهي جو جماعتون پوئتي هٽايون ويندون آهن.

تڏهن به انقلاب جي اڳواڻن کي احساس ٿيندو آهي ته ڪنهن ڏينهن شهر به بغاوت ۾ شامل ٿي ويندا. اها پروڙ رڳو اتفاقي نه هوندي آهي. اهو انهيءَ جدليت جو آخري نڪتو هوندو آهي، جنهن کي قومي آزاديءَ جي هٿيار بند جدوجهد جو روح روان سمجهڻ کپي. باوجود انهيءَ ڳالهه جي ته ٻهراڙيون عوامي طاقت جا خزانا هونديون، ۽ هٿيار بند ماڻهن جا ٽولا انهيءَ ڳالهه جي ضمانت ڏيندا آهن ته اتي بدامني رهندي؛ سامراجيت پنهنجي نظام جي پائيداري جي باري ۾ منجهيل نه هوندي آهي ان کي ڪڏهن احساس به نه ٿيندو آهي ته سندس بنياد خطري ۾ آهي، انهيءَ ڪري باغي اڳواڻ جنگ کي دشمن جي ڪيمپ ۾ ڪڍي ايندا آهن. ٻين لفظن ۾ عظيم الشان شهر ۽ پرامن علائقا جنگ جا مرڪز ٿي ويندا آهن.

آباديءَ جي مرڪزن ۾ انقلابي تنظيم، اڳواڻن لاءِ ڪجهه ڏکيا مسئلا پيدا ڪندي آهي. اسان ڏسي آيا آهيون ته شهرن

جي پليل اڳواڻن جي اڪثريت شهرن مان ان ڪري پڇي ايندي آهي، جو اهي سامراجي پوليس کي گهربل هوندا آهن، ۽ سياسي جماعتن جي سمجهه، سوچ کان ڪم وٺندڙ قيادت به انهن کي عزت جي نظر سان نه ڏسندي آهي. انهن جي ڳوڻن ڏانهن موت، عذاب کان پاڻ به هوندي آهي ته پراڻي سياسي ڏانچي تي انهن جي بي اعتباريءَ جي نشاني پڻ. ظاهر آهي ته انهن اڳواڻن جي آدرياءَ لاءِ آهي مشهور قوم پرست عناصر هئڻ گهرجن، جيڪي سياسي جماعتن ۾ ڪافي اثر رسوخ رکندا هجن. ليڪن اسان اهو ڏسي چڪا آهيون ته انهن باغي رهنمائن جي هاڻوڪي تاريخ انهن مسڪين ۽ ساڙولن جماعتي ڪارڪنن جي وڏيل ڏکيائي هوندي آهي. جيڪي پنهنجو گهڻو وقت، سامراجيت جي ظالمانه ڪاروبار جي اجائي خوشامد ۾ خرچ ڪندا رهندا آهن. ان کان سواءِ پهرين ملاقات ۾ ئي جيڪا هي "ماڪوئيي" ماڻهو پنهنجي پراڻن دوستن سان شروع ڪندا آهي، خاص طرح انهن سان، جن کي هو ڪاپي ڏر ڏانهن لڙيل ڏسندا آهن، انهن خطرن جي تصديق ئي ويندي آهي ته هي پراڻا دوست پنهنجي وڇڙيل سائين سان ملڻ ئي پسند نه ٿا ڪن.

حقيقت ۾ اها بغاوت، جنهن جي شروعات پهراڙين ۾ ٿيندي آهي، سا هاري آباديءَ جي ان حصي جي ذريعي شهرن ۾ پهچندي آهي، جيڪو شهري مرڪزن جي ٻاهرين ڪنارن تي موجود هوندو آهي، ۽ جنهن کي سامراجي نظام مان ڪوبه فائدو نه پهچندو آهي. اهي ماڻهو، جن کي پهراڙين جي وڏندڙ بک ۽ سامراجي غاصبيت، پنهنجون ملڪيتون ڇڏڻ تي مجبور ڪندي آهي، سي شهرن جي چوڌاري انهيءَ تي گهيرو ڪندا آهن ته هڪ نه هڪ ڏينهن ڪين به شهرن ۾ داخل ٿيڻ جي اجازت ملندي. حقيقت ۾ آباديءَ جي انهيءَ انبوهه مان، جهوپڙين جي انهن رهواسين جي اندران، "گهوماڻو مزدور" جي پاڙن مان ئي بغاوت

جو شهري مُهاڙين دستو پيدا ٿيندو، ڇا ڪاڻ ته اها "گهوماڻومزدور" بڪين ماڻهن جو اهو هجوم هوندو آهي، جيڪو پنهنجي قبيلي ۽ پنهنجي برادريءَ کان وڇڙيل هوندو آهي؛ غلام ماڻهن جي سڀ کان وڏيڪ پاڻ هرتو ۽ سڀ کان وڏي انقلابي قوت هوندو آهي. ڪينيا ۾ "ماؤ ماؤ" بغاوت کان ڪجهه سال اڳ هيءَ ڳالهه سوچڻ جهڙي هئي ته ڪهڙيءَ طرح برطانوي سامراجي حڪومت "گهوماڻومزدور" تي ڏڏي ڏاڪرجو وسڪارو لائي ڏنو هو. ١٩٥١-٥٢ع ۾ پوليس ۽ مشنرين، ڪينيا جي انهن نوجوانن جي مقابلي لاءِ گڏ ڪيل ڪوششون تيز ڪري ڇڏيون، جيڪي پهاڙين ۽ جهنگلن مان شهرن ڏانهن اٿليا هئا، ۽ مزدوري نه ملڻ ڪري چوري، بدمعاشي ۽ شراب خوريءَ تي لهي آيا هئا. غلام ملڪن ۾ نوجوانن جي گمراهي، گهوماڻومزدور جي وجود جو سنئون سڌو نتيجو هوندي آهي. اهڙي طرح ڪانگوءَ ۾ ١٩٥٧ع کان پوءِ انهن هنگامن ڪندڙ نوجوانن کي (جن شهري نظام الٽ پلٽ ڪري ڇڏيو هو) پهاڙين ۾ واپس موڪلڻ لاءِ ڏاڍا سخت قدم کنيا ويا هئا. نئين آبادڪاريءَ جا مرڪز ڪوليا ويا ۽ انهن نوجوانن کي پادرين جي حوالي ڪيو ويو، جن جي حفاظت بيلجئم جي فوج ڪندي هئي. گهوماڻومزدور جي جوڙجڪ هڪ اهڙو مظهر آهي، جيڪو خود پنهنجي منطق جو ڳيڙهو هوندو آهي. انهيءَ جي واڌ ويجهه کي نه پادرين جا واعظ ۽ نه وري مرڪزي سرڪار جا فرمان روڪي سگهن ٿا. اهي گهوماڻومزدور ڪوئن جي ولرن وانگر هوندا آهن. توهان انهن کي لتاڙيو، انهن کي پٽر هٿو، پر اهي توهان جي سموريءَ ڪوشش جي باوجود وڻ جي پاڙن کي ڪٽيندا ويندا آهن — جهوپڙين جون وستيون مقامي ماڻهن جي انهيءَ فيصلي جي منظوري ڏيندڙ آهن ته هر قيمت ۽ هر ممڪن طريقي سان دشمن جي قلعي تي حملو ڪيو وڃي. گهوماڻومزدور جيڪڏهن هڪ پيرو نهي وڃي ته پوءِ اها پنهنجي

سموري طاقت، شهر جي "سلامتيءَ" لاءِ خطرو بنجڻ ۾ لڳائيندي آهي، ۽ سامراجي حڪومت لاءِ اڻل تباهيءَ جو نشان ۽ ان جي دل ۾ هر وقت رهندڙ ناسور بنجي ويندي آهي. ان ڪري پاڙيتو غنڊا، بيروزگار ۽ ننڍا وڏا ڏوهي، جن کي پٺيان بچ ڪئي ويندي آهي، سي سڀ مضبوط روزگار وارن ماڻهن وانگر آزاديءَ جي جنگ ۾ شامل ٿي ويندا آهن. اهي غيرطبقاتي ۽ جوشيلا ماڻهو، پنهنجي فيصلي‌ڪن عمل جي ڪري اها راهه اختيار ڪندا آهن، جيڪا قوميت ڏانهن ويندي آهي. اهي سامراجي سماج جي خوشيءَ لاءِ پنهنجي ڪردار ۾ سڌارو نه آڻيندا آهن، جو پاڻ کي حاڪمن جي اخلاقي ڪٽن سان ٺهڪائي سگهن. ان جي ابتڙ ڪين يقين هوندو آهي ته بمن ۽ پستولن کان سواءِ هو شهرن ۾ داخل ٿي نه ٿا سگهن. اهڙيءَ ريت اهي ماڻهو جيڪي انساني سطح کان ڪريل ۽ بيڪار هوندا آهن، سي خود پنهنجي تاريخ جي نگاهن ۾ بحال ٿي ويندا آهن. ساڳيءَ طرح اهي ڇوڪريون، جيڪي مهيني ۾ ٻه پائونڊ ڪمائيندڙون آهن، رنڊيون، انسانيت جو گند، ۽ اهي سمورا ماڻهو، جيڪي خودڪشي ۽ چريائپ جي وچ واري دائري ۾ گهمندا رهندا آهن، سڀ پنهنجو وزن بحال ڪري وٺندا آهن، ۽ هڪ ڀيرو اڳتي وڌندا آهن، ۽ وڏي فخر سان جاڳيل قوم جي عظيم جلوس سان گڏ قدم ملائي هلندا آهن.

قومي جماعتون، انهيءَ نئين ڏيک کي، جيڪو انهن جي پنهنجي ڀيڻ ڀاهه جو ڀهريون مرحلو هوندو آهي، سمجهي نه سگهنديون آهن. شهرن ۾ بغاوت جو ڀهريون ڏيک جدوجهد جي نموني کي بدلائي ڇڏيندو آهي. سامراجي فوجون جيڪي اڳ ۾ رڳو ڀهراڙين ۾ رڌل هيون، هاڻي هڪدم شهرن ڏانهن پيچنديون نظر ايندڙون آهن ته جيئن شهري ماڻهن ۽ سندن ملڪيتن جي حفاظت ڪري سگهن. ظلم ۽ تشدد جون طاقتون هر طرف پکڙي ويندڙون آهن. ڪابه جڳه خطري کان خالي نه هوندي آهي. هاڻي قوم

جي سموري سرزمين، سموري ڪالوني (بيٺڪ)، پاڻ پٺي ڪيفيت ۾ پڌري ويندي آهي. هارين جي هٿياربند جٿن جي سامهون فولادي چنبي جي گرفت ڪمزور پئجي ويندي آهي. شهرن جي بغاوت، ڪمان مان نڪتل تير آهي، جيڪو ڪڏهن به واپس موٽي نه ايندو آهي. باغي اڳواڻ، سرگرم ۽ پرجوش عوام کي سامراجي نظام تي فيصلي‌ڪن ڏسندا آهن ته روايتي حڪمت عمليءَ تي سندن رهيل ڪهيل اعتبار به ختم ٿي ويندو آهي. پنهنجي هر ڪاميابيءَ تي، انهن سمورين ڳالهين جي باري ۾ انهن جي مخالفت تيز ٿي ويندي آهي، جن کي اڳتي هلي هُو اجائي، ٻٽاڪ بازي ۽ بيمقصد احتجاج جي نالي سان سڏيندا آهن. آهي باغي اڳواڻ، تقرير بازيءَ واري سياست جي باري ۾ قطعي نفرت محسوس ڪندا آهن، ۽ اهو ئي سبب آهي، جو شروع شروع ۾ اسان کي پاڻ هُرتي عمل واري عقيدي جي ڏني وائني سوپ ڏسڻ ۾ ايندي آهي.

هارين جون ڪجهه بغاوتون، جن جون پاڙون ٻهراڙيءَ جي علائقن ۾ ڪتل هونديون آهن، هر جڳه تي نئين قوم جي هر وقت موجودگيءَ جون شهادتون ڏينديون آهن. هر هٿياربند مقامي ماڻهو، انهيءَ قومي "ڪُل" جو هڪ جزو هوندو آهي، جنهن ۾ ترت زندگي ڊوڙڻ لڳندي آهي. هارين جون اهي بغاوتون، سامراجي حڪومت لاءِ خطرو بنجي ويندون آهن. اهي بغاوتون، سامراجي فوج کي حرڪت ۾ آڻي، انهن کي هر طرف پکڙڻ تي مجبور ڪنديون آهن؛ ۽ هر موڙ تي انهن کي ڪچلڻ لاءِ تيار هونديون آهن. انهن جو هڪ ئي اصول هوندو آهي ته اهڙو ڪم ڪريو، جنهن سان قوم زنده رهي. انهن وٽ نه ڪو عملي خاڪو هوندو آهي، نه تقريرون ۽ قراردادون ۽ نه ئي سياسي لاڙا. سندن ڏنو وائنو مَسئلو اهو هوندو آهي ته غيرملڪين کي ڏکي ٻاهر ڪڍيو وڃي. انهيءَ ڪري هُو چوندا آهن ته اچو ته اسان سڀ

گڏجي، ظالم حڪمرانن جي خلاف هڪ "گڏيل محاذ" ٺاهيون ۽ هٿياربند جدوجهد سان پنهنجا هٿ مضبوط ڪريون. جيسين تائين سامراجيت جي بي يقيني جاري رهندي آهي، قومي مقصد اڳتي وڌندا رهندا آهن، ۽ نيٺ هر ماڻهوءَ جا مقصد بنجي ويندا آهن. آزاديءَ لاءِ پوري ملڪ تي ٻڌل منصوبا تيار ڪيا ويندا آهن. انهيءَ دور ۾ پاڻ هرتائيءَ جي حڪمراني هوندي آهي ۽ هر نئين عمل جو آغاز مقامي طرح ٿيندو آهي. هر ٽڪريءَ تي هڪ نئين حڪومت قائم ٿي، طاقت پنهنجي هٿ ۾ وٺندي آهي. هر هنڌ، وادين ۽ پهاڙن ۾، جهنگلن ۽ ڳوٺن ۾ قومي حڪومت نظر ايندي آهي. هر عورت ۽ هر مرد پنهنجي عمل سان قوم کي نئين زندگي ڏيندو آهي، ۽ پنهنجي پنهنجي علائقي ۾ قوميت جي سوڀ جو ذميوار هوندو آهي. هتي اسان هڪ اهڙي ترت ضرورت واري حڪمت عمليءَ جي ڳالهه ڪري رهيا آهيون، جيڪا انقلابي به هوندي آهي ته آپيشاهيءَ واري پڻ. مقامي طرح ٺهيل هر ٽولي جو مقصد ۽ پروگرام مقامي آزادي هوندو آهي. جيڪڏهن قوم هرهنڌ تي آهي ته پوءِ اها هتي به آهي، ۽ ان کان هڪ قدم اڳتي هيءَ ڳالهه آهي ته قوم صرف هتي ئي آهي. مختلف چالن کي حڪمت عملي سمجهيو ويندو آهي ۽ سياست جو فن جنگ جي فن جو روپ اختيار ڪندو آهي، ۽ سياست جو تشدد پسند بنجي ويندو آهي. جنگ ڪرڻ ۽ سياست ۾ حصو وٺڻ، اهي ٻئي ڳالهيون هڪ ٿي ويندڙيون آهن.

عوام، جيڪو پنهنجا پيدائشي حق وڃائي ويٺو هوندو آهي، ۽ گهرو وڙهه ۽ دشمنين جي نئين نئين داؤن ۾ رهڻ جو عادي بنجي ويندو آهي، سو هاڻي مختلف علائقن ۾ قوم جي حقيقي چهري کي صاف ۽ اجرو ڪرڻ لاءِ گنجير فضا ۾ اڳتي وڌندو آهي. هڪ حقيقي گڏيل سرور ۾ اچي، اهي خاندان، جن جون پراڻيون دشمنيون هلنديون ٿي آيون، پراڻين دشمنين ختم

ڪرڻ ۽ هڪ ٻئي کي معاف ڪرڻ جو فيصلو ڪري وٺندا آهن. ڪيترن معاملن جون صفايون ۽ ميلاپ ٿيندا آهن. اهي نہ وسارڻ جهڙيون رنجشون، جيڪي گهڻي وقت کان دفن هيون، وري سامهيون آنديون ويندون آهن، تہ جيئن انهن کي پوريءَ طرح پاڙون پٽي اڇلايو وڃي. قوميت جي بناوٽ ۾ شعور جو واڌارو لڪل هوندو آهي. قومي اتحاد، سڀ کان پهرين گروهن جو اتحاد ۽ پراڻن جهگڙن ۽ خاموش رنجشن جو ڏيوالياڻو هوندو آهي. انهي سان گڏوگڏ صلح صفائيءَ ۾ اهي ماڻهو بہ شامل هوندا آهن، جيڪي پنهنجي حرڪتن ۽ سامراجي طاقت سان لاڳاپن سبب پنهنجي قوم لاءِ بدناميءَ جو ٺيڪو بنجي ويا هئا، ٻئي طرف غدارن ۽ دشمن وٽ وڪاڻلن جو اڳ پوءِ جاچيو ويندو آهي ۽ کين سزائون ڏنيون ويندون آهن. انهيءَ نموني اڳتي وڌندڙ عوامي قانون بہ ڏاهيندو آهي، ۽ اهڙيءَ ريت پاڻ کي اعليٰ اقتدار جو صاحب ۽ ان جي حاصل ڪرڻ لاءِ جاکوڙ ڪندڙ جي روپ ۾ ڏسندو آهي. ملڪ هر خصي ۾ (جيڪو هاڻي سامراجي ڏاڍ مان جاڳي اٿيو آهي) حياتي اڻ ٽيٽي حد تائين سخت گرمائش ۾ گذاري ويندي آهي. هر گهوٽ ۾ شاندار ڪلي دل بي پناهہ مروت ۽ مقصد لاءِ سر گهور ڪرڻ جو اهڙو جذبو پيدا ٿيندو آهي، جنهن تي ڪڏهن بہ ڪو شڪ ڪري نہ ٿو سگهجي. اهو سڀ ڪجهہ هڪ ئي وقت هڪ برادري، هڪ چرچ ۽ هڪ صوفياڻي عقيدن واري فرقي وانگر هوندو آهي. ڪوبہ مقامي ماڻهو انهيءَ ساز کان متاثر ٿيڻ کان سواءِ رهي نہ سگهندو آهي، جيڪو ساز قوم کي اڳتي وٺي ويندو آهي. پر پاسي وارن قبيلن ۾ ريبارا موڪليا ويندا آهن. اهي نياپا، بغاوت ۾ مواصلات جو پهريون نظام ثابت ٿيندا آهن؛ ۽ ان تحريڪ ۽ ساز کي انهن علائقن تائين پهچائيندا آهن، جيڪي اڃا تائين ماٺ هوندا آهن. اهي قبيلا، جن جون ضدي دشمنيون مشهور هيون، هاڻي خوشيءَ جي گوڙهن ۾ هٿيار اڇلائي، هڪ ٻئي لاءِ

پنهنجي مدد ۽ سهڪار پيش ڪندا آهن. اهي ماڻهو جيڪي ڪلهه تائين هڪ ٻئي جا دشمن هٿ ۾ هٿيار بند جدوجهد ۾ ڪلهو ڪلهي سان ملائي اڳتي وڌندا آهن. قوم جو دائرو ڪشادو ٿي ويندو آهي. دشمن کي گهيرڻ جون نيون اٽڪلون، عملي ميدان ۾ نون قبيلن جي داخل ٿيڻ جو آدر ڀاءُ ڪنديون آهن. هر ڪوئي محسوس ڪندو آهي ته اهو انقلاب جو هڪ ڀرپور ڪارڪن هجڻ کان سواءِ سموري عملي سلسلي جي هڪ ڪڙي به آهي. قبيلن ۽ ڪوٽن ۾ ٻڌيءَ جو، پوري قوم جي ٻڌيءَ جو سڀ کان ڀرپور مظاهرو دشمن کي لڳندڙ ڏکن جي واڌاري مان ٿيندو آهي. هر نئون ٽولو، جيڪو ٺهندو آهي، ۽ هر نئون شعلو، جيڪو ڀڙڪندو آهي، انهيءَ ڳالهه جي نشاني هوندو آهي ته هر ڪو دشمن جي پٺيان لڳو پيو آهي؛ ۽ هرڪو ان کي منهن ڏيڻ لاءِ تيار آهي. اهو اتحاد ان ٻئي دور ۾ اڃا به چڱو نظر ايندو آهي، جنهن جي خاصيت هيءَ آهي ته ان ۾ دشمن اڳتي وڌي حملا ڪندو آهي. هڪ ٻنيءَ ڀڙڪي اٿيو ته سامراجي فوجن جي نئين سر جوڙجڪ ڪئي ويندي آهي، ۽ جنگ جا اهڙا نمونا اختيار ڪيا ويندا آهن، جيڪي بغاوت جي حالتن مطابق هوندا آهن. اهي اڻ موٽ حملا، پهرئين دور جي مثالي ۽ خيالي فضا تي شڪ ظاهر ڪندا آهن. دشمن ڪن خاص جاين تي پنهنجون فوجون گڏ ڪندو آهي ۽ حملو شروع ڪري ڏيندو آهي. مقامي گروهه ڏاڍي ڦرتيءَ سان پڪڙجي ويندو آهي، جو ته اهو جنگ جي ڀرپورءَ قطار ۾ اچڻ جو خواهشمند هوندو آهي. اميد پرستي، جيڪا پهرين دور جي خاصيت هئي، سا مقامي گوريلن جي ٽولي کي بي ڊپو بلڪ اڻ موٽ بنائي ڇڏيندي آهي. سمجهيو اهو ويندو آهي ته سندس پهاڙيءَ جي چوٽي ئي پوري قوم آهي، ان ڪري اهو جٿو ان کي ڇڏڻ يا خود پٺتي هٽڻ کان انڪار ڪري ڇڏيندو آهي. پر نقصان تمام گهڻا ٿيندا آهن ۽ اهڙا شڪ

ايرندا آهن، جيڪي باغين تي خراب اثر وجهندا آهن. انهيءَ جڏي
ڪي هڪ مقامي حملي سان مقابلو ڪرڻو پوندو آهي. سندس خيال
۾ جڻ اها فيصلي ڪن آزمائش آهي، ۽ سندس سوچ مان ائين
سمجهبو آهي ته انهيءَ جاءِ تي انهيءَ گهڙيءَ ۾ پوريءَ قوم
جي تقدير جي بازي لڳل آهي. ليڪن اسان کي ياد رکڻ گهرجي
ته اها پاڻ هرتو تيزي، جيڪا جهٽ ۾ سامراجيت جي تقدير جو
فيصلو ڪرڻ چاهيندي آهي، سا نيٺ پاڻ کي رد ڪري ڇڏيندي
آهي. خاص ڪري تڪڙي عمل جي عقيدي جي حد تائين. اهو
هيئن ته روزمره جي عملي حقيقت پسندي، اڳئين جذباتيت جي
جاءِ ولاريندي آهي. حقيقت جا ڏکيا سبق ۽ بندوقن جي گولين
سان پرڻ ٿيل جسم، واقعن جي نئين سر اڏاوت جو مطالبو ڪندا
آهن. "باقي رهن" جي سادي سودي خواهش، گهٽ سخت ۽ تيز
چرپر وارا لاڙا پيدا ڪندي آهي. انگولا جي عوام جي آزادي
واري جنگي خاصيت، پهرين مهيني جنگي طريقن جي اهڙين تبديلين
سان پريل آهي. اسان کي ياد آهي ته پندرهين مارچ ١٩٦١ع
تي ٻن يا ٽن هزار انگولائي هارين پنهنجي پاڻ کي پورچگيزي
چوڪين جي سامهون اچلائي ڇڏيو هو. هتيار بند ۽ خالي هٿين
مرد، عورتون ۽ ٻارن جو وڏو انبوهه جرئت ۽ جذبي جي باهه
سان پرپور، انهن علائقن ۾، جتي ڏاڍون ڦورو رهندو هو، فوجون
جمع هيون، ۽ پرتگالي جهنڊو جهولي رهيو هو، درياه جي موجن
وانگر اٿلي پيا. گولن ۽ هوائي اڏن جي چوڻيءَ گهيرا ڪري
انهن تي حملا ڪيا ويا. پر ٿيو اهو جو هزارين انگولائي، سامراجي
-وير دو ڪاج بنجي ويا. انگولا جي بغاوت جي اڳواڻن کي انهيءَ
ڳالهه جو احساس ٿيندي دير ڪانه لڳي ته جيڪڏهن هو سچ پچ
پنهنجي ملڪ کي آزاد ڪرائڻ چاهين ٿا ته کين ڪو ٻيو رستو
ڳولڻ پوندو. ا = ري گذ ل ڪن مهينن ۾ انگولا جي تحريڪ

آزاديءَ جي رهنما هولڊن رابرٽو (١) انگولا جي قومي آزاديءَ جي فوج کي وري ڪٿي ڪيو آهي ۽ انهيءَ سلسلي ۾ آزاديءَ جي ڪيترين جنگين مان حاصل ٿيل تجربن ۽ گوريلا جنگ مان مناسب فائدو ورتو اٿس.

حقيقت هيءَ آهي ته گوريلا جنگ ۾ جدوجهد جو واسطو اُن هنڌ سان نه هوندو آهي، جتي توهان آهيو، پر اُن هنڌ سان هوندو آهي، جتي توهان وڃڻ چاهيو ٿا. هر مجاهد پنهنجي جنگجو سرزمين کي پنهنجي اگهاڙن پيرن هيٺان کڻي گهمندو آهي. آزاديءَ جي قومي فوج رڳو هڪ پيرو دشمن سان ٽڪر نه کائيندي آهي، پر هيءَ هڪ اهڙي فوج هوندي آهي، جيڪا ڳوٺ ڳوٺ ۾ گهمندي آهي؛ جهنگلن ۾ پناهه وٺندي آهي ۽ جڏهن ان کي هيٺ ماڙيءَ ۾ دشمن - دستن جي اڏاڻل ڏوڙ نظر ايندي آهي ته اُها خوشيءَ مان نچڻ لڳندي آهي. قبائلي به چرپر ۾ اچي ويندا آهن، ۽ ڌار ڌار ٽولا گهمي ڦري پنهنجا ٺڪاڻا تبديل ڪندا رهندا آهن. اتر جا ماڻهو اولهه ڏانهن نڪري ويندا آهن، ۽ ميدانن جا ماڻهو جبلن تي چڙهي ويندا آهن. اهڙي ڪابه جاءِ نه هوندي آهي، جيڪا فوجي لحاظ کان دشمن جي فائدي لاءِ سٺي حالت ۾ هجي. دشمن سوچيندو آهي ته هو اسان جي پٺيان لڳو پيو آهي، پر اسان هميشه سندس پٺ وارا دستا تباهه ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندا آهيون. هر پيري هو سوچيندو آهي ته هن اسان کي تباهه ڪري ڇڏيو آهي، ته اسان جلدي جوابي حملو ڪندا آهيون. هاڻي اسان سندس پيچو ڪندا آهيون. انهيءَ تمام فني متيرائيءَ ۽ توپخاني جي متيري قوت جي هوندي به، جيڪا ڪيس حاصل هوندي آهي، دشمن اهو تاثر ڏيندو آهي ته اهو ڦاسي چڪو آهي

---

(١) هيءُ ڪتاب ١٩٦١ع ۾ لکيو ويو هو، ان وقت هولڊن رابرٽوئي انگولا جو ليڊر هو، جيڪو پوءِ آمريڪا ڏانهن ويو.

۽ پريشان ٿي پيو آهي؛ ۽ جيسين تائين اسان جي ڳالهه آهي ته اسان ڳائيندا آهيون ۽ ڳائيندا ئي هليا ويندا آهيون.

تنهان پوءِ به انهيءَ وچ ۾ بغاوت جا اڳواڻ اهو محسوس ڪندا آهن ته الڳ الڳ ٽولن کي سمجهه سرت وارو بڻائڻ گهرجي، انهن کي تعليم ڏيڻ گهرجي ۽ عقيدن مان واقف ڪرائڻ گهرجي. اهڙيءَ ريت هڪ باقائدي فوج ۽ هڪ مرڪزي انتظام ٺهندي آهي. ان انتشار کي (جيڪو انهيءَ ڳالهه جي نشاني هوندو آهي ته هاڻي قوم هتياربند ٿي چڪي آهي) هاڻي تنظيم جي ڍانچي ۾ اچڻ گهرجي؛ ۽ انتشار کي ماضيءَ جي نشاني طور رهجي وڃڻ گهرجي. اهي اڳواڻ، جيڪي شهرن جي بي‌مقصد سياسي سرگرمين کي ڇڏي پڇي ويندا آهن، سي هاڻي سياست کي وري ڳولي لهندا آهن. مگر هاڻي اها سياست، ماڻهن کي لولي ڏيئي سمهارڻ واري سياست نه هوندي آهي، ۽ نه ئي عوام کي ڳجهارتن ۾ گرفتار ڪرڻ جو ڍونگ هوندو آهي؛ پر جدوجهد کي تيز ڪرڻ، ۽ ماڻهن کي پنهنجي ملڪ هلائڻ لاءِ تيار ڪرڻ جو چٽو، اڪيلو ۽ صاف طريقيڪار بنجي ويندي آهي. بغاوت جي اڳواڻن کي معلوم هوندو آهي ته هارين جي وڏي پيماني جي بغاوت کي تنظيم ۾ آڻڻ ۽ مختلف واڻن تي لڳائڻ جي ضرورت آهي. اهي اڳواڻ، انهيءَ تحريڪ کي رڳو "هارين جي بغاوت" جي نالي ڏيڻ واري ڳالهه کي نٿا ڏيندا آهن، ۽ ان کي هڪ انقلابي جنگ ۾ تبديل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. انهن کي معلوم هوندو آهي ته جنگ جي ڪاميابيءَ لاءِ چٽو مقصد ۽ سٽيل طريقيڪار پهريون شرط آهي؛ ۽ سڀ کان وڌيڪ ماڻهن کي اهو ڀروسو ڏيارڻو آهي ته سندن چڙوچڙ ڪوششون، رڳو هڪ وقتي چرپر بنجي رهجي ويندون. عوام جي احتجاج جي ڀروسي تي توهان وڌ ۾ وڌ ٿي ڏينهن يا ٿي مهينا ڪڍي سگهو ٿا، ليڪن ان سان قومي آزاديءَ جي جنگ ڪٿي نه ٿا سگهو. توهان ڪڏهن به دشمن جي ظالم

نظام مان چوڻڪارو حاصل ڪري نه ٿا سگهو؛ ۽ جيڪڏهن توهان عام ماڻهن جي سمجهه جو معيار متاهون ڪرڻ لاءِ ڪم نه ڪندؤ ته انسانن کي ڪڏهن به تبديل نه ڪري سگهندؤ. انهيءَ ڪم لاءِ نه رڳو ڀروسي جوڳي جرئت ڪافي آهي، ۽ نه ئي رڳو وٺندڙ نعرا!

ان کان سواءِ جيئن جيئن آزاديءَ جي جنگ اڳتي وڌندي آهي، اها رهنمائن جي ايمان تي فيصلي‌ڪن ڏڪ به هٽندي آهي. ڪارڻ هيءَ آهي ته دشمن پنهنجون چالون تبديل ڪندو آهي. وقت اچڻ تي هُو پنهنجي جابرانه پاليسيءَ سان گڏوگڏ دوستيءَ جا شاندار مظاهرا به ڪندو ويندو آهي. قوت وجهندڙ چالون ۽ "نفسياتي حرڪتون" استعمال ڪندو آهي. ڪڏهن ڪڏهن هو قبائلي جنگين کي وري جيارڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندو آهي، ۽ اُن لاءِ هو ايجنٽن کي استعمال ڪندو آهي، جيڪي ماڻهن کي پڙڪائيندا آهن — ۽ اهو طريقو به استعمال ڪندو آهي، جنهن کي جوابي بغاوت چيو وڃي ٿو. سامراجيت، پنهنجن مقصدن جي پورائيءَ لاءِ ٻن قسمن جي مقامي ماڻهن کان ڪم وٺندي آهي. اُنهن مان پهريان روايتي دوست، قائد، پير ۽ عامل هوندا آهن، جيئن اسان ڏسي چڪا آهيون. هاڻي جو انبوهه، هڪ نه ٻڌاجندڙ، هڪ ساريڪي ۽ خاموش زندگي گذاريندو آهي. اهو پنهنجي مذهبي رهنمائن کي جهڪي آڳاٽين پيڙهين کان هلندا ايندا آهن، تمام جڏهي عزت وارو سمجهندو آهي. پورو قبيلو هڪ اڪيلي ماڻهوءَ وانگر پنهنجي روايتي سردار جي ٻڌايل رستي تي هلندو رهندو آهي. سامراجيت انهن گڏجهن ايجنٽن کي پاڻ ڏيئي انهن جون خدمتون حاصل ڪندي آهي.

سامراجيت کي پورهيت عوام ۾ به پنهنجن چالن لاءِ ڇڳا موقعا ملي ويندا آهن. اُن ڪري، ڪنهن به آزاديءَ جي تحريڪ کي سڀ کان وڌيڪ ڏيان انهن پورهيتن ڏانهن ڏيڻ گهرجي.

هارين جا انبوهه ته هميشه بغاوت جي اعلان تي اڇهو ڀهتو ڇوندا آهن، پر جيڪڏهن بغاوت جا اڳواڻ اهو ٿا سوچين ته اهي عوامي انبوهه کي نظر ۾ رکڻ کان سواءِ ٿي ڪم هلائي وٺندا ته پوءِ ڳالهه هيٺن آهي ته پورهيت عوام جنگ ته ضرور ڪندو ۽ مقابلي ۾ به حصو وٺندو، پر هن ڀيري هو ظالمن جي صفن ۾ هوندا — ۽ ظالم حڪمران، جيڪو ڪارن کي هڪ ٻئي جي خلاف ڀڙڪائڻ جو موقعو ڪڏهن به هٿان نه وڃائيندو آهي، سو ان بي عملي ۽ ناسمجهيءَ کي، جيڪا پورهيت عوام جي ڪمزوري هوندي آهي، استعمال ڪرڻ ۾ وڏي هنرمنديءَ جو سٺو مظاهرو ڪندو آهي. جيڪڏهن انساني قوت جي انهيءَ حاصل ٿيل ذخيري کي باغي قوتون هڪدم منظم نه ڪنديون ته اهو سامراجي فوجن سان گڏجي، پاڙيتو سپاهين وانگر قومي تحريڪ جي خلاف وڙهندو. الجزائر ۾ اهو پورهيت عوام ئي هو، جيڪو فرانسيسي فوج ۾ ڀرتي ٿيو. انگولا ۾ اهو عوام پورچگيزي فوج لاءِ رستا تيار ڪندو هو، جيڪو هاڻي انهيءَ فوج جي اڳيان هلي رهيو آهي — ۽ ڪانگو ۾ به اهو ئي پورهيت عوام آهي، جيڪو ڪاماڻي ۽ ڪٽنگا جي علاقائيت جو نمونو آهي. جڏهن ته ليوپولڊول ۾ ڪانگوءَ جا دشمن انهيءَ پورهيت عوام کي لومبا جي خلاف "پاڻ هرتو" عوامي ميڙ ڪوٺائڻ لاءِ استعمال ڪري رهيا آهن. دشمن کي نظرياتي خامين جو علم هوندو آهي، ڇو ته اهو باغي طاقتن جي چنڊچاڻ ڪندو رهندو آهي؛ ۽ وڌ ۾ وڌ خبرداريءَ سان انهيءَ "ڪڏ ٿيل دشمن" جو ڳوڙهو ذهني نفسياتي مطالعو ڪندو آهي، جيڪو غلام عوام تي ٻڌل هوندو آهي. دشمن کي عوام جي ڪجهه طبقن جي روحاني ڪمزوريءَ جو به پتو هوندو آهي. بغاوت جي مضبوط ۽ چڱيءَ طرح منظم ٿيل ڀهرين دستن سان گڏوگڏ، دشمن، عوام جو هڪ اهڙو انبوهه به گولي لهندو آهي، جنهن جي بغاوتي ٿيڻ هڪ ڊگهي عرصي تائين جسماني

تماهه حاليءَ، بيءزتيءَ ۽ چيڪراڻيءَ وارن عادتن ۾ ورتل ڏيڻ ڪري ٿيندي آهي. دشمن انهيءَ انبوهه، جـون خدمتون ڳنهڻ لاءِ ڳرو اڳهه ڏيڻ لاءِ به تيار هوندو آهي. اهـو سنگينن ۽ ڦٽڪن جي سخت مار سان، پاڻ هرتائي پيدا ڪندو آهي. ڪانگو ڊالرن ۽ بيلجمي فرانڪن جو مينهن وسندو آهي، جڏهن ته مدگاسڪر ۾ "حودا" تي سرنگ وڌاءِ ويندو آهي؛ ۽ الجزائر ۾ مقامي رنگروٽ (جيڪي حقيقت ۾ برغمالي هوندا آهن) فرينچ فـوج ۾ شامل ڪيا ويندا آهن، ۽ تڏهن بغاوت جو اڳواڻ، سچ ته، قوم جو ٻڙو ٻڌندي ڏسندو آهي. قبيلن جا قبيلا دشمن فوج ۾ شامل ٿي ويندا آهن، ۽ انهن نون هٿيارن کي کڻي (جن سان ڪين هٿيارڻ ئد ڪيو ويندو آهي) جنگ جي وات وٺندا آهن ـــ ۽ پر پاسي وارن انهن قبيلن جي علائقن تي حملا ڪندا آهن، جـن کي انهيءَ موقعي قوم پرست سمجهو ويندو آهي. جنگي ٻڌي، جيڪا اڀيندي ڏينهن ۾ بي بها سڀاڻ سان ٿمتار نظر ايندي هئي، ختم ٿي ويندي آهي. قومي اتحاد ٽڪر ٿي ويندو آهي، ۽ بغاوت هـڪ فيصلي ڪـن موڙ تي پهچي ويندي آهي. عوام جي سياسي تعليم هاڻي هڪ تاريخي ضرورت نظر ايندي آهي.

هلندي اها بي بها گڏيل پاڻپي واري تحريڪ، جنهن جـو مقصد هڪ ٿي لهر ۾ غلام عوام کي اقتدار اعليٰ تائين وٺي وڃڻ هو، توهان جو اهو يقين، ته قوم جو هر حصو انهيءَ رفتار سان توهان سان گڏ هلندو رهندو ۽ انهيءَ روشنيءَ ۾ اڳتي وڌندو؛ اها قوت، جنهن توهان کي اميد بخشي هئي، اهي سڀ تجربي جي روشنيءَ ۾ هڪ بنهه وڏي ڪمزوريءَ جون نشانيون نظر ايندون آهن. مقامي ماڻهو اهو ته سوچي ورتو هو ته اهو وقتي دور مان لنگهڻ کان سواءِ، غلام انسان مان هڪ آزاد قوم جو خود مختار فرد بنجي ويندو، هن وٽ ذهني قوت جي احساس جو فرضي بوتو ته ضرور هو، مگر هن پنهنجي علم جي وات ۾ ڪا حقيقي تـرقي

نہ ڪئي هئي، ۽ سندس شعور نامڪمل ئي رهيو. اسان ڏسي چڪا آهيون تہ هاري وڏي ولولي سان لڙائيءَ ۾ شامل ٿيندا آهن. خاص ڪري ان وقت جڏهن لڙائي هتيار بند هوندي آهي. هاري پنهنجو پاڻ کي ڏاڍي جوش ولولي سان بغاوت جي باهہ ۾ ان ڪري اڇلائيندا آهن، جو هنن انهيءَ حياتيءَ گهاڙ جي ڍنگ تان پنهنجي گرفت ڪڏهن به ڍري نہ ڪئي هوندي آهي، جيڪو بنيادي طرح سامراج دشمن هوندو آهي. انڪاري تصور، رنگارنگي چالبازين ۽ نفعي نقصان واري نظام جي ڪري (جيڪي بازيگرن جي ڪامياب هٿ جي صفائيءَ جي ياد ڏيارينداآهن) ڪوناڻو عوام گهڻو ڪري پنهنجي انفراديت کي سامراجي اثرن کان آزاد رکندو آهي. پهراڙيءَ واري عوام جي سوچ ۾ سامراج جي ڪڏهن فتح ٿي ئي ڪانہ آهي. هاريءَ جو غرور، شهرن ۾ وڃڻ ۽ غير ملڪين جي وسايل دنيا ۾ شامل ٿيڻ ۾ سندس هيڪ، سامراجي انتظاميہ جي دلالن کان سندس گهڻي وقتي زوري؛ اهي سڀ ردعمل هوندو آهي. سو نسلي تعصب جي بدران نسلي احساس ۽ پنهنجي زندگيءَ جي لاءِ جنگ جي فيصلي جو هوندو آهي ــــ ظاهر آهي تہ اهو سندس لاءِ لڙائي ۾ شامل ٿيڻ جو ڪافي جواز هوندو آهي. ليڪن ظاهر آهي تہ تون جنگ نہ ٿو ڪرين، ۽ نہ ئي بيرحم ۽ چوڌاري بکڙيل جبر کي سهين ٿو، ۽ نہ ئي جڏهن تنهنجي خاندان جي رهيل سڀني ڀائين کي نسل پرستي ۽ نفرت کي سوڀارو ڪرڻ لاءِ ختم ڪيو ويندو آهي تہ تون چپ سان ڏسندڙ رهي سگهين ٿو. نسل پرستي، ڪرپ، جيڪي "بدلي وٺڻ جون جوڳيون خواهشون آهن" ڪنهن آزاديءَ جي جنگ کي جاري نہ ٿيون رکي سگهن. پاڻ سچائيءَ جي اها تکي روشني، جيڪا جسم کي طوفاني رستن تي روانو ڪندي آهي، يا جيڪا جسم تي گهٽ وڌ هڪ اهڙي بيمار چرپائپ ڇانئين ڇڏيندي آهي، جنهن ۾ ٻئي ماڻهو جو مهانڊو شاباس وارين فڪرين ڪيفيتن جي دعوت ڏيندو آهي،

جتي منهنجو رت ٻين جي رت جو اڇيو آهي؛ جتي جسماني سستيءَ جي ڪري منهنجو موت، ٻين جي موت کي سڏيندو آهي- پهرين ٿورن ڪلاڪن جي هنن سخت جذبن کي جڪڏهن پنهنجي روح سوءِ وڌڻ جو موقعو ڏنو وڃي ته اهي ٽڪرا ٽڪرا ٿي پڪڙجي ويندا آهن. اهو صحيح آهي ته سامراجي طاقت جو ڪڏهن ختم نه ٿيندڙ دٻاءُ، جدوجهد ۾ نئين سر جذباتي جڙن کي داخل ڪندو رهندو آهي، ۽ باغين کي نفرت جا نوان سبب ۽ ڌارين ٿورن کي چونڊي چونڊي قتل ڪرڻ لاءِ نوان نوان هاڻا هٿ ڪري ڏيندو رهندو آهي، ليڪن اڳواڻ کي روز بروز اهو احساس ٿيندو ويندو آهي ته رڳو نفرت سان ئي ٻورو نقشو تيار ڪري نه ٿو سگهجي. جڪڏهن توهان انهيءَ ڪڏ کي گهرو ڪرڻ لاءِ ۽ سيني ماڻهن کي بغاوت تي تيار ڪرڻ لاءِ رڳو دشمن تي پاڙيندؤ (جيڪو ان ۾ ڪو شڪ نه آهي ته وس آهر جرم ڪندو رهندو) ته توهان پنهنجن مقصدن کي مارڻ جو سامان تيار ڪندؤ جيئن اسان سدائين ڏسندا آهيون، دشمن هر قيمت تي آبادي جي ڪنهن خاص طبقي، ڪنهن خاص علائقي يا چند سردارن کي پاڻ سان ملائڻ لاءِ پيچ ڀڪ ڪندو آهي، جڏهن جدوجهد اڳتي وڌندي آهي ته ڌارين ٿورن ۽ پوليس وارن کي هدايتون ڏيون ويندیون آهن. انهن جي روش هاڻي هڪ ٻيو ڊنگ اختيار ڪندي آهي. هاڻي اها وڌيڪ انساني ٿي ويندي آهي. حد اها آهي ته اهي ملاقات ۽ ڳالهه ٻولهه وقت مقامي ماڻهوءَ کي "صاحب" جي مخاطب ٿيندا آهن. خدمت چاڪريءَ جو لاڙو عام ٿي ويندو آهي. مقامي ماڻهوءَ کي اهو احساس ڏيارڻو ويندو آهي ته هاڻي حالتون بدلجي رهيون آهن. مقامي ماڻهو رڳو ان ڪري هتيار نه کنيا هئا ته هو بک ٿي مئو يا هو پنهنجي سماجي نظام کي پنهنجن اکين اڳيان ڇيهون ڇيهون ٿيندو ڏسي رهيو هو؛ پر هن جي هتيارن کڻڻ جو اهو سبب به هو ته ڌارين ٿوروڪيس حيوان

سمجهندو هو ۽ ان سان حيوانن وارو سلوڪ به ڪندو هوءَ هاڻي هو نين حالتن کان چڱيءَ طرح متاثر ٿيندو آهي. انهيءَ نفسياتي حربي جي ڪري ڌارئين خلاف نفرت پنهنجا هٿيار ڦٽا ڪندي آهي. ماهر ۽ عمرانيات جا عالم، سامراجي چالن تي نون نمونن سان روشني وجهندا آهن، ۽ بدليل "ذهني مونجهارن" جيڪي سندن سامهون پيش ٿيندا آهن) تي ويچار ڪندا آهن. مثال طور: ماڻوسيءَ جو مونجهارو، جنگي ذهنيت جو مونجهارو، بيلڪي صورتحال جو مونجهارو مقامي ماڻهوءَ کي ترقي ملي ويندي آهي. هو پنهنجي نفسيات سان ان کي اڪيلي ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا آهن— ۽ ان سان گڏ ڪجهه ڏوڪڙ به ڏيندا آهن، اهي رحم جوڳا نمونا ڦڙيءَ ڦڙيءَ جي صورت ۾ ملندڙ اهي رعايتون به ڪجهه نه ڪجهه ڪامياب ضرور ڳنهين وٺندڙون آهن. مقامي ماڻهو هر شيءِ جو بکيو هوندو آهي. هر اُن شيءِ جو، جيڪا کيس انساني درجو ڏئي سگهي؛ انسانيت جي ڪنهن به هڏيءَ جو، جيڪا ڏانهس اڇلائي وڃي، ڇو ته هاڻي سندس بک بنهه سهپ کان ٻاهر ٿي ويندي آهي، هن وقت پنَ جا ڪجهه ٽڪر به کيس احسان جوڳو ڪرڻ لاءِ ڪافي هوندا آهن. هن جو شعور، ايڏو ته هيٺونهل ۽ نسڙو هوندو آهي، جو همدرديءَ جي ننڍڙيءَ چٽنگ کان به متاثر ٿي ويندو آهي. هاڻي ٿيندو هيئن آهي ته روشنيءَ جي پهرين وڏي ۽ اڻمٽي آڄ، وهم پرستيءَ جي رڄ ۾ هر وقت گهمندي رهندي آهي. آهي آپي کان ٻاهر پرپور مطالبا، جن آسمان روشن ڪري ڇڏيو هو، سي هاڻي "وڇڙا" بنجي ويندا آهن، ۽ پنهنجي پاڻ ۾ وڙهجي ويندا آهن. اهو ڊوڙندڙ بگهڙ، جيڪو هر شيءِ کي ڏسي سان ٿي ڇيرڻ ڦاڙڻ چاهيندو هو؛ اهو اٿندڙ طوفان، جيڪو هڪ حقيقي انقلاب کي جنم ڏيندڙ هو. سي ٻئي انهيءَ اُخوف ۾ وکوڙجي ويندا آهن ته جيڪڏهن جدوجهد جاري رهي ته اڳتي سندن شڪل به سڃاڻجي نه سگهجي— ۽

جدوجهد جاري ساري رهندي آهي. پر مقامي ماڻهو ڪنهن به وقت ڪنهن نه ڪنهن رعايت جي عيوض هٿيار ڦٽا ڪري سگهي ٿو. مقامي ماڻهوءَ جي فطرت ۾ مضبوطيءَ جي نه هجڻ جي ڳولا ۾، سوپ، اڳواڻن لاءِ پوائنٽو تجربو ثابت ٿيندي آهي. شروع شروع ۾ ته اهي حيران ٿي وينندا آهن، ۽ پوءِ ڪين حالتن جي انهيءَ نئين ڦيري سان محسوس ٿيندو آهي ته وضاحتون تمام ضروري آهن ۽ مقامي ماڻهوءَ جي شعور کي گپ ۾ ڦاسڻ کان روڪڻ لازمي آهي. جنگ جاري رهندي آهي ۽ دشمن پنهنجن مورچن کي وري نئين سر سوچ وچار ڪري سگهاروڪندو آهي. ۽ هو مقامي ماڻهوءَ جي حڪمت عمليءَ جو به اندازو ڪندو آهي. قومي آزاديءَ جي جدوجهد، هڪ ٻي ٻرانگهه سان مفاصلي پوري ڪرڻ جو نالو نه آهي. اها راند پنهنجي سمورين ڏکيائين سان روزانه کيڏڻي پوندي آهي. انهيءَ سان جيڪي مصيبتون جنم وٺن ٿيون، سي سامراجي درر جي مصيبتن کان وڌيڪ هونديون آهن. شهرن جي اندر ائين محسوس ٿيندو آهي ته ڌارين ڦورو بدلجي وڃو وڃو آهي؛ اسان جو عوام هاڻي خوش آهي؛ سندس عزت ڪئي ٿي وڃي. ڏينهن گذرندا وينندا آهن. هاڻي جدوجهد ۾ شامل مقامي ماڻهن ۽ انهن جي ڀرجهلي کي پنهنجي نظرياتي بنيادن تان ٽوڙڻ نه گهرجي. انهن کي ڪڏهن به اهو نه سوچڻ گهرجي ته مقصد حاصل ٿي چڪو آهي. جڏهن انهن کي جنگ جي حقيقي مقصد کان چاڻو ڪيو وڃي، تڏهن ڪين اهو خيال نه ڪرڻ گهرجي ته اهو حاصل ٿي نه ٿو سگهي. هڪ پيرو وري انهن جي سامهون حالتن جي وضاحت ڪرڻ گهرجي. عوام کي اهو معلوم هئڻ گهرجي ته سندن منزل ڪهڙي آهي؛ ۽ ان منزل تي ڪهڙي ريت ۽ ڪهڙي طريقي سان رسجي. جنگ رڳو هڪ وڙهه نه هوندي آهي، پر مقامي جهڙپن جو اڻ ڪٽ سلسلو هوندي آهي ۽ سچ پچو ته انهن سان ڪاڻ فيصلي ڪن نه هوندي آهي. اڻ ڪري، اسان کي

پنهنجي طاقت بچائي رکڻ گهرجي؛ ۽ هر شيءِ کي هڪ ئي پيري داءُ تي لڳائڻ نه گهرجي. سامراجيت وٽ ديسي ماڻهن جي مقابلي ۾ وسيلا وڌيڪ هوندا آهن. جنگ جاري رهندي آهي. هرهڪ پنهنجي پاڻ کي روڪي رکندو آهي. آخري حساب ڪتاب نه اڄ طئي ٿيندو نه سڀاڻي. حقيقت هيءَ آهي ته لڙائيءَ جي پهرئين ڏينهن کان ئي حساب ڪتاب شروع ٿي وڃي ۽ ان جو خاتمو ان ڪري نه ٿيندو جو هاڻي مارڻ لاءِ وڌيڪ دشمن نه رهيا آهن. پر سادي سودي طريقي سان رڳو ان ڪري، جو ڪيترن ڪارڻن جي ڪري دشمن اهو چاڻي ورتو آهي ته سندس فائدو جدوجهد ختم ڪرڻ ۽ غلام ماڻهن جي اقتدار تسليم ڪرڻ ۾ آهي. جدوجهد لاءِ مقصد، بنا ڪنهن امتياز جي مقرر نه ڪرڻ گهرجي، جيئن شروع ۾ ڪيو وڃي هو. جيڪڏهن احتياط نه ڪيو وڃي ته عوام ڪنهن به وقت دشمن کان ٿوري رعايت ملڻ تي جدوجهد جي ديگهه جي باري ۾ اعتراض ڪرڻ لڳندو. اهو ڏاڙئين ڦورو جي نفرت ۽ ان جي جبر (جنهن کي جاري رکڻ جو هو اعلان ڪندو رهندو آهي) جو اهڙو ته هيراڪ ٿي وينڊو آهي، جو ڪنهن ڪليل دل واري روش يا خيرسگاليءَ جي ٿورڙي اظهار جو وڏي عجب ۽ خوشيءَ سان آڏرياءُ ڪندو آهي. اهڙيءَ صورت ۾ مقامي ماڻهو ڏاڙئين ڦوروءَ جي تعريف شروع ڪري ڏيندو آهي. ان ڪري باغين کي چڱيءَ طرح سمجهائي ڇڏڻ گهرجي ته اهي دشمن جي رعايتن وسيلي ڏوکو نه کائين، ڇو ته اهي رعايتون ٻڇڪاري کان وڌيڪ ڪجهه نه هونديون آهن. انهن جو بنيادي مسئلن سان ڪوبه واسطو نه هوندو آهي ... اهڙيون رعايتون، جيڪي سامراجي حڪومت جي اصل شڪل کي تبديل نه ڪن، سي حقيقت سان ڪوبه واسطو نه ٿيون رکن. اتلو ان راهه ۾ ڇڻ رنڊڪون آهن.

هيءَ حقيقت آهي ته ان صورتحال ۾ حاڪم طاقت جي موجودگيءَ جا وڏيڪ بيرحم مظاهرا پڪ سان ختم ٿي ويندا آهن. بيشڪ انهن جو اهو "نه هجڻ" سامراجي طاقت جي خرچن ۾ ڪفايت به ثابت ٿيندو آهي، ۽ ان جي فوجن کي وڏيڪ علائقي ۾ پکڙڻ کان روڪڻ جو به هڪ طريقو آهي. ليڪن انهيءَ "نه هجڻ" جي ڏاڍي ڳري قيمت ادا ڪرڻي پوندي آهي — ۽ قيمت هيءَ هوندي آهي ته وري ملڪ جي آئيندي جي تقدير تي سخت پابنديون پئجي ويندون آهن. ماڻهن تي اها ڳالهه واضح ڪرڻ لاءِ تاريخي مثال ڏيڻي سگهجن ٿا ته ڪيترن ملڪن رعايتن جي اصول کي مڃڻ جي بدلي ۾ جيڪا قيمت وصول ڪئي آهي، سا اهڙي غلامي آهي، جيڪا ڏسڻ ۾ گهٽ ۽ اندر ۾ بنهه گهڻي ۽ ڀرپور هوندي آهي. عوام ۽ سندن رهنمائن کي اهو تاريخي قانون جي سڌ هئڻ کپي، جنهن ۾ چيو ويو آهي ته "ڪجهه رعايتون سامراجي حڪومت جي واڳ کي وڏيڪ سخت ڪرڻ جو بهانو هونديون آهن" پر وضاحت نه هئڻ جي صورت ۾ هيءَ اچرج جهڙي ڳالهه آهي ته ڪي سياسي اڳواڻ ڏاڍي خود اعتماديءَ سان پروسي کان خالي ٿاهه ڪرڻ شروع ڪري ڏيندا آهن. ديسي ماڻهوءَ کي سمجهڻ کپي ته سامراجيت پنهنجي مطلب کان سواءِ ذرو به رعايت نه ڏيندي آهي. ديسي ماڻهو سياسي يا هٿياربند جدوجهد سان جيڪي ڪجهه حاصل ڪندو آهي، سو ڌارئين ڦورو جي خوش اخلاقيءَ جو نتيجو نه هوندو آهي. انهيءَ مان چٽو نظر ٿو اچي ته اهو هاڻي انهن رعايتن کي گهٽي وقت لاءِ روڪي نه ٿو سگهي. ان کان سواءِ ديسي ماڻهن کي خبر هئڻ گهرجي ته ڌاريون ڦورو ڪين رعايتون نه ڏيندو آهي، پر اهي پاڻ ڦري ويندا آهن. جڏهن برطانوي حڪومت ڪينيا جي قومي اسمبليءَ ۾ ڪجهه وقت سيٺون آفريڪي آباديءَ کي عنايت ڪندي آهي، ته اهڙن موقعن تي اهو چوڻ ته برطانوي حڪومت رعايتن ۾

واڌارو ڪيو آهي، انتهائي بي شرمي يا حقيقتن کان بي خبري آهي. ڇا هيءَ ڳالهه صفا چٽي ڪانهي تہ اهو ڪينيا جو عوام آهي، جنهن رعايتون ڏنيون آهن؟ غلامن کي، ۽ اهڙن ماڻهن کي جيڪي لٽيا ڦريا ويا آهن، هاڻي اهي ذهني عادتون ختم ڪرڻ گهرجن، جيڪي سندن فطرت بنجي ويون آهن. جيڪڏهن ضرورت پوي تہ مقامي ماڻهو سامراجيت سان ٺاهہ ڪري سگهي ٿو، پر ڪيس اصولن جي قرباني نہ ڏيڻ گهرجي.

حالتن جي هيءَ چنڊچاڻ، شعور جي هيءَ سڃاڻپ ۽ سماجي تاريخن جي علم ۾ هيءُ اضافو، رڳو هڪ تنظيم جي پس منظر ۾ عوام جي هڪ ڏانچي جي اندر ئي ٿيڻ جوڳو آهي. اهڙي تنظيم بغاوت جي ابتدا ۾، شهرن مان ايندڙ انقلابي ماڻهن ۽ انهن سان گڏ اهڙن باغين جي مدد سان جاري رهندي آهي، جيڪي جنگ هلندي ٻهراڙين ۾ هليا ايندا آهن. هيءُ اهڙا پاڙ آهي، جتان بغاوت جي نئين سياسي تنظيم ڦٽي نڪري ٿي. ليڪن ٻئي پاسي اهي هاري پڻ جيڪي هر وقت تجربي جي روشنيءَ سان پنهنجي علم ۾ واڌارو ڪندا ويندا آهن، عوامي جدوجهد جي اڳواڻيءَ جي اهل هجڻ جو مظاهرو ڪندا آهن. اهڙيءَ ريت جنگ ۾ شامل قوم ۽ سندس رهنمائن جي وچ ۾ افهام تفهيم ۽ ڏي وٺ جو سلسلو جاري رهندو آهي. روايتي ادارن کي جوڳو ۽ سگهارو بنايو ويندو آهي، ۽ گاهي ماهي انهن ۾ مڪمل تبديليون ڪيون ويندون آهن. جهڳڙن جو فيصلو ڪندڙ جرگا، گڏجاڻيون، ڳوٺاڻيون پنچائتون، هاڻي انقلابي عدالتن، سياسي ۽ فوجي ڪميٽين ۾ تبديل ٿي ويندڙيون آهن. هر جنگي ٽولي ۽ هر ڳوٺ ۾ ولرن جا ولر سياسي مختارڪار نڪري ايندا آهن؛ ۽ اهي سياسي رهبر انهن ماڻهن لاءِ، جن بي سمجهيءَ جي پهاڙن کي ٽوڙڻ شروع ڪيو آهي، منزل جو ڏس ڏيندا آهن. سياسي رهنما، انهن مسئلن

کي سلجهائڻ کان نہ گهبرائيندا، جن کي جيڪڏهن وضاحت ڪان سواءِ ڇڏيو وڃو تہ اهي عوام جي ذهني پريشانين ۾ واڌارو ڪندا. هتياربند باغي حقيقت ۾ اهو ڏسي ڏاڍو ڪاوڙبو آهي تہ ڪيترا ديسي ماڻهو شهرن ۾ اهڙيءَ طرح زندگي گذاري رهيا آهن، جو جڻ تہ اهي جبلن ۾ ٻرندڙ لاٽ کان بي خبر هجن؛ ۽ جهڙوڪر کين ڪوبہ احساس نہ هجي تہ آزاديءَ جي اصلي تحريڪ شروع ٿي چڪي آهي. شهر ماڻ رهندو آهي، ۽ ان جو پنهنجي هڪ سُري زندگيءَ کي جاري رکڻ، هارين کي اهو تاثر ڏيندو آهي، تہ قوم جو هڪ پورو حصو ڌار رهڻ تي قناعت ڪريو ويٺو آهي. بيپرواهيءَ جا اهڙا مثال، هارين کي مايوس ڪري ڇڏيندا آهن ۽ جنهن ۾ شهرين کي ننڍڙ حو لاڙو پوريءَ رڀت ايري ايندو آهي. سياسي پرچارڪ کي ڪپي تہ هو عوام جي اهڙن لاڙن کي گهٽائي ۽ ڪيس سمجهائي تہ قوم جا ڪجهہ حصا پنهنجا الڳ مقصد رکندا آهن ۽ اهي مقصد سدائين قومي مقصدن سان هڪجهڙائي نہ رکندا آهن. انهيءَ نموني عوام سمجهي وٺندو تہ قومي آزادي ڪيترن اهڙن طرفن تي روشني وجهندي آهي، جيڪي ڪڏهن ڪڏهن مختلف ۽ متضاد هوندا آهن. جدوجهد جي انهن خاص گهڙين ۾ صورتحال جي اها چنڊچاڻ فيصلي ڪن هوندي آهي، ڇو تہ اها ماڻهن کي انڌي ۽ مڪمل قوم پرستيءَ مان لنگهائي، سماجي ۽ اقتصادي واقفيت ڏانهن وٺي وڃندي آهي. اهي ماڻهو جن جدوجهد جي شروعات ۾ ڌارئين قوروءَ جي "دوئي" اختيار ڪئي هئي — يعني گوري ۽ ڪاري، عرب ۽ عيسائي جي "دوئي"؛ ۽ جڏهن اها "دوئي" پسند ڪندڙ ماڻهو ان کي اڳتي ڪٽي هلندا آهن، تڏهن کين خبر پوندي آهي تہ ڪي اهڙا بہ ڪارا آهن، جن جو رت گورن جي رت کان بہ وڌيڪ اڇو هوندو آهي — ۽ قومي آزاديءَ يا قومي جهنڊي جي اميد، آباديءَ جي هڪ خاص طبقي کي انهيءَ ڳالهہ تي راضي نہ ٿي ڪري سگهي

تہ اهو خاص طبقو پنهنجا مقصد ۽ مٿا چڙي ڏئي. ماڻهن کي احساس ٿيندو آهي تہ انهن جهڙا مقامي ماڻهو، خاص موقعن کي نظرانداز نہ ڪندا آهن، پر ان جي ابتڙ پنهنجي مالي حالتن کي بهتر بنائڻ ۽ پنهنجي وڌندڙ طاقت کي مضبوط ڪرڻ لاءِ جنگ مان فائدو حاصل ڪندا آهن. ڪي ديسي ماڻهو جنگ مان فائدو حاصل ڪندي منافع خوري جاري رکندا آهن — ۽ ان عوام جي آڌار تي ذاتي فائدا حاصل ڪندا آهن، جيڪي هر شيءِ قربان ڪرڻ ۽ وطن جي سرزمين کي پنهنجي رت جو ريج ڏيڻ لاءِ سدائين تيار هوندا آهن. اهو انقلابي، جيڪو گهٽ هٿيارن سان سامراج جي جنگي نظام جو مقابلو ڪندو آهي، سو سمجهي وٺندو آهي تہ سامراجي ظلم کي ختم ڪرڻ سان گڏوگڏ هو ڦرلٽ جو هڪ ٻيو نظام پاڻهي ڦاهيندو پيو وڃي. ان ڳالهہ جو علم ڏکوئيندڙ، ڪٽوڙو ۽ خوفناڪ هوندو آهي. ليڪن ان کان اڳ ۾ تہ هر شيءِ بلڪل چٽي نظر ايندي هئي. خراب ماڻهو هڪ پاسي هئا ۽ سٺا ٻئي طرف: شروعات جي صاف، غيرحقيقي ۽ وٽندڙ روشنيءَ کان پوءِ ميرانجهڙي اونداهي ايندي آهي، جيڪا حواسن کي پريشان ڪري ڇڏيندي آهي. ماڻهن کي خبر پئجي ويندي آهي تہ "ڦرلٽ جي بداعمالي شيدي يا عرب ۾ بہ ٿي سگهي ٿي." ۽ پوءِ عوام "غداري" جو نعرو هڻندا آهن. ليڪن اهو غلط سمجهہ ٿي ٻڌل هوندو آهي. انهيءَ غلطيءَ کي صحيح ڪرڻ گهرجي. اها غداري قومي نہ پر معاشرتي هوندي آهي. عوام کي اهو سيکارڻ گهرجي تہ اهو ان جي بدران هيءَ نعرو هڻي تہ "چوري بند ڪريو" علم ۽ ڄاڻ جي ٽڪائيندڙ وات تي هلندڙ ماڻهن کي پنهنجي حاڪمن جي باري ۾ سادا خيال ڇڏي ڏيڻ گهرجن. اهي ماڻهو عوام جي اکين اڳيان ختم ٿي رهيا آهن. پنهنجي چوڌاري نهارڻ سان ڪين ڄاڻ ٿيندي تہ عام ڌارين ڦورو احساس جرم جي هستيءَ ۾ مبتلا نہ آهي. ڌارين ڦورن جي قسم ۾ بہ اختلاف آهي. اهڙا

ماڻهو جيڪي پهرين بنا تفاوت جي ڌارئين قوورو جي پٽريلي وجود جو حصو سمجهيا ويندا هئا، سي هاڻي سامراجي جنگ جي حقيقي مذمت به ڪندا آهن. جڏهن اهڙا گهڻا ماڻهو دشمن سان ملي ويندا آهن؛ شيدي ۽ عرب بنجي ويندا آهن؛ مصيبتن، ايذاءَ ۽ موت کي دعوت ڏيندا آهن، تڏهن غلط فهمي ختم ٿي ويندي آهي. اهڙا مثال ان عام نفرت کي ختم ڪري ڇڏيندا آهن، جيڪا ديسي ماڻهو غيرملڪي وسندين لاءِ محسوس ڪندا آهن. مقامي ماڻهو ڏاڍي جوش سان انهن چند ماڻهن جي چوڌاري گڏ ٿي ويندا آهن ۽ بنهه گهڻي جذباتي قدرداني جو مظاهرو ڪندي انهن تي مڪمل ڀروسو ڪندا آهن. سامراجي ملڪ ۾، جنهن کي ڪڏهن رت پياڪ، ڪٺور ماڻهجي ماءُ سمجهي نفرت جي نظر سان ڏٺو ويندو هو، تمام گهڻا آواز حڪومت جي جنگي پاليسيءَ جي مذمت ۾ بلند ٿيندا آهن؛ جن ۾ نالي وارن شهرين جو آواز به شامل هوندو آهي. انهن جو مطالبو هيءُ هوندو آهي ته غلام ماڻهن جي راءِ کي به اهميت ڏني وڃي. ڪيترا سپاهي، سامراجي فوجي دستن مان ڀڄي ويندا آهن؛ ۽ ٻيا ڪليءَ طرح، ماڻهن جي آزاديءَ جي جدوجهد جي خلاف وڙهڻ کان انڪار ڪندا آهن ۽ عوام جي آزادي ۽ خودمختار حڪومت جي حقن جي خاطر جيل هليا ويندا آهن. ڌاريون قوورو هر وقت اهڙو ماڻهو نه هوندو آهي، جنهن کي قتل ڪري ڇڏجي. سامراجين جي انبوهه ۾ ڪيترا ئي اهڙا ماڻهو هوندا آهن، جيڪي قوم جي ڪن سپوتن کان ڪيئي حصا وڌيڪ قومي جدوجهد جي ويجهو هوندا آهن. رت ۽ نسلي تعصب جون ديوارون ٻنهيءَ پاسن کان ڪري پوينديون آهن. اهڙيءَ طرح هر شيدي يا هر مسلمان کي وطن دوستيءَ جي سند پاڻهي نه ملندي آهي، ۽ نه وري سدائين اڳين ٿيڻ کپي ته جڏهن به ۽ جتي به ڪو ڌاريون نظر اچي ته لازميءَ طرح پستول يا چاڪو ڪڍجي. علم جي روشني آهستي آهستي انهن حقيقتن تي

اپرندي آهي، جيڪي جزوي، تنگ ۽ ڪچيون هونديون آهن. جيئن اسان پاڻ اندازو لڳائي سگهون ٿا ته اهو ڪم ڏاڍو ڏکيو آهي. ماڻهن ۾ ذهني پختگي آڻڻ وارو ڪم، هڪ وسيع تنظيم ۽ سندس اڳواڻن جي بلند عقلي معيار جي ڪري آسان ٿي ويندو آهي جيئن جيئن جدوجهد اڳتي وڌندي آهي؛ دشمن پنهنجي اڪلن ۾ واڌارو ڪندو آهي؛ فتحون حاصل ٿينديون آهن ۽ شڪستن کي منهن ڏيڻو پوندو آهي؛ تيئن تيئن عقلي طاقت ۾ به واڌارو ٿيندو ويندو آهي، ۽ اها وڌ ۾ وڌ ڪشادي ۽ جامع ٿيندي ويندي آهي. اڳواڻ غلطين تي نڪته چيني ڪري پنهنجي قوت ۽ اقتدار جو مظاهرو ڪندا آهن. ماضيءَ جي ڪمن جي چنڊچاڻ ڪري ان مان سبق سکندا آهن، ۽ اهڙيءَ ريت اڳتي وڌڻ لاءِ نيون حالتون پيدا ڪندا آهن. هر مقامي "ورهه" جي لهڻ جي سمورن گوڻن ۽ سياسي تنظيمن جي نقطه نظر سان جائزو ورتو ويندو آهي. هر پيري جڏهن ڪا سياسي جماعت ڪنهن خاص واقعي جي حوالي سان ماڻهن جي شعور ۾ واڌارو ڪندي آهي، تڏهن بغاوت پنهنجي عقلي بنيادن جو ثبوت ڏيندي آهي ۽ پنهنجي پختگيءَ جو اظهار ڪندي آهي. تحريڪ ۾ اهڙا ماڻهو به هوندا آهن، جيڪي سمجهندا آهن ته هڪ معنيٰ کي ڌار ڌار لباس پارائڻ خطري جو ڪارڻ ٿي سگهي ٿو — ۽ عام راءِ جي مضبوط ٿيڻ ۾ ڏار وجهي سگهي ٿو. مگر ان جي ابتڙ اڳواڻ ڏاڍي مضبوطيءَ سان انهن اصولن تي قائم رهندا آهن جيڪي قومي جدوجهد ۽ پوري دنيا جي انسانن جي آزادي جي جدوجهد لاءِ ٺاهيا وڃا آهن. اهڙي فڪري ڪمزورتا ۽ اونهائي جي خلاف هڪ بي اعتمادي پيدا ٿيندي آهي، جيڪا انقلابن جي خاصيت هوندي آهي. پر هڪ ٻي ڪمزورتا جو وجود به هوندو آهي، جيڪا حيرت انگيز حد تائين اڳڀيءَ وانگر پر خاص طرح انقلاب دشمن، خطرناڪ ۽ انتشار پسند هوندي آهي. انهيءَ خالص ۽ ڪمزورتا کي منهن ڏيڻ ضروري

آهي. ٻيءَ صورت ۾ اها چند هفتن ۾ ئي تحريڪ جي شڪست جو ڪارڻ بنجي ويندي.

اهو قوم پرست انقلابي، جيڪو اڳواڻن جي تقرير بازيءَ ۾ اصلاح پسند چالن کان بد دل ۽ سياسي زندگيءَ کان مايوس ٿي، شهر مان ڀڄي نڪتو هو، انهيءَ نئين عملي صورتحال ۾ هڪ نئين سياسي سرگرمي ڳولي لهندو آهي، جيڪا پهرين سياسي سرگرمين کان بلڪل ڌار قسم جي هوندي آهي. اها سياست انهن اڳواڻن ۽ جماعت سازن جي سياست هوندي آهي، جيڪي تاريخ ۾ ساهه ڪڍندا آهن ۽ جيڪي پنهنجي دماغ ۽ پنهنجي انقلابي ٻانهن جي طاقت سان آزاديءَ جي جنگ ۾ مڪ ڪردار ادا ڪندا آهن. اها سياست قومي انقلابي ۽ سماجي هوندي آهي ۽ اهي نيون حقيقتون، جن جو علم هاڻي مقامي ماڻهن کي به ٿي ويندو آهي، سي رڳو عمل جي حوالي سان پنهنجو وجود رکنديون آهن. اهي حقيقتون انهيءَ جنگ جو روح هونديون آهن، جيڪي پراڻين سامراجي حقيقتن جون ڌجون اڏائي ڇڏينديون آهن، ۽ حقيقتن جا اهڙا نوان گوشا آڏو آڻينديون آهن، جن مان نوان مفهوم پيدا ٿيندا آهن -- ۽ اهڙن تضادن جي وضاحت ٿيندي آهي، جن کي سامراجي حقيقتن لڪائي ڇڏيو هو. اهي ماڻهو جيڪي جدوجهد ۾ شريڪ هوندا آهن ۽ ان ڪري حقيقتن کي سمجهندا آهن ۽ مٿن قدرت رکندا آهن، سامراجي سرشتي مان آزاد ٿي، شين کي چٽو ۽ پاڪ بنائڻ جي هر ڪوشش مان خبردار ٿي هر قسم جي قومي نغمن جي اجائي تقدس جي خلاف پوريءَ ريت هٿياربند ٿي ترقيءَ جي واٽ تي وڌندا رهندا آهن. رڳو تشدد، عوام جو تشدد -- اهو تشدد جنهن کي اڳواڻ گڏ ڪندا آهن ۽ جنهن جي تعليم ڏيندا آهن، ان ڪري ممڪن ٿيندو آهي ته جيئن ماڻهو سماجي حقيقتن کي سمجهن ۽ هر مشڪل

جو حل ڳولين. جدوجهد کان سوا، عملي تربيت کي سمجهڻ کان سوا، هر شيءِ فينسي ڊريس، پريڊ يا ڊولڪ جي آواز کان سوا ڪجهه نه هوندي آهي. رڳو ڪجهه ترميمون هونديون آهن؛ مٿين سطح تي ڪجهه سڌارا هوندا آهن، هڪ جهولندڙ جهنڊو هوندو آهي ۽ هيٺين سطح تي عوام جو هجوم، جيڪو هاڻي به اونداهي دور ۾ ساهه کڻندو آهي ۽ اهڙيءَ طرح وقت گذارينڊو رهندو آهي.

قومي شعور جا خطرا

تاريخ اسان کي چئي ٿي ته سامراج جي خلاف جنگ، سٺين سڌي قوميت جي بنيادن تي نه وڙهي ويندي آهي. ديسي ماڻهو هڪ ٻڌهي وقت تائين ڪن خاص بدعنوانين جهڙوڪ: جبري محنت، جسماني سزا، پگهارن ۾ اڻ برابري ۽ گهٽ سياسي حقن تان روڪ هٽائڻ لاءِ پنهنجي طاقت ڪپائيندو رهندو آهي. انسانيت تي ٿيندڙ ڏاڍ جي خلاف، جمهوريت جي هيءَ جنگ، آهستي آهستي اڙانگن پيچرن مان لنگهي، آزاد خيال ڪئل قوميتي گاڏاپي جي ورن وڪڙن مان نڪري، قوميت جي صورت ۾ ڏيکا ڏيندي آهي. ائين به ٿيندو آهي ته پڙهيل طبقي جي اڻ تياري، هن طبقي ۽ عوام جي وچ ۾ لاڳاپن جي اڻ هوند ۽ هن طبقي جي سستي (۽ ائين به چئي سگهو ٿا ته جدوجهد جي فيصلي ڪن گهڙيءَ ۾ سندس دلي هيٺائي اهي سڀ حالتون ڪٽنيءَ جو ڪن حادثن کي جنم ڏيندڙ آهن. اهڙيءَ حالت ۾ قومي شعور، سموري عوام جي دلي خواهشن جو چٽو مڙ ۽ عوامي تحريڪ جي چٽي پٽي ۽ ترت نتيجي هٿ بجاءِ، نج حقيقت جو رڳو هڪ ڏيکا ۽ ان جي اينگي ڪاپي هوندي آهي. ان ۾ اسان کي جيڪي ڪچاون نظر ايندون آهن، سي ٻالڪ اوستا واريءَ آزاد قوم جي معاملن ۾، سندن لاڙن جي ڪافي کول ڪندون آهن، جن ڪري ڏاڍيءَ سولائيءَ سان نسل کي قوم تي ۽ قبيلي کي رياست تي ترجيح ڏني ويندي آهي. پوري ڍانچي جا اهي سوراخ، انهيءَ خاتمي ڏانهن وٺي ويندڙ عمل کي ظاهر ڪن ٿا، جيڪو

قومي ڪوشش ۽ قومي لاڳاپن لاءِ گهڻو نقصانڪار ۽ بيڙو ثابت ٿيندو آهي. اسان کي ڏسڻ ۾ ايندو ته اهڙا خاتمي ڏانهن نيندڙ فيصلا، انهن سمورين هيڻائن ۽ سخت خطرن سوڌو (جيڪو انهن سان گڏيل هوندا آهن) قومي وچولي طبقي جي ان نا اهليت جو تاريخي نتيجو هوندا آهن، جنهن جي ڪري اهو عوام جي عمل جو عقلي جواز موجود نه ڪري سگهندو آهي. ٻين لفظن ۾ هڪو عوامي عمل تي سوچ وبچار جو گڻ ئي نه رکندو آهي. اها روايتي هيڻائي، جيڪا ڪهٽ وڌ ٻني ٻول ملڪن جي قومي شعور جي فطرت ۾ داخل آهي، سا غلاميءَ ۾ جڪڙيل عوام تي سامراج جي آندل تباهيءَ جو ئي نتيجو نه هوندي آهي، پر اها وچولي طبقي جي ذهني سستيءَ، روحاني سڙڻيءَ ۽ انهيءَ ذهني جوڙجڪ جو نتيجو ٿي هوندي آهي، جيڪا آزاد خياليءَ سان جڙيل هوندي آهي. قومي وچولو طبقو، جيڪو سامراج کان پوءِ حڪومتي واڳ وٺندو آهي، سو خود ڏيرالپڻي جو شڪار هوندو آهي. سندس نالي واري سگهه گهڻو ڪري ٻرڙيءَ برابر هوندي آهي- ۽ سامراجي ملڪ جي بورجوازيءَ سان، (جنهن جي جاءِ هيءَ طبقو وٺڻ جي ڪوشش ڪندو آهي) ڪيس ڪنهن به صورت ۾ ڪابه هڪجهڙائي نه هوندي آهي. هي وچولو طبقو، مغرور هڻڻ سبب هن ڳالهه تي سولائيءَ سان ڀروسو ڪندو آهي ته پاڻ، خير خوبيءَ سان سامراجي ملڪ جي وچولي طبقي جي جاءِ ڀري سگهندو آهي- پر اهائي آزادي، جنهن هن کي سچ ته هڪ ڪنڊ ۾ ڏکي ڇڏيو هو، سا هاڻي انهيءَ طبقي جي پنهنجن صفن مان ڪيترائي تباهه ڪندڙ ردعمل پيدا ڪندي آهي— ۽ هو ان ڳالهه تي مجبور ٿي وينندو آهي ته اڳوڻي قابض ملڪ کي پنهنجو پرجهلو سمجهي ڪنهن سوچ وبچار جي ڀاڄهه ٻڌل منت ڪري، نئين آزاد ٿيل رياست جو سڀ کان جڏهو شعور رکندڙ طبقو، دانشورن ۽ واپارين جو طبقو هوندو آهي. جنهن

جو ڪٿي جهڙو ڪن اهو هوندو آهي ته اهو ڳالهيٽي ۾ ٿورو ۽ ڳاديءَ واري شهر ۾ گڏ ٿيل هئڻ کان سواءِ خاص قسم جا ڌنڌا اختيار ڪندو آهي ـــ مثال طور: واپار، پيشو ۽ ٻيا آزاد ڌنڌا. انهيءَ قومي وچولي طبقي ۾ نه لکاپتي هوندا آهن ۽ نه ئي صنعتڪار. پنتي پيل ملڪن جو قومي بورجوازي نه ته پيداوار ۾ حصو وٺندو آهي، نه ايجادن ۾، نه اڌاوت ۾ ۽ نه ئي محنت ۾. اهو پوريءَ ريت وچ ٽرن ڪمن ۾ رڌل رهندو آهي، سندس سڀ کان وڏي مصروفيت، ڊيڪ ڊوڙ ۾ شامل رهڻ ۽ هل هنگامي جو حصو بنجڻ هوندي آهي. قومي بورجوا جي نفسيات، واپاري جي نفسيات هوندي آهي، صنعتڪار جي نه ـــ ۽ هيءَ ڳالهه بلڪل صحيح آهي ته ڌارئين ڦوروءَ جي لالچ ۽ سامراج جي واپاري پابندين، هن لاءِ ڪابه وات نه ڇڏي هوندي آهي. سامراجي سرشتي ۾ ڪنهن اهڙي وچولي طبقي جو هجڻ، جيڪو سرمائيدار هجي، اڻ ٿيٽي ڳالهه آهي. هاڻي هيءَ ڳالهه چٽي پٽي آهي ته پيل ملڪ جي سڄي قومي وچولي طبقي جو فرض اهو هجڻ گهرجي ته اهو پنهنجي بورجوازي فطرت کي، يعني سرمائيدار جي دلال بنجڻ واري فطرت کي رد ڪري، ۽ پاڻ کي انقلابي سرمائي يعني عوام جو هڏ ڏوکي سنگني بنائي.

هر پنتي پيل ملڪ جي سڄي وچولي طبقي کي ڪپي ته هو انهن رستن کان (جيڪي تقدير سندس لاءِ جوڙيا آهن) بچڻ ۽ پاڻ کي ماڻهن سان پڪ ڪرڻ، پنهنجو پهريون فرض سمجهي. پين لفظن ۾ ائين ڪٿي چئجي ته اهو سمورو علمي ۽ فني سرمايو، جيڪو هن سامراجي يونیورسٽين مان حاصل ڪيو آهي، ماڻهن لاءِ وقف ڪري ڇڏي. ليڪن اسان ڏاڍي ڏک سان ڏسندا آهيون ته قومي وچولو طبقو گهٽو گهٽو ڪري دلميءَ واري، ڪارائتي ۽ سهي وات نه وٺندو آهي، ان جي ابتڙ هو پوري روحاني سڪون سان هڪ روايتي بورجوازيءَ وانگر، (هڪ اهڙي

بورجواز وانگر جيڪو نهايت اڻ چاڻائي، ڪري پريل ۽ بنا ڀاڄهه جي حد تائين بورجوا هوندو آهي) انتهائي پليل راهن ۾ پاڻ وڃائي ويهندو آهي — اهي راهون پليل ان ڪري هونديون آهن، جو اهي قومي دشمنيءَ واريون راهون هونديون آهن. هڪ ستيل وقت کان پوءِ، جيئن اسان ڏسي چڪا آهيون، قومي جماعتن جي جي آخري منزل خالص قومي بنجي ويندي آهي. اهي آزاديءَ جي نعرن سان قومڪي سڃاڻپ ڪنديون آهن ۽ باقي ڪم آئينديءَ تي ڇڏي ڏيندون آهن. جڏهن اهڙين جماعتن کان ملڪ جي ناڻي واري پروگرام جي باري ۾ جنهن بابت اهي گوڙ ڪنديون رهنديون آهن، يا ان حڪومت جي باري ۾، جنهن کي اهي اقتدار ۾ آڻائن جون گهرجائو هونديون آهن. سوال پڇجو ويندو آهي ته اهي جواب ڏيڻ کان لهرائينديون آهن — ۽ اهو رڳو اُن ڪري جو اهي پنهنجي ملڪ جي ناڻي جي گهوم جي باري ۾ ڪابه ڄاڻ نه رکنديون آهن. ناڻي جي واڌ هميشه سندن ڄاڻ جي حدن کان ٻاهر وڌندي ويندي آهي. ڪين پنهنجي ملڪ جي زمين ۽ معدني ذخيرن جي حقيقي وسيلن جي باري ۾ بنهه ٿوري ڄاڻ ۽ ان سان گڏ ڪجهه ڪتابي واقفيت هوندي آهي. ان ڪري، اهي انهن وسيلن جي باري ۾ متاڇري ۽ عام نمونـي ۾ ڪجهه ڳالهائينديون آهن. آزاديءَ کان پوءِ، هيءَ پٽتي ٻيل وچولو طبقو، جيڪو ڳاڻيٽي ۾ گهٽ ۽ سرمايي جي لحاظ کان سڀڙو هوندو آهي، ۽ جيڪو انقلابي رستي تي هلڻ کان نهڪر ڪندو آهي، سو نيٺ هڪ ڏک جهڙي ماڻار ۾ مبتلا ٿي ويندو آهي. هيءَ طبقو پنهنجي مقيري شعور کي پوريءَ آزاديءَ سان ڪم نه آڻيندو آهي. جيتوڻيڪ ڪيس منڊ ۾ هيءَ شڪايت هوندي هئي ته سامراج سندس شعور کي جڪڙي ڇڏيو هو — ۽ ان پيڙاجو اظهار، ڏاڍيءَ جلدائيءَ ۽ ڏک سان ڪندو هو. پنهجي وسيلن جي پروسي کان خالي انتظامي عمل جي هيٺائيءَ ڪيس ڪيترن

سالن تائين هٿ جي هنر واري اقتصاديات طرف موڙي ڇڏيندي آهي. هن جي خيال موجب، جيڪو پڪ سان هڪ سوڙهو خيال هوندو آهي، قومي اقتصاديات اها آهي، جنهن جو بنياد انهن شين تي رکجي، جن کي مقامي پيداوار چيو ويندو آهي. ڪاريگر طبقي جي باري ۾ ڊگهيون تقريرون ڪيون ويندريون آهن. جيئن ته وچولو طبقو اهڙا ڪارخانا هٿ کان عاجز هرندو آهي، جيڪي سراسري طرح سندس ۽ ملڪ جي لاءِ جڏهن فائدا ڪٽي اچن. ان ڪري هو انتهائي وطني اڳهر سان، جيڪا قومي عزت جي احساس مطابق هوندي آهي ۽ جيڪا ان لاءِ جڏهي دولت به پيدا ڪندي آهي، ڪاريگر طبقي جي چوڌاري گڏ ٿي ويندو آهي. مقامي پيداوار جي انهيءَ عقيدي ۽ نئين انتظامي طريقي جي ڪولا ۾ ناڪامي – اهي ٻئي ڳالهيون، قومي وچولي طبقي کي مجبور ڪنديون آهن ته اهو زراعتي پيداوار جي انهيءَ طريقي کي جاري رکي، جيڪو سامراجي دور جي خاصيت هو. ان ڪري آزاديءَ جي دور جي قومي اقتصاديات، ڪنهن نئين سطح تي قائم نه ٿيندي آهي. ان جو واسطو اڃا ڪاڇن جي پوک، ڪوڪو جي فصل ۽ زيتون جي پيداوار سان هوندو آهي. اهڙيءَ ريت بنيادي پيداوار کي وڌڻ جي طريقي ۾ ڪا به مٿا سٿا نه ٿيندي آهي، ۽ ملڪ ۾ ڪو هڪ به ڪارخانو نه لڳندو آهي. ڪچي مال جي روانگي اڃا به جاري رهندي آهي. اسان اڃا تائين يورپ جا ننڍا ننڍا هاري ۽ ڪچي مال پيدا ڪرڻ جا ماهر لڳا پيا هوندا آهيون. پوءِ به قومي وچولو طبقو، اقتصاديات ۽ واپار کي قومي ملڪيت ۾ وٺڻ جو لڳاتار مطالبو ڪندو رهندو آهي، جو ته سندس قومي ملڪيت مان مراد اها نه آهي ته سمورن اقتصادي وسيلن کي قوم لاءِ ۽ قومي ضرورت پٽاندر خرچ ڪرڻ جو فيصلو ڪيو وڃي. هن وٽ قوميءَ جو تت اهو به نه آهي ته ملڪ کي انهن نون سماجي لاڳاپن جي روشنيءَ ۾ هلايو وڃي،

جن جي واڌاري جي هٿائڻ جو پڌ، ٿي چڪو آهي. هن وٽ قومي ملڪيت بڻائڻ جو سنئون سڌو مطلب اهو آهي ته سامراجي دور جي ناجائز نفعن کي ديسي ماڻهن جي هٿن هيٺ ڏنو وڃي. جيئن ته وچولي طبقي وٽ نه ته ڄڄهو سامان هوندو آهي ۽ نه ئي گهربل ذهني وسيلا، (ذهني وسيلن مان منهنجي مراد انجنيئر ۽ ماهر آهن) ان ڪري، هو پنهنجي دعوائن کي انهن واپاري دفترن ۽ ادارن تائين ئي محدود رکندو آهي، جن تي اڳ ڌاريان قورو قابض هئا. قومي بورجوازي، اڳوڻي بورڀيءَ جي جاءِ والاري، ڊاڪٽر، وڪيل، واپاري، سيلزمين، جنرل ايجنٽ، ٽرانسپورٽ ايجنٽ وغيره بنجي ويندو آهي. هو سمجهندو آهي ته ملڪ جو ننگ ۽ ناموس ۽ سندس پنهنجي پلائي انهيءَ ۾ ئي آهي ته هو اهي سڀ مطلب حاصل ڪري. هاڻي هو انهيءَ ڳالهه تي زور ڏيندو آهي ته سمورون وڏيون وڏيون غير ملڪي ڪمپنيون، جيڪي ملڪ سان لاڳاپو قائم ڪرڻ چاهينديون هجن، سي هن جي حوالي سان سمورو ڪاروبار ڪن. اهڙيءَ ريت قومي وچولو طبقو، پنهنجي تاريخي ڪردار کي يعني دلاليءَ واري ڪردار کي، چڱيءَ طرح سمجهي وٺندو آهي.

قومي وچولي طبقي جي نظر سان ڏٺو وڃي ته سندس مشن، قوم جي حالت تبديل ڪرڻ نه هوندي آهي. حقيقي معنيٰ ۾ سندس ڪم، قوم ۽ سرمايه داريءَ جي وچ ۾ ڳانڍاپو آهي، اهڙي سخت پر ڳجهي سرمائيداري، جنهن تي ويڄهر ۾ سامراجيت جو برقعو پيل آهي. قومي بورجوازي، مغربي بورجوازي جي تجارتي ايجنٽ جي حيثيت ۾ ڏاڍو مطمئن نظر ايندو آهي— ۽ پنهنجو ڪردار ڪنهن ذهني مونجهاري کان سواءِ ٽٽ ٽانگر، واري لهجي ۾ ادا ڪندو آهي، ليڪن هن جو اهو نفعي پرست ڪردار، نوڪر واري حيثيت، احساس ڪمتري وارو نظريو ۽ هر قسم جي امنگن جي جي اڻ هوندا— اهو ثابت ٿي ڪري ته قومي وچولو طبقو، بورجوازي

جي حيثيت ۾ پنهنجي تاريخي ڪردار ادا ڪرڻ جو اهل نه آهي. قومي وچولي طبقي جا سمورا گڻ ـــ جهڙوڪ: اڳواڻيءَ جو ڄاڻ وارو احساس، نئين دنيائن جي ايجاد ۽ ڳولا جي صلاحيت، هن طبقي وٽ افسوسناڪ حد تائين ڪٿي هوندا آهن. غلام ملڪن ۾ عياشي، بورجوازيءَ جي دل ۾ گهر ڪري ويندي آهي. اهو ان ڪري جو قومي بورجوازي پاڻ کي مغربي بورجوازيءَ وانگر سمجهندو آهي، جنهن کان هن سبق حاصل ڪيو آهي. هو مغربي بورجوازيءَ جي مرڻينگ واٽن تي هلندو آهي. جيتوڻيڪ هو مغربي بورجوازيءَ جي پيروي، ان جي پهرئين دور جي ايجاد ۽ جستجو وارن مرحلن جي سلسلي ۾ بلڪل نه ڪندو آهي ـــ ۽ اهو پهريون دور، پهرحال مغربي بورجوازيءَ جي ڪوشش جو نچوڙ آهي. غلام ملڪن جو قومي بورجوازي، شروع ۾ ئي پاڻ کي مغربي بورجوازي جي ڏيوالپڻي سان ملائي ڇڏيندو آهي. اهو نه سوچڻ ئي بيڪار آهي نه سندس اها وک اڳتي وڌندڙ هوندي آهي. حقيقت ۾ اهو سڀ پڇاڻيءَ کان شروعات ڪرڻ جي برابر آهي. اهو قومي بورجوازي، نوجوانيءَ جي بي صبريءَ سبي ڏيائي ۽ ڪاميابيءَ جي آزاديءَ کان بنائي، پوڙهپ قبول ڪري وٺندو آهي.

اهو مغربي بورجوازي، جيڪو نون آزاد ٿيل ملڪن ۾ گهڻ ڦرڻ، شڪار ۽ عياشيءَ جي ارادي سان ايندو آهي، قومي بورجوازي کي ڏيوالپڻي جي رستن ڏانهن وٺي وڃڻ ۾ ڏاڍو ڪارگر ثابت ٿيندو آهي. مغربي بورجوازيءَ جي خواهشن جي پورائيءَ لاءِ قومي بورجوازي، آرام ۽ آسائش جا مرڪز ۽ عيش عشرت جا اڈا قائم ڪندو آهي. انهيءَ سڀ ڪجهه کي سياحت جو نالو ڏيئي، انهيءَ موقعي لاءِ ان کي قومي صنعت طور فروغ ڏنو ويندو آهي. جيڪڏهن انهيءَ ڳالهه جو ڪو ثبوت ڪپي ته ڪهڙيءَ طرح مقامي بورجوازي، مغربي بورجوازيءَ جي لاءِ دعوتن جا

منتظر بنجي ويندا آهن، تہ ان لاءِ لاطيني آمريڪا ۾ جيڪي ڪجهہ ٿي چڪو آهي، ان تي هڪ نظر وجهڻ ڪافي ٿيندي. هوانا ۽ ميڪسيڪو جو هوٽلون، ريئو جا ساموندي ڪنارا، برازيل ۽ ميڪسيڪو جون ٿورهن سالن جون نئيون نئيون نيمگرهون، اڪاپلو ۽ ڪوپا ڪابانا جا بندرگاهہ ـــ سڀ قومي وڇولي طبقي جي بدڪرداريءَ جي ڪوڙهہ جا داغ آهن. جيئن تہ هيءُ طبقو خيالن کان وانجهيل هوندو آهي، پنهنجي ذاتي خول ۾ بند رهي، پاڻ کي عوامڪان ڪٽي ڇڏيندو آهي، ۽ پنهنجي پيدائشي نالائقيءَ جي ڪري قومي مسئلن کي پوريءَ قوم جي اکين سان اک ملائي ڏسڻ واري گڻ کان وانجهيل هوندو آهي، ان ڪري هيءُ طبقو ان کان وڌيڪ ڪجهہ بہ ڪري نہ ٿو سگهي تہ مغربي ڪاروبار جي دلال جو ڪردار ادا ڪري، ۽ پنهنجي ملڪ کي حقيقي طرح يورپ جو چڪاو بنائي ڇڏي.

هڪ پيرو وري اسان کي لاطيني آمريڪا جي ڪن جمهوريتن جي ڏک جهڙن مثالن تي نظر وجهڻي پوندي. گذريل آمريڪي رياستن جي بينڪن جي مالڪن، ماهرن ۽ وڏن وڏن واپارين کي جهاز ۾ پير رکڻ جي دير هوندي آهي، ۽ آهي "اڏگرم خطن" جي فضائن ۾ پهچي ويندا آهن، اتي اهي هڪ هفتي يا ڏهن ڏينهن لاءِ، انهن "وڻندڙ سياح ڪارين" ۾ هڏي ويندا آهن، جيڪي سندن ايجنٽ، سندن لاءِ موجود ڪندا آهن.

زميندارن جي روش بہ شهري وڇولي طبقي جهڙي ئي هوندي آهي. وڏا وڏا آبادگار، آزاديءَ جي اعلان سان گڏوگڏ زرعي پيداوارڪي قومي ملڪيت بنائڻ جو مطالبو ڪندا آهن. ڪيترين قيراگيرين وارين اڪلن کان ڪم وٺي، آهي ان زمين تي قبضو ڪري وٺندا آهن، جنهن تي ڌارئين ڦوروءَ جو قبضو هو ـــ ۽ اهڙيءَ طرح پهراڙين تي پنهنجي گرفت سخت ڪري وٺندا آهن. پر اهي نہ ٿوان زرعي طريقا رائج ڪندا آهن، نہ پنهن کي وڌيڪ

محنت سان آباد ڪرڻ لاءِ جاکوڙ ڪندا آهن، ۽ نه وري پنهنجي سرشتي کي مناسب طريقي سان قومي اقتصاديات ۾ ملائڻ جي جاکوڙ ڪندا آهن.

حقيقت هيءَ آهي ته اهي زمين جا مالڪ، هاڻي انهيءَ ڳالهه تي ننهن چوٽيءَ جو زور ڏيندا آهن ته حڪومت کين انهن سهولتن ۽ رعايتن کان سوا پيرا وڌيڪ رعايتون ۽ سهولتون ڏئي، جيڪي اڳي ڌارين قورن کي حاصل هيون. هاريءَ قرمار هاڻي ته اڳ کان اڳرو وڌيڪ ٿيڻ لڳندي آهي ان کي جائز قرار ڏنو ويندو آهي. بن چئن قومي نعرن جي آڌار تي هي نوان سامراجي هارين کان ٻي پناهه ڪم جو مطالبو ڪندا آهن. زراعت کي جديد نه بنايو ويندو آهي، ترقيءَ لاءِ ڪوبه منصوبو تيار نه ٿيندو آهي، نه ڪوئي ڪو نئون رستو اختيار ڪيو ويندو آهي. ڪنهن به قسم جو نئون قدم، مٿن دهشت پکيڙي، ڇڏيندي آهي، ڇو ته نئين قدم کڻڻ ۾ ڪجهه نه ڪجهه خطرو به هوندو آهي ـــ ۽ اها ڳالهه محتاط ۽ هوشيار زميندار بورجوازي کي پوريءَ ريت پريشان ڪري ڇڏيندي آهي، جيڪو آهستي آهستي، سامراجيت جي تيار ڪيل رستن تي وڌندو ويندو آهي. پهرانءِ ۾ جتي اهڙي وقتي حالتون هجن، حالتون سڌارڻ جي ڪوشش سرڪار پاران ٿيندي آهي، حڪومت حڪم هلائيندي آهي، حوصلي افزائي ڪندي آهي ۽ ناڻو موجود ڪري ڏيندي آهي. زميندار بورجوا ٿورو خطرو کڻڻ لاءِ تيار نه هوندو آهي؛ ۽ هرنئين ڪوشش ۽ ان ۾ گاڏڙ خطري جو تڪراري هوندو آهي. اهو واريءَ جي محلات ٺاهڻ جو ڪوبه ارادو نه رکندو آهي. سندس مطلب ڏوس سيڙپ ۽ ترت فائدي سان هوندو آهي. اهو اڻ ڪٽ فائدو، جيڪو سندس ڪيسي ۾ ويندو آهي. (قومي آمدنيءَ جي مناسبت، بچت اڻ مٽي هوندي آهي)، ٻيو ڀيرو ڪنهن ڪم ۾ نه لڳايو ويندو آهي. "پنهنجو ڏوڪڙ پنهنجي ڪيسي ۾" واري ذهنيت، انهن

زمين جي مالڪن جي نفسيات ۾ چٽي ڦٽي هوندي آهي. ڪڏهن ڪڏهن، خاص ڪري آزاديءَ جي اعلان کان ترت پوءِ، اهو بورجوازي زميندار، زمين مان جيڪو نفعو ڪمائيندو آهي، سو پرڏيهي بينڪن ۾ رکڻ کان به نه هچڪندو آهي. ٻئي پاسي هو وڏي رقم پنهنجي نمائش ڪارن، پهراڙيءَ وارن بنگلن ۽ انهن مڙني شين تي خرچ ڪندو آهي، جن کي اقتصاديات جا چاڻو پٽي پيل بورجوازيءَ جا گڻ قرار ڏين ۾ حق بجانب هوندا آهن.

اسان ٻڌائي آيا آهيون ته قومي بورجوازي جڏهن اقتدار جي واڳ وٺندو آهي، ته هُو ان حيثيت کي حاصل ڪرڻ لاءِ، جيڪا اڳ ۾ پرڏيهي قوتن جي بلي هئي، پنهنجي جماعتي ڏاڍ هلائيندو آهي. حقيقت ۾ آزاديءَ جي پهرئين صبح تي ئي اهو قومي بورجوازي وڏي واڪي، سامراجي شخصيتن، وڪيلن، واپارين، زميندارن، ڊاڪٽرن ۽ اعلیٰ سرڪاري عهديدارن تي حملا شروع ڪري ڏيندو آهي. اهو انهن ماڻهن جي خلاف، جيڪي "اسان جي ننگ ۽ ناموس کي بچڙين نگاهن سان ڏسندا آهن"، پچاڙيءَ گهڙيءَ تائين مرڻ مارڻ جو پڪو پهه ڪندو آهي. حڪمران جماعتن کي قومي ۽ آفريڪي بغاوت جو نعرو هڻندو آهي. سچ ته هيءُ آهي ته، سندس اهي عمل، ان وقت تائين نسلي ساڙ جو رنگ اختيار ڪندا ويندا، جيسين تائين هو حڪومت جي ساهون چٽيءَ طرح اهو مطالبو پيش نه ٿو ڪري ته اسان کي سامراجين وارن عهدن تي رکيو وڃي". جيسين تائين انهيءَ طبقي کي هڪ هڪ عهدو ملي نه ٿو وڃي، ان وقت تائين اهو پنهنجي باهوڙ بند نه ڪندو آهي.

شهرن جو مزدور طبقو، بيروزگارن جو انبوهه، نندا وڏا محنت - هنرمند ۽ ڪاريگر پنهنجي منهن انهيءَ قومي لاڙي جي پوٺلڳي ڪندا آهن. پر ڳالهه ڪبي خدا ڪارڻ ته اهي رڳو بورجوازي جي ٿورَ هلندا آهن. جيڪڏهن قومي بورجوازي،

يورپين سان مقابلي تي لهي اينداآهن تہ هي هٿ-هنرمند ۽ ڪاريگر، ڌارين آفريڪين سان جنگ شروع ڪري ڏيندا آهن. آئيوري ڪوسٽ ۾ دوهمان ۽ ووٽا جي خلاف هنگاما حقيقت ۾ نسلي جهڳڙا آهن. دوهمان ۽ ووٽا جا ماڻهو، نديءَ وڏي واپار جي گهٽي وڏي حصي تي قابض آهن، ۽ آزاديءَ جي اعلان کان پوءِ، آئيوري ڪوسٽ جو عوام، انهن جي خلاف دشمنيءَ وارن لاڙن جو اظهار ڪندو رهي ٿو. قوم پرستيءَ کان اڳ انتها پسند قوم پرستيءَ، ۽ انتها پسند قوم پرستيءَ کان جارحانہ قوم پرستيءَ، ۽ نيٺ نسل پرستيءَ تائين پهچي وڃون ٿا. پرڏيهن کي نڪري وڃڻ جو حڪم ڏنو ويندو آهي؛ انهن جا دڪان ساڙيا ويندا آهن؛ انهن جون ماڻڪون ۽ اثاثا ڦاٽا ويندا آهن — ۽ اهڙيءَ ريت آئيوري ڪوسٽ جي حڪومت انهن جي ڏيهہ نيڪاليءَ جو اعلان ڪندي آهي ۽ پنهنجي قوم وارن کي دلداري ڏيندي آهي. سينيگال ۾ اهي سوڊانين جي خلاف مظاهرا ٿي هئا، جن مسٽر محمد الضياء کان هي لفظ چورايا:

”حقيقت هيءَ آهي تہ سينيگالي عوام جي مال جي لڪل تصور سان ڳانڍيابو ان ڪري هو، جو اهي ان جي اڳواڻن سان محبت ڪندا هئا. ماليءَ سان سندن لاڳاپي جو سبب، ان کان سوا ڪوبہ ڪونہ هو تہ ماليءَ جي اڳواڻن جي سياسي حڪمت عمليءَ تي سينيگالي ماڻهن کي پرپور پروسو هو. سينيگال جي سرزمين اڳ بہ ڪا گهٽ اهم نہ هئي. حقيقت هيءَ آهي تہ ان جي اهميت، ان ڪري وڌيڪ نروار ٿي، جو ڏاڪار ۾ سوڊانين جو هجڻ، هر وقت سينيگال جي وجود جو احساس ڏيارينڌو هو. اهو ئي ڪارڻ آهي جو پڇاڻ تہ پري جي ڳالهہ آهي، پر رهندو فيڊريشن کان جداييءَ تي، عوام جي گهڻائي آڌرياءُ ڇو آهي، ۽ ان کي جيئن جو تيئن رکڻ لاءِ ڪنهن بہ جاءِ تي هڪ هٿ بہ مٿي نہ ٿيو. هوڏانهن حالت هيءَ آهي جو سينيگالين جا ڪجهہ حلقا،

انهن موقعن کي ڪڏهن به هتان نه وڃائيندا آهن، جيڪي سوداڻين کان ڇوٽڪاري حاصل ڪرڻ لاءِ سندن اڳواڻ ڪين هٿ ڪري ڏيندا آهن — ڇو ته اهي سوداڻين کي پنهنجي واپاري معاملن ۽ انتظامي عهدن جي وات ۾ رکاوٽ سمجهن ٿا. هيڏانهن ڪانگو وارا آهن، جيڪي هونئن ته بماجيم وارن جي گڏيل لڏپلاڻ تي پروسو نه ڪندي ماڻ آهن، پر انهن سينيگالين تي البت دباءُ وجهڻ جو پڻ ڪندا آهن، جيڪي ليوپولڊول ۽ اولزبيٿ ويل ۾ آباد آهن؛ ته جيئن اهي اتان نڪري وڃن. توهان ڏسندؤ ته انهن ٽن الڳ الڳ صورتن ۾ هڪجهڙيون حالتون آهن. جيڪڏهن نئين آزاد ٿيل ملڪ جي دانشور ۽ تاجر بورجوازيءَ جي رستي ۾ يورپي رکاوٽ بنجي ٿو ته شهري عوام جو ٽڪراءُ، اصولي طرح ڪنهن پيءَ قوم جي آفريڪين سان نٿي ٿو. آئيوري ڪوسٽ ۾ اهو حريف دوهماني، گهانا ۾ نائيجيريائي ۽ سينيگال ۾ سوداني آهي.

جڏهن بورجوازئي جو هيءُ مطالبو ته "حڪمران جماعت رڳو عربن يا شيدين سان ٺاهي وڃي" قومي ملڪيت جي ڪنهن معتبر تحريڪ سان پيدا نه ٿيندو آهي، پر رڳو ان قوت کي پنهنجن هٿن ۾ وٺڻ جي بيقراريءَ جو نتيجو هوندو آهي، جيڪا اڄ ڏينهن تائين ڏاڍن جي هٿ وس هئي، ته عوام به پنهنجي سطح تي شيدي يا عرب جي تصور کي رڳو ڪن علائقائي حدن تائين سوڙهو ڪندي، اهڙي قسم جو مطالبو ڪندا آهن. آفريڪي ڪنڊ جي گڏپ جي پرجوش دعوائن ۽ اڳواڻن کان ملهل عوامي روين جي وچ ۾ ڪيترا لاڙا ڏسي سگهجن ٿا. اسان کي آفريڪي اتحاد جي نظرئي ۾ دائمي اڻ برابري ۽ هيٺ مٿاهين نظر اچندي آهي. اهو تصور ڏاڍيءَ تيزيءَ سان گمناميءَ جي ڏنڊ ۾ وهڙهيو پيو وڃي، ۽ جارحانه قوم پرستيءَ جي نهايت اگري ۽ ڪرب پريل صورتحال ڏانهن دل ڏاريندڙ واپسي نظر اچي رهي آهي.

جيستائين سنيگال جو لاڳاپو آهي، تہ ان جا اهي اڳواڻ، جيڪي آفريڪي اتحاد جو نظريو پيش ڪري رهيا هئا ۽ جن انهيءَ نظريي جي خاطر پنهنجي مقامي سياسي تنظيمن ۽ ذاتي حيثيتن جي قرباني بہ ڏني هئي، سي پنهنجي پوري نيڪ نيتيءَ جي باوجود، يقيناً موجوده صورتحال جا ذميوار آهن. انهن جي پل آهي، ائين چئو تہ اسان جي پل، هيءُ آهي تہ اسان گڏپ وقت دشمن طاقتن سان وڙهڻ جي ڏن ۾ سامراج کان اڳ واري دور جي علائقائي لاڙن کي اڪيان نہ رکيو هو. اسان جي پل هيءُ هئي جو اسان پنهنجي چنڊچاڻ ۾ انهيءَ صورتحال ڏانهن جوڳو ڌيان ڪونہ ڏنو. جيڪڏهن توهان چاهيو تہ ان کي سامراج جو ڦل چئي سگهو ٿا، پر اها هڪ اهڙي سماجي حقيقت آهي، جنهن کي گڏپ جو ڪوبہ نظريو، ڪٿي اهو ڪيڏو سارهہ لائق ڇو نہ هجي، ختم ڪري نہ نو سگهي. اسان پاڻ کي رُڄ جي ڇڪ جي حوالي ڪري ڇڏيو. اهڙي ڍانچي جي رڄ جي حوالي، جيڪو اسان جي لاءِ سڀ کان وڌيڪ خوش فهميءَ ۾ مبتلا ڪندڙ هو، ۽ پوءِ خيال کي حقيقت سمجهندي، اسان اهو سمجهي ورتو تہ اهو ئي علائقائيت ۽ ان جي فطري اثرن يعني هيٺاهين سطح جي قوم پرستيءَ کي رد ڪرڻ، اسان جي لاءِ سڀيون حالتون پيدا ڪرڻ ۽ اسان جي خيالي ڏاهيل ڍانچن جي ڪاميابيءَ جي ضمانت آهي. (١)"

سينيگالين جي جارحانہ قوم پرستيءَ کان ڀولوفون جي قبائليت تائين، ڪو گهڻو پنڌ نہ آهي. حقيقت هيءُ آهي تہ هر هنڌ، جتي قومي بورجوازي، ماڻهن کي گڏيل حيثيت ۾ متاثر ڪرڻ، کين روشن خيال بنائڻ ۽ سڀني مسئلن جي باري ۾ عوام جي سوچ سان سوچڻ ۾ ناڪام رهيو آهي، ۽ اها ناڪامي،

---

(١) محمد الصياء.

بورجوازي جي بنا پروسي ۽ سندس ڳڙهن سياسي نظرين جو اثر هوندو آهي ؛ ۽ هر جڳهه جتي قومي بورجوازي پوري دنيا جي باري ۾ سرت ساڄهه پرائڻ ۾ نااهلي ڏيکاري آهي، اتي اسان کي قبائلي لاڙن ڏانهن موٽ نظر اچي ٿي — ۽ ڪاوڙ ۽ ڏکنڌڙ دل سان اسان نسلي احساسن کي پنهنجي سخت ترين صورت ۾ سوپيارو ڏسون ٿا. جيئن ته بورجوازيءَ جو هڪ ئي مقصد هوندو آهي، ۽ اهو هيءَ ته "ڌارين جي جڳهه والارڻو" — ۽ جيئن ته اهو زندگيءَ جي هر شعبي ۾ پنهنجي لاءِ انصاف حاصل ڪرڻ ۽ پرڏيهن جون خالي ڪيل جايون پرڻ ۾ ڏاڍي ڦڙتائي ڏيکاريندو آهي، ان ڪري قوم جا "ڏنڌا ماڻهو"، ٽيڪسي ڊرائيور، نانوائي ۽ بوٽ پالش ڪندڙ اڳري ئي سختيءَ سان دهوماڻين ٿي زور ڏيندا آهن ته اهي پنهنجي علائقي ڏانهن واپس هليا وڃن. پر ان کان به اڳتي وڌندي، اهو چوندا آهن ته "فوليز" ۽ "پيولز" به پنهنجي پنهنجي جهنگل ۽ جبل ڏانهن هليا وڃن. انهي نقطئي نظر سان، اسان کي انهيءَ ڳالهه جي چٽائي ڪرڻ گهرجي ته نون آزاد ٿيل ملڪن ۾ هر هنڌ "وفاقيت" جي اصول جي سوڀ ڇو ٿي ٿئي. اسان کي خبر آهي ته سامراجيت ڪن علائقن کي مٿيري سلوڪ لاءِ چونڊيندي آهي. بيٺڪي ملڪ جي اقتصاديات کي پوري ملڪ جي اقتصاديات سان ملايو نه ويندو آهي. انهي غريب ملڪ جي اقتصاديات کي سامراجي ملڪ جي اقتصاديات جي هٿ هيٺ نه ڪيو ويندو آهي. سامراجيت پوري ملڪ جي اقتصادي وسيلن مان فائدو وٺڻ جي جاکوڙ ورلي ڪا ڪندي آهي. اها رڳو انهن معدني وسيلن کي ظاهر ڪرڻ تائين محدود هوندي آهي، جيڪي سامراجي ملڪ جي صنعتي ضرورتن جي پورائي لاءِ روانا ڪيا ويندا آهن — ۽ اهڙيءَ ريت بيٺڪي ملڪ جي ڪن خاص علائقن کي مالدار ٿيڻ جو موقعو ڏيندي آهي. پر باقي پورو ملڪ ڏنڙيل غريب ۽ بيواهو رهندو آهي ؛ ۽ ان ڏيڻ ۾

ڦاسندو وينندو آهي، جيڪا غريبيءَ جي لعنت جي مينهن جي صورت ۾ مٿن وسندي رهندي آهي.

آزاديءَ جي اعلان کان هڪدم پوءِ، اهي ديسي ماڻهو، جيڪي سکين ستان علائقن ۾ رهندا آهن، سي پنهنجي آسودگي جو احساس ڪندا آهن، ۽ ٻين غريب ڏيهي ماڻهن جي سک پٽي وارن ڪمن جي خلاف سخت ردعمل ظاهر ڪندا آهن. اهي علائقا، جتي ڪاڇن، ڪوڪو ۽ جواهرات جي گهٽائي هوندي آهي، سي پهرينءَ صف ۾ اچي وينندا آهن ـ ۽ انهيءَ خيالي نظريي تي ڇانئجي وينندا آهن، جيڪو پوري قوم پيش ڪندي آهي. مالدار علائقن جا اهي هم وطن، ٻين غريبن کي ڪرپ پڌل نهار سان ڏسندا آهن، ۽ انهن غريبن ۾ ڪين ساڙ، لالچ ۽ خونخواريءَ جا جذبا ڏسڻ ۾ ايندا آهن. سامراجي دور کان اڳ جون دشمنيون ۽ مختلف نسلن جي وچ ۾ پراڻيون نفرتون وري موٽي ايندڙيون آهن. بالو بلاس، لولو آس کي ڪارائڻ کان انڪار ڪندو آهي. ڪٽنگا، پنهنجي ڌاري رياست ناهي وٺندو آهي، ۽ البرٽ ڪولونجي، ڏکڻ ڪاميائي جو بادشاهه ٿي ويهندو آهي. آفريڪي گڏپ جو اڻڪو نظريو ـ اهو نظريو، جنهن سان آفريڪا جي مردن ۽ عورتن کي جذباتي لڳاءُ هو، جنهن جي عملي صورت سامراجيت تي بي پناهه دباءُ وڌو هو؛ هاڻي اهو "آفريڪي ڳانڍاپو" بي نقاب ٿي وينندو آهي؛ ۽ قوميت جي خول ۾ رهندي، علاقائيت جي ٽڪرن ۾ ورهائجي وينندو آهي. اهو قومي بورجوازي، جيڪو پنهنجي غرض جو بندو هجڻ کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نه هوندو آهي، ۽ جنهن جي نظر پنهنجي لالچپڻي کان اڳتي نه وينندي آهي، سو قومي ڳانڍاپو قائم ڪرڻ ۽ قوم کي وڏڪ سگهارو ۽ تخليقي بنيادن تي بيهارڻ ۾ بلڪل لنگڙو لولو ڏسڻ ۾ ايندو آهي؛ اهو قومي ڳانڍاپو، جنهن سامراجيت کي پٺتي هٽڻ لاءِ مجبور ڪيو هو، سو هاڻي ڇڙو ڇڙ ٿي وينندو آهي، ۽ ڪٽيل سوپ کي وڃائي ڇڏيندو آهي.

نسلن ۽ قبيلن جون بيرحمانه لڙائيون ۽ غير ملڪن جي وچ ڪان پوءِ خالي جاين کي پرڻ لاءِ آپهرائيون ۽ پيو ڪجهه مذهبي مخالفتن کي به آپارينديون آهن پهرائڻ-ن ۽ جهنگلن ۾، نديون برادريون، مقامي مذهب ۽ مرابطي عقيدا، هڪ نئين جوش جو اظهار ڪندا آهن ۽ هڪ پيرو وري برادريءَ ۽ مذهب مان خارج ڪرڻ جي مهم جو آغاز ٿيندو آهي. وڏن شهرن ۾ انتظامي طبقي جي سطح تي اسان ٻن الهامي مذهبن ـــ اسلام ۽ عيسائيت ـــ کي پاڻ ۾ زور آزمائي ڪندي ڏسندا آهيون.

سامراجيت، جنهن کي آفريڪي ڳالهايو جي پيدائش، پاڙئون پٽي اڇلائي ڇڏيو هو، پنهنجي خالي ڪيل جاءِ ڀري وٺندي آهي- ۽ تحريڪ جي سيني اوٺاين مان فائدو وٺندي، پڌريءَ جي ارادن کي توڙڻ جي ڪوشش ڪندي- آفريڪي ماڻهن تي "روحاني" مخالفتن جو هيڻ ظاهر ڪري، سامراجيت انهن کي هاڇل ۾ آڻيندي آهي. سينيگال جي روزاني اخبار "نئين آفريڪا"، هر هفتي اسلام ۽ عربن جي خلاف نفرت جو زهر اوڳاڇيندي رهندي آهي. لبناني، جنهن جي هٿن ۾ اولهه وارن ساموندي ڪنارن جو ٿورو گهڻو واپار آهي؛ قومي برائيءَ لاءِ چونديو ويندو آهي. پادري، موقعي جي مناسبت سان عوام کي ياد ڏيارينداآهن ته يورپي سامراج جي اچڻ کان اڳ، عظيم آفريڪي حڪومتن کي عربن جي قبضي جي ڪري ئي يورپي سامراجيت لاءِ رستو صاف ٿيو. عرب سامراجيت جو عام ذڪر ٿيندو آهي، ۽ اسلام جي ثقافتي سامراجيت کي نندو ويندو آهي. عام طرح مسلمانن کي اعليٰ عهدن کان ڀري رکيو ويندو آهي. مسلمانن وارن علائقن ۾ معاملو ان جي ابتڙ هوندو آهي. اتي مقامي عيسائين کي قومي آزاديءَ جو باشعور ۽ حقيقي دشمن سمجهيو ويندو آهي. سامراجيت وڏي اڍنگائيءَ سان هر ڏور ڇڪيندي رهندي آهي، ۽ انهن آفريڪين کي، جيڪي ڪالهه سامراج جي مقابلي ۾ گڏ هئا، پاڻ ۾ ويڙهائي

ڏاڍي مطمئن نظر ايندي آهي. ڪو سفيد بار ٽولوميو ڪن ذهنن ۾ جڳهه ٺاهي وٺندو آهي؛ ۽ سامراجيت جا پوئلڳ جڏهن آفريڪي گاڏاڻي جا شاندار اعلان ٻڌندا آهن، ته پنهنجي دل ۾ مسخرانه ڪل ڪلندا آهن. هڪ ملڪ ۾ ٽي مذهب، عوام کي مختلف روحاني وڌين ۾ ورهائي ڇڏيندو آهي، جن کي سامراج ۽ سندس چيلا، پنهنجيءَ پنهنجيءَ جاءِ تي جيئن جو تيئن رکندا آهن. هيڏانهن هوڏانهن انتهائي اوچتا واقعا پيش ايندا آهن. جن علائقن ۾ ڪيٿولڪ ۽ پروٽسٽنٽ فرقن جو زور هوندو آهي، اُتي اسان مسلمان ٽورائي وارن کي غير معمولي سرگرميءَ سان دين سان لاڳاپيل ڏسون ٿا. اسلامي ڏڻ-وار جيئرا ڪيا ويندا آهن ۽ اسلام، ڪيٿولڪ دين جي جارحانه آپيشاهيءَ جي خلاف پنهنجي ذري پرزي جي حفاظت ڪندو آهي. ڪن ماڻهن کي راضي رکڻ لاءِ ملڪ جا وزير اهو چوندي ٻڌا ويندا آهن ته جيڪڏهن مسلمان قناعت نه ٿا ڪن ته سندن لاءِ چڱو اهو آهي ته قاهره هليا وڃن. ڪڏهن ڪڏهن آمريڪي پروٽسٽنٽ ۽ پنهنجي ڪيٿولڪ- دشمن تعصب جو ڀڃ آفريڪا جي سرزمين ۾ پوکيندا آهن ۽ مذهب وسيلي قبائلي دشمنيون جيريون رکندا آهن.

آفريڪا ڪنڊ کي ڏسندؤ ته هتي مذهبي ڇڪتاڻ، عام نسلي جذبات جي اوسر جو سبب نظر ايندي. آفريڪا ڪاري ۽ گوري ۾ ورهايل آهي، ۽ ان کي جيڪي نوان نالا (يعني "عظيم صحرا" جو اتر وارو آفريڪا ۽ ڏکڻ وارو آفريڪا وغيره) ڏنا ويا آهن، سي به انهيءَ ڳجهي نسل پرستيءَ کي لڪائڻ ۾ اجايا ويا آهن. هتي انهيءَ ڳالهه تي زور ڏنو ويندو آهي ته اڇي آفريڪا جون هزارين ورهه پراڻيون ثقافتي روايتون آهن ۽ اهو رومي سمنڊ جي خطي جو هڪ حصو آهي؛ يورپ جي سلسلي جي هڪ ڪڙي آهي؛ يوناني ۽ لاطيني تهذيب جو وارث آهي. ڪاري آفريڪا کي سست، ظالم ۽ غير مهذب علائقو سمجهيو ويندو آهي. جنهن

کي توهان هڪ لفظ ۾ وحشي چئي سگهو ٿا. توهان اتي سارو ڏينهن نقاب پوش عورتن، گهڻيون شاديون ڪندڙ مردن ۽ عورتن جي باري ۾، عربن جي هٿ ٿوڪي نفرت جي باري ۾ تکيون ۽ تيز گالهيون ٻڌي سگهو ٿا. اهي سموريون گالهيون پنهنجي جارحاني انداز جي ڪري، انهن گالهين جي ياد ڏيارين ٿيون جيڪي ڏاڙين ڦوروءَ جي زبان مان ٻڌيون ويندڙيون هيون. انهن ٻنهي وڏن مذهبن جو قومي بورجوازي، جيڪو سامراجي سوچ جي انداز کي ان جي انتهائي بگڙيل صورت ۾ هضم ڪندو آهي. يورپين کان هڪ اهڙو نسلي فلسفو وٺي، آفريڪا کنڊ ۾ پوکيندو آهي، جيڪو آفريڪا جي آئيندي لاءِ انتهائي تباهڪن ٿو ٿيندو آهي. پنهنجي سستيءَ ۽ نقاليءَ جي عادت جي ڪري، هيءُ ان نسل پرستيءَ جي پيوند ڪاري ۽ سخت گيريءَ جي پالنا ڪندو آهي، جيڪا سامراجي دور جي خاصيت هئي. بس اهڙي ملڪ ۾ جيڪو پاڻ کي آفريڪي چوائي ٿو، سنئون سڌو نسل پرستيءَ جون گالهيون ٻڌڻ ۽ اهڙي رواداريءَ واري برتاءَ جو مشاهدو ڪرڻ، جيڪو اهو ڏکوئيندڙ تاثر ڏئي ته توهان پيرس، برساز، يا لنڊن ۾ آهيو، ڪا اچرج جهڙي ڳالهه نه آهي. آفريڪا جي ڪن علائقن ۾ شيدين سان مٺيري هئڻ واري روش ۽ مغربي تهذيب کان آڏاوو ورتل هيءُ ايڏنگو تصور ته "ڪارو ماڻهو منطق ۽ سائنس کان ڪورو آهي" بلڪل چٽي ۽ اڳهاڙي انداز ۾ هلندڙ آهي. گهڻو ڪري ڏسڻ ۾ ايندو آهي ته ڪاري چمڙيءَ واري ٽورائيءَ کي هڪ قسم جي نيم غلاميءَ ۾ جڪڙيو ويو آهي، جنهن جو فطري نتيجو اهابي اعتمادي آهي، جيڪا ڪاري چمڙيءَ وارا آفريڪي ملڪ، اڇي چمڙيءَ وارن آفريڪي ملڪن جي باري ۾ محسوس ڪندا آهن. هيءُ هڪ عام گالهه آهي ته ظالم اڇي چمڙيءَ واري ڪنهن آفريڪي ملڪ جي شهر ۾، ڪاري چمڙيءَ وارو آفريڪي گهمندي ڏسجو آهي ته ٻار ان کي "شيدي" چوندا

آهن، ۽ آفيسر ان سان گلابي انگريزيءَ ۾ گالهائيندا آهن — ۽ بدقسمتيءَ سان هيءَ گالهه به لڪل نه آهي ته ڪاري آفريڪا جي انهن شاگردن کان، جيڪي اڄي آفريڪي جي سيڪنڊري اسڪولن ۾ پڙهندا آهن، اسڪول جا سائي اهو پڇندا آهن ته ”ڇا اوهان جي ملڪ ۾ گهر به هوندا آهن؟ توهان کي خبر آهي ته بجلي ڇا ٿيندي آهي؟ ۽ ڇا توهان جي خاندان ۾ آدمخوريءَ جو رواج آهي؟“ بدقسمتيءَ سان هيءَ گالهه به بنهه لڪل نه آهي ته عظيم صحرا جي اتر وارن ڪن علائقن مان صحراء اعظم جي ڏکڻ وارن علائقن ۾ اينڊز آفريڪي، جڏهن پنهنجي قومي پائرن سان ملندا آهن، تڏهن آهي اتر وارا گهوماڻو پنهنجي قومي پائرن کي چوندا آهن ته ”اسان کي ڪٿي به وٺي هلو، پر شرط اهو آهي ته اسان شيدين سان ملي سگهون.“ اهڙيءَ ريت ڪاري آفريڪا جي ڪن نون ملڪن ۾ پارليامينٽ جا ممبر، بلڪ وزير پڻ چرچي جي ٿوري وٺيءَ کان سواءِ اهو سمجهندا آهن ته ڪين اهو خوف نه آهي ته سامراجيت سندن ملڪ تي وري قبضو ڪري وٺندي، پر خطرو ”اتر کان اينڊز عرب لٽيرن“ جي حملي جو آهي.

اسان ڏسون ٿا ته بورجوازيءَ جو ڏيوالو رڳو اقتصادي ميدان ۾ نه آهي، پر اهو هڪ سوڙهي نهار قوم پرستيءَ ۽ هڪ نسلي نمائندگيءَ جي آڌار تي اقتدار ۾ اينڊو آهي. انهن دلڪش اعلانن جي باوجود، جيڪي ان ڪري ڪوڪلا هوندا آهن جو مقرر غير ذميوارانه انداز ۾ اهي محاورا ۽ اصطلاح استعمال ڪندو رهندو آهي، جيڪي سنئون سڌو اخلاق ۽ سياسي فلسفي تي ٻوريي رسالن مان ورتا وڃا هوندا آهن. بورجوازي اهڙي پروگرام تي ڪاميابيءَ سان عمل ڪرڻ ۾ پنهنجي نااهليءَ جو ثبوت ڏيندو آهي، جنهن ۾ ٿورو به انسانيت نواز پهلو هجي. جڏهن بورجوازيءَ جا هٿ مضبوط هجن، جڏهن هو هر شيءِ ۽ هر شخص کي پنهنجي

اقتدار لاءِ ڪم آڏي سگهي ٿو. هو وڏي پختي ٿموني ۾ ڪن اهڙن جمهوري خيالن جي حمايت ڪرڻ ۾ نه هچڪندو آهي، جن جي باري ۾ هيءُ تصور عام آهي ته اهي آفاقي طرح عمل جوڳا آهن. انين تمام گهٽ ٿيندو آهي ته اهو بورجوازي، جنهن جا پير ناڻي واري پاسي کان سوڪها هجن، پنهنجن ئي ماڻهپي وارن نظرين جي نفيءَ تي مجبور ٿئي: مغربي بورجوازي، جيتوڻيڪ بنيادي طرح نسل پرست آهي، پر پنهنجي انهيءَ نسل پرستيءَ کي پنهنجن ورن وڪڙن ۾ لڪائي ڇڏيندو آهي. اهڙيءَ ريت عظيم انساني ننگ ۽ ناموس جي حمايت جي باري ۾ سندس پرم قائم رهندو آهي. مغربي بورجوازيءَ، ايڏيون رڪاوٽون ۽ پيتيون بيهاري ڇڏيون آهن، جو هاڻي ڪيس انهن ماڻهن جو ڪوبه مڙسائتو ڊپ نه آهي، جن کي هو هيٺو سمجهي لتيندو رهيو آهي. جيسين تائين شيدين ۽ عربن جو واسطو آهي، ته مغربي بورجوازيءَ جي نسلي ٻوندي جو بنياد، نسلي عرب تي آهي. اها هڪ اهڙي نسل پرستي هوندي آهي، جيڪا هر انهيءَ شيءِ کي نندي بنائي ڇڏيندي آهي، جيڪا سندس نظر ۾ نڀل آهي. بهرحال بورجوازيءَ جا نظريا، جيڪي انسانن جي وچ ۾ هڪ بنيادي هڪجهڙائي جي اعلان تي ٻڌل هوندا آهن، سندس پنهنجي نظر ۾ منطقي ڏس ۾ اينداآهن، جو اهي نيٺ "اڌ انسانن" کي پوري انسان بنجڻ جو سڌ ڏيندا آهن ۽ انهن جي سمجهه آهر مغربي انسانيت جو نمونو مغربي بورجوا هوندو آهي. نوجوان قومي بورجوازيءَ جو نسلي ساڙ، بچاءَ واري نسل پرستي آهي، جيڪا خوف تي ٻڌل هوندي آهي. بنيادي طرح اهو ساڙ بچڙي قبائليت، ڪٽنبن ۽ برادرين جي وچ ۾ رنجشن کان مختلف نه هوندو آهي. اهڙيءَ ريت اسان سمجهي سگهون ٿا ته ذهنن عالمي مبصرن، آفريڪي گاڏاپي جي باري ۾ سگهاري سڌ کي ڪڏهن به سنجيدي ڳالهه چو نه تصور ڪئي. اهو آن ڪري جو ان گاڏاپي ۾ هر ڏسندڙ کي ايترا گهڻا

سوراخ ڏسڻ ۾ ايندا آهن، جو آخرڪار ڏاهپ واري ڳالهه اها نظر ايندي آهي ته ان ڪان اڳ ۾ گاڏاپي جو ڏينهن اچي، انهن تضادن کي حل ڪيو وڃي.

آفريڪا جي عوام بنهه هاڻي ويجهڙائيءَ ۾ "پاڻ سڃاڻ" شروع ڪيو آهي. ان عوام پوري ڪنڊ ۾ آفريڪا جي نالي تي وڏي سمجهه سرت سان سامراج جي خلاف اٿڻ جو پهه ڪيو آهي. هاڻي قومي بورجوازي، جيڪو هر خطي ۾ پنهنجن پيرن جمائڻ ۽ قرلٽ جي هڪ قومي چار آڻڻ ۾ ڏاڍي ڦڙتائي ڏيکاري رهيو آهي هن اتحاد جي ٻوٽوپمائي (خيالي) تصور جي راهه ۾ رڪاوٽون ڪڙيون ڪرڻ جي بي پناهه جاکوڙ ڪري رهيو آهي. قومي بورجوازي، جيڪو پنهنجي مقصدن ۾ بلڪل چٽو آهي، اُن اهو پهه ڪيو آهي ته اهو، هن گاندپاپي جو ۽ پنجويهه ڪروڙ انسانن جي پنهنجي ڪمعقلي، بڪ ۽ غير انسانيت تي هڪ ئي وقت سوپ حاصل ڪرڻ جي ٻڌيءَ، جاکوڙ جو رستو جهلي، انهن ڪارڻن جي ڪري اسان کي اهو سمجهڻ گهرجي ته آفريڪي گاڏاپي جو ڦل، عوام جي وڏندڙ سگهه ۽ عوام جي رهنمائيءَ سان ئي ٿيڻي آهي، جنهن جي معنيٰ هيءَ ئي ته بورجوازيءَ جي لالچي سگهه کي چٽيو وڃي.

جيستائين گهرو معاملن ۽ مختلف ادارن جو واسطو آهي، قومي بورجوازي اتي به ڏنو واڻو پنهنجي نااهليءَ جو ثبوت ڏيندو آهي. ڪن اسرندڙ ملڪن ۾ پارليماني ڪٽيل پهرئين ڏينهن کان ئي چالبازيءَ تي ٻڌل هوندي آهي. نائي واري پاسي کان هيٺي، سماجي لاڳاپن جي هڪجهڙائي رٿڻ ۾ ناڪام، ۽ پنهنجي طبقي جي سوگهائپ جي اصول تي ٻڌل بورجوازيءَ، اهو حل چاهيندو آهي، جيڪو ڪيس سولو ڏسڻ ۾ ايندو آهي — يعني رڳو هڪ سياسي جماعت جو چڏڻ، ان کي آهو راضپي وارو ضمير ۽ سڪون نه ملي سگهندو آهي، جيڪو رڳو نائي واري

سگهه ۽ رياستي جوڙڻ ۾ ڪنٽرول جو ڪم ئي ڏيئي سگهي ٿو. بورجوازي، اهڙي رياست نه ٺاهيندو آهي، جيڪا هڪ عام شهريءَ کي سک ڏيئي سگهي، پر هئو هڪ اهڙي رياست ٺاهيندو آهي، جيڪا عام شهريءَ جي ڏکن ڏولائن ۾ وڌيڪ واڌارو ڪندي آهي. رياست، جنهن کي پنهنجي سمجهه، سياڻپ ۽ سگهه سان ماڻهن ۾ پاڻ تي ڀروسو پيدا ڪري، کين بيهٿيار بنائڻ ۽ لولي ڏيئي سک سهارڻ گهرجي، ان جي ابتڙ پنهنجي شاهاڻي ڏيک ڏيکارڻ سان شهرين تي پاڻ کي مڙهيندي آهي؛ الڳ الڳ ڏيک ڏيکاريندي آهي؛ ماڻهن کي ڊيڄاريندي آهي ۽ اهڙيءَ طرح شهرين کي اهو احساس ڏياريندي آهي ته اهي لڳاتار خطري ۾ آهن. هڪ جماعتي نظام، بورجوا - آمريت جو اهو نئون گهاڙيٽو آهي، جيڪو بي رنگ، بيضمير ۽ بيلحاظ هوندو آهي. اها حقيقت آهي ته اهڙي آمريت گهڻو جٽاءُ نه ڪندي آهي(١) اها خود پنهنجن تضادن جو سلسلو روڪي نه ٿي سگهي. جيئن ته بورجوازيءَ وٽ پنهنجي سوگهائپ مڙهي رکڻ ۽ باقي ملڪ جي اڳيان ٽڪر پور اچلائڻ لاءِ اقتصادي ذريعا نه هوندا آهن. ان کان سوا، هو پنهنجا کيسا انتهائي ادنگي طريقي سان ڀرڻ ۾ رڌل رهندو آهي، ان ڪري ملڪ اڃا به وڌيڪ گهري ماڻار جي ور چڙهي وينندو آهي. انهيءَ ماڻار کي لڪائڻ ۽ انهيءَ موت (رجعت) تي پردي وجهڻ لاءِ، پنهنجي پاڻ کي همت ۽ ٻي ڪا شيءِ ڏيڻ لاءِ، جنهن تي هو پاڻ پڌائي سگهي، بورجوا کي ان کان وڌيڪ سٺي ڪا صورت نظر نه ايندي آهي ته هو گاديءَ واري شهر ۾ سهڻيون جڳهون تيار ڪرائي ۽ پئسو انهن شين تي خرچ ڪري، جن کي عام طرح ڏيکاءُ وارو خرچ چيو وينندو آهي.

قومي بورجوازي، پنهنجي پٽتي پيل ملڪ جي اندروني ۽ حقيقي مسئلن کان منهن موڙيندو وينندو آهي، ۽ اڳوڻي قابض ڌر

---

(١) هتي بنگلا ديشي نظام کي سمجهڻ گهرجي. (مترجم)

۽ پرڏيهي سرمائيدارن ڏانهن لڙندو وينندو آهي، جيڪي سندس هاڻ ۾ هاري ڳالهه تي پروسو ڪندا آهن. جيئن ته اهو پنهنجي ڪمايل موڙيءَ ۾ عوام کي پاڳي پائيوار نه بنائيندو آهي ۽ ماڻهن کي انهي موڙيءَ مان ذرو به فائدو وٺڻ نه ڏيندو آهي، جيڪا وڏيون وڏيون پرڏيهي ڪمپنيون کيس ڏيندڙون رهنديون آهن، آن ڪري انهيءَ بورجوازي کي هڪ اهڙي عوامي رهنما جي گهرج هئي جو احساس ٿيندو آهي، جيڪو اقتدار کي طاقتور ڪرڻ ۽ ان جي مڙهيل هئڻ کي جيئن جو تيئن رکڻ جو پيڻو ڪردار ادا ڪري سگهي. پنتي پيل ملڪن جي بورجوازي آسريت، پنهنجي سگهه ڪنهن عوامي اڳواڻ جي وجود مان حاصل ڪندي آهي. اسان کي سڌ آهي ته سڌريل ملڪن ۾ بورجوازي آسريت، بورجوازيءَ جي ناڻي واري سگهه جو نتيجو هوندي آهي. ان جي ابتڙ پنتي پيل ملڪن ۾ عوامي اڳواڻ، اخلاقي قوت جو اهڃاڻ هوندو آهي، ۽ ان جي اوٽ ۾ تازي ڄاول قوم جو هيڻو ۽ غريب بورجوازي، آسودي بنجڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. عوام، جنهن ڪيترن سالن تائين انهيءَ رهنما کي ڏٺو آهي؛ سندس تقريرون ٻڌيون آهن؛ ۽ جيڪو ان رهنما کان پري رهي به هڪ خواب جي ڪيفيت سان سامراجي قوتن جي مقابلي ۾ سندس پوئلڳ رهيو آهي؛ آهو انهيءَ محب وطن رهنما تي بي پناهه پروسي جو اظهار ڪندو آهي. آزاديءَ کان اڳ هيءُ رهنما، عام طرح عوام جي آزاديءَ جي آهن، سياسي آزاديءَ ۽ قومي ننگ ناموس جو اهڃاڻ هوندو آهي. پر آزاديءَ جي اعلان ٿيندي ئي اهو رهنما عوامي ضرورتن کي وساري ڪري (جيڪي ضرورتون يعني ماني، زمين ۽ ملڪي انتظام، عوام جي مقدس هٿن ۾ ڏيڻ تي ٻڌل هونديون آهن)، پنهنجا نجي مقصد آڏا آڻيندو آهي. هاڻي هو ان منافعيءَ ۽ ڏڙي جي صدارت ڪندو آهي، جيڪو پنهنجي فائدي لاءِ آتو هوندو آهي ۽ جنهن مان قومي بورجوازيءَ جي

جماعت ٿهندي آهي. پنهنجي اڳوڻي سچائيءَ واري رويي ۽ خلوص پرڻ اعلانن جي باوجود، جيڪڏهن غيرجانبداريءَ سان ڏنو وڃي ته اهو عوامي رهنما، انهن مفادن جي سخت چوڪيداري ڪندو آهي، جيڪي اڄ قومي بورجوازيءَ ۽ اڳوڻين سامراجي ڪمپنين جا گڏيل مفاد هوندا آهن. اهڙيءَ ريت سچائي، جيڪا سندس روح جو گڻ هئي، سا آهستي آهستي ختم ٿيندي ويندي آهي. سندس عوام سان لاڳاپو ايترقدر حقيقت کان خالي بنجي ويندو آهي، جو نيٺ هو پاڻ اهو سمجهڻ لڳندو آهي ته، ماڻهو سندس اقتدار کان ڪرپ ڪن ٿا — ۽ اهي خدمتون، جيڪي هو ملڪ لاءِ اڄ تائين ڏيئي چڪو آهي، تن تي شڪ ڪيو پيو وڃي. هو عوام جي ڪيس وساري چڏڻ کي ڏاڍايءَ ڪاوڙ سان ڏسندو آهي. هاڻي روز بروز هو پاڻ کي ڌارين قوتن سان شامل ڪندو ويندو آهي. ان ڪري هاڻي هو جاڻي واڻي انهيءَ نوخيز بورجوازيءَ جو سهڪاري بنجي ويندو آهي، جيڪو بدي ۽ لعنت پرستيءَ جي گپ ۾ ڦاسندو رهندو آهي. نئين رياست جون ناڻي واريون راهون آخرڪار اڇي نين سامراجي راهن سان ملنديون آهن. ڪلهه تائين جنهن قومي اقتصاديات جي چوڪيداري ڪئي ويندي هئي، اڄ ان کي پنهنجي هٿ وس ڪيو ويندو آهي. بجيٽ کي قرضن ۽ امدادن سان پورو ڪيو ويندو آهي. جڏهن ته هر ٻئي ٿئين مهيني وزيراعظم پاڻ يا سندس نائب پنهنجي پراڻي آقا ملڪ يا ڪنهن ٻي جاءِ تي سرمائي جي جاچ ۾ نڪري ويندو آهي.

اڳوڻي سامراجي قوت پنهنجا مطالبا وڌائيندي آهي، رعايتن ۽ ضمانتن جوڳن پروسن جا ڍير گڏ ڪندي آهي، ۽ اهڙا ان ۾ غلبي کي، جيڪو ڪيس قومي حڪومت تي حاصل آهي، لڪائڻ جي بنهه گهٽ ڪوشش ڪندي آهي. عوام، جيڪو رحم جوڳي حد تائين نه برداشت ٿيندڙ غريبيءَ جي بار هيٺان دٻجي ويندو

آهي، سو آهستي آهستي پنهنجي اڳواڻن کي پاڙيتو سمجهڻ لڳندو آهي. عوام جي اها سڃاڻپ انهيءَ معنيٰ ۾ ته اچاڻ سخت هوندي آهي ته بورجوازي ڪنهن شيءِ مان سبق پرائڻ جي لائق ئي نه هوندو آهي. ناٿي جي جنهن ورڻ تي بورجوازي اثر انداز ٿيندو آهي، سا گهڻن حلقن ۾ نه پکڙندي آهي، نه اها مختلف درجن تائين پهچندي آهي، ۽ نه ئي اها درجه بندي جون ڏاڪڻيون ٺاهيندي آهي. اهو نئون فرقو، ان ڪري به ڪرپ جوڳو اٿلو ان ڪان به گهڻو ڪڏو هوندو آهي، جو عوام جي گهڻائيءَ جو ٩-١٠ حصو بڻن ۾ پاهه پيو ٿيندو آهي. پڻسي جي حاصلات لاءِ انهيءَ فرقي جي نه ڏسڻ جهڙي نڪڙي ڏيڻ ۽ اينگي ڦرلٽ جي ڪري ئي عوام ۾ هڪ اهڙي سڃاڻپ ۽ هڪ اپرندڙ شعور پيدا ٿيندو آهي: جيڪو اپندڙ طوفانن جو يقين ڏيارينندو آهي. بورجوازي طبقو يعني قوم جو اهو طبقو، جيڪو پنهنجي فائدي لاءِ ملڪ جو سڄو سرمايو گڏ ڪري وٺندو آهي، سمجهه ۾ نه اپندڙ منطق سان ٻين شيدين ۽ عربن جي باري ۾ اهڙي ڪرپ پريل راهه ڏيندو آهي، جيڪا سامراجي سڳهه جي اڳواڻن نمائندن جي نسل پرست عقيدن جي ياد ڏيارينندي آهي. ان سان گڏوگڏ عوام جي غريبي ۽ بورجوازي طبقي جي بي پناهه ڪمائي، ۽ بيءَ سموريءَ قوم لاءِ سندس ڪرپ ان جي فڪر ۽ عمل جي سخت گيريءَ جو ڪارڻ بڻجي آهي. پوءِ اهڙا اندپشا اقتدار جي طاقت کي ڪم ۾ آڻيندا آهن ۽ آمريت جي آڙ جو سبب بڻيا آهن. اهو عوامي اڳواڻ، جنهن وٽ پوري زندگيءَ جي سياسي پڇ ڍڪ ۽ بي لوث وطني اڪير هوندي آهي. سو هاڻي عوام ۽ هيڻي بورجوازيءَ جي وچ ۾ هڪ پردو بڻجي وينندو آهي: ڇو ته هو انهيءَ طبقي جي ناسمجهيءَ جو ته ضامن بڻجي وينندو آهي، پر انهيءَ طبقي جي بدتميزيءَ، خسيس پڻي، ۽ بنيادي بداخلاقيءَ کي ڍاري ڇڏينندو آهي. اهو عوام جي جاڳندڙ شعور کي روڪيندڙ قوت جو ڪم

ڏيندو آهي. اهو بورجوازي طبقي جي مدد ڪندو آهي، ۽ ان جي چالبازين کي عوام کان لڪائيندو آهي — ۽ اهڙيءَ ريت عوام کي پريشان خيال ۽ گمراهه ڪرڻ جو ڪم ڏاڍي زور شور سان ڪندو آهي. جڏهن هو عوام سان مخاطب ٿيندو آهي ته پنهنجي بهادرانه زندگي عوام جي نالي تي ڪيل جدوجهد ۽ ماڻهن جي نالي تي حاصل ڪيل سرپ کي سندن ذهنن ۾ تازو ڪندو آهي — ۽ پوءِ ماڻهن تي چڙهو ڪندو آهي ته انهن کي مٿس پروسو رکڻ گهرجي. اهڙن آفريڪي وطن دوستن جا اڻڪٽ مثال موجود آهن، جن پنهنجي بزرگن جي ساڄهه پرين سياسي قدمن ۾ پنهنجي قوم پرست پهلوءَ جو فيصلي ڪن طريقو شامل ڪيو. اهي ماڻهو پهراڙين مان آيا ۽ حاڪم طاقت جي اکين ۾ بدنام ۽ دارالحڪومت جي قوم پرستن لاءِ شرمساريءَ جو ڪارڻ هئڻ جي باوجود، انهن اهو اعلان ڪيو ته اهي جهنگلن مان آيا آهن — ۽ هنن شهيدن جي حق ۾ آواز اٿاريو. انهن ماڻهن پنهنجي نسل جي تعريف ۾ گيت گايا ۽ اڳ جو سمورو بار (جنهن ۾ آدمخوري ۽ موت پڻ شامل آهن) پنهنجي سر تي ڪنيو. ڏک آهي جو اهي ئي ماڻهو، انتظامي جي اهڙي ٽولي جا سربراهه آهن، جيڪو جهنگلن کان پنهنجو منهن موڙي اها دعويٰ ڪندو آهي ته سندس عوام جو ڪم ئي پانهپ ڪرڻ، پانهپ ڪندو رهڻ ۽ قيامت تائين پانهو ئي رهڻ آهي.

اڳواڻ، عوام کي تسليون ڏيندو رهندو آهي. آزاديءَ ماڻ کان پوءِ ڪيترن سالن تائين اسان ڏسندا آهيون ته اهو اڳواڻ ماڻهن کي ڪو ڏوس ڪم ڪرڻ تي تيار نه ڪري سگهندو آهي، اهو عوام تي آئيندي جا دروازا کولڻ ۽ ڪين قوم جي نئين سر اڏاوت، ٻين لفظن ۾ ڪين پنهنجي سرداري ۽ واڌاري جي وات وٺڻ ۾ ناڪام ثابت ٿيندو آهي، اسان ڏسندا آهيون ته اهو تاريخ

آزاديءَ جو جاڙو وٺندو رهندو آهي، ۽ جدوجهد آزاديءَ جي مقدس گڏپ کي ياد ڪندو رهندو آهي. پر جيئن ته اهو اڳواڻ قومي بورجوازي کي ختم ڪرڻ کان انڪار ڪندو آهي، ان ڪري اهو عوام کي چوندو آهي ته توهان اڳ ڏانهن موٽي وڃو؛ ۽ ان دور جي ياد ۾ مگن رهو، جيڪو دور توهان کي نيٺ آزاديءَ ڏانهن وٺي آيو. معروضي طرح اسان ڏسندا آهيون ته اڳواڻ عوام کي ماڻار ۾ مبتلا ڪري ڇڏيندو آهي، ۽ ان ڳالهه جي ڪوشش ڪندو آهي ته يا ته عوام کي تاريخ مان نيڪالي ڏئي ڇڏي يا ان کي تاريخ ۾ پاڙون کوڙڻ نه ڏئي. آزاديءَ جي جنگ هلندي ته اڳواڻ عوام کي سجاڳ ڪيو ۽ ان کي بهادريءَ سان اڳتي وڌڻ جو پروسو ڏياريو پر اڄ اهو ساڳيو اڳواڻ، عوام کي سمهارڻ لاءِ هر ممڪن طريقا اختيار ڪندو آهي — ۽ سال ۾ ٽي چار ڀيرا ڪين سامراجي دور کي ياد ڪرڻ ۽ ان ڀڳهي وات تي جنهن تي هلي عوام آزاديءَ تائين پهتو هو، هڪ نظر وجهڻ لاءِ ضرور چوندو رهندو آهي. هيءُ ٻچ آهي ته عوام کي انهيءَ سفر جي ڪابه پرواهه نه هوندي آهي، جيڪو هو اڄ تائين ڪري چڪو هوندو آهي. هاري جيڪي پنهنجو ڪاڄ زمين مان کوڻي ڪڍي وٺندا آهن ۽ اهي بيروزگار، جن کي ڪڏهن به روزگار ملي نه ٿو سگهي؛ قومي موڪلن ۽ جهنڊن جي باوجود (پوءِ سندن رنگ ڪٿي ڪيڏا به پڙڪيدار ڇو نه هجن) پنهنجو پاڻ کي اهو پروسو ڏياري نه ٿا سگهن ته سندن زندگي، ۾ سچ ٻچ ڪا مٽ تي آهي. مگر اهو بورجوازي، جنهن وٽ سگهه هوندي آهي، جلوسن ۾ بيڪار واڌ ڪندو رهندو آهي. عوام ڪنهن ڏوکي بازيءَ ۾ اچڻ وارو نه آهي. اهو بکيو هوندو آهي ۽ پوليس وارا آفريڪي هجڻ جي باوجود، ڪين ڪنهن قسم جي تسلي ڏيڻ ۾ ڪامياب نه ٿيندا آهن عوام ڪاوڙجڻ لڳندو آهي . هو هاڻي ان قوم کان منهن موڙي وٺندو آهي، جنهن ۾ ڪيس ڪابه جڳهه،

نہ ملندي آهي، هاڻي قوم سان سندس لڳاءُ ختم ٿيڻ شروع ٿيندو آهي. پوءِ به ڪڏهن ڪڏهن اڳواڻ پنهنجون ڪوششون جاري رکندو آهي، اهو عوام کي مطمئن ڪرڻ، ڪين پرسڪون رکڻ ۽ خوش ڪرڻ لاءِ ريڊيي تي تقريرن ڪرڻ سان گڏ ملڪ جا دورا ڪندو رهندو آهي. ڪنهن جماعت جي اڻ هوندي به آهو اڳواڻ اچا به اهم ٿي ويندو آهي. آزاديءَ جي جدوجهد هلندي گهٽ ۾ گهٽ هڪ جماعت اهڙي ضرور هئي، جنهن کي هيءُ موجوده اڳواڻ هلائي رهيو هو. ليڪن ان کان پوءِ، اها جماعت ڏک جهڙيءَ حد تائين مرڻينگ ٿي وئي. هاڻي سواءِ جماعت جي هڪ خول، امتيازي نشان ۽ دل لبائيندڙ نعري جي وٽس ڪجهه به ناهي رهيو. اها جيئري جاڳندي جماعت، جنهن کي ڪپندو هو ته اها اهڙن آزادي پسند خيالن جي ڏي وٺ سڪن بڻائي، جيڪي عوام جي حقيقي ضرورتن لاءِ پيدا ٿيا هجن، هاڻي مفاد پرستيءَ جي تربيت هونين بنجي ويندي آهي. آزاديءَ جي اعلان کان پوءِ هاڻي جماعت جو اهو ڪم نہ رهندو آهي ته اها عوام کي پنهنجي گهرجن جو آواز اڀارڻ سيکاري، سندن ضرورتن بابت ۽ عوام جي سڳهه جي غلبي لاءِ سڀيون صلاحيتون پيدا ڪري. اڄ جماعت جو فرض رڳو هيءُ هوندو آهي ته اها هدايتون عوام تائين پهچائي، جيڪي وزارت اطلاعات طرفان ڪيس ملنديون رهنديون آهن. هاڻي مٿان کان هيٺ ۽ هيٺان کان مٿي تائين اها ڪارائتن خيالن جي ڏي وٺ باقي نہ رهندي آهي، جيڪا ڪنهن جماعت ۾ جمهوريت جي وجود ۽ بقا جو ضامن هوندي آهي. اُن جي ابتڙ هاڻي هيءُ جماعت، اڳواڻن ۽ عوام جي وچ ۾ هڪ پردو بنجي ويندي آهي.

هاڻي ڪابه جماعتي سرگرمي باقي نہ رهندي آهي، ڇو ته اهي برانچون جيڪي سامراجي دور ۾ ڪٽيون ٿيون هيون، سي هاڻي پوريءَ ريت ختم ڪيون ويندیون آهن. پوءِ وڏهاڪو هن نئين بندوبست هيٺ آڻا رهندا آهن. اهو لاڙو، جيڪو ڪن

تشدد پسندن آزاديءَ جي جنگ هلندي ورتو هو، سو هاڻي جاڻڻ ڏسڻ ۾ ايندو آهي؛ ڇو ته سچ هيءُ آهي ته آزاديءَ جي جنگ هلندي ڪيترن تشدد پسندن، پنهنجي رهنمائن کان ڪو عقيدو بنائڻ، پنهنجو مقصد چٽيءَ ريت مقرر ڪرڻ ۽ ڪو پروگرام ناهڻ جو مطالبو ڪيو هو. پر قومي ڳالهپي جي بچاءَ جي عذر جي بهاني، رهنمائن اهڙي قسم جي هر ڪوشش کان انڪار ڪري ڇڏيو هو. گرم ڌر وارن جي هر مطالبي جي جواب ۾ هر ڀيري اهو چيو ويندو هو ته عمل جهڙو اڪيلو عقيدو صرف سامراج جي خلاف سموريءَ قوم جو گاڏاپو آهي. اهڙيءَ ريت اصولن جي بچاءَ عوام رکڻ هڪ جوش پرئي نعري جو هٿيار ٿي ڪري اڳتي وڌندو رهيو. اڳواڻن جي واحد نظرياتي سرگرمي رکڻ هيءُ هئي ته اهي عوام جي خودارادڀت واري حق جون ڌار ڌار صورتون پيش ڪن ۽ اهڙيءَ ريت تاريخ جي وهڪري سان گڏ هلندا رهن، جنهن جو لازمي نتيجو سامراجيت جي ڀاڄ جي صورت ۾ نڪرندو. هاڻي جيڪڏهن تشدد پسندن اهو سوال اٿاريو ته ڇا تاريخ جي وهڪري جي ڪجهه چٽي چنڊچاڻ نه ٿي ڪري سگهجي ته اڳواڻن، انهن تشدد پسندن کي اميد ۽ پروسي ڏيارڻ بچاءَ سامراج جي خاتمي تي زور ڏنو.

آزاديءَ کان پوءِ جماعت هڪ غيرمعمولي سستيءَ جي لهرن ۾ لڙهي ويندي آهي. گرم ڌر وارن ڪارڪنن کي رکڻ ان وقت ياد ڪيو ويندو آهي، جڏهن عوامي مظاهرن، عالمي مذاڪرن يا آزاديءَ جي تقريبن جو وقت ايندو آهي. جماعت جي مقامي رهنمائن کي انتظاميا سان سلهاڙيو ويندو آهي. جماعت جو ڪم رکڻ انتظامي حدن ۾ ٿيندو آهي، ۽ گرم ڌر وارا ماڻهو عوام جي انبوهه ۾ گم ٿي، هڪ عام شهريءَ جي خول ۾ بند ٿي ويندا آهن. هاڻي جيئن ته گرم ڌر وارا ماڻهو، بورجوا کي اقتدار ڏيارڻ وارو تاريخي فرض پورو ڪري وٺندا آهن، ان ڪري

ڪين چيو ويندو آهي ته توهان الڳ ٿي وڃو ته جيئن بورجوازي هاڻي آرام ۽ اطمينان سان حڪومت ڪري سگهي. پر اسان اهو ڏسي چڪا آهيون ته پنتي پيل ملڪ جو بورجوازي ڪوبه مقصد پوري ڪرڻ جي لائق نه هوندو آهي. ڪجهه سالن کان پوءِ جماعت جو وڳوڙ ظاهر ٿي ويندو آهي ۽ هر سطحي نهار سان ڏسندڙ مبصر کي اها خبر پئجي ويندي آهي، ته اها پراڻي جماعت اڄ رڳو هڪ ڏانچو رهجي ويئي آهي، جيڪا پنهنجي عوام کي ماڻار ۾ وڙهيل رهڻ وارو ڪم ڪري رهي آهي. اها جماعت، جنهن جدوجهد هلندي سموري عوام کي پاڻ سان گڏيي ورتو هو، سا هاڻي ٽڪرا ٽڪرا ٿي رهي آهي، اهي دانشور، جيڪي آزاديءَ کان هڪ ڏينهن اڳ جماعت ۾ شامل ٿيا ها، سي هاڻي پنهنجي روش وسيلي اهو ظاهر ڪري رهيا آهن ته آزاديءَ جي حمايت مان سندن مقصد صرف آزاديءَ جي ڪيڪ مان پنهنجي پتي حاصل ڪرڻ هو. هاڻي جماعت ذاتي فائدا حاصل ڪرڻ جو ذريعو بنجي ويندي آهي(١).

پوءِ به نئينءَ حڪومت جي اندر هڪ هٿي ۽ دولت جي حاصلات ۾ اڻ برابري موجود هوندي آهي. ڪن وٽ آمدنيءَ جا ذريعا هوندا آهن، ۽ آهي، اهو ظاهر ڪندا آهن ته ڪين موقعي پرستي ۾ مهارت حاصل آهي. رعايتون ڏينهون ڏينهن وڌنديون ويندون آهن؛ بدعنوانيون سوپارون ٿينديون ويندون آهن. پر اخلاق جو ڏيوالو نڪري ويندو آهي. هاڻي قومي اپت جي ٿورڙي مال غنيمت تي لاسارا ڏيندڙ ڪجهن جو ڳاڻيٽو وڏي ويندو آهي. آزادي وٺندڙ جماعت، جيڪا هاڻي بورجوا جي هٿن ۾ ان جي طاقت جي آلهڪار بنجي ويندي آهي، سا ڦرلٽ جي مشين کي

---

(١) انهيءَ چنڊچاڻ جي روشنيءَ ۾ ٻيهاز پارٽي ۽ عوامي ليگ کي ڏسڻ گهرجي. (مترجم)

تيزيءَ سان هلائڻ شروع ڪندي آهي؛ ماڻهن کي گهري ماڻار ۾ ورتل رهڻ جي ضمانت ڏيندي آهي ۽ عوام کي ڏيائڻ ۾ حڪومت جي مدد ڪندي آهي. اها وڏيڪ اگهاڙي انداز ۾ جمهوريت دشمن ۽ ظالم جو هتيار بنجي وينندي آهي. جماعت ٻاهرئينءَ طرح ۽ ڪڏهن ڪڏهن اندروني طور بورجوا جي ڏوهه ۾ پوريءَ ريت پاڳي پائيوار هوندي آهي. اهڙيءَ ريت قومي بورجوا پنهنجي دولت مان لطف وٺڻ لاءِ پنهنجي اڏاوتي رتائن کي نظرانداز ڪري ڇڏيندو آهي. انهيءَ نموني ادارن وارين حدن ۾ به هو پارليامينٽري دور مان ٽپو ڏيئي، قومي سوشلزم قسم جي آمريت جي چونڊ ڪندو آهي. اج اسان کي خبر آهي ته مهانگي قسم جي اها فاشزم، جنهن جي حڪمراني لاطيني آمريڪا ۾ اڌ صديءَ کان هلندي ٿي اچي، سا انهن رياستن جو جدلياتي نتيجو آهي، جيڪي آزاديءَ وقت نيم سامراجي حالت ۾ هيون.

(انهن غريب پٽي پيل ملڪن ۾، جتي اڻڪٽ دولت، حد درجي جي غريب جي چوڌاري گهيرو ڪيو وينو هجي، اتي فوج ۽ پوليس حڪومت جا ٿنڀا آهن — اهڙي فوج ۽ پوليس، (هڪ قاعدو، جنهن کي وسارڻ نه گهرجي) جنهن کي غير ملڪي ماهر صلاحون ڏيندا آهن! پوليس جي طاقت ۽ فوج جي قوت، انهيءَ نسبت سان هوندي آهي، جنهن نسبت سان سموري قوم ماڻار جو ڪاج هوندي آهي. غيرملڪي، هر سال ملندڙ قرضن جي بدلي ۾ رعايتون ڦري وٺندا آهن. اڻ ڳڻيون بدعنوانيون هونديون آهن. وزير آسودا ٿي وينندا آهن. سندن زالون سورهن سينگار ڪري نڪرنديون آهن. پارليامينٽ جا ميمبر پنهنجا گهر ڀرينندا آهن. هڪ عام پوليس جي سپاهيءَ کان وٺي ڪسٽم آفيسر تائين ڪوبه شخص اهڙو نه هوندو آهي، جيڪو بدعنوانيءَ جي لعنت جي انهيءَ وڏي ٽولي ۾ نه هجي)

مخالف تر اچا وڏيڪ جارح ٿي ويندي آهي ۽ ماڻهو تمام جلد سندس پروپيگنڊا جو اثر وٺڻ لڳندا آهن. بورجوا جي خلاف انهن جي جارحيت، هاڻي صفا چٽي ٿي ويندي آهي. هي نئون بورجوازي، جيڪو وقت کان اڳ پوڙهپڻ ۾ ورتل نظر ايندو آهي، ڪنهن به نصيحت تي ڌيان نه ڏيندو آهي — ۽ اها ڳالهه سمجهڻ جي ساڄهه ئي نه رکندو آهي، ته سندس پنهنجو فائدو به ان ۾ آهي ته هُو پنهنجيءَ قوليت تي ڪو پردو وجهي، پوءِ اهو ڪيترو به سنهو ڇو نه هجي. برازاول مان شايع ٿيندڙ ڪٽر عيسائي رسالو "آفريڪي هفتيوار"، پنهنجيءَ حڪومت جي شهزادن کي مخاطب ٿيندي لکي ٿو: "توهان جيڪي اڄ سڀي حالت ۾ آهيو، توهان کي ۽ توهان جي گهر وارن کي اڄ ڪيترين آسائشون ملي آهن؛ سڀي تعليم، سڀو گهر ۽ سڀا لاڳاپا — توهان کي ڪيترن وقتن ۾ عيوضي ڪري موڪليو وڃي ٿو، ۽ اهڙيءَ طرح توهان تي ڪيترين جنتن جا دروازا کلن ٿا؛ ليڪن توهان جو پٽسو توهان جي چوڌاري هڪ سخت خول بنجي ويو آهي، جيڪو خول توهان کي چوڌاري پکڙيل غريبي ڏسڻ نه ٿو ڏئي. ڪجهه خبرداريءَ کان ڪم وٺو!" آفريڪي هفتيوار جي انهيءَ چنيپ ۾، جنهن جا مخاطب مسٽر ڊولو وارا آهن. اسان کي ڪابه انقلابي ڳالهه نظر نه ٿي اچي. اهو ساڳيو هفتيوار، ڪانگو جي عوام کي بڪ مارينڊڙن لاءِ چوي ٿو ته "خدا انهن ظالمن کي سندن عملن جي سزا ڏيندو". اڳتي هلي اهو ساڳيو رسالو لکي ٿو ته "جيڪڏهن توهان جي دلين ۾ انهن ماڻهن لاءِ ڪا جاءِ نه آهي جيڪي توهان جي مانجهه آهن ته خدا جي گهر ۾ توهان جي لاءِ ڪابه جاءِ نه هوندي."

اهو ته ظاهر ئي آهي ته قومي بورجوا اهڙي چارج شيٽ جي ڪابه پرواهه نه ڪندو آهي. آهو بورجوازي، پنهنجا ڏنَ يورپي سرڪار تي لڳائي، وڏيءَ سختي ۽ ثابت قدميءَ سان،

صورتحال مان وڌ ۾ وڌ فائدي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. اهو اڻ ميو فائدو، جيڪو ڪيس عوام جي قرلٽ مان ملي ٿو، سو غيرملڪن ۾ موڪليندو آهي. نئون ايرنڊڙ قومي بورجوا گهڻو ڪري غيرملڪي ڪمپنين کان وڌيڪ خود پنهنجي جوڙيل حڪومت کي شڪ جي نظر سان ڏسندو آهي. قومي بورجوا پنهنجي ملڪ ۾ ناڻي جي سيڙپ کان انڪار ڪندو آهي. اها گهاله ياد رکڻ گهرجي ته قومي بورجوا پنهنجي ملڪ سان، جيڪو ڪيس ناڻو ڏيندو ۽ پاليندو آهي، ڏاڍي اينگائي سان پيش ايندو آهي. هو يورپي منڊيءَ ۾ غيرملڪي حصا خريد ڪندو آهي، ۽ ست ڏينهن موڪل ملهائڻ پيرس يا هيمبرگ ويندو آهي. ڪن پٽتي پيل ملڪن ۾ بورجوا جي روش چورن جي ڪنهن اهڙيءَ ٽوليءَ جهڙي هوندي آهي، جنهن جا ميمبر هر چوريءَ کان پوءِ پنهنجي هٿ وس مال ٻين سنگتين کان لڪائڻ جي ڪوشش ڪندا آهن ۽ انتهائي چالاڪيءَ سان الڳ ٿيڻ جي باري ۾ سوچيندا آهن. بورجوا جو اهڙو لاڙو، ان گهاله کي ظاهر ڪري ٿو ته اهو چاڻي واڻي اهڙي راند ڪري رهيو آهي، جيڪا جيڪڏهن گهڻو وقت هلندي رهي ته نتيجو انهيءَ بورجوا جي تباهي ۾ نڪرندو. ان کي اها خبر به هوندي آهي ته اها صورتحال گهڻو وقت جاري نه ٿي رهي سگهي پر پوءِ به اهو انهيءَ صورتحال مان گهٽي کان گهڻو ڦيڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. اها پرماريت ۽ ملڪ لاءِ اها ڪرب، پڪ سان عوام جي دلين ۾ بي آرامي پيدا ڪندي آهي. اهڙين حالتن ۾ حڪومت اڃا به وڌيڪ سختيءَ کان ڪم وٺندي آهي. اسيمبليءَ جي اڻ هوند ۾ فوج تياڪڙ بنجي ويندي آهي. ليڪن ٿوري وقت کان پوءِ فوج کي به پنهنجي طاقت جو احساس ٿي ويندو آهي ۽ اها پڻ موجوده حڪومت کي پنهنجي نئين منشور جو درڪو ڏيندي آهي. اسان کي خبر آهي ته ڪن پٽتي پيل ملڪن جو قومي بورجوا،

ڪتابن مان ڪي ڪين سگندو آهي جيڪڏهن لاطيني آمريڪا جي ملڪن جي حالتن ڪي غور سان ڏسي ها ته اهو قومي بورجوا پڪ ئي پڪ انهن خطرن مان واقف ٿئي ها، جيڪي ڪمس وڪوڙڻ وارا هوندا آهن. انهيءَ ڪري اسان اهو نتيجو ڪڍڻ ۾ حق بجانب آهيون ته نندي پيماني جي انهيءَ بورجوا جي قسمت ۾، جيڪو پاڻ کي پهرين صف ۾ ڏکي ڇڪو آهي، رڳو اهو لکيل آهي ته اهو مڙهتي وقت گذاريندو رهي ۽ ڪوبه ڪم پورو نه ڪري. پٺتي پيل ملڪن ۾ بورجوا-دور، پت نه ڪرڻ جي حد تائين ويران هوندو آهي. پوليس جي آمريت به موجود هوندي آهي ۽ منافعي خور طبقو پڻ، ليڪن هڪ ڊگهي بورجوازي سماج جي اڏاوت بهرحال نه ٿي سگهندي آهي. اهي بي حيا منافعي خور، جن جا هيڇي هٿ غريبيءَ جي ڪوڙهه ۾ ورتل ملڪ مان بينڪن جا نوٽ مڙيندا آهن، سي اڳي پوءِ ان فوج جي هٿن ۾ راندڪا بنجي ويندا آهن، جنهن فوج ڪي غير ملڪي ماهر ڏاڍي چالاڪيءَ سان ڪنٽرول ڪندا آهن. اهڙيءَ ريت اڳوڻو قابض ملڪ، ان بورجوا جي مدد سان، جنهن کي هن اپاهو آهي ۽ ان فوج جي مدد سان جنهن کي ان ملڪ جا ماهر هلائيندا آهن، ان سڌيءَ طرح پنهنجي حڪومت قائم ڪندو آهي. فوج ماڻهن کي دٻائيندي آهي، ماڻ ڪرائيندي آهي ۽ ڊيڄاريندي آهي. قومي بورجوا جي باري ۾ پنهنجي مشاهدن جي روشنيءَ ۾، اسان جا ڪيل نتيجا وڏيڪ عجب ۾ وجهندڙ نه آهن. پٺتي پيل ملڪن ۾ بورجوا جي پيدائش ۽ سندس واڌ ويجهه جي اجازت ئي نه هئي گهرجي. پين لفظن ۾ عوام کي پنهنجي جماعت جي اڳواڻيءَ ۾ ۽ انقلابي شعور جو هٿيار هٿ ڪيل دانشورن کي، پنهنجين گڏيل ڪوششن سان انهيءَ بيڪار ۽ نقصانڪار وچين طبقي جي واٽ روڪڻ گهرجي.

گذريل پنجاهه سالن ۾، جڏهن پٺتي پيل ملڪن جي تاريخ بحث هيٺ آهي ته هي سوال ضرور پيدا ڪيو ويندو آهي ته

بورجوازي دور مان سلامت نڪري سگهجي ٿو يا نہ؟ انهيءَ نظرياتي سوال جو جواب، منطق جي زور سان نہ پر انقلابي قومن ذريعي ڏيڻ گهرجي. پٽتي پيل ملڪن ۾ بورجوازي دور صرف انهيءَ صورت ۾ پاڻ کي صحيح ثابت ڪري سگهي ٿو، جو قومي بورجوازي سماج ناهن لاءِ ڪافي اقتصادي ۽ فني قوت موجود هجي؛ اهو هڪ وسيع قسم جي پرولتاريت پيدا ڪرڻ ۽ ان جي وڌڻ ويجهڻ لاءِ ضروري حالتون پيدا ڪري سگهندو هجي؛ زراعت کي مشيني دور ۾ آڻڻ جي صلاحيت رکندو هجي، ۽ پڇاڙيءَ ۾ هڪ صحيح قومي تهذيب جو وجود ممڪن بنائي سگهندو هجي.

اهڙي قسم جي بورجواز، جنهن يورپ ۾ تربيت ورتي هجي، جيڪو پنهنجو زندگي جو مقصد تفصيل سان پيش ڪرڻ ۽ ان سان گڏوگڏ پنهنجي قوت مضبوط ڪرڻ جو اهل هجي؛ جيڪو متحرڪ، پڙهيل ۽ غير مذهبي هجي؛ سو سرمائي گڏ ڪرڻ کان سواءِ پنهنجي ملڪ جي ٿوري گهڻي خدمت ڪري ان کي خوشحالي عطا ڪري سگهي ٿو. اسان ڏٺو آهي تہ پٽتي پيل ملڪن ۾ حقيقي بورجوا جو اصل ۾ وجود ئي ڪونہ هوندو آهي. هني تہ رڳو هڪ ڪميڊو، لالچي، هيچي، اڪين پور طبقو هوندو آهي. جيڪو سامراجي قوت کان مايل نفعي کي حاصل ڪري ڏاڍو گدگد ٿيندو آهي. رات وچ ۾ شاهوڪار ٿيڻ جون سڌون ڪرڻ وارو هي وچولو طبقو، ايجادي قوت ۽ عظيم خيالن کان بنهہ وانجهيل هوندو آهي. ان کي يورپ جي نصابي ڪتابن ۾ پڙهيل سبق تہ ياد رهندو آهي؛ پر هو يورپ جي ڪاپي بنجڻ بجاءِ يورپي ماڻهوءَ جي بگڙيل صورت بنجي ويندو آهي.

ڏنڙيل ملڪن جي بورجوا جي خلاف جدوجهد نظرياتي سطح تي تہ ٿيندي آهي، پر ان کان مختلف ٿيڻ گهرجي. انهيءَ جدوجهد جو ڳانڍاپو تاريخ جي فيصلي مطابق بورجوا کي نندڻ سان نہ آهي. ڏنڙيل ملڪ جي قومي بورجوا جي مخالفت رڳو

انهيءَ ڪري نہ ڪرڻ گهرجي تہ اهو قوم جي ترقيءَ جي رفتار سست ٿيڻ ۽ رڪجڻ جو ڪارڻ بڻيو آهي. حقيقت ۾ قومي بورجوا باڪل ناڪاره ۽ ڦائل جوراب وانگر هوندو آهي. اهو پنهنجي هلڪڙائپ جو مظاهرو، پنهنجن نفعن، پنهنجين ڪاميابين ۽ پنهنجي خيالن ۾ ڪندو آهي — ۽ هو پنهنجي ترڙائپ جو ڏيک انهن وڏين وڏين عمارتن وسيلي ڏيندو آهي، جيڪي نجي عزت ۽ وقار جو اظهار ڪنديون آهن. وڏين وڏين چمڪندڙ آمريڪي ڪارن ۾، ساموندي ڪنارن تي موڪلون گذارڻ ۾، ۽ روشنين سان مهڪندڙ رات ۾ هلندڙ ڪلبن جي تفريح ۾ هفتي جو پوئون ڏينهن گذاري، هو پنهنجي ترڙائپ کي لڪائڻ جي ڪوشش ڪندو آهي.

بورجوا، جيڪو سموري عوام کان منهن موڙي ڇڏيندو آهي. سو مغرب کان شاندار رعايتن وٺڻ ۾ سوڀيارو نہ ٿيندو آهي. مثلاً: اهڙي سرمائيداريءَ جو حصول ۾، جيڪا ملڪي اقتصاديات لاءِ فائديمند هجي يا جنهن سان ڪارخانا ٺهي سگهن. ان جي ابتڙ اسيمبليءَ پلانٽ ٺهي ويندا آهن ۽ ملڪ انهيءَ نئين سامراجيت جي صنعت ڪاريءَ لاءِ وقف ٿي ويندو آهي، جنهن ۾ ملڪي اقتصاديات ڏکا ڪائيندي رهندي آهي. ان ڪري اهو چوڻ نہ گهرجي تہ قومي بورجوا ملڪ جي واڌ ويجهہ کي روڪي ڇڏيندو آهي؛ يا هو وقت وڃائيندو رهندو آهي؛ يا هيءَ تہ منجهانئس اهو خطرو آهي تہ اهو قوم کي اونداهين راهن ڏانهن وٺي ويندو. حقيقت ۾ ڏٺو وڃي تہ ڏنڙيل ملڪن جي تاريخ ۾ بورجوازي دور پوريءَ ريت بيڪار دور هوندو آهي. اهو طبقو ان وقت ختم ٿي ويندو، جڏهن ڪيس پنهنجا تضاد ڳڙڪائي ويندا. ان وقت اها خبر پوندي تہ آزاديءَ جي اعلان کان وٺي هن وقت تائين ڪابہ نئين شيءِ ٺهي نہ آهي هر ڪم نئين سرچالو ڪرڻو آهي، ۽ هر شيءِ نئين ڏاهہ جي ضرورت آهي. هاڻي مٿا سٿا انهن ڀانچن تائين سوڙهي نہ رهندي

جيڪي بورجوا پنهنجي حڪمرانيءَ جي مدد ۾ قائم ڪيا هئا، ڇو تہ انهيءَ طبقي انهيءَ کان وڌيڪ ڪجهہ ڪونہ ڪيو تہ هن سامراج جا چڏيل اقتصادي ورثا، خيال ۽ ادارا جيئن جو تيئن پنهنجا ڪيا هئا.

انهيءَ بورجوا طبقي کي بي اثر ڪرڻ انتهائي سولو آهي، ڇو تہ جيئن اسان ڏسي آيا آهيون تہ اهو ڳالهيتو، دانشوري ۽ اقتصادي ميدان ۾ بہ علمي طرح نبل هوندو آهي. غلام علائقن ۾ بورجوا طبقو آزاديءَ کان پوءِ، پنهنجي سگهہ گهٽو ڪري اڳوڻي سامراجي طاقت سان معاهدن ذريعي وٺندو آهي. قومي بورجوا لاءِ، جابر حاڪمن کان طاقت حاصل ڪرڻ جا اڃا وڌيڪ موقعا هوندا آهن. ڇو تہ ان کي اڳوڻي سامراجي طاقت سان رازنياز حاصل ڪرڻ لاءِ وڌيڪ پرسڪون موقعا ملندا رهندا آهن. پر گهڻا تضاد بورجوا جي پاڙن کي کوکلو ڪري ڇڏيندا آهن. اهوئي سبب آهي جو عام ڏسندڙ کي ان جي هيٺائي جو احساس ٿيندو آهي. انهيءَ طبقي ۾ اڃا تائين هڪ رنگي پيدا نہ ٿيندي آهي. مثال طور، ڪيترا دانشور، ڳالهين ماڻهن جي غلامي واري حڪومت کي نندينندا رهندا آهن. ڏنڙيل ملڪن ۾ ڪيترا روشن خيال، دانشور ۽ سرڪاري آفيسر اهڙا بہ هوندا آهن، جيڪي ڏاڍي خلوص سان اقتصادي رٿابندين جي ضرورت محسوس ڪندا آهن، ۽ نفعي خوري کي غيرقانوني ثابت ڪرڻ ۽ گمراهيءَ جي هر ڪوشش کي سختيءَ سان روڪڻ جي حق ۾ هوندا آهن. ان کان سواءِ اهڙا ماڻهو، سرڪاري معاملن ۾ ڪنهن حد تائين عوام جي شموليت جي فائدي ۾ هوندا آهن. انهن ڏنڙيل ملڪن ۾، جيڪي آزاديءَ جي شروعات ڪندا آهن، گهڻو ڪري سدائين ديانتدار دانشورن جو هڪڙو ننڍڙو تعداد موجود هوندو آهي. اهي دانشور سياست جي باري ۾ تہ ڪا واضح ۽ گهڻي ڄاڻ نہ رکندا آهن پر فطري طور عهدن ۽ وظيفن جي هوڙ کي، جيڪا آزاديءَ جي شروعاتي ڏينهن ۾

خاص ڪري زور هوندي آهي، شڪ جي نظر سان ڏسندا آهن. انهن ماڻهن جي نجي زندگي (وڏن وڏن ڪٽنبن لاءِ روزي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش سان) يا سندن گذريل زندگيءَ جي پس منظر ۾ (سخت جدوجهد ۽ ڪڙي اخلاقي نيپاج) جي ڪري، انهيءَ ڳالهه جي وضاحت ڪندي آهي ته انهن جي دلين ۾ سازشين ۽ منافعي خورن لاءِ ظاهر ظهور نفرت ڇو آهي. اسان کي اها خبر ضرور پوڻ گهرجي ته اهڙن ماڻهن کي هن فيصلي ڪن لڙائيءَ ۾، جنهن جو اسان پهه ڪري چڪا آهيون، ڪهڙيءَ ريت هلائڻ گهرجي ـــ جيڪا لڙائي قوم کي صحت مند نقطه نظر بخشيندي. قومي بورجوا جون والون بند ڪرڻ، يقيني طرح اهو واحد طريقو آهي، جنهن جي مدد سان نئين ملندڙ آزاديءَ کي لاهين ڇاڙهين کان بچائي سگهجي ٿو. انهيءَ ئي طريقي سان، اخلاقي ڏيوالپڻي ملڪ ۾ بدعنوانين جي لعنت جي جلوس جي قهر ۽ اقتصادي حالت جي سامراجيت ڏانهن موٽ کي روڪي سگهجي ٿو؛ ۽ سگهه ۽ دبدبي تي بيٺل غير جمهوري حڪومت جي تباهيءَ جي عمل کي تيز ڪري سگهجي ٿو. پر انهن سيني ڳالهين کان سواءِ ترقيءَ جو ٻيو اڪيلو اهو ئي طريقو آهي. جيڪا شيءِ نئين آزاد ٿيل قوم جي سخت جمهوريت پسند ماڻهن کي فيصلي ڪرڻ کان روڪيندي آهي ۽ انهن جي بزدليءَ ۾ واڌارو ڪندي آهي، سا آهي بورجوا جي ظاهري طاقت. نون آزاد ٿيل ڏنڙيل ملڪن ۾ سمورو حاڪم طبقو، سامراج جي اڏايل شهرن ۾ گڏ ٿي ويندو آهي. ڪنهن اهڙي چنڊ چاڻ جي اڻ هوند ۾، جيڪا پوري آباديءَ تي ٻڌل هجي. ڏسندڙ ائين سمجهندو آهي ته ملڪ ۾ هڪ سگهارو ۽ پوريءَ ريت منظم بورجوا موجود آهي. حقيقت ۾ اسان کي خبر آهي ته اڄ ڏنڙيل ملڪن ۾ بورجوا طبقو نه هجڻ جي برابر آهي. جيڪا شيءِ بورجوا جي تخليق ڪندي آهي، اها نه ته بورجوائي روح آهي، نه ان جو ذوق، نه ان جون عادتون ۽ لچڻ ۽

نہ وري ان جون امنگون. بورجوا ئي بهرحال رڳو نج اقتصادي حالتن جي سنئين سڌي تخليق هوندو آهي.

جيسين تائين بينڪن جو لاڳاپو آهي، تہ اتي اقتصادي حالتون غيرملڪي بورجوا جون پيدا ڪيل هونديون آهن. سامراج جي لتاڙيل شهرن ۾ قابض ملڪ جو بورجوازي، پنهنجي ايجنٽن جي روپ ۾ نظر ايندو آهي. آزاديءَ کان اڳ، بينڪن ۾ مغربي بورجوا جو عمل دخل هوندو آهي، جيڪو قابض ملڪ جي بورجوا جي ئي هڪ ڌاري هوندو آهي. قومي بورجوا، پنهنجو حق، پنهنجي قوت ۽ پنهنجي سگهہ، قابض ملڪ جي بورجوا کان ڳنهڻو ڪندو آهي. آزاديءَ کان اڳ واري ڇڪتاڻ واري دور ۾ مقامي ماڻهو، دانشور ۽ واپاري، جيڪي ٻاهران آيل بورجوا جي وچ ۾ رهندا آهن، سي پاڻ کي ڌارئين بورجوا وانگر ظاهر ڪرڻ لاءِ هٿ پير هڻندا آهن. مقامي دانشورن ۽ واپارين ۾ ٻاهران آيل ڌارئين بورجوا سان هڪجهڙائيءَ اختيار ڪرڻ جي هڪ دائمي خواهش موجود هوندي آهي.

قومي بورجوا، جيڪو ڪا حد قائم ڪرڻ کان سواءِ، وڏي ولولي سان ان فڪر کي پنهنجو ڪندو آهي، جيڪو فڪر سامراجي ملڪ جو گڻ هوندو آهي — ۽ پوءِ هو ڏندين انگريزن اڇڻ جهڙي نموني سان پنهنجي قومي فڪر کان لاپرواهہ ٿي ويندو آهي. جنهن پنهنجي شعور کي انهن بنيادن تي قائم ڪيو آهي، جيڪي نج غيرملڪي آهن. سندس سموري لالچ جي باوجود ڪيس هڪ ڏينهن احساس ڏيندو آهي تہ وڏن هڪ اهڙي شيءِ جي ڪوٽ آهي، جيڪا بورجوا لاءِ انتهائي ضروري هوندي آهي — يعني ناڻو. ڏنڙيل ملڪ جي بورجوا وٽ رڳو بورجوا روح هوندو آهي. ان وٽ نہ اقتصادي سگهہ هوندي آهي؛ نہ اڳواڻن جي هلچل واري سگهہ ۽ نہ وري خيالن جي گهرائيءَ، ڇو تہ اهي شيون بورجوا جي خاصيتن جون ضامن هونديون آهن. نتيجي طور

شروع شروع ۾، ۽ ڪافي وقت پوءِ تائين بورجوا ٽلهو سرڪاري نوڪرين تائين محدود رهندو آهي. انهيءَ نئين قومي حڪومت ۾ رڳو انتظاميا جو عهدو ئي ڪيس سگهه ۽ سڪون بخشيندو آهي. جيڪڏهن حڪومت ڪيس گهڻو وقت ۽ موقعو ڏئي ته اهو بورجوا پنهنجي اقتدار جي مضبوطي لاءِ چڱو پئسو گڏ ڪرڻ جو بندوبست ڪندو. پر ان سيڪجهه جي هوندي هوءَ هڪ معتبر بورجوا سماج کي، انهن مڙني اقتصادي ۽ صنعتي نتيجن سان گڏ جيڪي ان سماج سان لاڳاپيل هوندا آهن، جنم ڏيڻ ۾ ناڪام ثابت ٿيندو آهي. شروع ۾ ئي قومي بورجوا ٻين وچولي قسم جي ڪمن ۾ پنهنجون ڪوششون خرچ ڪندو آهي. واپار ۽ جهڙي تهڙي ڪاروبار ڏانهن سندس لاڙا ۽ ڪميشن جي حاصلات لاءِ سندس ڪوششون، بورجوا جي قوت جا بنياد هونديون آهن. سندس ڪم، ناڻي سان نه پر ڪاروباري ڏاهپ سان هلندو آهي. هو ناڻي جي سيڙپ نه ڪندو آهي ۽ نه ئي وڏس اهو ناڻو گڏ ٿي سگهي ٿو، جيڪو اصل بورجوا جي پيدائش ۽ واڌ ويجهه لاءِ ضروري هوندو آهي. انهيءَ رفتار سان ته هو صنعتي انقلاب جي ابتدائي صورت کي شروع ڪرڻ لاءِ صديون وٺندو ۽ هر حالت ۾ ڪيس سابق آقا ملڪ جي بي رحم مخالفت رستو روڪيندي نظر ايندي، جنهن سامراجي واپاري روايتن کي قائم ڪرڻ ۾ بنهه هوشياريءَ وارين تدبيرن کان ڪم ورتو هو.

جيڪڏهن ڪا حڪومت ملڪ کي انهيءَ ماڻار مان ڪڍڻ چاهي ۽ ان کي ترقي ۽ واڌاري جي واٽ وٺائڻ چاهي، ته ان کي سڀ کان پهرين ايجنٽن جي واپاري حلقي کي قومي ملڪيت بنائڻو پوندو اهو بورجوا، جيڪو دولت پيدا ڪرڻ واري جذبي جي سوڀ به چاهيندو آهي، ڪاپي وارين شين جي مسرت مان لطف اندوز ٿيڻ به چاهيندو آهي ۽ ان سان گڏوگڏ نفعي خوريءَ کي بدنام ڪندڙ لاڙن ۽ عوام جي انبوهه جي نفرت تي فتح

ٿي. (ڇا اسان ان کي ڏاڙي بازي نہ چئون) اهو ئي حقيقت ۾ انهيءَ تجارتي حلقي ۾ ناٿي جي سيڙپ ڪندو آهي. ايجنسين جي مارڪيٽ تي، جيڪا پهرين ڏاريءَ جي قبضي ۾ هئي، هاڻي قومي بورجوا جو حملو شروع ٿيندو آهي. بيڪي معيشت ۾ ايجنٽن جو هيءُ تجارتي حلقو گهڻي اهميت جو مالڪ هوندو آهي. جيڪڏهن توهان ترقي ڪرڻ چاهيو ٿا تہ آزادي ملڻ شرط پهرين چند ڪلاڪن ۾ ئي انهيءَ حلقي کي قومي ملڪيت ۾ وٺڻ جو فيصلو ڪرڻو پوندو. ليڪن هتي هن گالهہ جي وضاحت ضروري آهي تہ ان کي قومي ملڪيت ۾ وٺڻ جو مطلب هيءُ هرگز نہ آهي تہ ان کي حڪومت جي سخت انتظام جي هيٺ ڪيو وڃي. هتي مسئلو اهو بہ نہ آهي تہ اهڙن شهرين کي جن جي ڪابہ سياسي تعليم تربيت نہ آهي، انهن نوڪرين جو مالڪ بنايو وڃي. جڏهن بہ اهڙي ڪنهن طريقي کي اختيار ڪيو وڃي آهي تہ ڏسڻ ۾ اهو آيو آهي تہ حقيقت ۾ حڪومت انهن سرڪاري ڪامورن جي آپمشاهيءَ لاءِ راهہ تيار ڪئي آهي، جيڪي اڳوٽي آقا ملڪ جي انتظامي ڍانچي ۾ فٽ ٿيل هئا ۽ جن تمام ٿڪڙو مجموعي حيثيت سان قومي خيال ۾ سوچڻ ۾ پنهنجي نالائقي ظاهر ڪري چڪي آهي. اهڙن سرڪاري ڪامورن، هڪدم قومي معيشت جي پيچ ڀاهہ شروع ڪري ڏني ۽ ان جي پوري ڍانچي جو هر جوڙ الڳ ڪري پٽي ڇڏيو آهي. هر قسم جي بدعنواني، چالبازي، ڀانڊا پر ۽ چاڙهو اڳهہ انهن ڪامورن جي چانوَ ۾ پلجندو آهي. ايجنٽن جي واپاري حلقي کي قومي ملڪيت ۾ وٺڻ جو مطلب هيءُ آهي تہ جمهوري طريقي سان ٻڌي ۽ ريزڪي واپار لاءِ امداد باهميءَ جي ادارن جي تنظيم ڪئي وڃي. آن جو مطلب اهو بہ آهي تہ عوام کي حڪومت جي معاملن ۾ دلچسپي ڏياري، انهن ادارن جي مرڪزيت ختم ڪئي وڃي. توهان اهو سيڪجهہ ان وقت تائين نہ ٿا ڪري سگهو، جيسين

تائين عوام کي سياسي تعليم نہ ٿا ڏيئي وٺو. پوءِ اهو خيال عام هو تہ انهيءَ بنيادي مسئلي کي هڪ پيرو سڌائين لاءِ نيري چڏڻ گهرجي. اڄ بہ اها حقيقت آهي تہ ڏنڙيل ملڪن ۾ عوام لاءِ سياسي تعليم جو اصول رٿيو وينڊو آهي. پر سمجهہ ۾ ائين ٿو اچي تہ انهيءَ بنيادي ڪم کي دل سان ڪڏهن بہ ڪنهو نہ ويو آهي. جيڪي ماڻهو، عوام کي سياسي تعليم ڏيڻ جي ضرورت تي زور ڏيندا آهن، سي انهيءَ سان گڏ اها خواهش بہ ڏيکاريندا آهن تہ پاڻ جيڪو ڪم ڪرڻ چاهين ٿا، اُن ۾ عوام بہ ساڻن سهڪار ڪري. اها حڪومت جيڪا عوام کي سياسي تعليم ڏيڻ چاهيندي آهي، اُن جي ان سان گڏ اها خواهش بہ هوندي آهي تہ حڪمراني اهڙي هجي، جنهن ۾ عوام جي ڀرپور حصيداري هجي. ان حڪومت کي اهڙي زبان نہ ڳالهائڻ گهرجي، جنهن ۾ بورجوا انتظامياتي پردو وجهڻ مقصود هجي. سرمائيدار ملڪن ۾ تہ بورجوا حڪومتون، اقتدار جي انهيءَ ٻاراڻي مرحلي مان گذري چڪيون آهن. هيءَ ڳالهہ ظاهر آهي تہ اهي هاڻي پنهنجن قانونن، پنهنجي اقتصادي سگهہ ۽ پنهنجي پوليس جي مدد سان حڪومت ڪن ٿيون. هاڻي جڏهن تہ انهن جي طاقت پوري ريت سگهاري ٿي چڪي آهي، انهن کي ٻئاڪن ۾ وقت وڃائڻ جي ڪابہ ضرورت نہ آهي. اهي پنهنجي مقصدن لاءِ حڪومت هلائيندڙون آهن ۽ انهن جي طاقت سندن ڪي دلداري ڏيندي آهي. انهن پنهنجو جواز خود پيدا ڪيو آهي ۽ هاڻي اهي خودبخود سگهارا آهن.

نون آزاد ٿيل ملڪن جي بورجواز طبقي ۾ اجا نہ تہ بي‌حسي هوندي آهي ۽ نہ ئي مڪمل سگهہ. انهن جو دارومدار، گهڻي وقت کان سگهي ٿيل بورجوا ئي قوت تي هوندو آهي. انهيءَ مان هي حقيقت ظاهر ٿيندي آهي تہ آهو پنهنجا اصلي عقيدا لڪائڻ ۽ نٿائڻ لاءِ، ٿورن لفظن ۾ جڻ تہ پنهنجي پاڻ کي هڪ عوامي سگهہ طور اپارڻ لاءِ آڏو هوندو آهي. پر عوام کي

سياست ۾ شامل ڪرڻ جو مطلب رڳو اهو نه آهي ته سال ۾ ٽي چار ڀيرا ڏهن هزارن يا هڪ لک مردن ۽ عورتن کي هلچل ۾ آندو وڃي. اهي عوامي جاسا ۽ شاندار گڏجاڻيون، آزاديءَ کان اڳ وارن پراڻن حربن وانگر هوندا آهن، جن ۾ ڦندر پنهنجي قوت جي نمائش ان لاءِ هوندي آهي ته پنهنجي پاڻ تي ۽ ٻين تي ثابت ڪيو وڃي ته عوام اسان سان گڏ آهي. عوام جي سياسي تعليم جو اهو مقصد نه آهي ته ان سان ٻارن وارو سلوڪ ڪيو وڃي، پر سياسي تعليم جو مقصد اهو آهي ته عوام کي بالغ بنايو وڃي.

هاڻي اسان ڏنڙيل ملڪن ۾ سياسي جماعت جي ڪردار جي چنڊچاڻ ڪنداسون. گذريل صفحن ۾ اسان اهو ڏسي چڪا آهيون ته گهڻو ڪري اهي ٻالا ٻولا ماڻهو، جيڪي نئين پيدا ٿيل بورجوا طبقي مان به هوندا آهن، هر وقت اهو ورجائيندا رهندا آهن ته ڏنڙيل ملڪن ۾ بندوبست لاءِ مضبوط اقتدار (ٻين لفظن ۾ آپشاهي) جي ضرورت هوندي آهي. انهيءَ آپشاهيءَ جي پيش نظر، جماعت کي ماڻهن جي نگرانيءَ جو ڪم سونپيو وينندو آهي. جماعت، انتظاميا ۽ پوليس جي نائب بنجي وينندي آهي. اهو ان ڪري نه ته عوام کي سچ پچ قومي حڪومت ۾ ڀاڳي ڀائيوار بنايو وڃي، پر رڳو ان لاءِ ته عوام کي لڳاتار اهو احساس ڏيارڻو وڃي ته حڪومت ڪانئس ڀانهپ جي اميد رکي ٿي. اها مشهور آپشاهي، جنهن جا حامي اهو سمجهندا آهن ته اها تاريخي عمل جي پيداوار آهي ۽ جنهن کي اهي آزاديءَ جي سج اڀرڻ جي باڪ خيال ڪندا آهن؛ سا حقيقت ۾ بورجوا طبقي جي انهيءَ فيصلي جي نشاني آهي، جنهن مطابق پهرين پهرين ته اهو طبقو عوام جي سهڪار سان ۽ پوءِ جلد ئي عوام جي مرضيءَ جي ابتڙ حڪومت ڪرڻ شروع ڪندو آهي! جماعت جو اطلاعات ڪاتي جي روپ ۾ بدلجڻ، انهيءَ ڳالهه جو اهڃاڻ آهي ته

حڪومت پنهنجي بچاءَ وارو طريقو اختيار ڪيو آهي. عوام جي ڏڙل پڪڙڻ انبوهه، ڪي هڪ انڌي طاقت سمجهيو ويندو آهي، جنهن کي هٿ وس ڪرڻ ضروري آهي. پوءِ ڪنٽرول عوام کي گمراهه ڪرڻ جي صورت ۾ هجي يا پوليس جي ذريعي هراس پيدا ڪرڻ واري طريقي سان. جماعت هڪ اطلاعاتي دفتر جو ڪم ڏيندي آهي. تشدد پسند ڪارڪن کي جاسوسن ۾ تبديل ڪيو ويندو آهي. ان کي ڀرارڙيءَ جي عوام کي هيسائڻ واري مهم سونپي ويندي آهي. ايرنڊڙ مخالف جماعتن کي مارڪٽ ۽ پٿربازيءَ سان مات ڪرايو ويندو آهي. حزب اختلاف جا ميمبر پنهنجي گهرن کي موڙندو ڏسندا آهن. پوليس پنهنجون ڪارگذاريون تيز ڪري ڇڏيندي آهي. اهڙين حالتن ۾ اها ڳالهه يقيني آهي ته جماعت جو ڪوبه حريف نه رهندو، ۽ ٩٩٤٩ سيڪڙو ووٽ حڪومت جي اميدوار کي ملندا. هتي اهو ٻڌائڻ ضروري آهي ته آفريڪا ۾ ڪي حڪومتون سچ پچ اڻين ڪنديون آهن (١) عام طرح سموريون ترقي پسند مخالف جماعتن کي، جيڪي سرڪاري معاملن ۾ عوام جي دخل جي واڪاري لاءِ ڪم ڪنديون آهن ۽ جن جي خواهش هوندي آهي ته مغرور ۽ دولت جي پوڄاري بورجوا جا پير اکيڙيا وڃن، پهرين پهرين ته پوليس جي ڏنڊن ۽ قيدخانن جي مدد سان خاموش ڪيو ويندو آهي ۽ آخر ۾ سندن وجود ختم ڪيو ويندو آهي. آفريڪا جي ڪن حصن ۾، جيڪي اڄ آزاد آهن، انتهائي خطرناڪ طريقن سان جماعتن کي ڦوڪ ڏني ويندي آهي. جماعت جي ڪنهن ڪارڪن جي هوند ۾ ته ماڻهو مات رهندا آهن؛ ريڍ جي ولر وارو ڏيکاءَ ڏيندا آهن ۽ حڪومت يا اڳواڻ جي شان ۾ گيچ گائيندا آهن؛ پر شام جي

---

(١) پاڪستان ۾ اهو ڪردار پهرين مسلم ليگ ۽ پوءِ پيپلز پارٽي ادا ڪيو. (مترجم)

وقت، گوٺ کان ٻاهر رسڻ ٿي، هوٽلن ۾ يا دريا جي ڪناري تي نه صرف ماڻهن جي سخت نااميدي ۽ مايوسي، پر سندن ڪڏهن نه ختم ٿيندڙ ڪاوڙ به ٻڌڻ ۾ ايندي آهي. جماعت، عوام جي بي اطمينانيءَ جي اظهار جو خيرمقدم ڪرڻ ۽ ماڻهن جا خيال حڪومت تائين آزاديءَ سان پهچائڻ بدران ماڳهين هڪ پردو بنجي، اهڙن خيالن جي راهه ۾ رڪاوٽ بنجي آهي. جماعت جي اڳواڻن جو رويو فوج جي سارجنٽ ميجر جهڙو هوندو آهي، جيڪو اڪثر ماڻهن کي "صفن ۾ خاموشيءَ" جي ضرورت جو احساس ڏيارينندو رهندو آهي. اها سياسي جماعت، جيڪا پاڻ کي عوام جو خادم چوائيندي هئي؛ جنهن جي دعويٰ هئي ته سندس ڪم ئي عام راءِ جي پوري اظهار لاءِ جاکوڙ ڪرڻ آهي؛ جيئن ئي سامراج، حڪومت ان جماعت جي حوالي ڪندو آهي ته اها جماعت ماڻهن کي موتائي سندن چرن ۾ ڏکي موڪلڻ لاءِ ڏاڍي ڦرتائي ڏيکاريندي آهي.

جيسين تائين قومي ٻڌيءَ جو واسطو آهي ته جماعت ان معاملي ۾ ڏاڍيون سخت چڪون ڪندي آهي. مثال طور اها نامنهاد قومي جماعت نسلي فرقي پرستيءَ تي ٻڌل جماعت وارو رويو اپنائيندي آهي. ان وقت اها جماعت هڪ اهڙو قبيلو بنجي ويندي آهي، جنهن پاڻ کي جماعت جي شڪل ڏني هجي. اها جماعت جيڪا پاڻ پنهنجي خواهش سان ئي قومي جماعت هجڻ جو اعلان ڪندي آهي؛ ۽ جيڪا سڄي ساري حيثيت ۾ عوام جي عيوضڻي جي دعويٰ ڪندي آهي، سا ڳجهي طريقي سان ۽ ڪڏهن ڪڏهن نموني هڪ پرپور نسلي آمريت جي اڏاوت ڪندي آهي. هاڻي اسان کي بورجوا آمريت جي بدران هڪ قبائلي آمريت ظاهر ٿيندي ڏسجي آهي. وزيرن، ڪابينا جي ميمبرن، سفيرن ۽ مقامي ڪامورن تائين، پارٽي اڳواڻ جي نسلي ٽولي مان، پر ڪڏهن ته سڌا سنوان ليڊر جي خاندان مان چونڊيا ويندا

آهن. اهڙي قسم جون خانداني حڪومتون، خاندائي نسل پرستيءَ جي پراڻي قانون ڏانهن موٽندي ڏسجون آهن ـــ ۽ جڏهن اسان، اهڙيءَ جماعت، اهڙي مڪاريءَ، ۽ اهڙي ذهني ۽ روحاني سڃاڻيءَ کي ڏسون ٿا تہ ان تي ڪاوڙ اچڻ بدران شرم اچي ٿو. آفريڪا جا حقيقي غدار، حڪومتن جا اهي سربراهہ آهن، جيڪي پنهنجي ملڪ کي، پنهنجي سڀ کان وڏي خوفناڪ دشمن جي هٿ ۾ وڪڻي رهيا آهن. هيءَ لازمي گهالهہ آهي تہ مرڪزي اقتدار کي قبائليت جو رنگ ڏيڻ جي هيءَ ڪوشش، علاقائيت ۽ علحدگيءَ جي تصورن کي جنم ڏيندي. اهڙي صورت ۾ "لامرڪزيت" جا لاڙا وري اڀري سوپارا ٿي ويندا آهن ۽ قوم ٽڪرا ٽڪرا ٿي ويندي آهي. اهي اڳواڻ، جيڪي ڪڏهن "آفريڪي گاڏاپي" جا نعرا هڻي رڳو پنهنجن نندڙن خاندانن کي ذهن ۾ رکندا هئا، نيٺ هڪ ڏينهن سڄاڳ ٿي ڏسندا آهن تہ پنج پنج قبيلا متن چڙهيل آهن؛ جيڪي پنهنجن پنهنجن وزيرن ۽ سفيرن جي مقرريءَ جا گهرجائو آهن. ليڪن اهي اڳواڻ اڃا تائين پنهنجي دائمي غير ذميواريءَ، بي خبريءَ ۽ ڪرپائپ سبب انهن قبيلن جي "غداريءَ" کي نٿا ڏسندا آهن.

اسان ڪيترا ڀيرا اڳواڻن جي نقصانڪار اثرن ڏانهن ڌيان ڇڪائي چڪا آهيون. اهو ان ڪري آهي جو ڪن علائقن ۾ جماعت جي جوڙجڪ هڪ ٽولي وانگر ڪئي ويندي آهي، جنهن ۾ سڀ کان طاقتور شخص، اڳواڻ بنجي ويندو آهي. اهڙي سربراهہ جي حاڪميت ۽ ٻين تي سندس حاڪم پڻي جو اڪثر ذڪر ايندو آهي تہ ماڻهو هلڪي ٽوڪ واري انداز ۾ چوندا آهن تہ سندس رعب ۽ دبدبو، سندس ويجهن دوستن تي بہ ڏاڍو آهي. اهڙن ڪيترن خطرن کان بچڻ لاءِ هڪ اڻڪٿ جدوجهد، شروع ڪرڻي پوندي آهي. اهڙي جدوجهد، جيڪا جماعت کي رضا خوشيءَ سان اڳواڻ جي هٿيي بنجڻ کان روڪي سگهي. "رهنما" جو انگريزي لفظ

"ليڊر"، انگريزي فعل "ٽوليڊ" يعني "رهنمائي ڪرڻ" مان نڪتو آهي. ليڪن ان جو فرانسيسي ترجمو عام طرح "ڪاهڻ" جي معنيٰ ۾ ڪيو ويندو آهي. هن دور ۾ هڪليندڙن يا عوامي رڍن جي ڏنارن جو ڪوبه وجود نه آهي. نه عوام وڳ آهي ۽ نه ئي ان کي ڪاهڻ جي ضرورت آهي. جيڪڏهن اڳواڻ مون کي ڪاهي ٿو ته آءٌ به ڪيس اهو احساس ڏيارڻ چاهيان ٿو ته ڪاهجڻ سان گڏ مون ان رهنما کي واٽ به ڏيکاري آهي. قوم کي رڳو اهڙي شيءِ نه بنجڻ گهرجي، جنهن تي سدائين ڪنهن "تيس مار خان" جي ئي حڪومت هجي. انهيءَ نموني اسان ان دهشت کي سمجهي سگهون ٿا، جيڪا ڪنهن رهنما جي بيمار ٿيڻ تي سرڪاري حلقن تي ڇانئجي ويندي آهي (١) انهن جي سامهون سوال هميشه اهو هوندو آهي ته انهيءَ رهنما جي جڳهه ڪير والاريندو. جيڪڏهن رهنما جيئرو نه رهيو ته ملڪ جو ڇا ٿيندو؟ حڪمران طبقو، جيڪو حڪمران جي حق ۾ دستبردار ٿي چڪو آهي، غير ذمهواريءَ، غفلت، روزمره جي زندگيءَ جي عيش عشرت، شراب جي دعوت، حڪومت جي خرچ تي سير سفر ۽ مختلف منصوبن مان حاصل ٿيل نفعن ۾ بنيادي طرح رڌل رهندو آهي؛ ۽ ڌار ڌار وقتن ۾ قوم جي روحاني ويرانيءَ کي گهوليندو رهندو آهي.

هڪ اهڙو ملڪ، جيڪو سچ پچ انهن سوالن جا جواب ڏيڻ چاهي ٿو، جيڪي تاريخ پيش ڪري ٿي، جيڪو ملڪ نه صرف پنهنجي شهرن کي پر شهرين جي ذهنن کي به ترقي ڏيڻ گهري ٿو؛ اهڙي ملڪ ۾ هڪ ڀروسي جوڳيءَ سياسي جماعت جو هئڻ لازمي آهي. اهڙي جماعت حڪومت جي آلي ڪار نه

---

(١) ايوب خان تي اورنگ جي حملي وقت پاڪستان جي سرڪاري حلقن جي حالت وسرڻ نه گهرجي. (مترجم)

هوندي آهي، پر عوام جي آليڪار هوندي آهي. عوام کي ئي حڪومت جي حڪمت عمليءَ جي باري ۾ فيصلو ڪرڻ گهرجي. جماعت نه ته اهڙو سياسي دفتر هوندي آهي، ۽ نه ئي ان کي اٿين ٽيڻ گهرجي، جتي سڀ ميمبر ۽ سمورا اهم سرڪاري چنگا هڪٻئي سان آزادانه ملي سگهن. بدقسمتي هيءَ آهي جو گهڻو ڪري هيءَ سياسي دفتر سموريءَ جماعت ۽ ان جي ميمبرن تي ٻڌل هوندي آهي، جن جو دائمي رهڻ-گهر گاديءَ واري هنڌ ۾ هوندو آهي. ٻئي پيل ملڪن ۾ جماعت جي مڪ اڳواڻن کي گاديءَ واري هنڌ کان اهڙيءَ طرح بچڻ گهرجي، جڻ اتي وبا پکڙيل آهي. انهن کي سواه ڪن موقعن جي سڌائين لاه ٻهراڙين ۾ رهڻ گهرجي. ٻيني سرگرمين کي شهر ۾ گڏ ڪرڻ کان پاسو ڪرڻ گهرجي. گادي وارو هنڌ، جتي اڳيئي آبادي ضرورت کان وڌيڪ هوندي آهي ۽ جيڪو اڳيئي سموري ملڪ کان ٩/١٠ حصا وڌيڪ سڌريل آهي، اجائي واڌاري جو جواز بڻجڻ لاه انتظامي بندوبست جو ٻهانو ڪڏهن به قبول نه ڪرڻ گهرجي. جماعت جي مرڪزيت کي انتهائي حد تائين ختم ڪرڻ گهرجي. مثل علائقن کي زندگي بخشڻ جو، يعني انهن علائقن کي جيئرو ڪرڻ جو جن ۾ اڃا سوڌو زندگيءَ جون نشانيون پيدا نه ٿيون آهن، اهو ئي هڪ طريقو آهي.

عمليءَ طرح هر علائقي ۾ هڪ عهديدار ضروري هڻڻ گهرجي. انهيءَ عهديدار کي چاڻي واڻي انهيءَ علائقي جو سربراهه نه بنايو وڃي. هن وٽ ڪا انتظامي طاقت به نه هڻڻ گهرجي. سياسي جماعت جي مقامي عهديدار ۾ اها اميد نه ٿي رکي سگهجي ته اهو انتظاميا جو سربراهه هجي. مقامي انتظاميا سان ان جو تعلق ڪوبه نه هڻڻ گهرجي. جماعت عوام تي حڪمران نه هوندي آهي، پر اها هڪ اهڙي گڏيل شڪل هوندي آهي، جنهن جي ذريعي عوام پنهنجي حڪومتي واڳ سوگهي جهليندو آهي ۽

پنهنجن خواهشن جو اظهار ڪندو آهي. اقتدار جو ڏڦيڙ جيترو گهٽ هوندو، اوترو وڌيڪ جماعت اڳواڻي جو ڪردار ادا ڪري سگهندي، ۽ اترو ئي گهڻو آهي عوام لاءِ پروسي جوڳي ضمانت ثابت ٿيندي. جيڪڏهن جماعت حڪومت سان گڏجي سڏجي ويندي آهي ته جماعت جي پرجوش ڪارڪن هٿن جو مطلب هيءُ آهي ته توهان ذاتي فائدا حاصل ڪرڻ جو سولو طريقو اختيار ڪري رهيا آهيو. مثال طور حڪومت ۾ ڪو عهدو چاهيو ٿا ته ڏاڪي ۾ ڏاڪي متي چڙهڻ چاهيو ٿا، ترقي چاهيو ٿا، ڪنهن بهتر روزگار جي جاچ ۾ آهيو.

پنتي پيل ملڪن ۾ پهراڙين لاءِ محنتي عهديدارن جي مقرري، انهيءَ صورتحال کي روڪي ڇڏيندي آهي، جنهن جي ڪري شهر وڌندا آهن ۽ پهراڙيءَ جي عوام جو هجوم شهرن ڏانهن ڊوڙڻ لڳندو آهي. آزاديءَ جي پهرئين ڏينهن ۾ مقامي ادارن جي جوڙجڪ ۽ اهڙن عهديدارن جو رکڻ، جن کي پنهنجي پنهنجي علائقي کي سڃاڻ ڪرڻ لاءِ وس آهر ڪوشش ڪرڻ جا اختيار ڏنا وڃن. اهو ڪم انتهائي ضروري آهي. علائقن کي زندگي بخشڻ ۽ انهن ۾ شعور جي واڌاري واري عمل کي تيز ڪرڻ، اهڙيون ضرورتون آهن، جن کان ڪنڌار ڪنهن اهڙي ملڪ لاءِ ڪرڻ جوڳي نه آهي، جيڪو ترقي ڪرڻ چاهيندو هجي. ٻيءَ صورت ۾ ٿيندو اهين ته حڪومت جا "وڏا" ۽ جماعت جا عهديدار اڳواڻ جي چوڌاري گڏجي ويندا، سرڪاري ملازمتن ۾ ٻي انداز واڌارو ايندو ۽ اهو واڌارو ان لاءِ نه هوندو ته ڪا ترقي ٿي رهي آهي ۽ ماهر وڌي رهيا آهن. پر نوان رشتيدار ۽ جماعت جا تازا ڪارڪن نوڪرين جي ڳولا ۾ هوندا آهن ۽ انهن جي خواهش هوندي آهي ته اهي سرڪاري شين جو حصو بنجي وڃن. هر شهريءَ جي تمنا اها هوندي آهي ته هو دارالحڪومت پهچي وهندڙ گنگا

مان هٿ ڌوئي(١)، ماڻهو ڳوٺاڻن علائقن کان شهرن ڏانهن ڀڄڻ لڳندا آهن. ڳوٺاڻي عوام جا انبوهه، جن جي نه کو رهنمائي ڪندو آهي ۽ نه جن وٽ تعليم هوندي آهي ۽ نه وري کو ٻيو سهارو، پنهنجي انهن پوکين مان جتي مزدوري بنهه گهٽ ملندي هئي، انڪري شهر جي ڪنارن تي ٺهيل ڪالونين جي پر وارن علائقن ڏانهن رخ رکندا آهن، ۽ اهڙيءَ ريت "گهوماڻو مزدور" جي ڳاڻاٽي ۾ بي پناهه واڌاري جو سبب ٿيندا آهن.

هاڻي هڪ نئين قومي گوڙ جو وقت گهڻو پري نه هوندو آهي. اسان جي خيال ۾ انهيءَ گهوڙالي کان بچڻ لاءِ هڪ بلڪل مڪمل حڪمت عملي اختيار ڪرڻ جي ضرورت آهي، ۽ اها هيءَ ته ملڪ جي اندرين ۽ پري وارن حصن ڏانهن سڀ کان وڌيڪ ڌيان ڏنو وڃي ۽ انهن سان مٺيرو سلوڪ ڪيو وڃي. ان کان سواءِ آخري حربي طور، سرڪار کي گاديءَ وارو شهر ڇڏي، ڪنهن ٻيءَ جاءِ تي حڪومت جو مرڪز قائم ڪرڻ ۾ ڪوبه عذر نه ٿيڻ گهرجي. گاديءَ واري شهر جي مٺيرائيءَ کي ختم ڪرڻ گهرجي؛ ۽ بيسهاري عوام کي اهو ٻڌائڻ گهرجي ته اسان توهان جي لاءِ ڪم ڪرڻ جو فيصلو ڪري ڇڏيو آهي. انهيءَ خيال کي ذهن ۾ رکندي، برازيل جي حڪومت برازيليا جو نئون شهر آباد ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. رٻوڙي جيزو جو بي جان شهر برازيلي عوام لاءِ هڪ تهمت هو. ليڪن بدقسمتيءَ سان برازيليا به پهرئين جهڙو هڪ نئون گاديءَ ۔ هنڌ ثابت ٿيو ــــ اتروئي لڄ جهڙو، جيترو پهريون تهمت ٻڌل هو. اڄ انهيءَ ڪوشش جو اڪيلو فائدو رڳو هيءُ آهي ته هڪ روڍ جهنگلن مان ٿيندو برازيليا تائين پهچي ٿو.

---

(١) پاڪستان ۾ پٽي جي دور حڪومت ۾ دينو بروهي ۽ اومون مل مسافر به اسلامآباد ۾ وڃڻا هوندا هئا.

اهڙي ڪا سنجيده دليل بازي نه آهي، جيڪا نئين دارالحڪومت جي قيام يا حڪومت کي مجموعي حيثيت ۾ سڀ کان وڌيڪ گهٽ علائقي ۾ ڪٿي وڃڻ جي فيصلي جي خلاف ڪم آڻي سگهجي. ڏنڌيل ملڪن جي گاديءَ واري هنڌ جو موجوده تصور، هڪ تجارتي تصور آهي، جيڪو سامراجي دور کان ورثي ۾ مليو آهي. ليڪن اسان کي ڪپي ته پلٽي پيل ملڪ جي شهرن جو ڀهراڙيءَ جي عوام سان لاڳاپي پيدا ڪرڻ جو موقعو پيدا ڪريون. اسان کي هڪ قومي حڪمت عملي جوڙڻ گهرجي. ٻين لفظن ۾ اهڙي حڪمت عملي، جيڪا عوام لاءِ هجي. اسان کي ڪڏهن به ان عوام سان ڳانڍاپو ڇڏڻ نه گهرجي، جنهن پنهنجي آزاديءَ لاءِ ۽ پنهنجي وجود جي حقيقي پلائيءَ لاءِ جدوجهد ڪئي آهي.

مقامي سرڪاري ڪامورن جو اهو ڪم نه آهي ته اهي انگن اکرن ۽ شڪلين جي هيٺان دٻجي وڃن، پر انهن کي عوام جي دلين ۾ جڳهه پيدا ڪرڻ گهرجي. جڏهن به ملڪ جي اندرين حصن جي باري ۾ ڪو مسئلو پيدا ٿئي ته سندن وار نه ڪانڍارجن. اسان کي اها ڳالهه برداشت نه ڪرڻ گهرجي ته ملڪ جون جوان ڇوڪريون رڳو انهيءَ ڪري پنهنجن مڙسن کان طلاق وٺڻ جي ڌمڪي ڏين ته سندن مڙس ڀهراڙيءَ جي ڪنهن ڳوٺ ۾ بدلي ٿيڻ جي خلاف احتجاج ڇو نه ٿا ڪن. انهن سڀن جي ڪري، سياسي جماعت جي مرڪز کي ڀهراڙيءَ جي ويساريل علائقن سان وڌيڪ ترجيح وارو سلوڪ ڪرڻ گهرجي، ۽ دارالحڪومت جي انهيءَ جڙتو زندگي کي، جيڪا حقيقي قومي زندگيءَ سان جڙي وانگر ڇهٽي پيئي آهي، سموريءَ قوم جي بنيادي ۽ مقدس زندگيءَ ۾ تمام گهٽ جڳهه ملڻ گهرجي. ڏنڌيل ملڪ ۾ جماعت جي تنظيم اهڙيءَ ريت ڪرڻ گهرجي، جو اها رڳو عوام سان ڳانڍاپي پيدا ڪرڻ تي قناعت نه ڪري. جماعت کي سنڌون سڌو عوام

جو اظهار هئڻ گهرجي. جماعت اهڙي انتظاميا نہ هوندي آهي، جيڪا رڳو حڪومت جا حڪم پهچائڻ جي ذميوار هجي. پر ان کي عوام جو طاقتور عيوضي ۽ اهڙو چوڪيدار هئڻ گهرجي جنهن کي ڪوبہ گمراهہ نہ ڪري سگهي. جماعت جي انهيءَ تصور کي قبول ڪرڻ کان پوءِ اسان کي ان لاڙي کان ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻو پوندو، جيڪو صفا مغربي، بنهہ بورجوازي ۽ ان ڪري ڪرپ جوڳو آهي، جو ان ليکي عام ماڻهو پنهنجي حڪومت هلائڻ لاءِ نااهل هوندا آهن. حقيقت ۾ تجربو اسان کي سيکاري ٿو تہ عوام انتهائي منجهيل مسئلا بہ سمجهڻ جو اهل هوندو آهي. الجزائري انقلاب، الجزائري دانشورن لاءِ سڀ کان وڏيءَ جيڪي خدمتون سرانجام ڏنيون، سي هي آهن تہ ان انقلاب دانشورن جو عوام سان رابطو قائم ڪيو آهي. انهيءَ انقلاب، دانشورن کي عوام جي ڀڙائي نہ سگهڻ جهڙي سخت غريبي ڏسڻ جو وجهہ ڏنو آهي، ۽ انهيءَ سان گڏ گڏ عوام جي عقلي سڃاڻپ ۽ سندن اڳتي واڌ ڪندڙ شعور جو مشاهدو ڪرڻ جو موقعو بہ ڏنو آهي. الجزائري عوام، بڪين، اڻ پڙهيل ماڻهن جو انبوهہ، اهي عورتون ۽ مرد، جيڪي صدين تائين انتهائي خوفناڪ اونداهيءَ ۾ ڦاٿا پيا هئا، سي ماڻهو نہ رڳو ٽينڪن، هوائي جهازن، آتشي گولن ۽ "نفسياتي ادارن" جي خلاف، پر انهن سڀني کان وڏيءَ بدمعاشي ۽ "ذهني صفائي" (Brain washing) جي خلاف، غدارن جي خلاف ۽ جنرل بي ليوني جي "قومي فوج" جي خلاف ثابت قدميءَ سان مقابلو ڪندا رهيا آهن. آهو بهادر عوام، ڍڇڻ ماڻهن جي موجودگيءَ جي باوجود، آئيندي جي متوقع آمرن جي باوجود ثابت قدم رهيو آهي. آهي ماڻهو ان ڪري پوري پير تي آهن، جو ستن سالن جي سندن جنگ انهن لاءِ اهڙا رستا کوليا آهن، جن جو وجود انهيءَ عوام جي خوابن ۾ بہ نہ آهو هو. اڄ جبلن جي وچ ۾ ڪيئي پڙهيل زمين جي اندر هتيار ٺاهڻ جا ڪارخانا

ڪم ڪري رهيا آهن. اڄ عوامي عدالتون هر جڳهه تي ڪم ڪري رهيون آهن. رٿابنديءَ جون تنظيمون وڏي پيماني تي جائيداد جي ورهاست جي رٿابندي ڪري رهيون آهن — ۽ اهڙيءَ ريت آئيندي جي الجزائر جي اڏاوت ۾ عوام رڌل آهي. ممڪن آهي ته ڪو هڪ ماڻهو پنهنجي هوڏي طبيعت جي ڪري، ڪنهن مسئلي سمجهڻ کان انڪار ڪري ڇڏي، پر هڪ ٽولو يا گروٽ ان کي بيقراريءَ واري تيزيءَ سان سمجهي وٺندو آهي. اهو صحيح آهي ته جيڪڏهن ڪوشش ۽ ڪاوش سان صرف اها زبان استعمال ڪئي وڃي، جنهن کي رڳو قانون يا اقتصاديات جا گريجوئيٽ سمجهي سگهن، ته پوءِ توهان سولائيءَ سان اهو ثابت ڪري سگهو ٿا ته عوام جي نگراني مٿان کان ڪئي وڃي. پر جيڪڏهن توهان عام ۽ سولي زبان استعمال ڪريو، ۽ جيڪڏهن توهان تي ڏڦيڙ پڪيڙڻ ۽ عوام کان پري ڇڏڻ واري بيمار خواهش جو غلبو نه آهي ته پوءِ توهان کي احساس ٿيندو ته عوام مفهوم، جي هر سطح ۽ تجارت جو هر گئر سمجهڻ ۾ ڏاڍو تيز آهي. جيڪڏهن توهان ماهرانه زبان کان ڪم وٺو ٿا، ته ان جو مطلب اهو آهي ته توهان عوام کي چريو سمجهڻ جو فيصلو ڪري ڇڏيو آهي. اهڙي زبان استعمال ڪري، مقرر عوام کي دوکو ڏيڻ ۽ ان کي قومي معاملن کان پري رکڻ واري خواهش تي پردو وجهي رهيو آهي. مبهم زبان جو استعمال هڪ اهڙي بناوٽي چهري وانگر آهي، جنهن جي پٺيان زبردست ڦرلٽ جو ڪاروبار لڪل هوندو آهي. اهڙيءَ طرح عوام جي جائيداد ۽ عوام جو اعليٰ اقتدار ٻئي هڪ ئي وقت عوام کان ڦريا ويندا آهن. عوام جي سامهون هر گهاله جي چٽائي ٿي سگهي ٿي. پر انهيءَ شرط سان ته توهان واقعي انهن کي سمجهائڻ چاهيو ٿا، پر جيڪڏهن توهان اهو سوچيو ٿا ته توهان کي ان جي ضرورت ئي نه آهي، ڇو ته اهو پئين انهن ڪجهه محدود ڪمپنين جي ڪم ۾ رڪاوٽ

وڃهي، جن ڪمپنين جو ڪم ماڻهن کي اڃا وڌيڪ غريب بنائڻ آهي تہ ٻوءِ ڳالهہ بلڪل چٽي آهي. جيڪڏهن توهان جو اهو خيال آهي تہ توهان عوام جي سهڪار کان سواءِ ملڪ هلائي سگهو ٿا ۽ توهان جي اها بہ سوچ جيڪڏهن هجي تہ عوام پنهنجي موجودگي سان ڪم جي چال کي سست ڪري يا پنهنجي فطري نادانيءَ جي ڪري ڏهيل ڏکيل ڪم بگاڙي ڇڏيندو تہ ٻوءِ توهان تي ڪابہ مار نہ آهي. پر اصلي ڳالهہ توهان جي سوچ جي بنياد ابتڙ هيءَ آهي تہ جڏهن عوام کي ملڪي معاملن ۾ حصي وٺڻ جي دعوت ڏني ويندي آهي تہ اهو ڪم جي چال سست نہ ڪندو آهي پر ان جي ابتڙ ان ۾ تيزائپ پيدا ڪندو آهي. خوش قسمتيءَ سان اسان الجزائرين کي هن جدوجهد هلندي ڪيترن مسئلن کي نبيرڻ جو وقت لڪيو آهي. ٻهراڙيءَ جي ڪن علائقن ۾ انقلاب جي سياسي ۽ فوجي اڳواڻن کي ڪجهہ اهڙيون صورتون پيش آيون، جن کي انقلابي طريقي سان حل ڪرڻ جي ضرورت هئي. هاڻي اسان ڪجهہ اهڙن واقعن جو جائزو وٺنداسون.

١٩٥٦-٥٧ع واري سال ۾ فرينچ سامراجيت ڪن علائقن کي خطرناڪ قرار ڏنو هو. انهن علائقن جي حدن ۾ ماڻهن جي چرپر تي سخت بندشون وڌيون هيون، ان ڪري هاري آزاديءَ سان شهرن ۾ وڃي، پنهنجي روزاني استعمال جون شيون گهني نہ ٿي سگهيا. انهيءَ زماني ۾ ڦورن ڏاڍو نفعو ڪمايو. چانهہ، ڪافي، تماڪ ۽ لوڻ جون قيمتون، آسمان سان گالهيون ڪرڻ لڳيون. چور بازاري ڪلي عام شروع ٿي وئي. اهي هاري، جيڪي پئسن ۾ ملهہ نہ ٿي ڏئي سگهيا، تن پنهنجا فصل، ٻين لفظن ۾ پنهنجون پوکيل زمينون گهہ رکيون يا وري پنهنجن ابن ڏاڏن جون ٻنيون وڪڻي ڇڏيون — ۽ ٻوءِ وياج خورن جا نوڪر ٿي وياہ. جيئن ٿي سياسي منتظمن کي انهيءَ صورتحال جي خطرن جو احساس ٿيو تہ هنن هڪدم جوابي قدم کنيو، ۽ روزانہ استعمال

۾ اينڊڙ شيون موجود ڪري ڏيڻ لاءِ هڪ سمجهه پرڀو طريقو اختيار ڪيو ويو. شهر ۾ مال گنهنڊڙ کي ٻڌي واپاريءَ کان مال وٺڻو پوي ٿو. آن ريزڪي وڪڻندڙ کي مال سان گڏ شين جي اگهوتريءَ جي لسٽ به ڏني ويندي هئي. جڏهن ريزڪي واپاري واپس گهوٽ پهچندو ته ان کان اڳ جو هُوڪو پيو ڪم ڪري ڪيس سڌو سياسي ڪمشنر وٽ وڃڻو پوندو هو. سياسي ڪمشنر ان جي قيمتن جي لسٽ ڏسي مناسب نفعي جو فيصلو ڪري، هر شيءِ جي وڪري جي قيمت مقرر ڪري ڏيندو هو. ان جي باوجود ريزڪي واپارين هڪ ٻيو ڊنگ اختيار ڪيو ته اهي ٽن چئن ڏينهن کان پوءِ اهو اعلان ڪندا هئا ته هاڻي رڪيل شيون ڪڍي ويون آهن. حقيقت ۾ ان نموني چور بازاريءَ جي واپار کي اهي گڏجهي نموني جاري رکندا هئا. انهيءَ تي سياسي ۽ فوجي رهنمائن جو ردعمل ڏاڍو سخت ٿيو. سخت سزائن جي باري ۾ فيصلا ڪيا ويا. گڏ ٿيل ڏنڊ جي رقم گهوٽ جي فنڊ ۾ ڪٺو ڪري، سماجي ڪمن يا عام پلائيءَ جي عوامي اڏاوتن ۾ خرچ ڪئي ويندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن ڪجهه وقت لاءِ دڪان بند ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويندو هو ۽ جيڪڏهن وري به چور بازاري ٿيندي هئي ته اهڙي ڪاروبار کي ضبط ڪيو ويندو هو، ۽ اهو ڪاروبار چونڊيل انتظامي ڪميٽيءَ جي حوالي ڪيو ويندو هو، جيڪا اڳوٽي مالڪ کي ماهوار پٽي جي رقم ڏيندي رهندي هئي.

انهن تجربن کي مشعل راهه بڻائيندي، ٽوس مثالن جي ذريعي اقتصاديات جي بنيادي قانونن جو طريقو عوام تي چٽو ڪيو ويو. عوام کي ٻڌايو ويو ته سرمايي جو ميڙ هاڻي رڳو نظريو نه رهيو آهي، پر آهو هن وقت ڪردار جو هڪ حقيقي ۽ فوري رويو بڻجي ويو آهي. هاڻي عوام جي سمجهه ۾ اچي ويو ته ڪهڙيءَ ريت جيڪڏهن هڪ شخص هڪ پيرو واپار جي ميدان ۾

لهي ته اهو امير ٽي سگهي ٿو ۽ پنهنجي نفعي ۾ واڌارو ڪري سگهي ٿو. انهيءَ سلسلي ڪان پوءِ ٽي هارين اهي واقعا ٻڌايا ته ڪهڙيءَ ريت دڪاندارن انهن کي ڳري وياج تي قرض ڏنا ۽ ڪهڙيءَ ريت اهي پنهنجين زمينن تان بيدخل ڪيا ويا ۽ ڪيئن آهي مالڪن مان ڦري مزدور ٿي پيا. عوام جيترو وڌيڪ انهن ڳالهين کي سمجهندو ويندو آهي، اتيرو وڌيڪ خبردار ٿيندو ويندو آهي، ۽ ان کي اهو احساس ٿيندو ويندو آهي ته هر شيءِ جو ذاروسدار نيٽ مٽس ٿي آهي، ۽ انهن جو پنهنجو چوڻڪارو سندن ٻڌيءَ ۾ آهي؛ پنهنجي فائدن کي پوريءَ ريت سمجهڻ ۽ دشمنن کي سڃاڻڻ ۾ آهي. عوام کي اها خبر پئجي ويندي آهي ته دولت، محنت جو ڦل نه پر منظم ۽ محفوظ ڌاڙي بازيءَ جو نتيجو هوندي آهي. هاڻي امير عزت لائق ماڻهو نه رهندا آهن، پر اهي گوشت خور جانورن کان وڌيڪ ڪجهه نه هوندا آهن. اهي بگهڙ ۽ ڳجهون هوندا آهن، جيڪي عوام جي رت ۾ ٻڏل هوندا آهن. هڪ ٻئي مقصد کي اک ۾ رکي سياسي انتظام سنڀالينڌڙن فيصلو ڪيو ته اڄ ڏينهن کان پوءِ ڪوبه شخص ڪنهن ٻئي جي لاءِ ڪم نه ڪندو. زمين انهن جي آهي، جيڪي ان ۾ هر هلائين ٿا. اِهو ئي آهو اصول آهي، جيڪو وڌيڪ چٽائيءَ جي ڪري الجزائري انقلاب جو بنيادي قانون بڻجي ويو. زميندار، جيڪي اڳ ۾ زراعتي مزدورن کي ڪم تي لڳائيندا هئا، سي هاڻي پنهنجن پراڻن ملازمن کي زمين جو حصو ڏيڻ تي مجبور ٿي ويا. ان ڪري ڏنو وڃي ٿو ته فرانس جي ڪيترن حملن، فضائي بمباريءَ ۽ ٻج جي هٽ ڪرڻ ۾ ڏکاين جي هوندي به في ايڪڙ پيداوار ۾ ٽيڻو واڌارو ٿي ويو آهي. انهن آبادگارن، جن کي لاباري کان پوءِ اهڙيءَ ريت حاصل ڪيل ان جي ڏسڻ ۽ تورڻ جو موقعو مليو، تن هاڻي معلوم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ته اهو معجزو ڪهڙي نموني ٿيو؟ ڪين سگهو ٿي خبر پئجي وئي

تہ محنت جو تصور کو سادو سودو تصور نہ آهي، غلاميءَ جي لعنت، محنت جو ضد آهي ۽ محنت لاءِ آزادي، ڏهواري ۽ شعور لازمي آهن.

انهن ڳوٺن ۾، جتي اسان اهڙا دلچسپ تجربا ڪاميابيءَ سان ڪيا آهن، جتي اسان انقلابي ڪمن جي شروعات ڪندي هڪ نئين انسان کي ايرندو ڏٺو آهي، آتي آبادگارن ۽ هارين تي اها ڳالهه چڱيءَ طرح چٽي ڪئي وئي تہ ڪم ۾ جيتري ڏاهپ ڏيکاري ويندي، اتري ئي لذت ملندي. اسان عوام کي اهو سمجهائڻ ۾ ڪامياب ٿيا آهيون تہ ڪم رڳو سگهه خرچ ڪرڻ جو نالو نہ آهي ۽ نہ وري عضون ۽ رڳن جي هلائڻ جو نالو آهي. اسان انهن کي اهو سمجهايو تہ جسم کي استعمال ڪرڻ، پگهر وهائڻ جي بدران جيڪڏهن ذهن کي بہ هلايو وڃي تہ هر ڪم وڌيڪ سهڻي نموني ۾ ڪري سگهجي ٿو. اهڙيءَ ريت انهن آزاد ڳوٺن ۾ جيڪي پراڻن واپاري رستن تي نہ آهن، اسان کي پيداوار جي آن طريقي ۾ تبديلي ڪرڻي پئي آهي، جيڪا پهرين شهرن ۾ روانگيءَ جو محتاج هئي. اسان پيداوار جي تنظيم عوام ۽ قومي آزاديءَ واري فوج جون ضرورتون پورهون ڪرڻ لاءِ ڪئي. اسان مسور جي پيداوار چٽوٽي ڪئي ۽ ڏامر ناهڻ جو ڪم بہ منظم ڪيو آهي. تازهون پاڇيون ۽ ڏامر جبلن جي رستي اتر کان ڏکڻ موڪليو ويندو آهي، جڏهن تہ ڏاکڻيان علائقا آتر وارن علائقن کي گوشت موڪليندا آهن. انهيءَ سهڪار جو فيصلو، قومي محاذ آزادي ڪيو هو ۽ ان ئي مواصلات جو سلسلو بہ قائم ڪيو. اسان وٽ نہ تہ عظيم مغربي يونيورسٽين جا ماهر هئا ۽ نہ وري منصوبيڪار. ليڪن آزاد ٿيندڙ علائقن ۾ روزانہ راشن هن وقت تائين ڪنهن بہ پڌڻ ۾ نہ اينڊڙ عدد، ٣٢٠٠ ڪلوريز تائين پهچي ويو. ماڻهن انهيءَ آزمائش ۾ پنهنجي فتح تي قناعت نہ ڪئي. هاڻي خود انهن پنهنجو پاڻ کان نظرياتي سوال پڇڻ شروع

ڪيا. مثال طور: جنگ آزاديءَ کان پوءِ ملڪ جي ڪن حصن سنگٽڙي جي شڪل ڇو نه ڏني هئي، جڏهن ته هر سال هزارين ٽن سنگٽڙا باهر موڪليا وينندا هئا! گهڻي ڀاڱي الجزائري، انگور جي ناليءَ کان ئي اڻواقف ڇو هئا، جڏهن ته لکين يورپي روزانو انگورن مان مزا ماڻيندا هئا! اڄ ماڻهن تي انهيءَ شيءِ جو تصور بلڪل چٽو ئي ويو آهي ته وٽن ڇا آهي. اڄ الجزائري عوام کي خبر آهي ته هو پنهنجي ملڪ جي سرزمين ۽ معدني دولت جو اڪيلو مالڪ آهي. اڄ جيڪڏهن ڪن ماڻهن جي سمجهه ۾ هيءُ ڳالهه نه ٿي اچي ته قومي محاذ آزاديءَ ملڪيت جي حق تي ڪنهن غاصبانه قبضي کي سهڻ کان ڪليل انڪار ڇو ڪيو آهي ـــ ۽ انهن کي اها خبر نه ٿي پوي ته هن اصولن کي نظرانداز ڪرڻ واري لاڙي جي سختيءَ سان مخالفت ڇو ڪئي آهي، ته اهڙن ماڻهن کي ياد رکڻ گهرجي ته اڄ الجزائري عوام بالغ، ذميوار ۽ پنهنجي فرضن کان پوريءَ ريت واقف آهي ـــ ٿورن لفظن ۾ اهو ته الجزائري عوام اڄ پنهنجي جائيداد جو پاڻ مالڪ آهي.

اسان پنهنجي موضوع جي چٽائيءَ لاءِ جيڪڏهن الجزائر جو مثال ورتو آهي ته ان سان اسان جو مقصد پنهنجي ماڻهن لاءِ اجايا گهيچ ڳالهڻ نه آهي، پر اهو ڏيکارڻ آهي ته انهن جي شعور ـ ذات کي سڃاڻ ڪرڻ ۾ آزاديءَ جي جنگ ڪيڏو اهم ڪردار ادا ڪيو آهي. ظاهر ڳالهه آهي ته ٻين ملڪن جو عوام به ڌار ڌار طريقن سان اهڙن نتيجن تي پهتو آهي. اڄ اسان يقين سان چئي سگهون ٿا ته الجزائر ۾ ماڻهن جي ٻل جي آزمائش لازمي هئي. ليڪن ٻيا ملڪ به سياسي سرگرمين ۽ ڪنهن سياسي جماعت جي وضاحتي ڪمن جي مدد سان پنهنجي عوام کي انهيءَ منزل تي وٺي آيا آهن. اسان کي احساس آهي ته الجزائر جو عوام پنهنجا مسئلا نبيرڻ جي لائق آهي. تجربي مان هيءُ ڳالهه ثابت

ٿئي ٿي تہ ڏنڙيل ملڪن ۾ هن ڳالهہ جي اهميت ڪابہ ڪانہ آهي تہ ٿي سؤ ماڻهو هڪ منصوبي تي گڏجي ان کي ڪاميابي بنائڻ جو ارادو ڪن. پر اهي ڳالهہ هيءُ آهي تہ سمورو عوام هڪ ئي منصوبي تي متفق ٿئي، پوءِ ڪٿي ان کي انهيءَ منصوبي تي ٻيٽو ٽيٽو وقت ڇو نہ لڳي. حقيقت هيءُ آهي تہ ان وقت جي (جيڪو وضاحت ڪرڻ ۾ خرچ ٿئي ٿو ۽ جيڪو مزدورن سان انسانن وارو ورتاءُ ڪرڻ ۾ اچاهو وڃي ٿو) ڪسر منصوبي تي ڪم دوران ذڪري ويندي آهي. ماڻهن کي اهو ضرور معلوم هئڻ کپي تہ هو "ڇو" ۽ "ڪيڏانهن" وڃي رهيا آهن. سياستدان کي هيءُ حقيقت ڪڏهن بہ نظرانداز ڪرڻ نہ گهرجي تہ جيسين تائين ماڻهن جو شعور اڻپورو، ابتدائي ۽ اڻ چٽو آهي، ان وقت تائين مستقبل غير يقيني هوندو آهي. اسان آفريڪي سياستدانن کي پنهنجي عوام جي صورتحال جو بنهہ چٽو تصور هئڻ گهرجي. ليڪن ان سان گڏوگڏ تصورن جي هيءُ وضاحت پوري طرح جدلياتي هئڻ گهرجي. عوام اوچتو هڪدم سڄاڳ ڪونہ ٿيندو. قومي اڏاوت ۾ عوام جو ڪم يڪدم چؤطرف ڦهلجي نہ ويندو. آن جو پهريون سبب اهو آهي جو آمدرفت ۽ مواصلات جي ذريعن حال ۾ ئي ترقي ڪرڻ شروع ڪئي آهي. ٻيو سبب هيءُ آهي تہ هاڻي وقت جو پيمانو رڳو هن ڪهڙيءَ يا اينڙ موسم تائين محدود رهڻو نہ آهي. پر هاڻي اهو باقي سموري دنيا جو پيمانو هوندو. وري ان ڪري بہ جو سامراجي دور عوام جي ذهن ۾ مايوسيءَ جون جيڪي اونهيون پاڙون جمائي ڇڏيون هيون، آهي اڃا تائين پاتال ۾ موجود آهن. پوءِ بہ اسان کي اها حقيقت نظرانداز نہ ڪرڻ گهرجي تہ اهڙن ڪمزورين تي، جيڪي هڪ ملڪ تي ٻئي ملڪ جي مادي ۽ روحاني قبضي جو ورثو هونديون آهن، سوپ حاصل ڪرڻ هڪ اهڙي ضرورت آهي، جنهن کي ڪابہ حڪومت نظرانداز نہ ٿي ڪري سگهي. اڄو

اسان سامراجي حڪومت جي اثر هيٺ ٽيندڙ ڪم جي چنڊچاڻ ڪريون. ڌارين ڦورو هميشه اها شڪايت ڪندو رهندو آهي ته مقامي ماڻهو سست هوندا آهن. ڪن نون آزاد ٿيل ملڪن ۾ حڪمران طبقو اڄ به اها شڪايت ڪندو نظر ايندو آهي. حقيقت هيءُ آهي ته ڌارين ڦورو چاهيندو هو ته مقامي ماڻهو جوش ۽ جذبي جو مظاهرو ڪري، هڪ قسم جي گمراهي پکيڙي، جيڪا حقيقتن کي لڪائڻ جو هڪ انتهائي سهڻو طريقو هوندو آهي. ڌارئين ڦورو، غلام کي هميشه اهو باور ڪرائڻ جي ڪوشش ڪئي ته اها زمين، جنهن تي تون ڪم ڪري رهيو آهين، اها منهنجي پنهنجي آهي — ۽ جن ڪاڻين ۾ تو پنهنجي صحت برباد ڪئي آهي، تن جو مالڪ به مان پاڻ آهيان. ڌارئين ڦورو عجيب طريقي سان اها ڳالهه وساري ڇڏي هئي ته اهو غلامن جي جان سان کيڏي آسودو بنجي رهيو آهي. حقيقت ۾ ڌارين ڦورو مقامي ماڻهن کي ائين چئي رهيو هو ته "پنهنجو پاڻ کي ماريو ته مان امير بنجي سگهان." اڄ اسان کي هڪ ڌار روڍو اپنائڻو پوندو. اسان عوام کي ائين نه چئون ته "پنهنجو پاڻ کي ماريو ته ملڪ پئسي ڏوڪڙ وارو ٿي سگهي". جيڪڏهن اسان قومي آمدني وڌائڻ چاهيون ٿا ۽ اهڙن شين جو ٻاهران گهرائڻ گهٽ ڪرڻ چاهيون ٿا، جيڪي نه صرف اجايون آهن، پر نقصانڪار به آهن؛ ۽ جيڪڏهن اسان زرعي پيداوار وڌائڻ ۽ جهالت گهٽائڻ چاهيون ٿا ته پوءِ اسان کي انهيءَ ڳالهه جي چٽائي ڪرڻي پوندي ته اسان ڇا ٿا ڪرڻ چاهيون. ماڻهن کي اها ضرور خبر هئڻ گهرجي ته اها ڪهڙي شيءِ آهي، جيڪا داءَ تي لڳل آهي. ملڪي واپار کي عوامي واپار هئڻ کپي. ان ڪري هيٺين سطح تي اهڙا مرڪز ٺاهڻ جي ضرورت پوندي جن کي پوري پوري سڌ هجي. گهڻو ڪري اسان قومي تنظيمون مٿاهين سطح تي ۽ هميشه گاديءَ واري شهر ۾ قائم ڪرڻ تي قناعت ڪندا آهيون.

مثال طور: "سگهڙين سٽ"، "قومي جوانن جي مجلس" ۽ "مزدور اتحاد جي انجمن" وغيره. جيڪڏهن توهان هن ڳالهه جي پروڙ ڪرڻ جي تڪليف قبول ڪريو ته گادي واري شهر جي انهن تنظيمن جي دفترن ۾ وڃا آهي، ۽ جيڪڏهن توهان اندرين ڪمرن ۾ وڃو، جتي رپورٽون هٿ گهرجن ته اتي توهان کي خالي ڪمرا، ڪاغذن جا خالي صفحا ۽ خالي پيل ڊونگ ڏسي حيرت وٺي ويندي. هر ڪم جو ڪو نه ڪو بنياد هٿ گهرجي. اهڙيون نسون هٿ گهرجن، جيڪي رت ۽ زندگي مهيا ڪنديون رهن. عوام کي گڏجڻ، چنڊچاڻ ڪرڻ، رٽن پيش ڪرڻ ۽ هدايتن حاصل ڪرڻ جا موقعا ملڻ گهرجن. شهرين کي ان لائق ٿيڻ گهرجي ته اهي ڳالهائين، راءِ ظاهر ڪن ۽ نوان نوان خيال پيش ڪن. مختلف شاخن ۽ ڪميٽين جي گڏجاڻين کي مذهبي اجتماع جي اهميت، حيثيت ۽ تقدس حاصل هٿ گهرجي. اهي گڏجاڻيون، انسان کي ڳالهائڻ ۽ پڙڻ جا سٺا موقعا هٿ ڪري ڏين جو ذريعو هونديون آهن. هر گڏجاڻيءَ ۾ ذهن پنهنجي شموليت لاءِ بهترين صلاحيت حاصل ڪندو آهي ۽ اڪيون انساني وقار جي هڪجهڙائيءَ سان نوان نوان ڏيک ڪولي ايندون آهن.

ڏنڙيل ملڪن ۾ نوجوانن جي اڪثريت حڪومت جي لاءِ مخصوص مسئلا پيدا ڪندي آهي، جن کي پوري چٽائيءَ سان نبيرڻ ضروري آهي. شهري نوجوان جيڪي بيڪار ۽ اڪثر اڻ پڙهيل هوندا آهن، (مخصوص سماجي شعور واري معنيٰ ۾) جدا جدا قسم جي تخريبي اثرن جو شڪار ٿي ويندا آهن. ڏنڙيل ملڪن جي نوجوانن کي ٿي صنعتي ملڪ سڀ کان وڌيڪ تفريح مهيا ڪندا آهن. عام حالتن ۾ ڪنهن خاص سماج جي ذهني ۽ مادي سطح ۾ ۽ انهن تفريحن ۾ (جيڪي اهو سماج پنهنجي لاءِ تخليق ڪندو آهي) هڪ قسم جي هڪجهڙائي هوندي آهي. پر ڏنڙيل ملڪن ۾ نوجوانن وٽ پنهنجو فالتو وقت گذارڻ لاءِ اهڙا

شغل هوندا آهن، جيڪي سرمائيدار ملڪن جي نوجوانن لاءِ تيار ڪيا وڃا آهن، مثال طور جاسوسي ناول، لاڙي، جنسي تصويرون، اگهاڙو ادب (جيڪي سورهن سالن کان گهٽ عمر وارن لاءِ منع هوندا آهن) ۽ سڀ کان وڌيڪ شراب! مغرب ۾ گهريلو ماحول، تعليمي اثرات، مزدور طبقي جي زندگيءَ جو بلند معيار — اهي سڀ شيون مٿين شغلن جي نقصانڪار اثرن جي خلاف ڪنهن حد تائين ڏاڍو مورچو ثابت ٿينديون آهن. ليڪن آفريڪي (ايشيائي ۽) ملڪن ۾ جتي ذهني اوسر ناهموار آهي، جتي ٻن دنيائن جي خوفناڪ ٽڪراءَ، پراڻين روايتن کي ڌوڏي ڇڏيو آهي، ۽ سمجهه جي ڪائنات نظر جي پهچ کان ٻاهر اڇلائي ڇڏيو آهي. نوجوان آفريڪين (ايشيا وارن جي ۽) جي اثر پذيري ۽ احساسيت انهن ڪيترن ئي حملن جي رحم ۽ ڪرم تي آهي، جيڪي مخصوص قسم جي مغربي تهذيب مٿن ڪري رهي آهي؛ آفريڪا ۾ گهريلو ماحول اڪثر اهو پروسو ۽ اها هڪجهڙائي پيش نه ٿو ڪري سگهي، جيڪي اهڙن حملن کي سهي سگهن.

انهيءَ سلسلي ۾ حڪومت جو فرض هيءُ آهي ته اها صفائي ۽ استحڪام بخشڻ جو ڪم پوري ديانتداريءَ سان پورو ڪري، ليڪن ڏنڙيل ملڪن جي نوجوانن جا اڳواڻ گهڻو ڪري هيءُ غلطي ڪندا آهن، جو پنهنجي ڪردار کي پوريءَ طرح اڳتي وڌيل ملڪن جي نوجوانن جي اڳواڻن جي ڪردار جهڙو سمجهڻ لڳندا آهن. اهي روح کي مضبوط ڪرڻ، جسم کي طاقتور بنائڻ ۽ راندڪر واريون صلاحيتون پيدا ڪرڻ تي زور ڏيندا آهن. اسان جي خيال ۾ ڏنڙيل ملڪن جي نوجوانن کي انهن تصورن کان بچڻ گهرجي. سڀ کان وڏي ڳالهه ته ڏنڙيل ملڪن جا نوجوان بيڪار هوندا آهن، جن لاءِ ڪم مهيا ڪرڻ ضروري آهي. ان ڪري نوجوانن جي اڳواڻ کي عملي مقصدن لاءِ محنت واري

وزارت سان ٻڌل هئڻ گهرجي(١). پٽتي پيل ملڪن جي نوجوانن جي هڪ بنيادي ضرورت محنت واري وزارت آهي. اها وزارت، رٽائرمنٽ واري وزارت جي سهڪار سان (جيڪا ڏنڙيل ملڪن جي هڪ ٻي ضرورت آهي) ڪم ڪندي آهي. آفريڪا جي نوجوانن کي اسٽيڊيم ۾ نه پر ٻنين ۽ اسڪولن ۾ موڪلڻ گهرجي. شهر جي وچ ۾ اسٽيڊيم جي تعمير بدران نوجوانن کي پوکن جي وچ ۾ زمين جو هڪ ٽڪرو ڏنو وڃي، جنهن جي آهي پرگهور لهن، پوکين ۽ اناج جي بار سان هاڻي وانگر جهولندڙ اها ٻني قوم جي حوالي ڪن. راندين جو سرمائيدارانه تصور، ان تصور کان مورڳو ٻيو هوندو آهي، جيڪو تصور ڏنڙيل ملڪن ۾ هئڻ گهرجي. آفريڪي سماستدانن کي رڳو راندڪر پيدا ڪرڻ ۾ رڌل نه رهڻ گهرجي، پر پوري طرح اهڙا باشعور انسان پيدا ڪرڻ گهرجن، جيڪي ڪيڏي به سگهندا هجن. جيڪڏهن راندين کي قومي زندگيءَ سان، ٻين لفظن ۾ قومي اڏاوت سان ٺهڪندڙ نه ٿو ٺاهيو وڃي ۽ جيڪڏهن توهان رڳو راندڪر پيدا ڪندا رهندؤ ۽ باشعور انسان پيدا نه ڪندؤ ته پوءِ توهان ٿوري وقت ۾ ڏسندؤ ته راندين هڪ قسم جو پيشو ۽ واپار بنجي تباهه ٿي وينديون. راندين کي شهري بورجوازيءَ جي وقت گذاري يا وندر لاءِ استعمال نه ڪرڻ گهرجي. اسان جي لاءِ سڀ کان وڏو ڪم هيءُ آهي ته اسان هر وقت اهو سمجهي سگهون ته اسان جي ملڪ ۾ ڇا ٿي رهيو آهي. اسان کي نه ته غيرمعمولي ماڻهو پيدا ڪرڻا آهن ۽ نه وري هيرا بنائڻا آهن، جيڪي اکوڻ جي هڪڙي ٻي

---

(١) هتي فينن جو مقصد نون آزاد ٿيل ملڪن جي نوجوانن کي مشورو ڏيڻ. باقي غلام ملڪن جي نوجوانن کي جبلن جهنگلن ۽ ٻيلن ۾ هلندڙ ڪارخانن جو مزدور ٿيڻ گهرجي. فينن جي ڪتاب ۾ اهڙا اشارا هر جاءِ تي موجود آهن. (سنڌيڪار)

صورت هوندا آهن. اسان کي عوام جي سطح متاهين ڪرڻ گهرجي؛ ان جي ذهن جو واڌارو ۽ اڏاوت ڪرڻ گهرجي؛ اُن کي نوان خيال ڏيڻ گهرجن، ۽ ڪين حقيقي انسانن ۾ تبديل ڪرڻ گهرجي.

اسان کي ته هر وقت رڳو هڪ خيال ستائيندو رهندو آهي ۽ اسان چاهيون ٿا ته سڀني آفرڪي سماستدانن کي اهو خيال ٽڙپائي ته اج پوريءَ جاڻ جي ۽ اهڙي ڪم جي سخت ضرورت آهي، جيڪو شعور جي واضح روشنيءَ ۾ ڪيو وڃي، ۽ جيڪو اسان جي تاريخي ذهني اندوهناڪ کان آزاد هجي. ڪنهن ڏٽڙيل ملڪ ۾ ذميوار عهدو سنڀالڻ جو مطلب اهو آهي ته اها جاڻ حاصل ڪئي وڃي ته نيٺ هر شيءِ جو دارومدار عوام جي تعليم تي آهي، ذهني فڪر جي سطح بلند ڪرڻ تي آهي، ۽ ان ڳالهه تي آهي، جنهن کي اسان فوري طور "سياسي تعليم" جو نالو ڏيون ٿا.

حقيقت ۾ اسان هڪ ڏوهاري ذهنيت کان ڪم وٺندي، اهو سمجهندا آهيون ته عوام کي سياسي تعليم ڏيڻ جو مطلب رڳو هيءُ آهي ته انهن کي ڪهي ماهي هڪ ڊگهي پرجوش تقرير ٻڌائي وڃي. اسان سمجهون ٿا ته جيڪڏهن قومي اڳواڻ يا سندس ڪو نائب ماڻهن کي شاندار لهجي ۾ ڪنهن روزاني اخبار جون خاص خبرون ٻڌائي ڇڏي ته بس اهو عوام کي سياسي تعليم ڏيڻ واري فرض کان واندو ٿي ويندو. سياسي تعليم جو مقصد عوام جي ذهن کي کولڻ، ان کي سجاڳ ڪرڻ، ۽ ان ۾ شعور پيدا ڪرڻ آهي. ٻين لفظن ۾ جيئن سيزري چيو آهي ته اهو ڪم "نوان روح ايجاد" ڪرڻ جي برابر آهي. عوام جي سياسي تعليم جو مطلب سياسي تقرير نه هوندي آهي ۽ نه ئي ٿي سگهي ٿي. سياسي تعليم جو مطلب اصل ۾ هيءُ آهي ته بيجگري ۽ جوش سان عوام کي اهو سيکاريو وڃي ته هر ڳالهه جو دارومدار مٿس آهي، جيڪڏهن اسان ٻيئل آهيون ته به عوام جي ڪري ۽

جيڪڏهن اڳتي وڌي رهيا آهيون، تڏهن به اهو عوام جي ڪري آهي. تقدير جو ڪوبه وجود نه آهي ۽ ڪوبه اهڙو وڏو ماڻهو نه آهي، جيڪو هر شيءِ جو بار پنهنجي ڪلهن تي کڻي سگهي. تقدير عوام پاڻ آهي، ۽ جيڪڏهن ڪٿي ڪو طلسمي هٿ آهي ته اهو عوام جو پنهنجو هٿ آهي. اسان وري وري چئون ٿا ته انهن سڀني شين کي عملي معنيٰ ڏيڻ لاءِ، ماڻهن کي صحيح معنيٰ ۾ زنده انسان بنائڻ لاءِ حد کان وڌيڪ "لاسرڪزيت" هٿ کڻي. مٿان کان هيٺ ۽ هيٺان کان مٿي چڙهڻ لاءِ هڪ مقرر اصول هٿ گهرجي. رڳو رسمي طرح نه پر صحيح معنيٰ ۾ انهيءَ اصول جو احترام ئي چونڪاري جو ڪارڻ بنجي سگهي ٿو. هيٺان کان ئي طاقت مٿي وينديءَ آهي ۽ چونڪيءَ کي اِها متحرڪ قوت ملندي آهي، جنهن جي ڪري جدلياتي طرح اهو ممڪن ٿي سگهي ٿو ته اها اڳتي ٽپ ڏئي. اسان الجزائري هڪ ڀيرو وري انهن حقيقتن کي سمجهڻ ۾ تيز نڪتاسين، جو ته ڪنهن به مجيل رياست جي حڪومت جي ڪنهن به ميمبر کي چونڪاري جو اهڙو ڪم پورو ڪرڻ جو موقعو ڪڏهن به نه ملي. الجزائر ۾ اهو عوام ئي آهي، جيڪو وڙهي رهيو آهي، ۽ عوام کي اها چڱيءَ طرح خبر آهي ته سندس روزمره جي جدوجهد کان سواءِ (جيڪا سخت ۽ دليرانه جدوجهد آهي) چونڪيءَ جا اڳواڻ شڪست کائي ويندا ۽ اهڙيءَ ريت اهي جيڪي هيٺ آهن، تن کي خبر خبر آهي ته سربراهي ۽ اڳواڻيءَ کان سواءِ عوام چڙوچڙ ئي ويندو. چونڪيءَ جي اڳواڻن کي پنهنجي عزت ۽ سگهه رڳو وڙهندڙ عوام جي وجود مان حاصل ٿئي ٿي اها اڳواڻن کي خبر آهي. حقيقي معنيٰ ۾ اهو عوام ئي هوندو آهي، جيڪو آزاديءَ سان پنهنجا اڳواڻ تخليق ڪندو آهي. ائين نه هوندو آهي ته اڳواڻ، عوام جو بار کڻندا آهن.

عوام کي خبر هئي گهرجي ته حڪومت ۽ جماعت سندس خدمت لاءِ آهن. لائق ماڻهو، ٻين لفظن ۾ اهڙا ماڻهو، جيڪي پنهنجي وقار کان باخبر هجن، سي اهي هوندا آهن، جيڪي حقيقتن کي ڪڏهن به نه وساريندا آهن. سامراجي قبضي دوران ماڻهن کي اهو ٻڌايو ويندو هو ته ڪين پنهنجون جانيون، ان ڪري قربان ڪرڻ گهرجن، ته جيئن سندن وقار قائم رهي سگهي. ليڪن آفريڪي عوام کي جلد ئي خبر پئجي ويئي ته سندس آبروءَ کي رڳو قابض طاقت کان خطرو نه هو. آفريڪي عوام ٻنهه تڪڙو سمجهي ورتو ته وفادار ۽ اعليٰ اقتدار ٻئي هڪڙو اکر آهن — ۽ حقيقت ۾ ننگ ناموس وارا ماڻهو اهي هوندا آهن، جيڪي پنهنجي آزاد اعليٰ اقتدار جا مالڪ پاڻ هوندا آهن. اهو ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ ته آفريڪي ماڻهو ذهني طرح ڪچا ۽ ڪمزور آهن، اجائي گالهه آهي. حڪومت يا جماعت کي اهي ماڻهو ئي ملندا آهن، جن جي اها لائق آهي — ۽ ماڻهوءَ کي به ڏيڪ سوڌو پنهنجي صلاحيت آهر حڪومت ملي ويندي آهي.

ڪن علائقن ۾ عملي تجربا انهيءَ گالهه جي ثابتي ڏين ٿا. ڪڏهن ڪڏهن جلسن ۾ اڏين ٿيندو آهي جو پرجوش ڪارڪن، عام ۽ غير استدلالي قاعدا استعمال ڪندا آهن. اختصار جي اها نوعيت، جنهن ۾ پاڻ هرتائي ۽ اختلافن کي اجائي تن آسانيءَ سان ختم ڪرڻ جي ڪوشش، ٻئي خوفناڪ طريقي سان ملي ويندا آهن، ۽ نيٺ دانشورن جي وضاحت جي شڪست جو سبب بنجا آهن، سا نوعيت عام طرح سوپاري ٿي ويندي آهي. جڏهن اسان کي پرجوش ڪارڪن ۾ ذميوارين کان اهڙو فرار نظر اچي ته ڪيس رڳو اهو چوڻ گهڻو نه ٿيندو ته تون پل ڪري رهيو آهين. اسان کي کپي ته ان کي ذميواري قبول ڪرڻ تي مجبور ڪرڻون ۽ انهيءَ ڪم لاءِ ڪيس تيار ڪرڻو پوندو، ۽ اِن گالهه ۾ سندس حوصلي افزائي ڪرڻي پوندي ته هو پنهنجي دليل بازيءَ جو سلسلو

جاري رکي؛ ته جيئن سندس اجائي تن آساني جي اصلي حقيقت مٿس ظاهر ٿي سگهي ـــ جيڪا ڪڏهن ڪڏهن انتهائي ڪرپ جهڙي ماڻهپي کان نڪتل نيٺ اجائي ثابت ٿيندي آهي.

ڪوبه ماڻهو پوءِ اهو اڳواڻ هجي يا ڪارڪن، حقيقت کي لڪائي نٿو سگهي. مقامي لاڙن ۾ حقيقت جي ڳولا گڏيل مسئلو هوندي آهي. ڪي ماڻهو تجربي سان مالا مال ۽ پنهنجي خيالن جي چٽائيءَ ۾ تيز هوندا آهن، ۽ ماضيءَ ۾ وڏيڪ ذهني رابطا قائم ڪري چڪا هوندا آهن. ان جي باوجود ڪين عوام کي نظرانداز ڪرڻ وارو لاڙو چڏڻ گهرجي، ڇو ته هر فيصلي جي سوپ پائڻ جو ڪارج سموري عوام جي گڏيل ۽ شعوري ڪوشش تي هوندو آهي. انهيءَ صورتحال مان ڪوبه بنهه بچي نڪري نه ٿو سگهي. هر شخص کي يا ته ماريو ويندو يا ايذاءَ ڏنو ويندو ـــ ۽ آزاد قوم جي پوري ڄاڻچي ۾ هر شخص بکيو رهندو ۽ هر ماڻهو قيمتن جي ڪرڻ سبب مصيبت ۾ وڃي ويندو. گڏيل جدوجهد لاءِ هيٺين سطح تي گڏيل ذميواري ۽ متثنيءَ سطح تي عيوضين جي مجاس جي ذميواري هوندي. بيشڪ گڏيل فلاح ۽ بهبوديءَ جي جنگ ۾ هر شخص کي شامل ڪرڻو پوندو. ڪنهن به شخص جو هٿ پوريءَ ريت پاڪ نه هوندو آهي. اهڙيءَ صورتحال ۾ نه ته ڪو مورڳو چٽل هوندو آهي ۽ نه رڳو ڏسندڙ اسان سڀني جا هٿ گندا هوندا آهن. اسان سڀ پنهنجا هٿ پنهنجي ماڪ جي ڏيڻ ۽ پنهنجي خوفناڪ ذهني خال جي گندگيءَ ۾ گندا ڪندا رهندا آهيون. اهڙي صورتحال ۾ هر ٿلهو ڏسندڙ يا ته پاڙيو هوندو آهي يا پاڙيتو.

تحريڪ جي اڳواڻن جو فرض آهي ته اهي ماڻهن کي پنهنجي پٺيان هلائين. فرمانبرداريءَ لاءِ اهو ضروري آهي ته پنهنجي ان مقصد جي سمجهه ۽ ان جو مڪمل شعور هجي، ٿورن اکرن ۾ هيءُ ته "سمجهه سرت جو هٿ" پوءِ اها ڪٿي ڪيتري ابتدائي

چو تہ هجي، لازمي آهي. اسان طرفان عوام کي جادوءَ ۾ منڊڻ نہ گهرجي ۽ نہ ئي ان کي جذبن يا مونجهارن ۾ مبتلا ڪرڻ گهرجي. رڳو اهي ڏنڙيل ماڪ ئي، جن جي اڳواڻي عوام مان اڀرندڙ مڪ انقلاب سمجهو ماڻهو ڪري رهيا آهن، عوام کي تاريخ جي ڏيک تي اچڻ جي اجازت ڏيئي سگهن ٿا. پر اسان هڪ پيرو وري ائين چونداسون تہ قومي بورجوا ۽ متيري طبقي جي واڌاري جي پوري سگهہ ۽ سمجهہ سان مخالفت تمام ضروري آهي. ماڻهن کي تعليم ڏيڻ جو مطلب هيءُ آهي تہ هر شهريءَ جي سامهون قوم جي ڪُلي حيثيت کي حقيقت وانگر چٽو ڪيو وڃي. ان جي معنيٰ اها ٿي تہ پوري قومي تاريخ کي هر ماڻهوءَ جي ذاتي تجربي جو حصو بنايو وڃي: آفريڪي مصنفن جي هي ڪانگريس جي نالي پنهنجي نياپي ۾ صدر سيڪوطوريءَ صحيح چيو هو تہ:

”خيالن جي دنيا ۾ انسان هيءَ دعويٰ ڪري سگهي ٿو تہ هو پاڻ دنيا جو ذهن آهي. مگر حقيقي دنيا ۾، جتي هر فعل روحاني ۽ مادي وجود تي اثر انداز ٿئي ٿو، هميشہ دنيا ئي انسان ذات جو ذهن هوندي آهي — چو تہ انهيءَ سطح تي توهان کي فڪري هڪجهڙائن ۽ قوتن جو گاڏاپو ڏسڻ ۾ اينديون ۽ واڌاري ۽ اصلاح جون متحرڪ قوتون نظر اينديون ۽ اتي ئي توانائيون گڏ ٿيل ۽ انسان جا ذهني گسڻ ڪٺا هوندا آهن.“ جيئن تہ انفرادي تجربو قومي تجربو هوندو آهي، ۽ جيئن تہ اهو قومي وجود جي زنجير جي ڪڙي هوندو آهي، ان ڪري، اڪيلو، محدود، ۽ وڙهيل نہ هوندو آهي، پر قومي ۽ نيٺ آفاقي صورت ۾ ظاهر ٿيندو آهي. جهڙيءَ طرح هتيار بند لڙائيءَ واري دور ۾ هر وڙهندڙ قومي تقدير پنهنجي هٿ ۾ وٺي چڏي هئي. اهڙيءَ طرح قومي اڏاوت جي دور ۾ ۽ هر شهريءَ کي پنهنجي حقيقي روزانہ زندگيءَ ۾ پوري قوم سان سلهاڙجڻ گهرجي، تہ جيئن اهو

قوم جي لڳاتار جدلياتي حقيقت کي ڪا شڪل ڏيئي سگهي ۽ انساني ارادي کي پوريءَ تڪميل سان هن دنيا ۾ ڪامياب ڪري سگهي. جيڪڏهن ڪا پـل پنهنجي ٺاهيندڙن جي اڏاوتـي شعور کي وڌائي نه ٿي سگهي، تہ پوءِ ان پل جي اڏاوت اجائي آهي؛ ۽ شهرين کي تري يا ٻيڙين ذريعي درياهہ ا ڪرڻ گهرجي. پل کي آسمان تان اهڙن نہ گهرجي. ان کي سماجي ڏيک تي اهي قوتن جي ذريعي ظاهر نہ ٿيڻ گهرجي؛ پر ان جي ابتڙ ان کي شهرين جي پاڻهن جي پل ۽ ذهن سان جڙڻ وٺڻ گهرجي انهيءَ ڪم ۾ بقيناً انجنيئرن ۽ اڏاوت جي ماهرن جـي ضرورت پوندي — ۽ اها به ڪڏهن تہ سيني پرڏيهي اڏاوتـي ماهرن جـي پر مقامـي جماعتي رهنمائن کي اتي هر وقت حاضر رهڻ گهرجي، تہ جيئن عام ماڻهن جي ذهني ويراني نون نون طريقن سان واقف ٿي سگهي— ۽ ان لاءِ به انهن کي اتي ويٺو هڻڻ گهرجي تہ پـل جي ذري ذري کي سمجهي سگهجي ۽ ماڻهو ان جي ذميواري مڃي سگهن. رڳو انهيءَ نموني سان هر ڪم ٿيڻ جوڳو ٿي سگهي ٿو: اها حڪومت، جيڪا پنهنجو پاڻ کي قومي حڪومت چـوي ٿي، ان کي سموريءَ قوم جي ذميواري مٿي کڻڻ گهرجي — ۽ جيئن تہ ڏنڙيل ملڪن ۾ نوجوان هڪ انتهائي اهم طبقي جي نمائندگي ڪندا آهن. ان ڪري نوجوانن جي شعور جي سطح ضرور مٿاهين ڪرڻ گهرجي، ڇو تہ نوجوانن کي شعوري روشنيءَ جي ضرورت هوندي آهي. جيڪڏهن قوم جي نوجوانـن ۾ شعوري روشنيءَ پکيڙڻ جو ڪم ڪيو وڃي؛ ۽ جيڪڏهن نوجوانن جـي قومي گاڏاپي واري سنگت، نوجوانن کي پوري قوم سان ملائـڻ جو ڪم پاڻ مٿي کڻي تہ انهن وڏين پاڻ کان بچي سگهجي ٿو، جن لاطيني آمريڪا جي جمهوريتن جي آئيندي کي خطري ۾ وڌو— يا ائين چئجي تہ تباهہ ڪيو آهي. فوج رڳو سدائين هڪ جنگي اسڪول نہ هوندي آهي ۽ پر گهڻو ڪري اها سماجي ۽ سياسي

سمجهه، ڏيڻ جو گهر هوندي آهي (١) ذهني طرح هڪ سمجهو قوم جو وڙهاڪو، رڳو پاڙيتو سپاهي نه هوندو آهي، پر هڪ اهڙو شهري هوندو آهي، جيڪو هتيارن جي پرجهلائيءَ سان قوم جو بچاءُ ڪندو آهي. انهيءَ ڪري بنيادي اهميت جي ڳالهه هيءَ آهي ته هر سپاهيءَ کي اها سڌ هئڻ کپي ته هو قوم جي خدمت ڪري رهيو آهي، نه پنهنجي ڪمانڊر جي؛ پلي ڪٽي سنڌس آفيسر جو وقار ڪيترو ئي بلند ڇو نه هجي. اسان کي قومي شعور جي سطح متاهين ڪرڻ، قبائليت کي ختم ڪرڻ ۽ قوم کي گڏ ڪرڻ لاءِ قومي فوج ۽ سول آفيسرن سان هڪ جيترو فائدو وٺڻ گهرجي. ڏڙهل ملڪن ۾ مردن ۽ عورتن کي سڃاڻ ڪرڻ لاءِ هر طرح پاڻ پتوڙڻ گهرجي. جاگيردارانه روايتن کي جيترو رڪندڙن خلاف جدوجهد به ضروري آهي، جن روايتن جي بنياد تي عورت تي مرد جي وڏائپ ثابت ٿئي ٿي. عورت کي به اهوئي مرتبو ملڻ گهرجي، جيڪو مرتبو مرد کي حاصل آهي ۽ اهو مرتبو صرف آئين جي فقرن ۾ نه ملڻ گهرجي، پر روزمره جي زندگيءَ ۾، ڪارخانن ۾، اسڪولن ۽ پارليامينٽ ۾ به ملڻ کپي. جيڪڏهن مغربي ملڪن ۾ مردن کي فوجي بيرڪن ۾ بند ڪيو وينندو آهي ته ان جو مطلب اهو هرگز نه آهي ته اهو سدائين لاءِ سٺو طريقو آهي. پرتي ٿيندرن لاءِ اهو ضروري نه آهي ته ڪين فوجي ٺاهيو وڃي. قومي ملازمت فوجي به ٿي سگهي ٿي ته شهري به. بهرحال بهتر اهو آهي ته هر لائق شهري، هر وقت قومي يا سماجي آزاديءَ جي چوڪيداري لاءِ وڙهندڙ دستن ۾ پنهنجي جڳهه وٺي سگهي. اهو ٿيڻ گهرجي ته

---

(١) هتي فوج مان مراد اها فوج آهي جيڪا قومي آزاديءَ لاءِ لاءِ وڙهندڙ گوريلن تي مشتمل هوندي آهي. نه سامراج جي چڏيل يا پاليل فوج.

عوامي پلائيءَ جي لاءِ وسيع پيماني جي ڪنهن به ڪم ۾ پرتي ٿيل ماڻهن کان ڪم وٺي سگهجي. پهراڙيءَ وارن علائقن کي متحرڪ ڪرڻ ۽ عوام کي سندس ملڪي ضرورتن کان واقف ڪرڻ جو اهو هڪ سهڻو طريقو آهي. انهيءَ ڳالهه تي ڌيان ڏيڻ گهرجي ته فوج هڪ خودمختيار جماعت نه بنجي وڃي ۽ پنهنجي پاڻ کي واندو ۽ بنا ڪنهن مقصد جي ڏسي سياست ۾ گهڙي نه پوي ۽ حڪومت لاءِ خطرو نه بنجي پوي. مڃان جي "زينت بنجنڊ" فوجي جرنيل، حڪومت جي مختلف شعبن ۾ گهمي ڦري ليٺ پنهنجو منشور پيش ڪرڻ جا خواب ڏسڻ لڳندا آهن. انهيءَ خطري کان بچڻ جو واحد طريقو فوج کي سياسي تعليم ڏيڻ يا ٻين لفظن ۾ ان کي قومي ملڪيت بنائڻ آهي. اهڙيءَ طرح هڪ ٻيو ضروري ڪم آهي، فوجي رضاڪارن ۾ واڌارو. جنگ جي حالت ۾ سموري قوم وڙهندي ۽ جدوجهد ڪندي آهي. انهيءَ ۾ پيشه ور فوجين کي شامل ٿي نه ڪرڻ گهرجي، ۽ مستقل فوجي آفيسرن جو تعداد به گهٽ هئڻ گهرجي. انهيءَ جو پهريون سبب ته هيءَ آهي ته آفيسرن جي چونڊ گهڻو ڪري يونیورسٽيءَ جي تعليم يافته طبقي مان ڪئي وندي آهي. اهو طبقو جيڪو فوج کان وڌيڪ ٻين جاين تي ڪارائتو ۽ فائدهمند ثابت ٿي سگهي ٿو. مثال طور هڪ انجنيئر، فوجي آفيسر ٿيڻ کان هزار ڀيرا وڌيڪ ملڪي خدمتن لاءِ اهم هوندو آهي. ٻيو سبب هيءَ آهي ته طبقاتي متڀيرائيءَ جي لاڙن کان پري رهڻ ضروري آهي: اسان گذريل صفحن ۾ اهو ڏسي چڪا آهيون ته ڪهڙيءَ ريت قوم پرستيءَ جو شاندار گيت، جنهن ماڻهن کي، رت پياڪ حاڪمن جي خلاف رڪ جي پت بنائي ڇڏيو هو، سو آزاديءَ جي اعلان سان گڏ ئي بيهي ٿو ٿي ۽ نيٺ ختم ٿي وڃي ٿو. قوم پرستي پنهنجي سر نه ته سياسي منشور هوندي آهي ۽ نه وري ڪو منصوبو. جيڪڏهن توهان سچ ڀڻ پنهنجي ملڪ کي رجعت پسنديءَ کان بچائڻ

چاهيو ٿا يا جمود ۽ بي‌يقينيءَ کان چوٽڪارو ڏيارڻ گهرو ٿا ته قومي شعور کان سياسي ۽ سماجي شعور ڏانهن تڪڙي وک وڌائڻ ضروري آهي. قوم جي وجود جي سڃاڻپ صرف انهيءَ رٿابنديءَ سان چٽي ٿيندي آهي، جنهن کي انقلابي رهنما تيار ڪندا آهن ۽ جنهن کي پوري جذبي ۽ شعور سان سموري قوم اپنائيندي آهي.

قومي جدوجهد کي ڏنڙيل ملڪن جي عمومي پس منظر سان لڳاڻار هڪجهڙائي پيدا ڪرڻ کپي. مردن ۽ عورتن جي جسمن ۽ ذهنن ۾ بک جي خلاف، جماعت جي خلاف، غريبيءَ جي خلاف ۽ "بي‌سمجهيءَ جي خلاف" جنگ جو جذبو ۽ شعور هميشه سڃاڻ رهڻ گهرجي. براين جي خلاف دنيا جي عوام جي ارادي ۽ ڪوشش کي، جن براين دنيا جي عوام کي صدين تائين اڳ جي ذهني سوين کان پري رکيو، ڏنڙيل ملڪن جي عوام جي ڪوشش ۽ ارادن کي پيٽڻ گهرجي. ڏنڙيل انسانيت جي سطح تي هڪ قسم جي گڏيل ڪوشش ۽ هڪ قسم جي گڏيل تقدير جو وجود هوندو آهي. ٽين دنيا کي جن خبرن سان دلچسپي هوندي آهي، انهن خبرن جو واسطو نه ته بادشاهن، بائو دوئن جي شاديءَ سان هوندو آهي ۽ نه وري اٿليءَ جي حڪمران طبقي جي عشق بازيءَ سان. اسان جن شين جي باري ۾ پڙهڻ چاهيون ٿا، اهي آرجنٽائن يا برما جي ماڻهن جا آهي تجربا آهن، جيڪي هنن پنهنجي جهالت يا پنهنجن اڳواڻن جي آپيشاهيءَ وارن لاڙن کي ختم ڪرڻ لاءِ ڪيا. هي اهي شيون آهن، جيڪي اسان کي سگهه ڏين ٿيون؛ اسان کي سيکارين ٿيون ۽ اسان جي صلاحيت ڏهوڻي وڌائين ٿيون. اسان ڏسون ٿا ته اهڙي حڪومت، جيڪا حقيقي طرح پنهنجي عوام کي سياسي ۽ سماجي آزادي ڏيڻ چاهي ٿي، تنهن لاءِ هڪ رٿابندي ضروري آهي. اهڙي حڪومت لاءِ هڪ اقتصادي رٿابنديءَ سان گڏ، پئسي جي ورهاست ۽ سماجي

لاڳاپن لاءِ هڪ منشور به ضروري آهي. ٻين لفظن ۾ آءٌ چوڻ چاهيان ٿو ته اهڙيءَ حڪومت وٽ، حقيقت ۾ انسان ۽ انسانيت جي آئيندي جو ڇڏو تصور ضرور هئڻ گهرجي. ان جو مطلب اهو آهي ته رڳو ٻڌاڪ تي ٻڌل ڪو قاعدو ۽ اڳوڻي قابض قوت سان ڪا ڳجهي سازش منصوبي جي جاءِ نه ٿي والاري سگهي. نئون عوام، جيڪو اڳ بيخبر هو، ليڪن جنهن جو ذهن ڏاڍيءَ تيزيءَ سان روشن ڪان روشن تر ٿيندو پيو وڃي، سو اهڙي قسم جي منصوبي جو ضرور مطالبو ڪندو. عام خيال جي ابتڙ آفريڪي عوام ۽ بلاشڪ سمورو ڏنڙيل عوام تمام تڪڙو سماجي ۽ سياسي شعور حاصل ڪري وٺندو آهي. جيڪا شيءِ خطري جو ڪارڻ ٿي سگهي ٿي، سا آهي عوام جو قوم پرستيءَ جي دور کان اڳ ۾ سماجي شعور حاصل ڪرڻ. اهڙي صورت ۾ اسان کي ڏنڙيل ملڪن ۾ سماجي انصاف جا ڀرپور مطالبا ٻڌڻ ۾ ايندا آهن، جيڪي متضاد ۽ گهڻا قديم قبائليت سان واسطو رکندڙ هوندا آهن. ڏنڙيل عوام جي روش بکي مخلوق وانگر هوندي آهي: جنهن جو مطلب هيءُ آهي ته جيڪي ماڻهو آفريڪا ۾ عيش عشرت واري زندگي گذارين ٿا، تن جي پڇاڻي وڃجهي آهي. انهن جي حڪومت پنهنجو وجود اڻ ڄاڻايل مدي تائين برقرار رکي نه ٿي سگهي. اهو بورجوا جيڪو رڳو قوم پرستيءَ کي ئي ماڻهن جي سامهون خوراڪ وانگر آڻي رکندو آهي، سو پنهنجي مقصد ۾ سوڀارو ٿي نه سگهندو آهي ۽ اڳلو حادثن جي هڪ پوري سلسلي جو ڪاج ٿي ويندو آهي. ۽ جيڪڏهن قوم پرستيءَ جي وضاحت نه ڪئي وئي، جيڪڏهن ان کي فوري طرح سماجي ۽ سياسي ضرورتن جي شعور ۾، ٻين لفظن ۾ انسان پرستيءَ ۾ تبديل ڪري باوقار ۽ چست نه بنايو وڃي ته اها ئي قوم پرستي اسان کي اونداهين ۾ وٺي ويندي ڏنڙيل ملڪن جو بورجوا اڳواڻ، قومي شعور کي وڌاڻ رسم پرستيءَ ۾ قيد ڪري ڇڏيندو آهي. قومي شعور کي

هڪ وجود ۾ هڪ شڪل ان وقت ملي سگهندي آهي، جڏهن وسيع پيماني تي عورتن ۽ مردن کي ڪنهن هڪ عزت ڀرئي ۽ پاڻ مڃائڻ جهڙي ڪم تي لڳايو وڃي. ان وقت حڪومت جو محل ۽ قومي جهنڊو، قوم جي نشاني نه ٿا رهن. قوم، چمڪيدار ۽ خالي خول کان پاسو ڪري پنهنجي عظيم ماڪ جي سون اپائيندڙ ڌرتيءَ ۾ پناهه گهوليندي آهي، جتي ڪين زندگي ۽ هلچل نصيب ٿيندي آهي. زنده قومي اظهار، عوام جي متحرڪ شعور جو نالو آهي ۽ اهو تمام عورتن ۽ مردن جو عزت ڀريو عمل هوندو آهي. گڏيل نقدير جي اڏاوت تاريخي سطح تي ذميواري قبول ڪرڻ جو نالو آهي. ٻيءَ صورت ۾، وڳوڙ، ڏاڍ، قبائلي جماعتن ۽ وفاقيت جو ظهور لازمي آهي. قومي حڪومت جيڪڏهن واقعي قومي بنجڻ چاهي ٿي ته ان کي عوام جي ۽ عوام لاءِ هئڻ گهجي. غريب جي لاءِ ۽ غريب جي هڏ ڏوکي هئڻ گهجي. ڪوبه اڳواڻ پوءِ اهو ڪٿي ڪيڏو به عزت لائق ڇو نه هجي، عوام جي مرضيءَ جو متڪ ٿي نه ٿو سگهي. پنهنجو پاڻ کي عالمي وقار جي مسئلن ۾ الجهائڻ کان پهرين قومي حڪومت کي سڀ کان اول پنهنجي عوام کي سندس وقار موٽائي ڏيڻو پوندو. انهن جي ذهن کي انساني گڻن سان ڀرڻ ۽ اکين کي انهن گڻن سان روشن ڪرڻو پوندو. انهن جي اڳيان هڪ انساني مستقبل پيش ڪرڻو پوندو. ان ڪري جو ملڪ ۾ هاڻي اهڙا ماڻهو رهن ٿا، جيڪي باشعور آهن ۽ جن جي هٿن ۾ حڪومتي واڳ آهي.

ڪجهه قومي تهذيب جي باري ۾

”آفريڪي انقلاب ۾ ڀاڱي ڀائيوار ٿيڻ لاءِ ڪو انقلابي گيت لکڻ ئي ڪافي نه آهي، توهان کي عوام سان گڏجي انقلاب کي هڪ شڪل ڏيڻي پوندي. جيڪڏهن توهان عوام سان ملي انقلاب کي ڪا شڪل ڏيندؤ ته گيت پاڻهي پيدا ٿيندا.“

”حقيقي عمل جي لوڀ لاءِ توهان کي آفريڪا ۽ ان جي جاندار فڪر جو سرت ۽ سمجهه، وارو حصو بنجڻو پوندو. توهان کي ان عوامي سگهه جو هڪ جزو بنجڻو پوندو، جيڪا پوريءَ ريت آفريڪا جي آزادي، واڌاري ۽ سک لاءِ پيدا ٿي آهي. اهي فنڪار ۽ دانشور، جيڪي عوام سان لاڳاپيل نه هوندا آهن ۽ جيڪي آفريڪا ۽ ڏنڙيل انسانيت جي عظيم جدوجهد ۾ عوام سان پوريءَ ريت سڌ ۾ سڌ نٿا ڏين، انهن لاءِ هن جدوجهد کان ٻاهر ڪابه جڳهه نه آهي.“ (۱) — (سيڪوطوري)

هر ڪنهن نسل کي ڪپي ته اهو هڪ مبهم صورتحال ۾ پنهنجو مقصد ڳولي، ۽ پوءِ ٻا ته ان کي پورو ڪري يا ان سان دغا ڪري. ڏنڙيل ملڪن ۾ گذريل پيڙهين ٻئي ڪم ڪري ڏيکاريا. هنن سامراجيت جي ڏڪ کي روڪڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ ان سان گڏوگڏ اڄ سگهاري جدوجهد جي واڌاري ۾ مدد ڪئي. هن وقت جڏهن ته اسان پوري جدوجهد ۾ آهيون، اسان کي

---

(۱) سيڪوطوري ”سياسي رهنما هڪ تهذيبي نمائندي جي حيثيت ۾“ ڪارن مصنفن ۽ فنڪارن جي ٻي ڪانگريس کي خطاب سنه ۱۹۵۹ روم.

پنهنجي ان عادت کان چوٽڪارو ڳنهڻ گهرجي، جنهن عادت مطابق اسان پنهنجي بزرگن جي ڪارنامن کي گهٽ حيثيت ڏيندا آهيون ۽ سندن خاموش حالتن جو جائزو وٺندي، بي‌سمجهه بنجي ويندا آهيون. اسان جي وڏن وٽ جيڪي هتيار موجود هئا، تن جي آڌار تي آهي پنهنجي وس آهر وڙهيا، ۽ جيڪڏهن سندن جدوجهد جو پڙاڏو بين‌الاقوامي سياست جي ميدان ۾ نه آيو تہ ان جو مطلب اهو نہ آهي تہ اسان جي وڏن ۾ بهادريءَ جي ڪوٽ هئي. پر اصلي سبب اهو آهي تہ اسان جي زماني ۾ عالمي صورتحال بنيادي طرح تبديل ٿي وئي آهي. اهو چوڻ لاءِ تہ "بس هاڻي گهڻو ٿيو"، هڪ ڪار وڏيڪ مقامي ماڻهن جي ضرورت هئي — ۽ اڄ جڏهن تہ اسان پنهنجي فتح ۾ يقين رکي مظاهرا ۽ بغاوتون ڪري رهيا آهيون ۽ ان وقت اسان کي يقين ڪرڻ گهرجي تہ هن کان اڳ ۾ ڪيترا مظاهرا ۽ بغاوتون دبايا ويا آهن ۽ ڪيترين هاري هلچلون چٽيون ويون آهن. جيسين تائين اسان جو واسطو آهي تہ اسان سامراجيت جي چيلهه ڀڃي ڇڏڻ جو فيصلو ڪري چڪا آهيون، ۽ اسان جو تاريخي فرض آهي تہ اسان انهن مڙني بغاوتن، مزدور جاکوڙن ۽ ناڪام جدوجهدن کي (جيڪي نيٺ رت جي درياءَ جي حوالي ٿي ويون) صحيح ۽ مناسب قرار ڏيون.

هن باب ۾ اسان انهيءَ ڳالهه جي چنڊچاڻ ڪنداسون تہ "قوم" سان واسطو رکندڙ تقاضائون ڪيتري حد تائين جائز آهن. هيءَ ڳالهه ڄڻ گهرجي تہ سياسي جماعت، جيڪا ماڻهن کي سڄاڳ ڪندي آهي، سا انهيءَ مسئلي جي ويجهو نہ ويندي آهي. سبب هيءُ آهي تہ سياسي جماعتون زنده حقيقت کي پيش نظر رکنديون آهن، ۽ زنده حقيقت جي نالي تي، انهن چٽين سچائين جي نالي تي، جيڪي عورتن ۽ مردن جي هونئر ۽ آئيندي کي گهٽ حيثيت ور بنائينديون آهن، اهي سياسي جماعتون پنهنجو پروگرام

تيار ڪندڙن آهن. ممڪن آهي ته سياسي جماعت قوم جي باري ۾ پرجوش ۽ ولولي ڀريل ڳالهيون ڪري، پر سندس لڳ لاڳاپو انهيءَ ڳالهه سان هوندو ته ڀڙندڙ جيڪڏهن رڳو جيئرو رهڻ چاهين ٿا ته به اسان جي جدوجهد ۾ حصو وٺن ۽ ان جي اهميت کي سمجهن.

اڄ اسان کي خبر آهي ته جدوجهد جي ڀرڙين دور ۾ سامراجيت ۽ اقتصادي عقيدا اڳيان آڻي، قومي مطالبن کي دٻائڻ جي ڪوشش ڪندي آهي. جيئن ئي ابتدائي مطالبا پيش ڪيا ويندا آهن، هڪ هٿرادو نمائشيءَ سان اهو مڃو ويندو آهي ته ملائقو پوئتي پيل آهي، جنهن ڪري بي‌انداز اقتصادي ۽ سماجي ڪارگذارين جي ضرورت آهي. سامراجيت اهو ظاهر ڪندي آهي ته آها انهن مطالبن تي همدرديءَ سان غور ڪري رهي آهي. پر حقيقت ۾ ٿيندو ڇا آهي، جو ٿورون نظر ايندڙ ڳالهيون مثال طور: بيروزگارن جي روزگار لاءِ ڪجهه مرڪز هيٺي هيٺي کوليا ويندا آهن، قومي شعور جي واڌاري کي ڪجهه سالن لاءِ پٺتي ڌڪي ڇڏيندڙن آهن. ليڪن ڏسڻ ۽ سوچڻ سامراجيت کي اهو نظر ايندو آهي ته اقتصادي ۽ سماجي سڌارن جو هڪ اهڙي رٿابندي عمل هيٺ آڻڻ، جيڪا غلام عوام جي خواهش پٽاندر هجي، سامراج جي وس جي ڳالهه نه آهي. اهڙي حد تائين جو خوراڪ جي مناسب تائين بندوبست ڪرڻ ۾ سامراجيت پنهنجي موروثي نااهليءَ جو ثبوت ڏيندي آهي. سامراجي حڪومت کي جلد ئي خبر پئجي ويندي آهي ته اها جيڪڏهن اقتصادي مسئلي بابت قومي جماعتن کي بي‌هٿيار ڪرڻ چاهي ته ان کي بيڪن ۾ اهـو ڪجهه ڪرڻو پوندو، جيڪي ڪجهه هُن پنهنجي ملڪ ۾ ڪرڻ کان انڪار ڪيو آهي. اهو رڳو اتفاق نه آهي ته اڄڪلهه گهٽو ڪري هر جڳهه "ڪارٽيل" جا تصور پڪڙجي رهيا آهن.

مايوسيءَ جي اها ڪوڙاڻ، جيڪا اسان کي "ڪارٽيل" وٽ نظر

اچي ٿي، ان ڪري آهي جو هئو فرانس جي انهيءَ ضد جي مخالفت ڪري ٿو ته فرانس انهن مختلف قومن کي پاڻ سان سلهاڙيل رکڻ تي زور ڏيئي رهيو آهي، جن کي خوراڪ ڏيڻي پوي ٿي. جڏهن ته ڪيترا فرينچ مرد ۽ عورتون تنگ دستيءَ واري زندگي گذاري رهيا آهن. "ڪارتيئر" جي اها ڪوڙاڻ، ان مشڪل صورتحال کي ظاهر ڪري ٿي، جنهن ۾ سامراج کان گهر ڪئي ڪئي پئي وڃي ته اهو هاڻي پنهنجي حقيقت بدلائي ۽ امداد ۽ سهڪار جو پروگرام بنائي، هيءَ ڳالهه بار بار ورجائي ته "عزت سان بک مرڻ غلاميءَ ۾ ملندڙ روزگار کان بهتر آهي." وقت وڃائڻ ۾ ڪوبه فائدو نه آهي. ان جي ابتڙ اسان کي مڃڻ گهرجي ته سامراجيت، غلام ماڻهن لاءِ آهي مادي حالتون پيدا ڪرڻ ۾ سوڀ پائي نه سگهي آهي، جيڪي غلام ماڻهن کي باعزت زندگي گذارڻ جي فڪر کان آزاد ڪن. جڏهن سامراج کي خبر پوندي آهي ته سندس سماجي سڌارن جون چالبازيون، حالتن کي ڪيڏانهن وٺي وڃي رهيون آهن، ان وقت اسان ڏسندا آهيون ته اهو پنهنجين انگلن تي لهي ايندو آهي. اهو پيهر پوليس جي ڳاڻاڻي ۾ واڌارو ڪندو آهي، فوج گهرائيندو آهي ۽ دهشت واري فضا پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. هي اهي انگلون آهن، جيڪي سندس غرض ۽ نفسيات سان پوري پوري هڪجهڙائي رکنديون آهن.

سماجي جماعت اندر ۽ گهٽو ڪري، سندن ڌار ڌار برانچن ۾ سامراج جي لناڙيل نسل جا مهذب فرد اپرندا آهن. اهڙن ماڻهن لاءِ قومي تهذيب جو مطالبو ۽ اهڙي تهذيب جي موجودگيءَ تي ايمان، هڪ خاص وڙهه جي ميدان جي حيثيت رکندو آهي. سياستدان ته پنهنجي عملن جي موجوده صورتحال ۾ جڳهه ڏيندا آهن، ليڪن، تهذيب جا نمائندا تاريخ جي ميدان ۾ عمل پيرا هوندا آهن. جڏهن سامراجيت جو مقابلو ان مقامي دانشور سان

ٿيندو آهي، جيڪو سامراجيت کان اڳ واري بربريت جي نظريي جو جارحاڻو جواب ڏيڻ جو پڪو پهه ڪري چڪو هوندو آهي ته سامراجيت جو ردعمل بنهه معمولي ٿيندو آهي ـــ ۽ اهو ردعمل اڃا به هلڪو ان وقت ٿيندو آهي، جڏهن سامراجي تعليم يافته طبقي جي خيالن کي ڦورو ملڪ جا ماهر به مڃيندا آهن. اهو چوڻ هڪ عام ڳالهه ٿي وئي آهي ته گذريل ڪيترن سالن کان محققن، عام طرح آفريڪا، ميڪسيڪو ۽ پيرو جي تهذيبن کي بحال ڪيو آهي. جنهن ولولي سان قومي دانشور پنهنجي قومي تهذيب جي وجود جي حمايت ڪندو آهي. ممڪن آهي ته اها تعجب جهڙي هجي. پر اهي ماڻهو، جيڪي چرپائپ جي حد تائين ان جي مذمت وڏي ولولي سان ڪندا آهن اهي ڏندين آنگريون اچڻ جهڙي حد تائين ان کي وساري ڇڏيندا آهن ته انهن جي پنهجي ذات ۽ نفسيات فرينچ يا جرمن تهذيب جي پناهه ۾ آهي، جيڪا پنهنجي وجود جي پوري پڪ ڏيئي چڪي آهي، ۽ جنهن جي مقابلي ۾ ڪوبه نه آهي. آءٌ اهو مڃڻ لاءِ تيار آهيان ته عملي سطح تي ازٽيڪ تهذيب جو اڳوڻو وجود اڄ جي ميڪسيڪن هاريءَ جي خوراڪ ۾ ڪا گهٽي مٽ نه ٿو ڪري. آءٌ اهو به مڃان ٿو ته عظيم‌الشان "سونگهائي تهذيب" جا سمورا ثبوت به ان حقيقت کي ميٽي نه ٿا سگهن ته اڄ جو "سونگهائي عوام" بکيو ۽ جاهل آهي. اهي خالي دماغ ۽ ويران اکيون ڪنيو آسمان ۽ زمين جي وچ ۾ ٽنگيا پيا آهن. پر اهو بار بار چيو وڃي آهي ته ان قومي ثقافت جي انساهه واري جاچ جو (جيڪا سامراجي دور کان اڳ هئي) حقيقي جواز، قومي دانشور جي مغربي تهذيب کان ڀري رهڻ جي خواهش ۾ آهي ـــ جنهن مغربي تهذيب مان انهن کي ڊپ آهي ته اهي ڪٿي ان ۾ ڦاسي نه پون. انهن دانشورن کي اهو احساس آهي ته سندن زندگي خطري ۾ آهي. اهڙيءَ حالت ۾ شايد هو پنهنجي عوام جي ڪم نه اچي سگهن ـــ ان

ڪري اهي ماڻهو دماغن ۾ جوش ۽ دلين ۾ ڪاوڙ ڪٺي بنا هيڪ، پنهنجي عوام جي گهڻو پراڻين ۽ سامراج کان اڳ واري دور جي حياتياتي نيسارن سان نئين سر لاڳاپو ڳنڍڻ جو فيصلو ڪندا آهن.

اچو اڳتي وڌون. توڙي جو انهيءَ ولولي ۾ريل تحقيق ۽ ان ڪاوڙ جي آڌار تي اها تحقيق هڪ ڳجهي اميد رکندي آهي، يا گهٽ ۾ گهٽ ان جي نگراني ڪندي آهي. اها ڳجهي اميد اج جي مصيبتن، اج جي پنهنجي پاڻ کان نفرت، اج جي هٽ ڪٽي وڃڻ ۽ خواهشن جي ترڪ ڪرڻ کان مٿي ڪن نهايت ئي سهڻين ۽ سٺين گوڙين کي ڳولي لهڻ جي آس آهي، جن جو وجود اسان کي پنهنجين نظرن ۾ بحال ڪري ڇڏيندو ۽ ٻين جي نظرن ۾ پڻ. سون ڇيو آهي ته آءٌ انهيءَ مسئلي جو اڃا وڌيڪ گهرائيءَ سان جائزو وٺڻ جو فيصلو ڪري چڪو آهيان. غالباً لاشعوري طرح انهن قومي دانشورن، جيڪي اج جي بربريت جي تاريخ جي اڳيان ششدر، بيهي نه ٿي سگهيا، اهو فيصلو ڪيو ته اهي اڃا پوئتي هليا وڃن. ۽ وڌيڪ اونهاين ۾ لهي وڃن. اسان کي اهو نه وسارڻ گهرجي ته انهن بي پناهه خوشيءَ سان اهو محسوس ڪيو ته ماضيءَ ۾ اهڙي ڪابه ڳالهه نه آهي، جنهن جي ڪري شرمندو ٿجي. پران جي ابتڙ ان ۾ هنن کي وقار، ناماچاري ۽ هڪ قسم جي پاڪائي نظر آئي. اڳوڻيءَ قومي تهذيب جي گهر رکو قوم کي بحال نه ٿي ڪري، پر آئيندي ۾ قومي تهذيب جو سبب به بڻجي ٿي. نفسياتي ۽ جذباتي توازن جي سلسلي ۾ به اها گهڙ مقامي ماڻهوءَ ۾ هڪ اهم تبديلي پيدا ڪندي آهي. گهڻو ڪري اسان اهو چڱيءَ طرح چٽو نه ڪيو آهي ته سامراجيت رکو قبائلي ملڪ ۾ هينئر ۽ آئيندي تي قبضو جمائڻ تي قناعت نه ڪندي آهي. سامراجيت رکو عوام کي پنهنجي قيدي ۾ قاسائي ۽ مقامي ماڻهوءَ جي ذهن کي صورت ۽ معنيٰ کان خالي ڪرڻ تي راضي نه ٿي ٿي، پر هڪ قسم جي بيمار منطق کان ڪم وٺندي،

اها پيڙهل عوام جي ماضيءَ جي پڻيان به هٿ ڌوئي پوندي آهي ۽ ان کي بگڙي وهلُ ۽ تباهه ڪري ڇڏيندي آهي. سامراجي دور کان اڳ واري تاريخ کي اجايو ۽ ايڏگو بنائڻ جو ڪم، اڄ هڪ جذلياتي اهميت جو حامل آهي. جڏهن اسان انهن ڪوششن جو جائزو وٺون ٿا، جيڪي تهذيبي دور پيدا ڪرڻ لاءِ سامراجي دور جون خاصيتون هيون، تہ اسان کي احساس ٿئي ٿو تہ ڪابہ شيءِ رڳو اتفاقي نہ آهي ۽ سامراجي حڪومت آخر ۾ جيڪو مقصد حاصل ڪرڻ چاهيندي هئي، اهو ان کان سواءِ ڪجهہ ڪونہ هو تہ مقامي ماڻهوءَ کي پڪ ٿئي تہ سامراج سندس زندگيءَ جي اونداهين کي ختم ڪرڻ لاءِ آيو هو. سامراج مقامي ماڻهن کي شعوري طرح اهو باور ڪرايو تہ جيڪڏهن ڌارين قوورو هليا ويا تہ مقامي ماڻهو هڪ پيرو وري بربريت، پستي ۽ حيوانيت ڏانهن موٽي ويندا.

لاشعوري طرح سامراجيت اها ڪوشش تہ ڪندي آهي تہ مقامي ماڻهو ڪيس هڪ قربائتي ۽ محبت ڪندڙ ماءُ سمجهي، جيڪا پنهنجي ٻار کي خراب ماحول کان بچائي رکندي آهي— هڪ اهڙي ماءُ، جيڪا بنيادي طرح بگڙيل ٻار کي خودڪشيءَ جا موقعا پيدا ڪرڻ ۽ بيهودين عادتن تي ڇيڪ ڇڏڻ کان لڳاتار روڪيندي آهي. سامراجي ماءُ، پنهنجي ٻار کي، پنهنجي پاڻ کان، پنهنجي خوديءَ کان، پنهنجي جسم کان ۽ آن ڏک کان (جيڪو حقيقت ۾ ان ٻار جي زندگيءَ جو لوبُ آهي) سوگهو رکندي آهي. اهڙيءَ صورتحال ۾ مقامي دانشور جو مطالبو رڳو وندر نہ هوندو آهي، پر اهو هڪ لاڳيتي پروگرام جو لازمي جزو هوندو آهي. مقامي دانشور، جيڪو پنهنجي قومي حيثيت جي چوڪيداريءَ لاءِ هٿيار کڻندو آهي، اهو انهيءَ حيثيت لاءِ ثبوت به ڏيڻ چاهيندو آهي، ۽ پنهنجي جسم جي تاريخ جو مطالعو ڪرڻ لاءِ پنهنجو پاڻ کي اگهاڙو ڪرڻ لاءِ به تيار هوندو آهي. اهو پنهنجي عوام

جي دل چيرڻ تي مجبور ٿي وينندو آهي. انهيءَ مطالعي جي رڳو قومي حيثيت نہ هوندي آهي. قومي دانشور جيڪو سامراجي ڪوڙ ۽ بدمعاشيءَ جي خلاف جنگ جوٽڻ جو ارادو ڪري ڇڪو آهي، پوري ڪنڊ جي ميدان ۾ وڙهندو آهي. ماضيءَ کي سندس عزت ۽ قيمت ملي ويندي آهي. تهذيب، جنهن کي ماضيءَ سان ڪڍي سندس پوري شان ۽ شوڪت سان پيش ڪيو وينندو آهي، ضروري نہ آهي تہ اها تهذيب، دانشور جي پنهنجي ئي ملڪ جي هجي. سامراجيت، جنهن ڪڏهن پنهنجن ڪوششن جي باري ۾ خوبصورت انداز بيان اختيار ئي نہ ڪيو هوندو آهي، سا شيديءَ کي هميشه وحشي قرار ڏيندي رهي ۽ سامراجيت لاءِ شيدي نہ انگولائي هو ۽ نہ وري نائجيريائي. ان لاءِ شيدي رڳو شيدي هو. سامراجيت لاءِ هي عظيم وسيع ڪنڊ، وحشين جو اڈو، وهمن ۽ تعصبن جي آماجگاهہ، مقدر جو ذليل، الاهي عذاب سبب پٿتي پيل، آدم خورن جي وستي — ٿورن لفظن ۾ "شيديءَ جو ملڪ" آهي. سامراجيت جي ڦٽڪار پوري ڪنڊ تي پڪڙيل آهي. سامراج جي انهيءَ دعويٰ جو واسطو سموري آفريڪي ڪنڊ سان آهي تہ سامراج ڪان اڳ جي تاريخ انسانيت جي اونداهيءَ رات جي تاريخ آهي. مقامي ماڻهوءَ جي پنهنجي پاڻ کي بحال ڪرڻ ۽ سامراجيت جي چنبي مان بچڻ جي ڪوشش بہ منطقي طرح سامراج جي نقطي نظر جو ئي نتيجو آهي. مقامي دانشور، جيڪو مغربي تهذيب جي حدن کان ڪيترو اڳتي نڪري ويو آهي، ۽ جنهنجي ذهن ۾ هڪ ٻي تهذيب جي اعلان جو خيال سمائجي ويو آهي، سو ڪڏهن بہ انگولا يا واهوميءَ جي نالي تي اهو اعلان نہ ڪندو آهي پر جنهن تهذيب جي تصديق ڪئي ويندي آهي، سا آفريڪي تهذيب آهي. شيدي، جيڪڏهن گورن جو مٿس قبضو نہ هجي ها تہ اهڙو شيدي نہ هجي ها، اهو شيدي جڏهن اهو ثابت ڪرڻ جو فيصلو ڪندو آهي تہ سندس بہ هڪ تهذيب آهي ۽ ڪيس بہ

سڌريل ۽ مهذب ماڻهوءَ وانگر رهڻ جو حق آهي، تہ ٻوه ڪيس اهو احساس ٿي ويندو آهي تہ تاريخ سندس لاءِ هڪ وات مقرر ڪئي آهي ۽ هاڻي ڪيس اهو ثابت ڪرڻو آهي تہ ”شيدڪي تهذيب“ جو بہ وجود آهي.

ان ڳالهہ ۾ ڪوبہ شڪ نہ آهي تہ نسلي سوچ ۽ ڳهٽ ۾ گهٽ انهيءَ سوچ ڏانهن وٺي وينڊ ابتدائي تحريڪ جي ذميواري، سڀ کان وڌيڪ انهن يورپين تي اچي ٿي ۽ اينديءَ، جيڪي پين تهذيبن جي اڻ هوند سبب پيدا ٿيندڙ خلا کي هڪدم اچي چمڙيءَ واري تهذيب سان ڀرڻ جي لڳاتار ڪوشش ڪندا آهن. جيئن تہ سامراجيت هڪ هڪ ڪري قومي تهذيبن جي وجود کان انڪار ڪرڻ ۾ پنهنجو وقت وڃائڻ بابت ڪڏهن بہ نہ سوچيندي آهي، ان ڪري غلام ماڻهن جو جواب بہ پنهنجي وسعت جي ڪري چٽيءَ طرح سموري ڪنڊ تي مشتمل هوندو آهي. آفريڪا ۾ گذريل ويهن سالن جو مقامي ادب، قومي ادب نہ پر نيگرو ادب آهي. مثال طور ”نيگرو ازم“ جو تصور، جيڪڏهن منطقي طرح نہ تہ جذباتي طرح انهيءَ توهين جو جوابي انڪار آهي، جيڪا اچي چمڙيءَ واري انسان، پوري انسان ذات سان روا رکي آهي. گورن جي نفرت جي خلاف، ”نيگرو ازم“ تيزيءَ سان پکڙندڙ تصور ڪن حلقن ۾ پاڻ کي هڪ اهڙي تصور جي صورت ۾ ظاهر ڪيو آهي، جيڪو ”منع نامي“ ۽ ”دين مان نيڪالي“ جي تصورن جي نفي ڪري سگهي ٿو. جيئن تہ نيوگني ۽ ڪينيا جي دانشورن پاڻ کي حاڪمن جي مجموعي نفرت ۽ معاشرتي جلاوطنيءَ جي صورتحال ۾ ڏٺو، ان ڪري سندن ردعمل هڪٻئي جي واڪاڻ ۾ ظاهر ٿيو. يورپي تهذيب جي غير مشروط تائيد، آفريڪي تهذيب جي غيرمشروط تصديق کي جنم ڏنو. مجموعي حيثيت سان ”نيگروازم“ جا شاعر جوان آفريڪا جي مقابلي ۾ پوڙهي يورپ جي تصور جي مخالفت ڪندا آهن؛ گيت جي جهونگار جي مقابلي ۾ ٽڪائيندڙ

دليل بازيءَ جي مخالفت ڪندا آهن؛ تهزيءَ سان اڳتي وڌندڙ فطرت جي مقابلي ۾ منطق جي سختيءَ جا مخالف آهن. هڪ طرف سختي، رسمون، آداب ۽ شڪ آهن تہ ٻئي پاسي بي تعلقي، زنده دلي ۽ آزادي ـــ ۽ هما چو نہ ـــ عيش پسندي. ليڪن ان سان گڏوگڏ غير ذميواري ٻڌ. "نيگرو ازم" جا شاعر، آفريڪي ڪنڊ جي حدن ۾ ئي نہ بيهندا. آمريڪا جا ڪارا آواز بہ پوري سرتار سان انهيءَ نغمي ۾ شريڪ ٿي ويندا. "ڪاري دنيا" روشني ڏسندي، گهاڻا ڪان برسيا، سينيگال ڪان بيراگوديپ، سوڊان ڪان سمپاليبا ۽ شڪاگو ڪان سينٽ ڪليرڊريڪ، گڏيل لاڳاپن جي وجود ۽ گڏيل سبن تي اصرار ڪرڻ ڪان نہ هڪندا. عرب دنيا جو مثال ٻڌ هتي پيش ڪيو وڃي ٿو. اسان کي خبر آهي تہ عرب علائقن جي گهڻائي سامراجي غلبي هيٺ رهي آهي. سامراجيت انهن علائقن ۾ بہ مقامي آباديءَ جي ذهنن ۾ اهي تصور ٺوڪڻ جي ڪوشش ڪئي آهي تہ سامراجيت جي اچڻ ڪان اڳ انهن جي تاريخ تي وحشت ۽ بربريت غالب هئي. قومي آزاديءَ جي جدوجهد سان گڏ هڪ ٺهڻي صورتحال بہ شامل رهي آهي، جنهن کي اسلام جي بيداريءَ جو نالو ڏنو وڃي ٿو. اهو ولولو جنهن سان همعصر عرب مصنف، عوام کي پنهنجي تاريخ جا عظيم ورق ياد ڏيارين ٿا، قابض قوت جي اگهاڙي ڪوڙ جو جواب آهي. عربي ادب جا عظيم نالا ۽ عرب تمدن جي عظيم ماضي، انهيءَ ريت پوري جذباتي سختيءَ سان ظاهر ڪيا وڃا آهن، جهڙي طرح آفريڪي تمدن جي ماضي. عرب اڳواڻن انهيءَ مشهور دارالاسلام ڏانهن واپس وڃڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، جيڪو ٻارهين صديءَ کان چوڏهين صديءَ تائين وڏيءَ چمڪ سان روشن هو. اڄ سياسي سطح تي عرب ليگ ماضيءَ جي ورثي کي وري پنهنجو ڪرڻ ۽ معراج تائين پهچائڻ جي ارادي کي ٺوس صورت ڏيئي رهي آهي. اڄ عرب جا عالم ۽

شاعر، سرحدن جي آرپار هڪڙي سان مخاطب آهن ۽ هڪ نئين عرب تهذيب ۽ هڪ نئون عرب تمدن تخليق ڪرڻ جي ڪوشش ۾ لڳا پيا آهن. اهي ماڻهو "عربيت" جي نالي تي گڏ ٿي رهيا آهن ۽ فڪري هم‌آهنگي پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ۾ آهن. پوءِ به عرب دنيا ۾ هر جڳهه، تي سامراجي قبضي جي باوجود، قومي احساس هڪ اهڙي زنده دلي برقرار رکي آهي، جيڪا آفريڪا ۾ نظر نه ٿي اچي. ليڪن انهيءَ سان گڏ هيءَ به حقيقت آهي ته ماڻهن جو اجتماع سان اهو والهانه رابطو، جيڪو آفريڪي تحريڪ جي خاصيت آهي، سو عرب ليگ ۾ نه آهي. پر رهندو عرب ليگ ۾ هر شخص پنهنجي قوم جي ڪاميابين جا گيت گائڻ جي ڪوشش ڪندو نظر اچي ٿو. عرب دنيا ۾ تهذيبي عمل انهيءَ عموميت کان آزاد آهي جيڪا عموميت آفريڪي دنيا جي خاصيت آهي. پوءِ به عرب پنهنجن مقصدن جي حاصلات ۾ هميشه ڌار ڌار نه بيهندا آهن. زنده تهذيب قومي نه پر عرب تهذيب آهي. اڄا عربن جو مسئلو اهو نه آهي ته قومي تهذيب جو بچاءُ ٿئي. اڄا اهو وقت نه آيو آهي جو قومي تفاوتن جي ڪري ڪا تحريڪ هجي، هينئر مسئلو هي آهي ته قابض قوت جي سموري نفرت جي مقابلي ۾ آفريڪي يا عرب تهذيب جو بچاءُ ڪيو وڃي. اسان ڏسون ٿا ته آفريڪي دنيا ۾ ۽ اهڙيءَ طرح عرب دنيا ۾ پڻ سامراج جي لتاڙيل ملڪن ۾ مهذب انسان جون دعوائون ساڳيون آهن. آفريڪي پوري آفريڪا کنڊ لاءِ ۽ عرب سموري دنيا لاءِ دعويدار آهن. اها تاريخي ضرورت، جنهن جي ڪري آفريڪي تهذيب جا ماڻهو، پنهنجين دعوائن کي نسلي حيثيت ڏين ٿا ۽ قومي تهذيب کان وڌيڪ آفريڪي تهذيب جي ڳالهه ڪن ٿا، ڪين اونداهن رستن ڏانهن وٺي وينديءَ. اچو! مثال طور آفريڪي تهذيبي مجلس کي وٺون. اها مجلس آفريڪي دانشورن ٺاهي هئي، جن هڪڙي کي سڃاڻڻ، پنهنجي تحقيقي

ڪم ۽ پنهنجن تجربن جي نتيجن کي پيٽڻ ٽي چاهيو. ان ڪري انهيءَ مجلس جو مقصد آفريڪي تهذيب جي وجود جي تصديق ڪرڻ، مختلف قومن جي سطح تي انهيءَ تهذيب جي چنڊچاڻ ڪرڻ ۽ انهن سڀني تهذيبن جي اندروني محرڪ قوتن کي ظاهر ڪرڻ هو. ليڪن انهيءَ سان گڏوگڏ انهيءَ مجلس هڪ ٻي ضرورت به پوري ڪئي، يعني پوري تهذيبي مجلس جي ڪلهي سان ڪلهو ملائي زنده رهڻ جي ضرورت؛ جيڪا پاڻ کي عالمي تهذيبي مجلس جي شڪل ۾ ظاهر ڪرڻ جي خـواهشمند هئي. انهيءَ فيصلي جي اندر ۾ اها خواهش به شامل هئي ته پوري طرح تيار ٿـي عالمي سطح تي جتي جتي سموري دنيا جي تهذيبن جو اجتماع ٿئي ٿو، اتي هڪ اهڙي تهذيب کي ثابت ڪيو وڃي، جيڪا آفريڪي ڪنڊ جي دل مان ڦٽي وهي هجي. هاڻي اهـي سموريا مختلف ڪم سرانجام ڏيڻ ۾ هيءَ مجلس ترت پنهنجي نااهلي جو اظهار ڪندي. پاڻ کي رڳو نمائشي مظاهرن تائين محدود ڪندي؛ ۽ مجلس جي ڪارڪنن جو عام روڊو رڳو ايترو وڃي رهندو ته يورپ وارن تي ثابت ڪيو وڃي ته آفريڪي تهذيب نالي به ڪا شيءِ موجود آهي ـــ ۽ اهڙيءَ طرح هي مجلس مفرور ۽ هوڏي يورپين جي خيالن جي مخالفت ڪرڻ تائين رهجي ويندي. اسان ٻڌائي آيا آهيون ته اهو لاڙو بلڪل فطري آهي ۽ ان جو جواز اسانکي مغربي تهذيب جـي پڪڙيل ڪوڙ ۾ ملي ٿو. "ليڪن "نيگرو ازم" جي نظرئي جي وضاحت سان گڏ انهيءَ مجلس جو زوال اچا وڌيڪ ظاهر ٿيندو ويندو. آفـريڪي مجلس، ڪاري دنيا جي تهذيبي مجلس بنجي ويندي ۽ آمريڪي ڪنڊ ۾ پڪڙيل هزارين شيدين کي به پاڻ ۾ شامل ڪري وٺندي. آمريڪا ۾ رهندڙ هزارين شيدي حقيقت ۾ پاڻ کي ڪنهن تهذيبي ڪيڪ سان ملائڻ جي سخت ضرورت محسوس ڪن ٿا. انهن جو مسئلو به بنيادي طرح آفريڪين جي مسئلي کان مختلف نه آهي.

آمريڪا جي گورن ۾ آمريڪي شيدين سان، آفريڪا تي حڪومت ڪندڙ گورن کان مختلف برتاءُ نه ڪيو آهي. اسان ڏسي چڪا آهيون ته گورا سڀني شيدين کي هڪڙي جهوايءَ ۾ وجهڻ جا عادي آهن. آفريڪي تهذيبي مجلس جي پهرين ڪانگريس دوران جيڪا ١٩٥٦ع ۾ پيرس اندر ڪئي ٿي هئي، آمريڪي شيدين ۾ ازخود پنهنجي مسئلن کي انهيءَ نظر سان ڏٺو، جنهن نظر سان سندن آفريڪي پاڙ ڏسي رهيا هئا. سڌريل آفريڪين، آفريڪي تمدن جي موضوع تي گالهائيندي هيءَ فيصلو ڪيو ته ملڪ جي اندر انهن ماڻهن کي به هڪ عزت پريو مقام ملڻ گهرجي، جيڪي پهرين غلام هئا. ليڪن آهستي آهستي آمريڪي شيدين کي احساس ٿيو ته اهي جن مسئلن جو شڪار آهن، سي انهن مسئلن کان مختلف آهن، جن سان آفريڪي شيدي منهن ڏيئي رهيا آهن. شڪاگو جي شيدين جي نائجيريا، يا ٽانگانيڪا جي شيدين سان هڪ جهڙائي رکو اچي ڇڏيءَ واري دشمن جي ڪري آهي. ليڪن هڪ پيرو مسئلن سان منهن مقابل ٿيڻ ۽ اندروني احساسن جي تسڪين حاصل ڪرڻ کان پوءِ آمريڪي شيدين کي خبر پيئي ته انهن جا معروضي مسئلا ڌار هئا. شهري آزاديءَ جي تحريڪ، جنهن جي وسيلي آمريڪي گورن ۽ ڪارن ٻنهي ذرين نسلي مت پيد کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. اصولن ۽ مقصدن جي اعتبار سان قابل نفرت پرتگالي سامراجيت جي خلاف انگولائي عوام جي دليرانه لڙائي سان تمام ٿوري هڪجهڙائي رکي ٿي. ان ڪري آفريڪي تهذيبي مجلس جي ٻي ڪانگريس ۾ آمريڪي شيدين، سياهه فام تهذيب وارن لاءِ هڪ آمريڪي مجلس ڏاهڻ جو فيصلو ڪيو.

اهڙيءَ ريت نيگرو ازم کي هن صورتحال ۾، جيڪا صورتحال انسانن جي تاريخي ڪردار جي تشڪيل جي باري ۾ احتساب ڪري ٿي، پنهنجي پهرين معذوري جو احساس ٿي وينو آهي.

نيگرو ۽ آفريڪي نيگرو تهذيب مختلف وحدتن ۾ ورهائجي ويندي آهي ـــ ۽ اهو اڪري جو انهن ماڻهن کي، جيڪي انهن تهذيبن کي گڏ ڪرڻ چاهين پيا، اهو احساس ٿي وڃو ته تهذيب سڀ کان اڳ ۽ سڀ کان وڌيڪ "قومي تهذيب" هوندي آهي. ان کان سواءِ هيءَ گالهه به هئي ته اهي مسئلا جن رچرڊ رائٽ ۽ لينگسٽن هيوز کي جهنجهوڙيو، سي بنيادي طرح انهن مسئلن کان مختلف هئا، جن سان ليوپولڊ سينگهور ۽ جومو ڪينياٽا جو واسطو پيو. اهڙيءَ طرح کي عرب رياستون به، (جيتوڻيڪ اهي نئين عرب بيداريءَ جا شاندار راڪب آلاپي چڪيون آهن) اهو محسوس ڪن ٿيون ته سندن جاگرافيائي حيثيت ۽ پنهنجي علائقي جا اقتصادي تعلقات، ان ماضيءَ کان به وڌيڪ مضبوط آهن، جنهن کي آهي وري زنده ڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهيون آهن. ان ڪري اڄ اسان عربن کي اسرنڊڙ نموني اهڙن علائقن سان هڪ پيرو وري گنڍيل ڏسون ٿا، جيڪي تهذيبي اعتبار سان روسي سمنڊ جي پاسن وارا علائقا آهن. حقيقت هيءَ آهي ته انهن رياستن تي موجوده حالتن جو دباءُ آهي ۽ واپار جون نيون راهون کليون آهن. جڏهن ته اگوڙن واپاري لاڳاپن جو (جيڪي عرب تاريخ جي عظيم دور ۾ موجود هئا) هاڻي خاتمو ٿي چڪو آهي. ليڪن سڀ کان وڏي گالهه هيءَ آهي ته ڪن عرب ملڪن جون سياسي حڪومتون پنهنجن سياسي نظرين جي اعتبار کان هڪ ٻئي کان انتريقدر مختلف آهن، جو سندن وچ ۾ تهذيبي ميل جول بي معنيٰ ٿي وڃو آهي.

ان ڪري اسان ڏسندا آهيون ته ڪڏهن ڪڏهن سامراج جي لتاڙيل ملڪن جو تهذيبي مسئلو گهرا شڪ پيدا ڪرڻ جو خطرو کڻندو آهي. سامراجيت جي دعوائن مطابق نيگرو تهذيب جي اڻ هوند ۽ عربن جي پيدائشي بربريت، منطقي طرح انهن تهذيبي مظهرن جي عروج ڏانهن وٺي ويندي، جيڪي رڳو قومي

نہ پر هڪ ڪند ۾ بند ۽ بي حد نسلي آهن. آفريڪا ۾ تهذيبي ماڻهن جي تحريڪ، نيگرو آفريڪي تهذيب يا عرب مسلم تهذيب جي تحريڪ آهي. اها خاص ڪري قومي تهذيب جي تحريڪ نہ آهي. تهذيب هر روز موجوده واقعن کان واسطا ٽوڙيندي پيئي وڃي. ان کي پنهنجي پناهه گاهه انهيءَ تنور جي پٺيان نظر اچي ٿي، جيڪو سخت جذبن جي ڪوئلن سان پڙڪي رهيو آهي، ۽ اڌان اها حقيقت پسندانہ واڌن تان گذرندي، پنهنجو رستو بنائي ٿي ۽ اهوئي اڪيلو طريقو آهي، جنهن سان اها فائديمند، هم آواز ۽ مضبوط ٿي سگهي ٿي.

جيتوڻيڪ مقامي دانشور جو عمل تاريخي لحاظ سان سوڙهو آهي، پوءِ بہ حقيقت اها ئي رهي ٿي تہ اهو سياستدان جي عملن کي برقرار رکڻ ۽ جائز قرار ڏيڻ ۾ تمام اهم حصو وٺندو آهي. اهو صحيح آهي تہ مقامي دانشورن جي هلت ڪڏهن ڪڏهن هڪ عقيدي يا مذهب جو نمونو اختيار ڪري وٺندي آهي. پر جيڪڏهن سچ پچ اسان انهيءَ هلت جي چنڊ چاڻ ڪرڻ چاهيون ٿا تہ اسان ڏسنداسون تہ دانشور جي اها هلت هن ڳالهہ جي نشاني آهي تہ آهو انهيءَ خطري جي احساس ۾ ورتل آهي تہ ڪٿي هو عوام سان پنهنجي لاڳاپي جي آخري ڪڙي بہ ختم نہ ڪري ڇڏي ۽ عوام کان ڪٽجي ڪٿي پري نہ نڪري وڃي. قومي تهذيب ۾ اهو چٽو پروسو حقيقت ۾ ڪنهن اهڙي محفوظ جڳهہ ڏانهن، جتي هو لنگرانداز ٿي سگهي، هڪ سخت ۽ ناميديءَ وارو موڙ آهي. گوري جي تهذيبي مٿيرائيءَ کان بچاءُ لاءِ ۽ پنهنجي چوڻڪاري جي ضمانت گهرڻ لاءِ، مقامي ماڻهوءَ کي پنهنجين اڻ سڃاتل پاڙن ڏانهن موٽڻ ۽ هر قيمت تي پنهنجي پاڻ کي پنهنجي وحشي عوام ۾ گم ڪرڻ جي ضرورت محسوس ٿيندي آهي. جيئن تہ ان کي اهو ٿيندو آهي تہ هو عوام کان ڌار ٿيندو پيو وڃي، جڻ هو محسوس ڪندو هجي تہ هو اهڙن

تضادن جو شڪار آهي، جن تي سوڀ حاصل ڪرڻ ڏاڍي ڏکي آهي؛ انهيءَ ڪري مقامي ماڻهو پاڻ کي انهيءَ ڏهڻ کان پري ڪندو آهي ته متان اها ڪيس ڳهي نه وڃي — ۽ اهڙيءَ طرح هر شيءِ قبول ڪري وٺندو آهي ۽ سڀڪجهه صحيح سمجهڻ ۽ سڃڻ جو فيصلو ڪندو آهي. پوءِ انهيءَ معاملي ۾ جسم ۽ روح کان ڇو نه هٿ ڌوئڻا پون. مقامي ماڻهو سمجهندو آهي ته پاڻ هر شيءِ جو ۽ هر اينڊڙ لاءِ جوابدار آهي. اهو نه صرف پنهنجي عوام جو محافظ بنجو آهي، باڪ اهو دانشور پاڻ کي عوام ڳٺائڻ لاءِ تيار آهي ۽ ان ڪري اهو پنهنجي ماضيءَ جي بزدليءَ تي ٿهڪ ڏيڻ جي اهليت به رکي ٿو. پوءِ به ڪٿجي الڳ ٿيڻ، جيڪو گهڻو ڪري ڏکوئيندڙ ۽ مشڪل به آهي. پر ائين ٿيڻ هر حالت ۾ لازمي آهي. جيڪڏهن ائين نه ڪيو وڃو ته نفسياتي طرح سخت جذباتي ڦٽ پيدا ٿي پوندا ۽ اهڙن سخت جذباتي ڦٽن جو نتيجو اهڙا ماڻهو هوندا، جن جو نه ڪو سڙهه هوندو ۽ نه ساحل؛ جن ۾ نه ڪا ڪيفيت هوندي، نه زندگي ۽ نه پاڻال ۾ پاڙون — جڻ ته بي حس روح آهن. ڪنهن مقامي ماڻهوءَ کي اهو چوندي ٻڌڻ اچرج جهڙي ڳالهه نه هوندي آهي ته "آءٌ سينيگالي ۽ فرانسيسي جي حيثيت ۾ ڳالهائي رهيو آهيان" يا "آءٌ الجزائري ۽ فرانسيسي جي حيثيت ۾ ڳالهايان پيو." اهو دانشور، جيڪو هڪ ئي وقت عرب ۽ فرانسيسي يا نائجيريائي ۽ انگريز آهي؛ جڏهن پنن قوميتن اختيار ڪرڻ جي ضرورت ۾ وکوڙجي وڃندو آهي ته ان وقت اهو جيڪڏهن پنهنجي ذات سان سچو هوندو آهي ته پوءِ ٻنهي صورتن مان هڪ جي نفي ڪندو آهي. پر جيئن ته گهڻو ڪري دانشور انهن ٻنهي صورتن مان ڪنهن هڪ جو انتخاب نه ڪندا آهن يا نه ڪري سگهندا آهن، ته پوءِ اهي تاريخي جبريت جا اهڙا سڀ جزا گڏ ڪري وٺندا آهن، جن سان سندن وجود ٺهيو آهي ۽ پوءِ بنيادي

"آفاقي" نقطئ نظر قبول ڪري وٺندا آهن، آهو ان ڪري ٿيندو آهي، جو مقامي دانشور ڏاڍي حرص سان مغربي تهذيب تي حملو ڪري ڏيندو آهي، گود ورتل ٻار وانگر، جيڪو خاندان جي سانچي جي باري ۾ پنهنجي ڪوجنا ان وقت ختم ڪندو آهي، جڏهن سندس ذهن ۾ گهٽ ۾ گهٽ "بچائن" جو ڪو مرڪز قائم ٿي وڃي. مقامي ماڻهو يورپي ثقافت قبول ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. اهو رڳو رابيلي، ويڊرو، شيڪسپيئر ۽ ايڊگرايلن پو جي نالن کان واقف ٿيڻ تي صبر نه ڪندو آهي، پر انهن کي پنهنجي ذهن تي وس پڄندي مڙهي ڇڏيندو آهي.

اڻين اها عورت اڪيلي نه هئي،
ان وٽ سندس محترم مڙس به هو،
جنهن کي اها خبر به هئي ——
ڪيٿن ڪارنئي ۽ راسين جو
والٽيئر ۽ روسو جو،
وڪٽر هيوگو ۽ موسي،
واليري ۽ زيد جو،
حوالو ڏيندا آهن ————————

ليڪن ان وقت جڏهن سياسي جماعتون عوام کي قومي آزادي جي نالي تي سڄاڳ ڪري رهيون آهن، مقامي دانشور انهن حوالن کي ٽوڪر هڻندو آهي، جڏهن ڪيس خبر پوندي آهي ته اهي شيون ڪيس پنهنجي مادر وطن ۾ ڌاريو بنائي رهيون آهن. تياڳ جي دعويٰ، عملي تياڳ کان هميشه سولي هوندي آهي. دانشور جيڪو تهذيب جي واسطي سان مغربي تمدن ۾ داخل ٿي چڪو آهي؛ جيڪو يورپي تهذيب جي جسم جو هڪ حصو بنجي وڃڻ جو انتظام ڪري چڪو آهي. يا ٻين لفظن ۾ جنهن پنهنجي تهذيب کي ڪنهن ٻي تهذيب سان بدلائي ڇڏيو آهي، اهو دانشور هڪ ڏينهن محسوس ڪندو ته هاڻي هو حقيقي

۽ فطري نظر اچڻ لاءِ تهذيبي ڪنڪ کي پاڪر وجهڻ ٿو چاهي. اها تهذيب اهڙا منفرد شخص پيدا نه ڪري سگهندي آهي، جن کي قابض قوت جي تمدن ۾ نظر اينڊڙ منفرد شخصن جي پيٽ ۾ رکي سگهجي، جيڪي ڪاٽيڻي ۾ به گهڻا آهن ته پروفار پڻ- بيشڪ تاريخ ڪڏهن ڪڏهن آفريڪي ماضيءَ جي مختلف دورن جو جائزو وٺندي رهندي. جيتوڻيڪ اها تاريخ مغربي ماڻهو پنهنجن مقصدن لاءِ لکندا. پر هلندڙ صورتحال ۾، پنهنجي ملڪ جي روبرو ۽ هن پوري ڪنڊ جي هاڻوڪن واقعن کي معروضي ۽ واضح نموني ڏسندي جنهن کي هو قبول ڪرڻ چاهي ٿو. اسان جو دانشور، هتي جو خال، زوال ۽ بربريت ڏسي ڊڄي وڃي ٿو. هاڻي هو محسوس ڪندو آهي ته مون کي اڃي ڇڏيءَ وارن جي تهذيب کان ڀري ڀڄڻ گهرجي. پنهنجي تهذيب ڪنهن ٻيءَ جاءِ تي گهوڻ گهرجي. جيڪڏهن مقامي دانشور ان شان ۽ گهرائيءَ واري تهذيب جو مٽُ گهوڻ ۾ ناڪام رهندو آهي، جنهن جو مظاهرو قابض قوت ڪري چڪي آهي، ته پوءِ هو گهڻو ڪري جذباتي لاڙن ڏانهن موٽندو ۽ اهڙي ذهني ڪيفيت پيدا ڪندو، جنهن تي، غير معمولي احساس ۽ اثر پذيري چانٽيل هوندي آهي. حقيقت کان ڀڄڻ جو سبب هيءَ آهي ته هو پنهنجي انهيءَ ذهني ڪيفيت ۽ ڪردار ۾ ئي اختلافي مسئلن جي باري ۾ خيالي محل ٺاهيندو آهي، ۽ اهڙيءَ ريت سندس ڪردار ۾ جسماني نوعيت جو تضاد اڀري ايندو آهي.

هيءَ انهن مقامي دانشورن جي اسلوب جي ڪافي تشريح آهي، جيڪي شعور جي، انهيءَ دور کي، جيڪو آزاد ٿيڻ جي مرحلي مان گذري رهيو آهي، ظاهر ڪرڻ جو فيصلو ڪندا آهن. اهو هڪ سخت اسلوب آهي، مثالن سان ڀرپور، ڇو ته "مثال" ضرورت جي اها پل آهي، جيڪا لاشعوري سگهه کي پر پاسي جي ويءَ ۾ پڪيڙي ڇڏيندي آهي- اهو تمام سگهارو اسلوب آهي،

زنده، سرتار سان چمڪندڙ ۽ ٿهڪندڙ زندگيءَ جو پورو اظهار اهو اسلوب رنگن سان ڀرپور، ڪنجهي وانگر سخت، آس ۾ پڪل ۽ ڏاڍو تيز ۽ سخت اسلوب آهي. اهو اسلوب، جنهن ڪڏهن مغرب وارن کي به حيران ڪيو، سو ڪنهن به ريت نسلي نه آهي، جيتوڻيڪ ڪڏهن ڪڏهن ان جي ابتڙ بيان به ڏنا ويا آهن. اهو اسلوب هتو هٿ جدوجهد جو اظهار ڪري ٿو؛ ۽ ان ضرورت کي ظاهر ڪري ٿو ته انسان کي پاڻ پنهنجي ذات جي ان حصي کان آزاد ٿيڻو آهي، جنهن جي اندر مرڻيندڙ ڀڄ آهي. پوءِ اها جدوجهد ڏک ڏولاوا ڏيندڙ هجي يا تيز رفتار ۽ ضروريءَ بهرحال جسماني عمل کي نظرين جي جڳهه وٺي پوندي.

جيڪڏهن شاعريءَ جي دنيا ۾ اها تحريڪ اڻ ڏٺل مقامن تي پهچي وڃي ٿي ته به حقيقت اها ئي رهندي آهي ته اصل دنيا ۾ دانشور گهٽو ڪري اونداهين وائن تي هلندو آهي. اهڙي وقت ۾ جڏهن هو عوام سان پنهنجي لاڳاپي جي مقامنءَ تي هوندو آهي، پوءِ اهو عوام ماضيءَ ۾ ڪٿي ڪجهه به رهيو هجي، دانشور حقيقي زندگيءَ جي عام وائن تي لهي اچڻ جو پڪو پهه ڪري وٺندو آهي، ۽ پنهنجي مهم وسيلي صرف اهڙا فائدا واپس آڻيندو آهي، جيڪي انتهائي بيڪار هوندا آهن. اهو رسمن، روايتن ۽ پنهنجي عوام جي ظاهري شڪل ۽ صورت سان وڏي عزت ۽ قيمت لاڳو ڪندو آهي؛ ليڪن هيءَ ضروري ڏک ڏوجرا ڏيندڙ تجربو، نيٺ پرڏيهي شين ۽ تصورن جي ادنگي ڳولا ثابت ٿيندو آهي.

هاڻي گوڏ، مقدس شيءِ بنجي وينديءَ آهي، ۽ پيرس ۽ اٿليءَ مان ايندڙ جوتا، ديسي جوتن جي مقابلي ۾ حقارت سان اڇلايا وينديا آهن ـــ ۽ قابض قوت جي پولي اوچتو چپ سارڻ لڳندي آهي. انهيءَ دور ۾ پنهنجي سائي هم وطنن کي ڳولڻ جو مطلب ڪڏهن هيءَ هوندو آهي ته ڄاڻي واڻي نيگرو بنجڻ جي ڪوشش ڪئي وڃي- سيني شيدين جهڙو شيدي، پر پاڻ وڏيڪ

اصلي شيدي. هڪ ذليل شيدي، صفا اهڙو شيدي، جهڙو گورا توهان کي بنائڻ چاهين ٿا. پنهنجي عوام ڏانهن موٽي وڃڻ جو مطلب هڪ گندو مصري بنجڻ آهي — امڪاني حد تائين ديسي ٿيڻ، ۽ گمنام هجڻ — ۽ انهن کنين کي وڍڻو آهي، جن کي پهرين توهان وڌڻ ڏنو هو.

مقامي دانشور انهن خراب عادتن کي، جيڪي سامراجي دنيا کان اڌارين ورتيون ويون هيون، ترتيب ڏيڻي فهرست ٺاهيندو آهي، ۽ هر شخص کي عوام جون قديم، سڀيون رسمون ياد ڏيارڻ ۾ ڏاڍي ڦرتائي ڏيکاريندو آهي ۽ عوام جي باري ۾ هو فيصلو ڪندو آهي ته ان ۾ سموريون خوبيون ۽ سڀ سچايون گڏ ٿيل آهن. انهيءَ نئين موت تي بيڪي علائقن ۾ رهندڙ ڌارين ڦورن جي ڪاوڙ ڏيهي ماڻهن جي فيصلي کي اڃا وڌيڪ پختو ڪندي آهي. جڏهن سامراجين کي (جيڪي انهن مغربي رنگ ۾ رنگيل ماڻهن تي پنهنجي فتح جي مٿان چڪي چڪا آهن) اهو احساس ٿيندو آهي ته هي ماڻهو ٻڻ (جن کي هو محفوظ روح سمجهندا هئا) شيدين سان شامل ٿيندا ٻيا وڃن ته سامراج جو پورو سرشتو لڏڻ لڳندو آهي. هر ڏيهي ماڻهو، جنهن تي سوپ حاصل ڪئي ويئي هئي ۽ جنهن وفاداريءَ جو قسم کنيو هو، جڏهن پنهنجون بندشون ٽوڙي، پنهنجي پاسي واپس ورڻ جو فيصلو ڪندو آهي، تڏهن اهو نه رڳو سامراجي ڍاچي جي شڪست جي نشان دهي ڪندو آهي، پر هن وقت تائين جيڪي ڪجهه ٿي چڪو آهي، ان جي بيڪار پڻي ۽ واهيات پڻي جي علامت ٻڻ بنجي ويندو آهي. هر مقامي ماڻهو، جيڪو سامراج جي ڪاڍي پاسي هليو ويندو آهي، سو حڪومت ۽ ان جي طريقيڪار جي هڪ انقلابي مذمت آهي — ۽ ان بي عزتي واري صورتحال ۾ جنهن کي هو (سامراج) جنم ڏيندو آهي، مقامي ماڻهوءَ کي پنهنجي چونڊيل رستن تي پير تي رهڻ لاءِ جواز ۽ شهه ملي وڃي ٿي.

جيڪڏهن اسان مقامي اديبن جي تحريرن ۾ انهن ڌار ڌار مرحلن کي گولڻ چاهيون، جيڪي انهيءَ واڌ ويجهه جي خاصيت آهن، تہ اسان پنهنجي سامهون هڪ اهڙو ڏرڪ ڏسنداسين، جنهن جا الڳ الڳ تهہ آهن. پهرئين دور ۾ ڏهي دانشور انهيءَ ڳالهہ جو ثبوت ڏيندو آهي تہ هن قابض قوت جي تهذيب کي پاڻ ۾ سمائي ڇڏيو آهي. ان جون تحريرون حرف بہ حرف قابض ملڪ جي اديبن جي تحريرن مطابق هونديون آهن. سندس تخليقي محرڪ يورپ آهي ۽ اسان آسانيءَ سان سندس تحريرن کي قابض ملڪ جي خاص لاڙن سان ڳنڍي سگهون ٿا. هيءُ دور غير مشروط ميلاپ جو دور هوندو آهي. انهيءَ دور جي بيٺڪي ادب ۾ اسان کي "پارينشين"، "علامت پسند" ۽ سريئلسٽ؟" اديب بہ نظر ايندا. پئي دور ۾ مقامي ماڻهو پريشان نظر ايندو آهي. اهو هي ياد ڪرڻ جو فيصلو ڪندو آهي تہ پاڻ ڇا آهي؟ تخليقي ڪم جو هي دور، ڪجهہ ڪجهہ ان استغراق جي مطابق آهي، جنهن جو اسان هاڻي ذڪر ڪيو آهي. پر جيئن تہ اڄا تائين ڏيهي دانشور پنهنجي عوام جو هڪ حصو نہ هوندو آهي، جيئن تہ عوام سان سندس لاڳاپا رڳو خارجي نوعيت جا ئي هوندا آهن، ان ڪري هو انهن جي زندگيءَ کي ئي ياد ڪرڻ تي قناعت ڪندو آهي. نئين جا گذريل واقعا هن جي يادن جي گهرائين کي تازو ڪندا آهن، ۽ انهن ئي گهرائين مان اهي واقعا ڪر موڙي اٿندا آهن. اڌاري ورتل جماليات ۽ ٻين آسمانن جي هيٺان لڏل نظريا، زندگيءَ جي روشنيءَ ۾ پراڻن قصن ڪهاڻين جون نيون تعبيرون نظر ايندڙ آهن. ڪڏهن ڪڏهن بنهہ جدوجهد جي شروعات کان اڳ اهو ادب مزاح ۽ علامت سان ڀرپور نظر ايندو آهي، ليڪن گهڻو ڪري اهو مشڪلات ۽ مايوسيءَ جي دور جو اظهار هوندو آهي، ۽ موت ۽ شڪست جي تجربن جو نچوڙ- اسان الٽي ڪريون ٿا، پر ان جي هيٺان ڪل جو آواز ٻڌو ويندو آهي.

نيٺ ٿئين دور ۾، جنهن کي جدوجهد جو دور به چئي سگهجي ٿو، پاڻ کي ماڻهن ۾ ۽ ماڻهن سان گڏ گم ڪرڻ جي ڪوشش کان پوءِ هاڻي مقامي دانشور عوام کي چرپر ۾ آڻيندو آهي. عوام جي سستيءَ کي پنهنجي نظر ۾ هڪ باعزت مقام ڏيڻ جي بدران هاڻي هو انهن کي جاڳائيندڙ بنجي ويندو آهي — ۽ اهڙيءَ ريت هڪ جنگجو ادب، انقلابي ادب ۽ قومي ادب جي تشڪيل ٿيندي آهي. انهيءَ دور ۾ ڪيترا مرد ۽ عورتون (جن ڪڏهن ڪوبه تخليقي ڪم ڪرڻ لاءِ سوچيو به نه هو) هاڻي جڏهن پاڻ کي غير معمولي حالتن ۾ ڏسندا آهن، وطن دوستن جي ڳڻتيءَ جتن سان گڏ، جيل ۾ وڃڻ يا ڦاسي چڙهڻ کان اڳ ۾ ته انهن کي پنهنجي قوم سان مخاطب ٿيڻ جي ضرورت محسوس ٿيندي آهي، ڪين اهڙن جملن ناهڻ جي ضرورت ٿيندي آهي، جيڪي ماڻهن جي دلين جو آواز بنجي وڃن ۽ هڪ نئين عملي سچائي جا پرچارڪ بنجن. تڏهن به ڏيهي دانشور کي ديڙ سوير اهو احساس ٿيندو آهي، ته ڪنهن قوم جو ثبوت ان جي تهذيب مان ملي نه سگهندو آهي، پر قوم جي وجود جو ثبوت، ان جنگ سان ڏنو ويندو آهي، جيڪا سامراجي قابض قوت جي خلاف وڙهي ويندي آهي. ڪوبه سامراجي نظام انهيءَ ڳالهه مان پنهنجو وجود جائز ثابت نه ڪندو آهي ته جن علائقن تي سندس قبضو آهي، تن علائقن جي پنهنجي ڪا تهذيب آهي ئي ڪانه. توهان سامراج جي سامهون گمنام تهذيبي خزانا پکيڙي، ان جو ڪنڌ هيٺ نه ٿا ڪري سگهو. انهيءَ وقت جڏهن ڏيهي دانشور ڏاڍي بيتابيءَ سان ڪو تهذيبي نمونو تخليق ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهي ته ان وقت اهو وساري ڇڏيندو آهي ته هو پنهنجي ملڪ ۾ ڌارين کان اڌاري ورتل ٽيڪنڪ ۽ زبان استعمال ڪري رهيو آهي. هو انهن ذريعن تي هڪ اهڙي مُهر هڻڻ چاهيندو آهي، جنهن جي باري ۾ سندس خواهش هوندي آهي ته اها قومي مُهر

هجي. پر ان مان عجب جي حد تائين ڏاريائپ جي بوه ايندي آهي. ڏيهي دانشور، جيڪو پنهنجي تهذيبي ڪارنامن جي رستي پنهنجي عوام ڏانهن واپس ورندو آهي، سو حقيقت ۾ هڪ پرڏيهيءَ جي روش اختيار ڪندو آهي. گهڻو ڪري اهو ظاهر ڪرڻ لاءِ ته هو هر ممڪن طريقي سان عوام کي ويجهو ٿيڻ چاهي ٿو، هو ڏيهي ٻولي ڳالهائڻ کان به نه هچڪندو آهي. ليڪن هن جا پيش ڪيل خيال ۽ سندس مصروفيتون، ان حقيقي صورتحال کي پرکڻ لاءِ ڪسوٽي نه هوندا آهن، جنهن صورتحال ۾ ان دانشور جي ملڪ جو عوام ورتل هوندو آهي. اها تهذيب، جنهن ڏانهن دانشورن جو لاڙو هوندو آهي، گهڻو ڪري هالو چالو رسمن ۽ رواجن جي هڪ ميڙ کان سواءِ ڪجهه نه هوندي آهي. دانشور پنهنجو پاڻ کي عوام سان ملائڻ چاهيندو آهي، پر رڳو عوام جي ظاهري حمايت جي ڪاپي ڪرڻ کان اڳتي وڌي نه سگهندو آهي — ۽ اهي ظاهري روايتون، ان مخفي زندگيءَ جو اولڙو هونديون آهن، جيڪا ڇڇهي انداز ۾ هميشه روان دوان هوندي آهي. اها انتهائي چٽي معروضيت، جيڪا ڪنهن قوم جي خصوصيت هوندي آهي، سا حقيقت ۾ هڪ بي جان شيءِ هوندي آهي، جنهن کي عام طرح وساريو ويندو آهي، ۽ جيڪا هڪ بنهه بنيادي مواد جي گهڻو ڪري ايڏنگي تشڪيل هوندي آهي — ۽ اهو مواد لڳاتار نئون ٿيندو رهندو آهي. تهذيب جو عيوضي، بجاءِ آن جي جو انهيءَ مواد کي تلاش ڪري، انهن جامد ٿڪرن جي جادوئي اثر ۾ اچي ويندو آهي. اهي ٿڪرا جيئن ته غيرمتحرڪ هوندا آهن، ان ڪري حقيقت ۾ منفي ۽ گڏل پيڻل نواڻ جي علامت هوندا آهن. تهذيب ۾ ڪڏهن به رسمن واري وضاحت نه هوندي آهي. ان کي آرام پسنديءَ کان نفرت هوندي آهي. پنهنجي اصلي جوهر جي اعتبار کان اها رسمن جو ضد هوندي آهي، جو ته رسمون هميشه تهذيب جو زوال هونديون آهن. پنهنجو پاڻ کي

روايت سان ملائڻ جي خواهش يا وسري ويل روايتن کي وري زنده ڪرڻ جي ڪوشش جو مطلب رڳو تاريخ جي وڏڪري جي ئي مخالفت نه آهي، پر پنهنجي عوام جي به مخالفت آهي. جڏهن عوام هڪ بيرحم سامراجيت جي خلاف هتياربند جدوجهد يا سياسي جدوجهد جو آغاز ڪندو آهي ته روايت جي اهميت تبديل ٿي ويندي آهي. ماضيءَ ۾ انفرادي مقابلي جا جيڪي طريقا اختيار ڪيا ويا هئا، سي هن دور ۾ نندڻ لائق ٿي ويندا آهن. ڏنڙيل ملڪن ۾ جدوجهد جي زماني ۾ روايتون بنيادي طرح غير مستحڪم هونديون آهن ۽ مرڪزي لاڙن جي اثر جي تابع هونديون آهن. اهو ئي سبب آهي جو دانشور گهڻو ڪري متروڪ ٿيڻ جي خوف کان ڏڪندو رهندو آهي. جدوجهد مان لنگهندي عوام ۾ لفظن جي جادوگريءَ کان بيزاري وڌندي ويندي آهي — ۽ اهي ماڻهو جيڪي دانشورن جي پوئلڳيءَ جي خواهش رکندا آهن، سي پاڻ کي عام موقعي پرستن جي صورت ۾ ظاهر ڪندا آهن. ائين چئو ته اهي تمام دير سان اينڊڙ ماڻهو هوندا آهن. مثال طور مجسمي سازيءَ جي فن ۾، اهو مقامي فنڪار، جيڪو هر قيمت تي قومي فن جو نمونو تخليق ڪرڻ چاهيندو آهي، پنهنجو پاڻ کي رڳو رسمي تفصيلات پيش ڪرڻ تائين محدود ڪري وٺندو آهي. اهي فنڪار جيڪي جديد ٽيڪنيڪن جو پوريءَ ريت مطالعو ڪيو ويٺا هوندا آهن، ۽ جيڪي جديد مصوريءَ ۾ ۽ تعميرات جي فن جي خاص نمونن ۾ حصو وٺيو ويٺا هوندا آهن، غيرملڪي تهذيب کان منهن موڙي ان جي نفي ڪندا آهن ۽ هڪ حقيقي قومي تهذيب جي ڳولا ۾ روانا ٿي ويندا آهن، ۽ اجهو ائين قومي فن جي مستقل اصولن کي تمام وڏيڪ اهميت ڏيڻ لڳندا آهن، ليڪن اهي ماڻهو اهو وساري ڇڏيندا آهن ته اهي فڪري سانچا ۽ انهن سانچن جي واڌ ويجهه، ڪنڊڙ شيون، ان کان سواءِ، اظلاعات، زبان ۽ لباس جي نئين ٽڪنيڪ، اهي سڀ گڏجي سڏجي

ماڻهن جي ذهنن جي نئين سر تنظيم ڪندڙن آهن؛ ۽ اهي مستقل اصول، جيڪي سامراجي دور ۾ مختلف بچاءَ بندن جو ڪم ڏيندا هئا، سي هاڻ خود سخت تبديلين جو شڪار ٿي ويندا آهن.

اهو فنڪار، جيڪو قومي صداقتن کي پيش ڪرڻ جو ارادو ڪري ويهندو آهي، هاڻي بنهه ابتڙ طريقي تي حقيقي واقعن کان پري ماضيءَ ڏانهن هليو ويندو آهي. اهو جنهن شيءِ کي نيٺ گلي لڳائڻ چاهيندو آهي، سو حقيقت ۾ متروڪ فڪر هوندو آهي — تصورات جا خول ۽ ان جا لاشا. ڇڏيو ته هڪ اهڙو علم جيڪو قطعي طور غير متحرڪ ٿي ڇڏو آهي. پر قومي دانشور کي، جيڪو هڪ مستند فني نمونو تخليق ڪرڻ جو ارادو ڪري ڇڏو آهي، هيءَ احساس ضرور ڪرڻ گهرجي ته ڪنهن قوم جي صداقت سڀ کان وڌيڪ ان جي حقيقي زندگي ٿي هوندي آهي. انهيءَ دانشور کي ان وقت تائين ڪوششون جاري رکڻ گهرجن، جيسين تائين ان کي مختلف عنصرن جي معجون مان اهو عنصر نه ٿو ملي، جيڪو مستقبل جي علم جو ڏس ڏيندو هجي.

آزاديءَ کان اڳ قومي مصور قومي منظر کان اڻ واقف هو. هن تجريدي آرٽ کي وڏي اهميت ڏيئي هئي ۽ ڪهڙو ڪري ڪيس بيئل زندگيءَ جي عڪاسيءَ ۾ خصوصيت حاصل هئي. آزاديءَ کان پوءِ عوام سان گانڌيءَ جي چاهنا ۾ اهو حقيقت جي انتهائي تفصيلي نمائندگيءَ تائين محدود ٿي ويندو آهي. هي اهو نمائنده فن آهي، جنهن جو ڪوبه داخلي سٽم نه آهي. هي هڪ اهڙو فن آهي، جيڪو ماڻو ۽ غير متحرڪ آهي، ۽ جيڪو زندگيءَ کي نه پر موت کي سجاڳ ڪندو آهي. باشعور طبقو جڏهن انهيءَ "داخلي حقيقت" کي (جنهن جو اظهار انتهائي خوبيءَ سان ڪيو ويو آهي) ڏسندو آهي ته مٺڻجي ويندو آهي. ليڪن اسان کي اهو ڄڻڻ جو حق حاصل آهي ته ڇا اها صداقت

ڪا حقيقي صداقت آهي؟ ڇا اها اڳيئي اڇلايل ۽ ٺڪرايل نہ آهي، ۽ ڇا انهيءَ تي هيءُ زمانو اعتراض ڪندڙ نہ آهي، جنهن مان لنگهي عوام تاريخ ڏانهن پنهنجو رستو ٺاهي رهيو آهي؟

شاعريءَ جي ميدان ۾ پڻ، اسان انهن حقيقتن کي نروار ڪري سگهون ٿا. ٻاهرين اثرن جي مقبوليت جي دور کان پوءِ، جنهن جي خصوصيت قافيہ بند شاعري هوندي آهي، ڊولڪ جو شعري آهنگ تتي ويندو آهي. هاڻي بغاوت جي شاعري پيدا ٿيندي آهي. ليڪن اها ئي شاعري بيانيءَ ۽ تجزياتي پڻ هوندي آهي. تڏهن به شاعر کي اهو سمجهڻ گهرجي تہ عوام جي حمايت ۾ دانشمندانہ ۽ اڻ ڦر طريقي سان هتيار کڻڻ جو مٽ ڪائي ٻي شيءِ نہ ٿي سگهي. ڊيسپٽر مان هڪ حوالو ۽ اقتباس ڏسو.

هونءَ تہ اها عورت اڪيلي به نہ هئي،
ان جو هڪ مڙس به هو،
اهو جيڪو سڀڪجهہ سمجهندو هو،
پر حقيقت ۾ هو چاڻندو ڪجهہ به نہ هو ـــ
ڏيهہ بنا ڪجهہ، توهان کي تهذيب ملي سگهي نہ ٿي.
توهان ان کي گوشت ۽ رت ڏيندا آهيو، ۽
ٻين جي لاءِ تياڳيندا آهيو پنهنجي زندگي ـــ
اهڙيءَ ريت سڀڪجهہ، ڪلاسيڪيت ۽ رومانيت
۽ اهو ڪجهہ جيڪو، اسان جي روح جو ورثو آهي،
سڀ ملي ويندو!

اهو مقامي شاعر، جيڪو قومي فن جو نمونو تخليق ڪرڻ ۾ رڌل آهي ۽ جيڪو پنهنجي عوام جو نقشو پيش ڪرڻ جو ارادو ڪري چڪو آهي، سو پنهنجي مقصد ۾ ناڪام ان ڪري رهندو آهي، جو هو اڃا تائين اهڙيون بنيادي رعايتون ڏيڻ لاءِ تيار نہ هوندو آهي، جنهن جو ڊيسپٽر ذڪر ڪيو آهي. فرينچ

شاعر "رڻي شار" انهيءَ مسئلي کي سمجهائيندي، اسان کي ياد ڏياري ٿو تہ "شاعري هڪ داخلي جبر ۽ هڪ خارجي انتخاب مان جنم وٺندي آهي. نظم، انهن فيصلي‌ڪن ۽ اصلي گڻن جي گڏجاڻي ۽ چرپر جو نالو آهي، جڪي موجود حالتن مطابق ڪنهن اهڙي شخص سان اڳتي وڌندا آهن، جنهن کي واقعات چڪي اڳهان آڻين" هاڻ تہ مقامي شاعر جو سڀ کان پهريون فرض تہ واضح نموني سان انهيءَ عوام جو غور سان مشاهدو ڪرڻ آهي، جنهن کي هن پنهنجي فني نموني جي موضوع لاءِ چونڊيو آهي. اهو ان وقت تائين يقين سان، اڳتي قدم نہ ٿو وڌائي سگهي، جيسين تائين اهو پهرين صحيح نموني سان اهو اندازو نہ ٿو ڪري سگهي تہ هو عوام کان ڪيتري قدر ڌارو آهي. اسان هر شيءِ ٻئي طرف کان حاصل ڪئي آهي، ليڪن ٻئي طرف کان اسان کي ڪا شيءِ ان وقت تائين نہ ٿي ملي، جيسين تائين اسان هزار چڪر ڏيئي نيٺ عوام ڏانهن جهڪي نہ ٿا وڃون؛ جيسين تائين ڏهن هزارن حيلن ۽ هڪ لک اٽڪلن سان هو اسان کي پاڻ ڏانهن ڇڪڻ، ڏنارڻ ۽ نيٺ قابو ڪرڻ ۾ ڪامياب نہ ٿو ٿئي. وڻڻ جو مطلب گهڻو ڪري هر صورت ۾ اسيري آهي. ان ڪري اسان جي لاءِ اهو ڪافي نہ آهي تہ اسان بار بار ڪنهن ڳالهہ جو اعلان ڪريون ۽ ڪنهن شيءِ کي رد ڪري پاڻ کي آزاد ڪرڻ جي ڪوشش ڪريون. اهو بہ ڪافي نہ آهي تہ اسان عوام سان ملڻ لاءِ ان ماضيءَ ۾ شامل ٿيون، جنهن مان عوام اڳ ۾ ئي نڪري چڪو آهي. پر اسان کي تہ ان گهٽجندڙ وڌندڙ تحريڪ ۾ عوام سان گڏ شامل ٿيڻ گهرجي، جنهن کي هو هڪ شڪل ڏيئي رهيو آهي ـــ ۽ جيڪا شروع ٿيڻ کان پوءِ هڪدم هر شيءِ جي خلاف سوال پيدا ڪندي. انهيءَ سلسلي ۾ ڪابہ غلطي نہ ٿيڻ گهرجي. پراسرار تبديلين جو اهو ئي علائقو آهي، جتي عوام رهي ٿو. ۽ اسان کي بہ اتي ئي

اچڻ گهرجي. هيءُ اها جڳهه آهي، جتي اسان جا روح صاف ۽ شفاف ٿين ٿا ۽ اسان جو ادراڪ ۽ اسان جي زندگي روشني حاصل ڪري ٿي.

ڪيٽا فوڊيما، جيڪو اڄڪلهه جمهوريه گنيءَ جو وزير داخله آهي، جڏهن "آفريڪي بيلي" جو ڊائريڪٽر هو، تہ هن گنيءَ جي عوام طرفان پيش ڪيل حقيقت سان ڪوبہ ڏوڪو نہ ڪيو. هُن پنهنجي ملڪ جي پرساز مثالن جي انقلابي نقطۂ نظر سان هڪ نئين تشريح ڪئي. هن ان ڪان بہ وڌيڪ هڪ ٻيو ڪم ڪيو. هن جي شعر ۽ تخليقن ۾ (جيڪي گهڻيون مشهور نہ آهن) اسان کي تاريخي گهڙين کي صحيح صورتحال ۾ بيان ڪرڻ ۽ اهڙين حدن قائم ڪرڻ جي مستقل خواهش نظر اچي ٿي، جن ۾ فڪر ۽ عمل جا اهي دائرا قائم ٿين، جن جي چوڌاري عام راهہ پنهنجي واضح صورت ۾ نروار هجي. هي ڪيٽا فوڊيما جو هڪ اهڙو نظم آهي، جيڪو فڪر، خيال ۽ جنگ لاءِ حقيقي دعوت آهي.

آفريڪي صبح

(ڪٽار جي موسيقي):

صبح ظاهر ٿي رهيو هو. ننڍڙو ڳوٺ، جيڪو اڌ رات تائين پنهنجي دهل جي ڏوٽڪي تي نچندو رهيو، هاڻي آهستي آهستي سجاڳ ٿي رهيو هو. تباهہ حال ڏنار، بانسري وڄائيندا، پنهنجا پنهنجا ولر چراگاهن ڏانهن وٺي وڃي رهيا هئا. ڳوٺ جون جوانڙيون پنهنجون پنهنجون گهڙوليون کڻي هڪ هڪ ٿي آڏي ابتي پيچري تي هلندي چشمي تي پاڻي ڀرڻ وڃي رهيون هيون. آخوند جي اڳڻ ۾ ٻارن جي هڪ ٽولي ڏاڍي ڏيمي آواز ۾ قرآني آيتن جو دور ڪري رهي هئي.

(گٽار جي موسيقي):

صبح ظاهر ٿي رهيو هو، صبح - رات ۽ ڏينهن جي وچ ۾ ڇڪتاڻ - ليڪن رات ٽڪجي ڇڪي هئي ۽ هاڻي جنگ نه ٿي ڪري سگهي. ان ڪري آهستي آهستي ختم ٿي وئي. سج جا ڪرڻا ڏينهن جي فتح جا پيغمبر، اڃان به آفق تي لاسارا ڏيئي رهيا هئا، هيڏا ۽ شرميلا — جڏهن ته آخري ستارا باهه جيان ٻرندڙ، گلن وانگر آهستي آهستي ڊهيل قدمن سان بادلن جي قطار جي پٺيان وڃي چڪا هئا.

(گٽار جي موسيقي):

صبح ظاهر ٿي رهيو هو، ۽ انڊلئي هيٺ متاهين وارن ڪشادن ڪيتن جي هئن پار جهڪي زمين کوٽيندڙ هڪ انسان جو پاڇولو نظر اچي رهيو هو. هاري نعمان جو پاڇولو - هر پيري جڏهن هو پنهنجي ڪوڏر مٿي ڪندو هو ته ڊنل پڪي اڏامي تيزيءَ سان جوليبا يعني عظيم درياه نائيجر جي پرسڪون ڪنارن جي تلاش ۾ نڪري ٿي وياه. هن جو سليٽي سوٽي پاجامو ماڪ سان ڀنل ٻنهي پاسن کان گاهه سان رڳڙجي رهيو هو - پگهر ۾ شرم ساهي ڪٽڪان سواه هو هر وقت ڪوڏر تي جهڪيو ڪم ڪندو رهيو؛ ڇو ته ڇج ايندڙ بارش کان اڳ پوکڻ ضروري هو.

(ڪورا جي موسيقي):

صبح ظاهر ٿي رهيو هو، هاڻي به ظاهر ٿي رهيو هو. جهرڪيون پنن جي ڇوڏاري ڇڪر لڳائي صبح جو اعلان ڪري رهيون هيون. ڪيتن ڏانهن وهندڙ هڪ پسيل پيچري تي هڪ ڀار پنهنجو ننڍڙو ترڪش گلي ۾ وجهي سهڪندو، نعمان ڏانهن ڊوڙي رهيو هو. "نعمان ڀاءُ! ڳوٺ جو وڏيرو توکي ڳوٺ واري وڻ هيٺان سڏي رهيو آهي."

(ڪورا جي موسيقي):

هاري صبح ساڃهر اهو پيغام ٻڌي حيران ٿي ويو. هن ڪوڏر هيٺ رکي ڇڏي ۽ ڳوٺ ڏانهن روانو ٿيو، جيڪو هاڻي ڇڙهيل سج جي روشنيءَ ۾ چمڪي رهيو هو. ڳوٺ جا ڇڳا مڙس اڳ ۾ ئي وڻ هيٺان وينا هئا ۽ هاڻي وڌيڪ پروقار لڳي رهيا هئا. انهن سان گڏ وردي پائل علائقي جو سپاهي ڏاڍيءَ معتبريءَ سان وهي حقو ڇڪي رهيو هو.

(ڪورا جي موسيقي):

نعمان ٽونريءَ تي وهي رهيو. ڇوڙريءَ (وڏيري) جو نمائندو ماڻهن کي چڱن مڙسن جو حڪم ٻڌائڻ لاءِ اٿي بيٺو. "گورن صاحبن علائقي جي سپاهيءَ کي هر ڳوٺ مان هڪ اهڙو ماڻهو گهرائڻ لاءِ موڪليو آهي، جيڪو گورن جي ملڪ ۾ وڃي جنگ ۾ حصو وٺي. پٽيلن پاڻ ۾ صلاح ڪرڻ کان پوءِ اهو فيصلو ڪيو آهي ته اسان اهو نوجوان موڪلينداسون، جيڪو اسان جي نسل جي بهترين نمائندگي ڪري سگهي- ۽ اٿي وڃي گورن کي انهيءَ جرئتمنديءَ جو ثبوت ڏئي، جيڪا هميشه هتي جي خاصيت رهي آهي."

(گٽار جي موسيقي):

اهڙيءَ ريت نعمان کي سرڪاريءَ طرح چونڊيو ويو. ائين جو هر روز شام جو ڳوٺ جون جوانڙيون گيتن جي ٻولن ۾ ان جي شاندار جسم ۽ مضبوط ٻانهن جي تعريف ڪنديون هيون. نعمان جي نوجوان زال نيڪ دل قاديا اها خبر ٻڌي ته جذبات کان مغلوب ٿي ويئي. هن ڀڪاڙ ڪڍڪ جو اڏو ٻهڻ بند ڪري ڇڏيو. جنڊ ڪٽي جهوپڙيءَ ۾ رکي ڇڏيو ۽ ڪجهه چوڻ کان سواءِ پاڻ کي جهوپڙي ۾ بند ڪري، لڳاتار سڏڪا ڀري پنهنجي بدقسمتيءَ تي روئڻ لڳي. موت سندس اڳئين مڙس کي

ٻه ڪانئس ڦري ورتو هو، ۽ هاڻي ڪيس يقين نه ٿي آيو ته گورا نعمان کي ٻه وٽانئس ڦري رهيا هئا، ان نعمان کي، جيڪو سندس تمام امنگن جو مرڪز هو.

(گٹار جي موسيقي):

اڳئين ڏينهن قادرا جي گهڙهن ۽ آهن جي باوجود، ڳوٺ جي پوري زور سان وچندڙ ٿاهوءَ، ڳوٺ جي نئڙي بندرگاهه تائين نعمان جو سات ڏنو جتان کان هو ان ڊوبزي تي سوار ٿيو، جيڪا علاقائي مرڪز ڏانهن وڃي رهي هئي. رات جو معمول مطابق بازار ۾ ناچ ڪرڻ بدران ڳوٺ جون جوانڙيون نعمان جي گهر جي خبر چار لهڻ لاءِ اتي گڏ ٿيون ۽ سج اڀرڻ تائين اتي باهه جي چوڌاري گهيرو ڪري پنهنجون پنهنجون ڪهاڻيون ٻڌائيندڙيون رهيون.

(گٹار جي موسيقي):

ڪيترا مهينا گذري وڃن پر ڳوٺ ۾ نعمان جي باري ۾ ڪابه خبر ڪانه پهتي. قادرا ايتري قدر پريشان ٿي جو هوءَ پر واري ڳوٺ جي چالاڪ پير وٽ وئي. ڳوٺ جي چڱن مڙسن به انهيءَ مسئلي تي ڳجهي نموني گڏجي مشورو ڪيو پر ڪجهه طئي نه ٿيو.

(ڪورا جي موسيقي):

نيٺ هڪ ڏينهن قادرا جي ڌالي، ڳوٺ ۾ نعمان جو خط پهتو. هوءَ اهو چاڻڻ لاءِ ته سندس مڙس تي ڇا پيو وهي واپري ايتري قدر بيتاب هئي جو انهيءَ رات ڪلاڪن جي ٽڪائيندڙ مسافري طئي ڪري علاقائي مرڪز پهتي، جتي هڪ منشي ڪيس اهو خط پڙهي ٻڌايو. نعمان اتر آفريڪا ۾ هو. چڱو پلو هو ۽ هن فصلن جي باري ۾، ڏڻ وارن جي باري ۾، درياءَ جي باري

۾، ناچ جي باري ۾، اوطاق جي وڻ جي باري ۾، مطلب ته سڄي ڳوٺ جي باري ۾ پڇا ڪئي هئي.

(بلافو جي موسيقي):

ان رات ڳوٺ جي پوڙهين قاديا کي اها عزت ڏني، جو ڪيس ڳوٺ جي بزرگ ترين عورت جي اڳڻ ۾ اچڻ ۽ ان بزرگ عورت جي سڄي رات جاري رهندڙ ڳالهه ٻولهه ۾ شريڪ ٿيڻ جي دعوت ڏني. ڳوٺ جي وڏيري، نعمان جي خيريت جي خبر پڌي، خوش ٿي، پر پاڻي جي سمورن فقيرن جي شاندار دعوت ڪئي.

(بلافو جي موسيقي):

وري ڪيترا مهينا گذري ويا. هر شخص پريشان ٿيڻ لڳو، ڇو ته نعمان جي باري ۾ وڌيڪ ڪابه خبر نه ملي هئي. قاديا هڪ ڀيرو وري پير وٽ وڃڻ لاءِ سوچي رهي هئي ته ڪيس هڪ ٻيو خط مليو. نعمان ڪورسيڪا ۾ انليءَ کان ٿيندو، جرمنيءَ پهچي چڪو هو ۽ اعزاز ماڻ تي ڏاڍو خوش هو.

(بلافو جي موسيقي):

ليڪن هن ڀيري رڳو هڪ چٺي ئي آئي، جنهن ۾ لکيل هو ته جرمنيءَ وارن نعمان کي گرفتار ڪري ورتو آهي. انهيءَ خبر سان ڳوٺ وارا ڏاڍا پريشان ٿيا. پٽيل جو اجلاس ٿيو ۽ اهو فيصلو ڪيو ويو ته نعمان کي ڊوگا ناچ ڪرڻ جي اجازت ڏني ويندي. اهو ڳجهه جو مقدس ناچ هو، جنهن جي اجازت صرف ان ماڻهوءَ کي ڏني ويندي هئي، جنهن کو اهم ڪارنامو سرانجام ڏنو هجي. هي ناچ مالي شهنشاهن جو ناچ هو، جنهن جو هر قدم مالي نسل جي تاريخ جي هڪ منزل جي علامت آهي. قاديا کي انهيءَ ڳالهه سان ڏاڍي خوشي حاصل ٿي ته سندس مڙس کي ملڪ جي معزز هيرو جو مرتبو بخشيو ويو آهي.

(گٽار جي موسيقي):

وقت گذرندو وڃو ـــ سالن پٺيان سال ـــ نعمان اچا به جرمنيءَ ۾ ئي هو. هن وڏيڪ ڪابه خبر ڪانه موڪلي.

(گٽار جي موسيقي):

هڪ سهڻي صبح جو گوٺ جي چوڌريءَ کي ڏاڪار مان خبر پهتي ته نعمان نرت گهر موٽي ايندو. هڪ پيرو وري ڍولڪ تي ٿاپ لڳي. گوٺ جي جوانڙين سندس واپسيءَ لاءِ نوان گيت ٺاهيا، چو ته پوڙهن (جيڪي ڍوگا ناچ جا شيدائي هئا) هاڻي مالي نسل جي ان مشهور ناچ جو ڪوبه ذڪر نه ڪيو.

(ڍولڪ جي ٿاپ):

پر هڪ مهيني کان پوءِ نعمان جي هڪ گهري دوست دفعدار موسيٰ، قاديا کي هڪ درديلو خط لکيو. "صبح ظاهر ٿي رهيو هو. اسان ٽيارو سرسير ۾ هئاسين. اسان جي ۽ ڏاڪار جي گورن حاڪمن جي وچ ۾ هڪ جهڙپ دوران نعمان کي هڪ گولي لڳي. هو سنيگال جي سرزمين تي ستو پيو آهي."

(گٽار جي موسيقي):

هاڻ صبح ظاهر ٿي رهيو هو. سج جي پهرين ڪرڻن اڃا سمنڊ جي سطح کي چُهيو ئي مس هو ۽ سمنڊ ۾ هلڪيون هلڪيون جهاڳ پرين لهرون اڀري رهيون هيون، ڪجيءَ جا وڻ هوا سان ڪيڏندي پنهنجون ٽاريون سمنڊ تي جهڪائي رهيا هئا، جڻ ته صبح واري واقعي سان ڏکوئجي وڃا هجن. ڪانگن جا گوڙ ڪندڙ ولر پنهنجي "ڪان ڪان" سان آسپاس کي انهيءَ دڪدائڪ واقعي جي خبر پڌائڻ آيا هئا، جنهن ٽياروءَ جي صبح کي رت هاڻو ڪري ڇڏيو هو ـــ ۽ دڪندڙ نيري نيپ ۾، نعمان جي لاش جي بلڪل مٿان هڪ وڏي ڳجهه تيزيءَ سان چڪر ڏيئي رهي هئي.

اڏين لڳي رهيو هو جڏ اها ڳجهه چئي رهي هجي ته ”نعمان تو اهو ناچ ڪونه ڪيو، جيڪو منهنجي نالي منسوب آهي. ليڪن ٻيا اهو رقص ڪندا.“

(ڪورا جي موسيقي):

جيڪڏهن حوالي لاءِ مون هن طويل نظم جو انتخاب ڪيو آهي ته ان جو سبب رڳو هي آهي ته انهيءَ نظم جي متفق تدريسي اهميت آهي. انهيءَ نظم ۾ هر شيءِ واضح آهي. هي هڪ مختصر ۽ اميد افزا تفسير آهي. انهيءَ نظم کي سمجهڻ رڳو ذهني ارتقائي نه آهي، پر هي هڪ سياسي ارتقا پڻ آهي. انهيءَ نظم کي سمجهڻ جو مطلب ان ڪردار کي سمجهڻ آهي، جيڪو ان ۾ ادا ڪيو وڃو آهي، پنهنجي ترقيءَ کي سڃاڻڻ آهي ۽ پنهنجن هٿيارن کي تيز ڪرڻ آهي. هڪ به سامراج جو لتاڙيل ماڻهو اهڙو نه هوندو، جيڪو انهيءَ نظم ۾ ڏنل پيغام کي نه سمجهندو هجي. نعمان، يورپ جي ميدان جنگ جو هيرو؛ نعمان جيڪو اڃا تائين مادر وطن جي قوت ۽ ان جي دائميت جو ضامن آهي؛ انهيءَ نعمان تي فوجي عين انهيءَ وقت گولين جو مينهن وسائين ٿا، جڏهن هو پنهنجي آبائي وطن ۾ واپس پهچي ٿو. هيءُ ١٩٤٥ع جو ستيف آهي. هي فورٽيلا فرانس آهي، هي سائيگون آهي، ڏاڪا آهي، لاگوس آهي. اهي تمام شيدي ۽ آهي سمورا ڪارا، جيڪي فرانسيسي يا برطانوي تهذيب جي آزاديءَ جي حفاظت لاءِ وڙهيا؛ ڪيتا فوڊيما جي هن نظم ۾ پاڻ کي سڃاڻن ٿا. پر ڪيتا فوڊيما جون نگاهون، ان کان به اڳتي آهن. سامراج جي ستيل ملڪن ۾، مقامي ماڻهن کي ميدان جنگ ۾ استعمال ڪرڻ کان پوءِ، سامراجيت، انهن کي آزاديءَ جي تحريڪن کي دٻائڻ لاءِ سڪيا ورتل سپاهين وانگر ڪتب آڻيندي آهي. بيٺڪن ۾ اڳوڻن فوجين جون انجمنون سخت قوم دشمن ٿولن ۾

شمار ٿيندڙن آهن. شاعر فوڊيما، جمهوريه گني‌۾ جي وزير داخلا کي هي سکيا ڏيئي رهيو هو ته ڪهڙي‌۾ طرح فرانسيسي سامراج جي شيطاني منصوبن جو مقابلو ڪيو وڃي. نئين آباد ٿيل گني‌۾ جي رياست کي ختم ڪرڻ لاءِ فرانس جو ڳجهو ڪاڻو ٻين ذريعن سان گڏوگڏ اڳوڻن فوجين کي پڻ ڪتب آڻڻ جو ارادو رکندو هو.

اهو سامراج جو سٿيل شخص، جيڪو پنهنجي عوام لاءِ لکڻ چاهي ٿو، ان کي کپي ته ماضي‌۾ کي مستقبل جون راهون کولڻ لاءِ ۽ عمل جي دعوت لاءِ اميد واري انداز ۾ استعمال ڪري. ليڪن اميد کي يقين ۾ تبديل ڪرڻ لاءِ ۽ هڪ شڪل عطا ڪرڻ لاءِ ان شخص کي خود باعمل ٿي جسم ۽ روح سميت قومي جدوجهد ۾ پاڻ کي اڇلائڻ گهرجي. توهان دنيا جي هر شي‌۾ جي باري ۾ ڳالهائي سگهو ٿا، پر جڏهن توهان انساني زندگي‌۾ جي ان بي‌مثال رخ جي باري ۾ ڳالهائڻ جو فيصلو ڪريو ٿا، جنهن جو اظهار نيون جنتون پيدا ڪرڻ، پنهنجي ملڪ ۾ روشني پکيڙڻ ۽ پاڻ سان گڏ پنهنجي عوام کي سندس پيرن تي بيهارڻ جي صورت ۾ ٿيندو آهي ته پوءِ توهان کي يقيني طرح جسماني سطح تي به عوام سان سهڪار ڪرڻو پوندو.

مقامي تهذيب جي علمبردار انسان جي ذمهواري رڳو پنهنجي قومي تهذيب جي ئي ذمهواري نه هوندي آهي، پر اهو انسان پنهنجي قوم جي اجتماعيت جو آفاقي طرح ذمهوار هوندو آهي. تهذيب بهرحال قومي زندگي‌۾ جو صرف هڪ رخ آهي. مقامي تهذيب جي علمبردار انسان لاءِ اهو مناسب نه آهي ته هو ان سطح جو انتخاب ڪري، جنهن سطح تي هو جدوجهد ڪرڻ چاهي ٿو يا ان حلقي جو انتخاب ڪري، جنهن ۾ هو قوم لاءِ محاذ قائم ڪرڻ چاهي ٿو. قومي تهذيب لاءِ جنگ جو شاندار مفهوم، قوم جي آزادي‌۾ لاءِ جنگ ڪرڻ آهي. اهو ئي آهو ٺوس بنيادي پٿر آهي، جيڪو تهذيبي عمارت کي ممڪن بنائي

سگهي ٿو. تهذيب لاءِ جنگ، عوامي جدوجهدکان ڌار ٿي نه ٿي ڪري سگهجي. مثال طور: اهي تمام هڻين خالي مرد ۽ عورتون الجزائر ۾ فرينچ سامراجيت جي خلاف وڙهي رهيا آهن، سي ڪنهن به نموني الجزائر جي تهذيب کان اڻ واقف نه آهن. جنگ جاري رهڻ سان گڏ، جيلن ۾ ڦاسيءَ جي ڦيٽاس تي يا انهن فرينچ چوڪين ۾ جن تي قبضو ڪيو ويندو آهي، يا جيڪي تباهه ڪيون ويندون آهن، الجزائري تهذيب صورت ۽ معنيٰ حاصل ڪندي پيئي وڃي.

ان ڪري اسان کي عوام جي ماضي کوڻڻ ۽ اهڙا لاڳاپيدار حصا ڳولڻ تي بس نه ڪرڻ گهرجي، جيڪي مقامي تهذيب کي ڪوڙو ثابت ڪرڻ ۽ نقصان پهچائڻ وارين سامراجي ڪوششن جو تريائق بنجي سگهن. پر اسان کي مستقبل جي اڏاوت لاءِ ۽ ان زمين جي تياري لاءِ، جتي اڳ ۾ ئي مضبوط بوٽا نسري رهيا آهن. پڻ انهيءَ ساز سان گڏ ڪم ڪرڻ ۽ وڙهڻ گهرجي، جيڪو لکهيا عوام جي جدوجهد ۽ جذبن ۾ موجون ماري رهيو آهي. قومي تهذيب ڪنهن لوڪ ڪهاڻيءَ جو نالو نه آهي ۽ نه ئي اهو "عواميت" جو ڪو تحريري اصول آهي، جنهن جي وسيلي ماڻهن جي حقيقي فطرت سڃاڻي سگهجي ٿي. تهذيب بي سبب ڪمن جي بي جاه ڪچهري مان نه ٿيندي آهي ـــ يعني انهن ڪمن مان، جن جو واسطو عوام ۾ هر وقت موجود حقيقت سان صفا گهٽ هوندو آهي. قومي تهذيب فطري سطح تي عوام جي انهن ڪوششن جي مجموعي جو نالو آهي، جيڪو عوام جي عملن کي بيان ڪرڻ، حق بجانب قرار ڏيڻ ۽ انهن جي تعريف ڪرڻ لاءِ ڪندو آهي. جن عملن جي مدد سان ڪائي قوم پاڻ کي تخليق ڪرڻ سان گڏ پنهنجو وجود برقرار رکندي آهي. ان ڪري غلام ملڪن ۾ قومي تهذيب کي آزاديءَ جي عوامي جدوجهد جي وچ ۾ جڳهه ملڻ گهرجي. آفريڪي تهذيب

جي علمبردارن کي جيڪي آفريڪي ۽ نيگرو تهذيب جي نالي تي وڙهي رهيا آهن ۽ جن انهيءَ تهذيب جي نالي تي ڪيترين مجلسون قائم ڪيون آهن، هاڻي اهو احساس ڪرڻ گهرجي ته سندن ڪوششون رڳو پراڻن سڪن، پٿرن ۽ مقبرن جي نمائش تائين ئي محدود آهن.

سينيگال ۽ گني جي تهذيبن جي تقدير هڪڙي نه آهي. البت سينيگالي ۽ گني قومن جي تقدير ۾ هڪجهڙائي هيءَ آهي ته انهن ٻنهي تي هڪ ئي فرينچ سامراجيت جو قبضو آهي. جيڪڏهن خواهش هيءَ آهي ته سينيگال ۽ گنيءَ جي تهذيبن ۾ هڪجهڙائي هئي گهرجي ته ٻنهي قومن جي حڪمرانن لاءِ اهو ڪافي نه آهي ته اهي ٻنهنجي مسئلي کي هڪ ئي نقطئ نظر سان ڏسن؛ پوءِ ڪٿي اهو مسئلو آزاديءَ جي جدوجهد جو هجي يا پورهيت اتحاد ۽ اقتصادي مشڪلاتن جو — حقيقت ۾ انهن مسئلن ۾ به هڪجهڙائي نظر نه ٿي اچي ۽ اها اُن ڪري جو عوام ۽ حڪمران هڪ ٻئي سان هم آواز نه آهن. ڪي به تهذيبون اهڙيون نه ٿيون ٿي سگهن، جن ۾ مڪمل هڪجهڙائي هجي. انهيءَ ڳالهه تي ڪنڊ ڏيڻ ته "ڪاري تهذيب" جي تخليق ممڪن آهي، انهي ڳالهه کي نظر انداز ڪرڻ جي برابر آهي ته شيدي گم ٿيندا پيا وڃن ۽ هاڻي آهي ماڻهو به جيڪي شيدين جي وجود جو سبب هئا، پنهنجي تهذيبي ۽ اقتصادي برتري کي ختم ٿيندو ڏسي رهيا آهن (١).

---

(١) ڈاڪار ۾ اسڪول جي آخري سرٽيفڪيٽ ورهائڻ واري جلسي ۾ سينيگال جي صدر ليوپولڊ سينگهور، نيگرو ازم جي تصور جي مطالعي کي نصاب ۾ شامل ڪرڻ جو فيصلو ڪيو، جيڪڏهن اهو فيصلو تاريخي سببن جي مطالعي جي خواهش پٽاندر ڪيو ويو آهي ته ڪوبه انتي اعتراض نه ٿو ڪري سگهي — ڪ

ليڪن "ڪاري تهذيب" نالي ڪا شيءِ وجود ۾ اچڻي ئي نه آهي، ڇو ته ڪو هڪ سياستدان اهڙو ڪونه آهي، جيڪو اهو محسوس ڪندو هجي ته سندس دل ۾ "ڪاري جمهوريت" ٺاهڻ جي طلب آهي. مسئلو ان حيثيت کي سڃاڻڻ جو آهي، جيڪا هي عوام کي ڏيڻ چاهين ٿا. ضرورت انهيءَ ڳالهه جي آهي ته انهن سماجي لاڳاپن کان واقفيت حاصل ڪئي وڃي، جيڪي هي ماڻهو قائم ڪرڻ چاهين ٿا ۽ ان تصور کي ڇاڻو وڃي، جيڪو هي ماڻهو انسانيت جي مستقبل جي باري ۾ رکن ٿا. اهميت رکو انهيءَ ڳالهه جي آهي، باقي سڀ ڪجهه مبهم آهي.

١٩٥٩ع ۾ آفريڪي تهذيب جا علمبردار روم ۾ گڏ ٿيا ۽ هر وقت ٻڌيءَ جون ڳالهيون ڪندا رهيا. انهن ۾ هڪ ماڻهو جيڪس رابي مانٽجارا پڻ هو، جنهن جو آواز تهذيبي اتحاد جي تعريف ۾ سڀني کان مٿهون هو. اهو شخص اڄڪلهه مڊگاسڪر جي حڪومت ۾ هڪ وزير آهي، انهيءَ حيثيت ۾ هن پنهنجي حڪومت سان ملي اقوام متحده جي جنرل اسمبليءَ ۾ الجزائري عوام جي مخالفت جو فيصلو ڪيو آهي. جيڪڏهن رابي مانٽجارا ذاتي طرح ديانتدار هجي ها ته حڪومت مان استعيفا ڏيئي انهن ماڻهن جي مذمت ڪري ها، جيڪي مڊگاسڪر جي عوام جي ارادن جي نمائندگيءَ جي دعويٰ ٿا ڪن. مڊگاسڪر جي نوي هزارن شهيدن رابي‌مانٽجارا کي اهو اختيار نه ڏنو آهي، ته اهو اقوام متحده جي جنرل اسمبليءَ ۾ الجزائري عوام جي خواهشن جي مخالفت ڪري.

← ۽ جيڪڏهن اهو سياهه فام خود شعوريت پيدا ڪرڻ لاءِ ڪيو وڃو آهي ته اهو رکو ان تاريخي حقيقت کان نگاهه ڦيرائڻ برابر آهي جيڪا اڳ ۾ ئي اهو سمجهي چڪي آهي ته شيدين جي اڪثريت گم ٿيندي پيئي وڃي.

آفريڪي شيدي تهذيب، گيتن، نظمن ۽ لوڪ ڪهاڻين مان پيدا ٿيڻ جي بدران عوامي جدوجهد مان پنهنجو مواد حاصل ڪندي. سينگهور، جيڪو آفريڪي تهذيبي مجلس جو ميمبر به آهي ۽ جيڪو آفريڪي تهذيب جي مسئلن جي باري ۾ اسان سان گڏجي ڪم به ڪري چڪو آهي. هڻي هو پنهنجي وفد کي الجزائر جي باري ۾ فرينچ تجويزن جي حمايت جو حڪم ڏيڻ کان هڪي به نه ٿو. آفريڪي شيدي تهذيب ۽ آفريڪا جي تهذيبي اتحاد سان لاڳاپي لاءِ بنيادي شرط آزاديءَ لاءِ عوامي جدوجهد جي غير مشروط حمايت آهي. ڪوبه شخص ان وقت تائين حقيقي طرح آفريڪي تهذيب جي واڌاري جو خواهشمند نه ٿو ٿي سگهي، جيستائين هو اهڙين حالتن پيدا ڪرڻ جي حمايت نه ٿو ڪري، جيڪي ان تهذيب جي وجود لاءِ ضروري آهن. يعني سموري آفريڪا کنڊ جي آزادي.

مان هڪ ڀيرو وري ائين چوندس ته تهذيب جي باري ۾ تقرير بازي ۽ اعلان بازي اسانکي پنهنجي بنيادي فرضن کان غافل نه ٿي ڪري سگهي. قومي سرزمين جي آزادي، سامراج جي هر صورت جي خلاف لڳاتار جدوجهد ۽ متئين سطح تي پاڻ پڙاڻ جي دل ليائڻ واري داڙي ۾ داخل ٿيڻ کان صاف انڪار — اهي ئي اسان جا بنيادي فرض آهن.

قومي تهذيب ۽ آزادي جي جنگ جا بنياد

سامراجيت پوريءَ طرح هر شيءِ تي قبضي جمائڻ سبب هر فرق کي مٽائي ڇڏيندي آهي، ۽ غلام ماڻهن جي تهذيبي زندگي کي تيزيءَ پڪيزيءَ ۾ شاندار ڪاميابي حاصل ڪندي آهي. قابض حڪومت جا جاري ڪيل نوان قانوني لاڳاپا، سامراجي معاشرت جي ذريعي مقامي ماڻهن جي رسمن ۽ رواجن جي ڏيهه، نيڪالي، غاصبيت، مردن ۽ عورتن جي لازمي غلامي — انهن سڀني شين جي مدد سان قومي تهذيب جي تباهي جو امڪان پيدا ڪيو ويندو آهي.

تي سال اڳ مون پهرين ڪانگريس ۾ اهو ڪوليءَ ڏاڍو هو ته سامراجي صورتحال ۾ جلد ئي چوپر جي جڳهه سامراجي طاقت جا لاڙا خاص شڪلون اختيار ڪري وٺندا آهن. حديبندين ۽ نشانن جي ذريعي تهذيبي علائقا والاريا ويندا آهن. حقيقت ۾ اهي ڪجهه حفاظتي قدم بنيادي نوعيت جا هوندا آهن، ۽ ڪيترن سببن ڪري انهن جو مقابلو خود - بچاءَ واري فطرت سان ڪري سگهجي ٿو. اسان جي لاءِ هن دور ۾ دلچسپيءَ جي ڳالهه هيءَ آهي ته قابض طاقت پاڻ کي، مجبور قوم ۽ آن جي تهذيب جي اڻ هوند جو مجتائو نٿي ڪري سگهي. هن ڳالهه جي هر ممڪن ڪوشش ڪئي ويندي آهي ته غلام ماڻهو پنهنجي تهذيب جي گهٽتائيءَ کي (جيڪا هاڻي سندس ڪردار جو فطري سانچو بنجي چڪي آهي) تسليم ڪري وٺي — پنهنجي قوم جي بي حقيقتي کي مڃي ۽ نيٺ پنهنجي زندگيءَ جي اڻ پوري ڏانچي ۽ ٽڪل حيثيت کان واقف ٿي.

اهڙيءَ صورتحال جي مقابلي ۾ مقامي ماڻهن جو ردعمل هڪجهڙو نه هوندو آهي. هڪ پاسي عوام جو انبوه پنهنجي روايتن تي قائم رهندو آهي، جيڪي سامراجي صورتحال کان بلڪل مختلف هونديون آهن ـــ هت جي هنر جو طريقو رسمي بنجي، هڪجهڙائيءَ جو شڪار ٿي ويندو آهي. پر ٻئي پاسي دانشور، چرپائپ واري انداز ۾ ڏاڍي جوش ۽ خروش سان قابض طاقت جي تهذيب قبول ڪرڻ ۾ جنبي ويندو آهي، ۽ پاڻ پنهنجي قومي تهذيب تي دشمنيءَ واري نڪتچيني ڪرڻ جو ڪوبه موقعو هتان نه وڃائيندو آهي ـــ يا وري اُن تهذيب جي دعوائن کي هتيڪو ڪرڻ ۽ اُن جي پيشڪش ۾ جُنبي ويندو آهي، جيڪا جذباتي هجڻ جي باوجود ڏاڍي تيزيءَ سان غير تخليقي ۽ سنڌ ٿيندي ويندي آهي.

اهي ٻه ردعمل، اِن ڪري هڪجهڙا آهن، جو نيٺ اِهي ٻئي نه سُلجهندڙ تضاد ڏانهن وٺي ويندا آهن. مقامي ماڻهو قومي تهذيب سان غداري ڪندو هجي يا اُن کي مواد ۽ شڪل عطا ڪندو هجي، بهرحال بي‌اثر ئي رهندو آهي ـــ ۽ اِهو رڳو اِن ڪري ٿيندو آهي، جو سامراجي صورتحال جي چنڊچاڻ ڪليل نموني نه ٿيندي آهي. سامراجي صورتحال گهٽ وڌ هر شعبي ۾ قومي تهذيب جون راهون رنڊي ڇڏيندي آهي. غلاميءَ جي ڍانچي ۾ رهندي، نيون تهذيبي راهون يا قومي تهذيب ۾ ڪنهن قسم جي تبديلي نه ممڪن آهي ۽ نه ئي ڪڏهن ٿي سگهي ٿي.

هتي هُتي تهذيبي چرپر کي سڃاڻ ڪرڻ ۽ اُن جي موضوعن ۾، اُن جي شڪلين ۾، اُن جي سُر ۽ تار ۾ نئون روح ڦوڪڻ جون دليريءَ واريون ڪوششون ڪيون ويندون آهن. اڳتي ترقيءَ لاءِ اهڙيون ڪوششون، جلدي چٽو ۽ ظاهري ڪوبه فائدو پيدا نه ڪري سگهنديون آهن. پوءِ به جيڪڏهن اسان اِنهن ڪوششن جا دور رس نتيجا ڏسي سگهون ته اسان کي

خبر پوندي ته اهڙين ڪوششن ذريعي قومي شعور تان دز هٽائڻ، جبر لاڪارڻ ۽ آزادي لاءِ جدوجهد ڪرڻ جون تيارون ٿينديون رهنديون آهن.

سامراجي قبضي دوران قومي تهذيب جي بازي لڳل هوندي آهي، جنون جي تباهيءَ لاءِ ڏاڍا منظم طريقا استعمال ڪيا وينندا آهن. تمام ٿڪڙي قومي تهذيب ڪجهي شڪل اختيار ڪرڻ تي مجبور ٿي ويندي آهي. ڪجهي شڪل واري تهذيب جو هيءُ تصور تمام جلد قابض قوت جي ردعمل ۾ ظاهر ٿيندو آهي. اها قابض قوت روايت سان لاڳاپي ڪي قوم جي روح سان وفاداري ۽ سامراج جي نافرماني سمجهندي آهي. هاڻي ان قومي تهذيب جي شڪلين جي پيرويءَ تي زور (جيڪا پهرين ئي رد ٿي چڪي آهي) قوم پرستيءَ جي برابر سمجهيو ويندو آهي. ليڪن هيءُ هڪ اهڙو نقشو آهي، جيڪو جميل اصولن ڏانهن موٽ جي برابر آهي. اهڙيءَ صورت ۾ نه هٿيار کڻڻ جي ڪا ڳالهه پوله هوندي آهي ۽ نه ئي ڳانڍيابن جي نئين سر چٽائي تهذيب جي سخت پٿر تي ڏيان لڳي ويندو آهي، جيڪا وڏڪان وڏ بي جان، بي حس ۽ ڪوکلي ٿيندي ويندي آهي.

جڏهن قرلٽ جون هڪ يا ٻه صديون گذري ويندون آهن ته پوءِ قومي تهذيب جي خزاني ۾ ڪوٽ ٿي ويندي آهي. ان وقت قومي تهذيب ڪن عادتن جو ڏيهر، چند روايتي ڪپڙن ۽ ڪن لتاڙيل ادارن تائين وڃي رهندي آهي. انهي رهيل تهذيب ۾ تمام گهٽ چرپر نظر ايندي آهي. نه ته ان ۾ ڪو حقيقي تخليقي جذبو رهندو آهي، ۽ نه ئي ڊوڙندڙ زندگي عوام جي غريبي، قومي قرلٽ ۽ تهذيبي پوسٽ اصل ۾ هڪ ئي شيءِ آهي. سامراجي قبضي جي ٻوڏ سالن کان پوءِ جيڪا تهذيب اسين ڏسندا آهيون، اها آخري حد تائين برف وانگر جميل هوندي آهي. يا وري هينئن چوڻ ڪپي ته رڳو تهذيب جو ڪچرو يا ڏيهل تهذيب جو هڪ ٿهه بچيل هوندو آهي. قوم جي اصلي حقيقت

جو ڪوماڻڄڻ ۽ قومي تهذيب جي موت وارو درد پاڻ ۾ گڏيل هوندا آهن. اهوئي سبب آهي ته قومي آزاديءَ جي جنگ ۾ ٻنهي جي لاڳاپن تي نظر رکڻ سڀ کان وڌيڪ ضروري آهي. مقامي ماڻهوءَ جي تهذيب جو انڪار، ڪنهن به تهذيبي گڻ کي نندڻ، ڀره اهو عملي هجي يا جذباتي، ۽ تنظيم جي سمورين برانچن کي تنظيمي حدن کان ٻاهر رکڻ، اهي سڀ اهي شيون آهن، جيڪي مقامي ماڻهو جي چيڙاڪ لاڙن جي پالنا ڪرڻ ۾ مددگار ثابت ٿين ٿيون. ليڪن اهي لاڙا، اولڙا هوندا آهن. انهن ۾ فرق نه هوندا آهن ۽ اهي ڏڦڙ پيدا ڪندڙ ۽ بي اثر هوندا آهن. سامراجي پر ماريت، غريبي ۽ مقامي ڏڪار، ڏهي ماڻهن کي اچا وڌيڪ تياريءَ واري بغاوت ڏانهن وٺي وينديءَ آهي. هڪ ظاهر ظهور ۽ فيصلي ڪندڙ مقابلي جي ضرورت آهستي آهستي جوان ٿيندي وينديءَ آهي، ۽ عوام جي گهڻائيءَ کي ان جو احساس ٿيڻ لڳندو آهي. اها چڪتاڻ، جنهن جو هن وقت تائين وجود ئي نه هو، سامهون اچي بيهندي آهي. عالمي لاڳاپا سامراجي حڪومتن جي پوري طبقي جو زوال سامراجي سرشتي جي پاڙن ۾ پيچيدڙ تضاد، مقامي ماڻهن ۾ مقابلي جي قوت کي مضبوط ڪندا آهن، ۽ ان سان گڏوگڏ قومي شعور کي اڳتي وڌائيندا آهن ۽ ان کي پختو ڪندا آهن. هيءَ نئين لڏل چڪتاڻ، جيڪا سامراجيت جي اصلي فطرت ۾ هر درجي تي موجود هوندي آهي، ثقافتي ميدان ۾ به اثر ڪرڻ کان سواءِ رهي نه سگهندي آهي. مثال طور، ادب ۾ تخليقي ڪم وڌيڪ ٿيڻ لڳندو آهي. مقامي ماڻهن جو پيدا ڪيل ادب قابض طاقت جي خلاف هڪ هاڪو جواب هجڻ جي بجاءِ خصوصيت حاصل ڪري وٺندو آهي ۽ آزادي جي ارادن جو اعلان بنجي وينديءَ آهي. پڙهيل طبقو، جيڪو ظالم دوران بنيادي طرح هڪ خرچ ڪندڙ طبقو هو، هاڻ خود پيدا ڪندڙ طبقو بنجي وينديءَ آهي. هي ادب پهرين ته غمگين شاعريءَ تائين محدود هوندو آهي، ليڪن پوءِ ناولن، افسانن ۽

مضمونن تي به طبع آزمائي ڪندو آهي. اڳين پاڻيءَ آهي، جڻ هڪ قسم جي اندروني تنظيم يا اظهار جو قانون موجود آهي، جنهن جو حڪم هيءُ آهي ته شاعري انهي نسبت سان گهٽ ٿيندي وڃي، جنهن نسبت سان آزادي جي جنگ جا طريقا ۽ مقصد چٽا ٿيندا وڃن. موضوع مڪمل طور بدلجي ويندا آهن. حقيقت ۾ هاڻي اسان کي ڪوڙي ۽ مايوس ڪندڙ بهتان بازي گهٽ نظر اچڻ لڳندي آهي، ۽ اهي تيز، گونجندڙ، سينگاريل تحريرون به گهٽ نظر ايندڙون آهن، جيڪي ٿلهي ليکي قابض قوت کي ئي طاقت بخشيندڙون هيون. اڳين وقتن ۾ سامراجين اظهار جي انهن طريقن جي همت افزائي ڪئي هئي ۽ انهن جو وجود ممڪن بنايو هو. زهريلي ملامت، مايوس ڪندڙ حالتون ۽ جذبن جي بيان کي جيڪو اظهار جي متئين طريقن ذريعي نڪرندو هو، قابض طاقت رکو نفس جي پاڪائي واري وظيفي وانگر هضم ڪيو هو. انهي خاص طريقي کي وڌائڻ جو مطلب هيءُ هو ته انهي عمل جي ڊرامائي صورتحال کي سامهون نه اچڻ ڏنو وڃي ۽ اهڙيءَ طرح ميدان کي پاڪ صاف رکيو وڃي.

پر اهڙي صورتحال رکو عارضي هوندي آهي. حقيقت هيءَ آهي ته عوام ۾ قومي شعور جو واڌارو، مقامي دانشور جي ادبي اظهار ۾ ڦيرو آڻيندو آهي ۽ ان کي سچي عوام جي ملڪيت بنائيندو آهي. عوام جو لڳاتار اتحاد، دانشور کي اها دعوت ڏيندو آهي ته هو پنهنجي احتجاجي فريادن کان اڳتي وڌي. فريادي پهرين ته ڏوهه مڙهيندو آهي ۽ پوءِ درخواست ڪندو آهي. ان جي ابتڙ پوئين دور ۾ درخواست جي بدران حڪمن جا لفظ پڌڻ ۾ ايندا آهن. قومي شعور جو واڌارو رواجي ادبي نمونن ۽ موضوعن کي پڻ ختم ڪري ڇڏيندو آهي، ۽ آن سان گڏ نئين عوام کي جنم ڏيندو آهي. شروع ۾ ته مقامي دانشور پنهنجو فن رکو ظالمن لاءِ تخليق ڪندا هئا، خواه سندن مقصد ظالمن کي ڊيڄارڻ هجي

يا نسلي بنيادن تي انهن کي نندڻ - پر هاڻي آهستي آهستي اهي دانشور پنهنجي عوام کي خطاب ڪرڻ جي عادت پيدا ڪندا آهن.

رڳو انهي گهڙيءَ کان اسان قومي ادب جي ڳالهه شروع ڪري سگهون ٿا. هاڻي ادبي تخليق جي ميدان ۾ اهڙن موضوعن جي چونڊ ۽ وضاحت هوندي آهي، جن کي خاص طرح قومي چئي سگهجي ٿو. وڌيڪ چڱو هيءُ آهي ته اسان اهڙي تخليق کي جنگجو ادب چئون ـــ ڇو ته اهو ادب پوري عوام کي قومي وجود خاطر جنگ لاءِ تيار ڪندو آهي. هيءُ واقعي جنگ جو ادب هوندو آهي، ڇو ته اهو قومي شعور کي اڏي ٿو، اُن کي شڪل ۽ مهانڊا ڏئي ٿو ۽ اُن جي سامهون نوان ۽ لامحدود آسمان روشن ڪري ٿو. بيشڪ اهو جنگ جو ادب هوندو آهي، ڇو ته اهو هڪ ذميواري قبول ڪندو آهي ۽ ان لاءِ به ته هي ادب زمين ۽ زمان جي حدن ۾ آزاديءَ جي ارادي جو اظهار هوندو آهي.

هڪ ٻيءَ سطح تي قصي گوئي جي روايت، لوڪ ڪهاڻيون داستان ۽ گيت جيڪي هتي پهرين طي ٿيل فن پارن جي حيثيت سان الڳ رکيا ويندا هئا، سي هاڻ بدلجڻ لڳندا آهن. داستان گو جيڪي پهرين بي جان قصا پڙائيندا هئا، هاڻي انهن کي جيئري صورت ۾ سامهون آڻيندا آهن ۽ انهن ۾ بنيادي تبديليون ڪندا آهن هاڻي قصي جي بيهڪ کي نين حالتن مطابق گهڙڻ ۽ انهن جي جدوجهد کي نئين بنائڻ سان گڏوگڏ مرڪزي ڪردارن ۽ استعمال ٿيندڙن هتيارن جا نالا به نوان رکڻ جو لاڙو پيدا ٿي پوندو آهي. اشاراتي انداز هاڻي وڌيڪ ڪتب اچڻ لڳندو آهي. انهيءَ قانون جي جاءِ تي ته "گهڻو وقت گذريو، هڪ دفعي جو ذڪر آهي" ـ هاڻي هيءُ قانون جاءِ وٺندو آهي "اسان جنهن شيءِ جو ذڪر ڪريون ٿا اها ڪنهن ٻيءَ جاءِ تي هئي، پر ٿي سگهي ٿو ته اها اڄ به ۽ هتي به هجي ۽ سيائي به ٿي سگهي ٿي" ـ انهيءَ سلسلي ۾ الجزائر جو مثال اهم آهي. ١٩٥٣ - ١٩٥٢ع کان پوءِ انهن ڀڻن

جيڪي پهرين بي حد رسمي هئا ۽ جن کي ٻڌڻ ڏاڍو مشڪل ڪم هو، تن هاڻي پنهنجي داستان گوئي جي روايتي طريقن ۽ پنهنجي ڪهاڻين جي مواد کي پوريءَ ريت بدلائي ڇڏيو آهي. اهڙن جا ٻڌندڙ، جيڪي پهرين ڇڙ وڇڙ هئا، هاڻي گڏ ٿيڻ لڳا. جنگي شاعري پنهنجي خاص صورتن سان وري آيري آئي ۽ هاڻي تفريح جي هڪ مڪمل صورت اختيار ڪري وئي، ۽ تهذيبي گڏن سان ڀرپور ٿي وئي. جڏهن سامراجيت ١٩٥٥ع ۾ منظم طريقي سان پٽ فقيرن کي گرفتار ڪرڻ شروع ڪيو تہ اهو ڪو غلط قدم نہ هو.

نئين تحريڪ سان عوام جو گانڌيايو، زندگيءَ جي نئين ساز ۽ وسرڻ جسماني ڇڪتاڻ کي جنم ڏيندو آهي، ۽ خيال کي تيز رفتار بنائيندو آهي. هر پيري جڏهن پٽ فقير ماڻهن کي هڪ نئون قصو ٻڌائيندو آهي، تڏهن اهو هڪ نئين تائيد حاصل ڪندو آهي؛ هڪ نئين قسم جي انسان جو وجود ماڻهن تي ظاهر ٿيڻ لڳندو آهي. هاڻي هيئن نہ ٿيندو آهي تہ حال کي خاص حدن ۾ رکيو وڃي، پر چئني طرفن پکيڙيو ويندو آهي، تہ جيئن سڀ ماڻهو ان کي ڏسي سگهن. پٽ فقير هڪ دفعو وري پنهنجي خيال کي بي لغام ڇڏي ڏيندو آهي، ۽ هڪ نئين فن ڀاري جي تخليق ڪندو آهي. هيئن به ٿيندو آهي تہ اهڙا ڪردار جيڪي اهڙي قسم جون تبديليون قبول نٿا ڪري سگهن- مثال طور ڌاڙيل، سماج دشمن لوفر تہ اهڙا ڪردار وري نئين سر گهڙيا ويندا آهن. غلام ملڪن ۾ خيال جو ظاهر ٿيڻ، گيتن ۽ جنگي داستانن جو تخليقي جذبو ان لائق آهي تہ آن تي غور ڪيو وڃي. پٽ فقير خيالي ماڻهن سامهون پنهنجي اندازي مطابق نوان نوان فني نمونا پيش ڪندو ويندو آهي؛ ۽ بظاهر اڪيلو عوام جي سهڪار سان اها ڳولا جاري رکندو آهي. ٻين لفظن ۾ فن جي قومي نمونن کي ڳولڻ لاءِ پنهنجو رستو ڳاهيندو آهي.

خوشيءَ ۾ ٻهروپ وارو فن ٻا تہ غائب ٿي وينندو آهي يا وري پنهنجي اهميت وڃائي ڇڏيندو آهي.

جيسين تائين ڊرامي جو تعلق آهي تہ ان کي هاڻي منجهيل دانشور ۾ پيڙا ۾ مبتلا ان جي ضمير جي حوالي نٿو ڪري سگهجي. ماڻوس ڪندڙ ۾ بغاوت واري خاصيت وڃائڻ کان پوءِ ڊرامو عوامي زندگي جو حصو بنجي وينندو آهي ۾ ٿيندڙ ڪم يا ڪم جي تياريءَ جو جلوو بنجي وينندو آهي.

جيسين تائين هٿ جي هنرن جو تعلق آهي تہ اظهار جون اهي صورتون، جيڪي اڳي رڳو فن جو ڪچرو هيون (جن تہ سڪتي جي حالت ۾ جيئريون هجن) سي هاڻ چرڻ پرڻ لڳنديون آهن. مثال طور ڪانيءَ جو ڪم، جنهن ۾ اڳي لکن جي تعداد ۾ ڪجهہ شڪليون ۾ خيال پيش ڪيا وينندا هئا، هاڻ انهن ۾ رنگا رنگي جنسار پيدا ٿيڻ لڳندا آهن. آواز کان خالي ۾ بي حد چٽيل هترادو مهاندن ۾ زندگي پيدا ٿي وينندي آهي. ٻانهون جسم کان مٿي اٿي اينديون آهن، جن تہ ڪنهن ڪم جو ارادو ڪري رهيون هجن ۾ هاڻي اهڙي صورتحال پيش ڪئي وينندي آهي، جنهن ۾ ٻہ، ٽي يا پنج مورتون هجن، شوقين فنڪارن ۾ تنقيد ڪندڙن جي طوفاني لهرن جي سامهون پراڻي خيال جا فنڪار بہ تخليقي ڪوشش تي مجبور ٿي وينندا آهن. تهذيبي زندگيءَ جي دائري ۾ انهي نئين قوت تي عام طرح غور نہ ڪيو وينندو آهي، پوءِ بہ قومي ڪوشش ۾ انهيءَ جي ڏاڍي اهميت آهي. زندگيءَ سان ڀرپور مهاندا ۾ جسم ٺاهي ۾ گهڻين مورتن کي هڪ جاءِ تي گڏ ڪرڻ جو موضوع چونڊي، فنڪار ماڻهن کي تحريڪ ۾ شامل ٿيڻ جي دعوت ڏيندو آهي.

جيڪڏهن اسان قومي شعور جي سڃاڻپيءَ جي اثرن جو ڪوزهگري ۾ ٽانون ٺاهڻ ۾ مطالعو ڪريون تہ بہ مٿيون ڳالهيون سامهون اينديون. هنرمند جي ڪم ۾ ساڳيءَ صورت سان ڇهڻي

پوڻ واري بيماري ختم ٿيندي نظر ايندي. گگهيون، برنيون ۽ ٽالهيون پهرين ته اڻ لکي طريقي سان ۽ پوءِ به وحشاني طريقي سان تبديل ڪيون وينديون آهن. رنگ جيڪي پهرين ڳاڙهيتي جا هوندا هئا ۽ هڪ روايتي سر تار جي تابع هوندا هئا، هاڻي تعداد ۾ وڌي ويندا آهن ۽ اٿندڙ انقلابي طوفان جي اثرن کان متاثر نظر ايندا آهن. ڪجهه هلڪا نامي ۽ نيرا رنگ، جيڪي اڳي هڪ خاص تهذيبي دائري ۾ هميشه هميشه لاءِ منع ٿيل هئا، سي هاڻ بنا ڪنهن بدناميءَ جي پنهنجي اهميت مڃائي وٺندا آهن. اهڙيءَ ريت انساني مهانڊي جو انداز پڻ، (جيڪو عمرانيات جي ماهرن وٽ خاص علائقن لاءِ مخصوص هو) سو هاڻي اوچتو واڌو شيءِ بنجي ويندو آهي. قابض ملڪ مان اٿندڙ انساني علم جا ماهر ۽ ٻيا ماهر انهن تبديلين کي جلدي محسوس ڪري وٺندا آهن. فن جي سخت قانونن ۽ سامراجي نظام ۾ پالنا وٺندڙ تهذيبي زندگيءَ جي نالي تي اهڙين تبديلين کي اجتماعي حيثيت سان نندو ويندو آهي. سامراجي ماهر انهن تبديلين کي نه مڃيندا آهن ۽ هڪدم ديسي روايتن جي مدد لاءِ پهچي ويندا آهن. هاڻي سامراج ديسي نمونن جو محافظ بنجي ويندو آهي. اسان کي اُن جو هڪ مثال چڱيءَ طرح ياد آهي ۽ اهو مثال ان ڪري به خاص اهميت حاصل ڪري ويو آهي، جو اُن ۾ سامراج جي حقيقي فطرت کي ڪوبه دخل نه هو. هيءُ مثال ٻي جنگ عظيم کان پوءِ پيدا ٿيل "جاز" جي نئين انداز جي باري ۾ آهي. مثال طور جي يورپ جي واضح صورت ۾ اچڻ تي اڇيءَ چمڙيءَ وارن ماهرن جو ردعمل. حقيقت هيءَ آهي ته انهن ماهرن جي نظر ۾ جاز کي رڳو مايوسيءَ جي اظهار جي علامت هئڻ گهرجي، هڪ اهڙي پوڙهي شيدي جي شڪستن سان ڀريل ماضي جي ياد وانگر مايوس هئڻ گهرجي، جيڪو پنهنجي نسل جي شراب واري لعنت جي پنجن پيالن ۾ جڪڙيل ۽ اڇي چمڙيءَ وارن جي

نسلي نفرت جو مرڪز هوندو آهي. جيئن ئي اهو شيدي پاڻ سڃاڻڻ لڳندو آهي ۽ ٻيءَ دنيا کي ٻه ڌار نموني سان ڏسندو آهي؛ جيئن ئي اهو پنهنجي اميد کي جنم ڏيندو آهي ۽ نسل پرست دنيا کي پوئتي ڌڪي ڇڏيندو آهي، تہ پوءِ ظاهر آهي تہ اُن جو دهل ڇٽيءَ طرح وڄندو ۽ سندس آواز گهٽ روئڻهارڪو ئي ويندو.

جاز جي نون طريقن جي تخليق رڳو اقتصادي مقابلي جي ڳالهہ ناهي. اسان کي بنا ڪنهن شڪ جي اُن ۾ آمريڪا جي اُتر واري حصي جي دنيا جي سست رفتار ليڪن يقيني شڪست جا اثر ڏسڻ گهرجن. ۽ هيءَ ڪا خيالي ڳالهہ نہ آهي تہ پنجاهہ سالن جي اندر اندر بدنصيب شيديءَ جي جاز جون آخري هيڏڪيون ڪٽي بند ٿيندڙ آواز کي رڳو اڇي ڳل وارن جي سند ملندي، جيڪي اهڙي قسم جي آواز کي شيديت جو اظهار سمجهندا آهن؛ ۽ جيڪي اُن کي هڪ خاص نموني جي لاڳاپي جي نشاني سمجهندي، اُن سان وفاداري ڏيکاريندا آهن.

اهڙيءَ ريت اسان ناچ، راڳ، رواجي رسمن ۽ گڏجاڻين ۾ اڳتي وڌڻ جو لاڙو ڏسي سگهون ٿا؛ ۽ اِنهن شعبن ۾ ٻه اُنهن تبديلين ۽ بيقرارين جو اندازو ڪري سگهون ٿا. قومي تحريڪ جي سياسي يا جنگي دور کان گهڻو اڳي اڪيون ڪليون رکندڙ سيلاني هڪ نئين قوت جو اظهار ۽ جلد ئي واقع ٿيندڙ ٽڪر کي محسوس ڪري سگهي ٿو. ڪيس اظهار ۽ موضوعن جون غير معمولي ۽ نيون صورتون نظر ايندين ۽ اُهي اهڙيءَ قوت سان تمتار هونديون، جيڪا قوت دعائن جي نہ پر عوامي ٻڌيءَ جي قوت آهي. جيڪو عوام ڪنهن واضح مقصد لاءِ گڏ ٿيو آهي. قوم جي احساس کي جاڳائڻ لاءِ هر شيءِ پاڻ ۾ ملي ڪم ڪندي آهي، ۽ شڪست جي مڃتا يا مايوسيءَ واري لاڙي کي غير حقيقي ۽ ناقابل قبول بنائي ڇڏيندي آهي. مقامي ماڻهو پنهنجي سمجهہ جي نئين سر اڏاوت ڪندو آهي، ڇو تہ هو هتراڏو هنر،

ناچ، ساز، ادب ۽ داستان جي مقصدن ۽ هاڇل کي نئين سر تازو ڪندو آهي. هن جي دنيا پنهنجو لعنتي ڪردار چڏي ڏيندي آهي ۽ اهڙيون حالتون، جيڪي اڻ تر مقابلي لاءِ لازمي هونديون آهن، سي گڏ ڪيون ويندون آهن.

اسان تحريڪ کي تهذيبي صورتن ۾ آسرندو ڏسي چڪا آهيون؛ ۽ اسان اهو پڻ ڏسي چڪا آهيون ته هيءَ نئين تحريڪ ۽ نوان نمونا قومي شعور جي پڪائيءَ سان واسطو رکن ٿا. هاڻي هيءَ تحريڪ ٻاهرين طرح ادارن جي صورت ۾ گهٽي کان گهٽو جلوو ڏيکاريندي. هتان کان هڪ قومي وجود جي ضرورت پيش اچي ٿي، پوءِ آن لاءِ ڪهڙي به قيمت چو نه ادا ڪرڻي پوي.

هڪ عام غلطي جنهن کي صحيح سمجهڻ ڏاڍو مشڪل آهي، هيءَ آهي ته سامراجي قبضي ۾ رهندي، مقامي تهذيب کي اظهار جي صورت ڏني وڃي، ۽ انهيءَ صورت کي نوان تهذيبي گڻ مڃيو وڃي. اهو ئي سبب آهي ته اسان هڪ جڙتو ڳالهه تي ايمان آڻيندا آهيون، جيڪا پهرئين ئي نظر ۾ آبتڙ نظر ايندي آهي، يعني هيءَ حقيقت ته غلام ملڪ ۾ نهايت بنيادي، نهايت وحشيانا قوم پرستي، قومي تهذيب جي حفاظت جو سڀ کان وڌيڪ ولولو انگيز ۽ سڀ کان وڌيڪ اثرائتو طريقو آهي. پر تهذيب ته بنيادي طرح ڪنهن قوم جو اظهار هوندي آهي. آن جي پسنديءَ جو اظهار، آن جي ناپسنديءَ جو اظهار ۽ آن جي سڃڻ جو اظهار!

پوري سماج جي سطح تي ٻيون رڪاوٽون ٻيا گڻ ۽ ٻيا سانچا ٿهندا آهن. قومي تهذيب انهن مڙني شين جو مغز هوندي آهي. اها آنهي ٻاهرئين ۽ اندروني ڇڪتاڻ جو نتيجو هوندي آهي، جنهن مان سماج مجموعي حيثيت سان گذرندو آهي.

سامراجي صورتحال ۾ تهذيب، جيڪا قوم ۽ ملڪ پنهي جي حمايت کان محروم رهندي آهي، يا ڀهي ختم ٿي ويندي

آهي. اُن ڪري تهذيب جي وجود لاءِ قومي آزادي ۽ ملڪي خودمختياري ضروري آهي. تهذيب، اُن جي فائدڀمندي، اُن جي لڳاتار نئين شڪل وٺڻ ۽ گهرائيءَ لاءِ ٻي قوم بنيادي حيثيت نٿي رکي، پر اِها خود هڪ لازمي ضرورت به آهي. قومي وجود جي جنگ ٻي تهذيب کي چرپر ۾ آڻي اُن لاءِ تخليق جا دروازا کولي ٿي ۽ اُن کان پوءِ اِها ٻي قوم تهذيب لاءِ ضروري حالتن ۽ سانچن جي ضامن بنجي آهي. مختلف لازمي جزن کي جيڪي تهذيب جي تخليق لاءِ ضروري آهن، هڪ قوم ٻي گڏ ڪندي آهي. اِهي ٻي آهي جُزا آهن، جيڪي اُن کي اعتماد، اثرانگيزي، زندگي ۽ تخليقي طاقت ڏيئي سگهن ٿا. اهڙيءَ طرح تهذيب جو قومي ڪردار ٻي اُن کي اِنهي لائق بنائيندو، جو هو ٻين تهذيبن کي متاثر ڪري سگهي ۽ اُنهن ۾ پنهنجي جاءِ والاري سگهي. اُن تهذيب مان جنهن جو ڪو وجود ٻي نه هجي، اِها اُميد ڏاڍي ڏکي آهي ته اُها حقيقت تي اثرانداز ٿئي يا حقيقت کي متاثر ڪري. اِن ڪري سڀ کان پهرين ضرورت قومي تهذيب کي زندگي ڏيڻ لاءِ قوم جي آزادي آهي.

اهڙيءَ طرح اسان تهذيب جي پراڻي سلسلي جي تباهي ڏسي ورتي. اهڙي تباهي، جيڪا بنيادي اهميت واري آهي — ۽ اسان قومي آزادي لاءِ فيصلي ڪندڙ مقابلي کان ٿورو پهرين اظهار جي نين صورتن کي پيدا ٿيندي ۽ خيال جي سٽن کي انگورجندي به ڏٺو. هاڻ هڪ اهم سوال باقي رهي ٿو ۽ اُهو هيءُ ته سياسي يا فوجي جدوجهد ۽ تهذيب جو پاڻ ۾ ڪهڙو لاڳاپو آهي؟ ڇا مقابلي دوران تهذيب پيٺي هوندي آهي؟ ڇا قومي جدوجهد تهذيب جو اظهار هوندي؟ ۽ پڇاڙيءَ ۾ ڇا هيءُ چئي سگهجي ٿو ته آزادي لاءِ جنگ، خواه اُها تهذيب لاءِ ڪيتري ئي سنهري حقيقت ڇو نه هجي، تهذيب جي نفي آهي؟ ٿورن لفظن ۾ اِهو ته آزاديءَ لاءِ جدوجهد تهذيبي صورتحال آهي يا نه؟

اسان جو عقيدو هيءَ آهي ته هاڻي غلام عوام جي هي سوچيل سمجهيل ۽ منظم ڪوشش ته پنهنجي قوم جي اقتدار اعليٰ کي وري قائم ڪيو وڃي، ازحود هڪ مڪمل ۽ چٽو تهذيبي آهيجاڻ آهي. رڳو جدوجهد جي ڪاميابي ئي تهذيب کي پروسو ۽ طاقت نٿي بخشي، پر مقابلي جي دوران به تهذيب ريفريجيٽر ۾ نه پئي هوندي آهي. جدوجهد خود پنهنجي واڌاري دوران تهذيب کي مختلف رستن تي موڪليندي آهي ۽ آن لاءِ بلڪل نيون واٽون به ڳوليندي آهي. آزاديءَ لاءِ جدوجهد، قومي تهذيب کي سندس پراڻا گڻ ۽ پراڻيون صورتون واپس نٿي موٽائي ڏئي، ڇو ته هيءَ جدوجهد جنهن جو مقصد ئي انسانن جي وچ ۾ بنيادي اعتبار جا نوان لاڳاپا قائم ڪرڻ آهي، اهو ڪري ئي نٿي سگهي ته عوامي تهذيب جي صورت ۽ مواد کي جيئن جو تيئن رهڻ ڏئي. مقابلي کان پوءِ نه رڳو سامراجيت غائب ٿي ويندي آهي پر غلام انسان به گم ٿي ويندو آهي.

هيءَ نئين انسانيت پنهنجي لاءِ ۽ ٻين لاءِ انسان پرستيءَ جي هڪ نئين تصور کي پيدا ڪندي آهي. اهو نئون تصور، مقابلي جي طريقن ۽ مقصدن ۾ ئي موجود هوندو آهي. آها جدوجهد جيڪا عوام جي هر طبقي کي هلچل ۾ آڻيندي آهي، جيڪا آنهن جي مقصدن ۽ بيقرارين کي ظاهر ڪندي آهي ۽ جيڪا ماڻهن جي ڀرپور حمايت تي پروسو ڪرڻ کان نه ڊڄندي آهي. اهڙي جدوجهد لازمي طرح سوڀ حاصل ڪندي. اهڙي مقابلي جي اهميت هن ڳالهه ۾ به آهي ته اهو تهذيب جي مقصدن ۽ واڌ ويجهه لاءِ ضروري حالتون وڌ کان وڌ گڏ ڪندو آهي. جڏهن اهڙين حالتن ۾ آزادي ملي ويندي آهي ته آها تڪليف، آهو تهذيبي شڪ ختم ٿي ويندو آهي، جيڪو ڪن نون آزاد ٿيل ملڪن ۾ ڏٺو وڃي ٿو. اهو اِن ڪري جو قوم پنهنجي وجود مان ۽ وجود ۾ اچڻ جي انداز سان، تهذيب تي هڪ بنيادي اثر

وڃهي ٿي. هڪ اهڙي قوم، جيڪا عوام جي گڏيل عمل سان پيدا ٿئي ٿي ۽ جيڪا حڪومت جو نظام بدلڻ وقت عوام جي حقيقي خواهشن جو مظهر هوندي آهي، سا نهايت طاقتور تهذيبي ورثي کان سواءِ زنده نٿي رهي سگهي.

مقامي ماڻهو، جيڪي پنهنجي ملڪ جي تهذيبي صورتحال لاءِ بيقرار رهندا آهن ۽ جيڪي آن کي آسماني وسعتون بخشڻ چاهيندا آهن، آنهن کي پنهنجي مقصد جي پورائي لاءِ سمورو پروسو رڳو آزاديءَ جي اهڙن اڻ ڌر اصولن تي قائم نه ڪرڻ گهرجي، جيڪي ماڻهن جي شعور ۾ ڪٿي وڃا هجن. قوم جي آزادي هڪڙي شيءِ آهي، ته جنگ لاءِ عوامي مواد ۽ طريقا ٻيا شيءِ. اسان کي اڳين ٽو لڳي ته قومي تهذيب جو مستقبل ۽ آن جا خزانا، آنهن گڏين جو اڻ ٽٽ حصو آهن، جن آزاديءَ جي جدوجهد جو پيڙهه وارو پٿر رکيو. ۽ هاڻي ڪن رسم-پرستن کي ختم ڪرڻ جو وقت به اچي وڃو آهي. هر طرف کان اِهو ٻڌڻ ۾ اچي ٿو ته قومي گهرجن جو دور هڪ اهڙو دور آهي، جنهن کي انسانيت پوئتي ڇڏي آئي آهي. هيءُ زمانو ته گڏيل نموني ٿيندڙ عظيم ڪارنامن جو زمانو آهي. نتيجي طور پٿتي پيل قوم پرستن کي پنهنجون غلطيون درست ڪرڻ گهرجن.

اِنهي باري ۾ اسان جو چوڻ هيءُ آهي ته اِها ڳالهه غلط آهي، جنهن جا نتيجا بي انتها خطرناڪ ٿيندا. حقيقت ۾ متين ڳالهه جي ذريعي ڪي ماڻهو قومي دور مان بچي نڪرڻ جي اٽڪل ڪري رهيا آهن. جيڪڏهن تهذيب قومي شعور جو اظهار آهي، ته پوءِ آءٌ اِهو چوڻ ۾ ڪابه هيڪ نٿو محسوس ڪريان ته جنهن صورتحال ۾ اسين آهيون، آن ۾ قومي شعور ئي تهذيب جي سڀ کان چٽي صورت آهي.

"پاڻ-ڇاڻ" اِنهي ڳالهه جو نالو نه آهي ته توهان ٻين سان ميلاپ جا دروازا بند ڪري ڇڏيو. آن جي آبتڙ فلسفو

اسان کي سيکاري ٿو ته "پاڻ سڃاڻ" حقيقت ۾ ٻين سان ميلاپ جي ضمانت آهي. قومي شعور، اها واحد شيءِ آهي، جيڪا اسان کي عالمي وسعت عطا ڪري ٿي. آفريڪا ۾ قومي تهذيب جي مسئلي هڪ خاص بلندي حاصل ڪري ورتي آهي. آفريڪا ۾ قومي شعور جو جنم آفريڪي شعور جي جنم سان هڪ خاص زماني کان لاڳاپو رکي ٿو. آفريڪين جي قومي تهذيب جي ذميواري آفريڪي شيدي تهذيب جي ذميواري ٿي آهي. اِها گڏيل ذميواري ڪنهن آسماني اُصول جو حصو ناهي، پر هڪ ساري قانون جو حصو آهي، جنهن مطابق آفريڪا جي هر آزاد قوم، جتي سامراجيت اچا تائين پنهنجا چنبا ڦهيو ويٺي آهي، هڪ گهيري ۾ ورتل قوم آهي، هڪ اڏي قوم، جيڪا ڪمزور ۽ لڳاتار خطري ۾ آهي.

جيڪڏهن انسان پنهنجي عملن سان سڃاڻو ويندو آهي، ته اڏيءَ صورت ۾ اسان چونداسين ته اج دانشور لاءِ سڀ کان ضروري ڪم پنهنجي قوم جي اڏاوت آهي. جيڪڏهن اِها اڏاوت حقيقي آهي، يعني جيڪڏهن اِها ماڻهن جي ظاهر ظهور ارادي جي ترجماني ڪري ٿي ۽ آفريڪا جي حوصلي‌مند عوام جي ترجمان آهي ته قوم جي اڏاوت لازمي طرح آفاقي گڻن جي همت افزائي ۽ ڪولا واري ڪم ۾ مدد ڪندي. ٻين قومن کان الڳ رهڻ ته پرتي جي ڳالهه آهي، قومي آزادي ئي قوم کي تاريخ جي اسٽيج تي پنهنجو ڪردار ادا ڪرڻ لاءِ وٺي ويندي آهي. عالمي شعور هميشه قومي شعور جي دل ۾ ئي زنده رهندو آهي ۽ وڌندو ويجهندو آهي ۽ اِهو ٻه طرفو احساس نيٺ تهذيب جو نيسارو ثابت ٿيندو.

پڇاڙي

تہ پوءِ اچو سائيو! چڱو اهو ٿيندو تہ اسان هڪدم پنهنجا طريقا تبديل ڪرڻ جو فيصلو ڪريون. اسان کي انهيءَ گهري اونداهيءَ کي ڏکي پوئتي ڇڏڻو پوندو، جنهن ۾ هن وقت ٿائين اسان ڦاٿا پيا هئاسين. نئين ڏينهن کي، جيڪو اسان جي سامهون آهي، اسان ثابت قدم، عقلمند ۽ پرعزم انسان ٿي مرحبا چئون!

اسان کي پنهنجي خوابن کي پٺتي اڇلائڻ گهرجي؛ پنهنجي قديم عقيدن کي ڇڏڻ ۽ زندگيءَ کان اڳ واري زماني سان دوستي ختم ڪرڻ گهرجي. اسان کي سنڌ دعائن ۽ مڪروهہ نقالي ۾ وقت وڃائڻ نہ گهرجي. يورپ کي سندس حال تي ڇڏي ڏيو، ڇو تہ اتي ماڻهو، "انسان" جي موضوع تي ڳالهائيندي ٿڪيا نہ آهن؛ پر جتي به ڪنهن "انسان" نظر ايندو آهي تہ ان کي قتل ڪري ڇڏيندا آهن. پنهنجي هر رستي جي موڙ تي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾، صدين ٿائين انهن روحاني واردات جي نالي تي گهٽو ڪري پوري انسانيت جو گلو گهٽيو آهي. ٿورو انهن کي اڄ ڏسو! ايٽمي ۽ روحاني انتشار جي وچ ۾ لٽڪيا پيا آهن، ۽ ان جي باوجود اهو چيو ويندو آهي تہ يورپ ڪامياب رهيو آهي چو تہ هن جيڪي ڪجهہ ڪيو آهي، ان ۾ ڪامياب رهيو آهي.

يورپ، دنيا جي اڳواڻيءَ جو ڪم سرگرميءَ، بي لحاظيءَ ۽ تشدد سان سرانجام ڏنو آهي. ڏسو سندس محلاتن جا پاڇا ڪيترقدر ڀري ڀري تائين پکڙيا پيا آهن! هن جي هر چرپر مڪاني ۽ تصوراتي حدن کي اڏائي ڇڏيو آهي. يورپ عاجزي

۽ انڪساري ترڪ ڪري ڇڏي آهي، پر هن ته نرميءَ ۽ مروت کان منهن موڙي ڇڏيو آهي. هن انسانن جي باري ۾ رڳو پنهنجي بخيلي ۽ ڪنجوسي ئي ڏيکاري آهي ۽ رڳو انسانن کي ئي پنهنجو لقمو بنايو آهي ۽ قتل ڪيو آهي.

منهنجا پاڙروا! ته پوءِ اسان ايتري گالهه چو نه ٿا سمجهون ته اسان وٽ انهيءَ يورپ جي پيروي کان وڌيڪ مٿا ڪم موجود آهن.

اڄ يورپ جي باري ۾، جتي ماڻهو انسان جي باري ۾ گالهائيندي ۽ هيءُ اعلان ڪندي ڪڏهن نه ٿا ماڻ ڪن ته اهي رڳو انساني چوڻڪاري ۽ پلائيءَ لاءِ پريشان آهن، اسان اهو سمجهون ٿا ته انسانيت، انهن جي ذهني فتح لاءِ ڪيترن ڏکن جي قيمت ڏني آهي.

—— ته پوءِ منهنجا سائيو! هاڻي يورپي ڪيل ختم ٿي چڪو آهي، اسان کي پيو ڪجهه ڳولڻ گهرجي. اڄ اسان سڀ ڪجهه ڪري سگهون ٿا، پر سرط آهي ته اسان يورپ جي نقالي نه ڪريون، اسان يورپ جي همسريءَ جي خواهش جي جنون ۾ مبتلا نه ٿيون.

يورپ اڄ هڪ اهڙي ديوانگيءَ ۽ نا عاقبيت انديشي جي دوڙ ۾ مبتلا آهي، جو هاڻي هن هر هدايت ۽ سمجهه کان نگاهون ڦيري ورتيون آهن ۽ مٿي پر هڪ اونهيءَ کڏ ۾ ڪري رهيو آهي. بهتر آهي ته اسان پوري تيز رفتاريءَ سان ان کان بچڻ جي ڪوشش ڪريون. ان جي باوجود اهو صحيح آهي ته اسان کي هڪ نمونو گهرجي. اسان کي نقشن ۽ مثالن جي ضرورت آهي. اسان سان گهڻن لاءِ يورپي نمونو سڀ کان وڌيڪ خيال افروز آهي. انهيءَ ڪري اسان گذريل صفحن ۾ ڏسي آيا آهيون ته انهيءَ قسم جي نقاليءَ اسان کي ڪهڙن اذيت ناڪ سونجهارن ۾ وجهي ڇڏيو آهي. اسان هاڻي يورپي ڪارنامن، يورپي ٽيڪنڪ ۽ يورپي کي

نمونن تي رڳجهي، پنهنجو وزن نه وڃائڻ گهرجي. جڏهن آءٌ يورپي ٽيڪنڪ ۽ يورپي اسلوبن ۾ انسان جي ڳولا ڪندو آهيان تہ مونکي صرف انسانن جي نفيءَ جو سلسلو ۽ انهن ۽ تباهين جا حادثا نظر ايندا آهن. انساني حالات، انساني نوع لاءِ رڪاوٽون ۽ انهن ڪارنامن لاءِ، جيڪي سمهوري انسانيت جي وحدت ۾ واڌارو ڪندا آهن، انسانن جي وچ ۾ ڏي وٺ، اهڙا نوان مسئلا آهن، جيڪي نين ڳولائن ۽ ايجادن جا محتاج آهن.

اچو! اسان يورپ جي تقالي ڇڏڻ جو فيصلو ڪريون. اچو! اسان پنهنجون ٻانهون ۽ پنهنجا ذهن، هڪ نئين طرف ڏانهن متحد ڪريون. اچو! اسان ان نئين انسان جي تخليق ڪريون، جنهن کي يورپ فتحمنديءَ جي احساس ۾ جنم ڏيڻ کان ناڪام رهيو آهي ۽ صديون گذريون هڪ يورپي بيٺڪ، يورپ جو مقابلو ڪرڻ جو فيصلو ڪيو هو. انهيءَ مقابلي ۾ ان بيٺڪ کي ايترڀقدر ڪاميابي ٿي، جو هاڻي آمريڪا انسانيت لاءِ شرمناڪ مخلوق بنجي ويو آهي، جنهن ۾ يورپي گندگي، بيماري ۽ غير انسانيت خوفناڪ رخ اختيار ڪري ويون آهن.

سائيو! ڇا اسان وٽ هڪ ٽيون يورپ تخليق ڪرڻ کان سواءِ ٻيو ڪوبہ ڪم نہ آهي؟ مغرب پاڻ کي هڪ روحاني مهم وانگر ڏٺو. روح جي نالي تي يورپ غاصبيت جائز قرار ڏني. هن پنهنجي ڏوهن جو جواز پيدا ڪيو، ۽ اهاغلاميءَ جي لعنت عائد ڪئي، جنهن ۾ هن انسانيت جي اهي سيڪڙي حصي کي جڪڙي ڇڏيو آهي. هاڻ يورپي روح جون پاڙون ڏاڍيون عجيب آهن. يورپي فڪر پنهنجي پاڻ کي اهڙن علائقن ۾ پکيڙيو، جيڪي ويران هئا، جيڪي ڇپن سان گهيريل هئا ۽ ان ڪري انهن علائقن ۾ اهو رواج پڻجي ويو تہ انسان، انسان سان ملندا نہ آهن پنهنجي ذات سان دائمي ڳالهہ ٻولهہ ۽ وڌندڙ مڪروهہ خود عاشقيءَ (پاڻ پڏائڻ واري جذبي) اڌ چريائيءَ واريءَ صورتحال لاءِ رستو

رستو تيار ڪيو. جتي ذهني ڪم اذيت بنجي ويو ۽ حقيقت هڪ جيئري انسان جي حقيقت نہ رهي، جيڪو باعمل ٿي پنهنجي تخليق ڪري رهيو هجي. هاڻي حقيقت لفظن ۾ اچي وئي آهي ـــ لفظن جي ڌار ڌار ترڪيبن ۾ ۽ لفظن جي معنيٰ مان پيدا ٿيندڙ ڇڪتاڻ ۾. پوءِ به ڪجهہ يورپي، پورهيتن کي انهيءَ ڳالهہ لاءِ تيار ڪندا رهيا تہ اهي خود عاشقيءَ جي بت کي پڄي پورا پورا ڪري ڇڏين ۽ انهيءَ فريب جي مجسمي کي ٽوڙي ڇڏين. ليڪن عام طرح يورپ جي پورهيتن، انهن آوازن جي جواب ۾ هاڻوڪار نہ ڪئي؛ ڇو تہ پورهيت به اڃين سمجهندا رهيا تہ اهي خود يورپي روح جي انهيءَ قيمتي مهم جو حصو آهن.

انسانيت جا عظيم مسئلا حل ڪرڻ لاءِ سمورا عنصر مختلف وقتن ۾ يورپي فڪر ۾ موجود رهيا آهن. ليڪن يورپ وارن عملي طرح اهو ڪم سرانجام نہ ڏنو، جيڪو سندن ذميواري هو. جنهن جي تقاضا هيءَ هئي تہ يورپ وارا پوريءَ سختيءَ سان پنهنجو پورو زور انهن عنصرن لاءِ خرچ ڪن ها، تہ جيئن اهي پنهنجي ڌانچي ۽ پنهنجي فطرت کي تبديل ڪن ها ۽ اهڙيءَ طرح پاڻ کي تبديل ڪري آخرڪار انسانيت جي مسئلن کي بلند مرتبي تي وٺي اچن ها.

اڄ اسان يورپ جي جمود (ماڻار) ۾ بيٺا آهيون. سائيو، اچو! انهيءَ ماڻي حرڪت کان ڀڄي نڪرون، جتي جدليات آهستي آهستي توازن جي منطق ۾ تبديل ٿيندي پيئي وڃي. اچو! اسان انسانيت جي سوال جو نئين سر جائزو وٺون. اچو! دماغي حقيقت جو ۽ دنيا جي سمورن انسانن جي دماغن جي مسئلي جو وري جائزو وٺون، جن جا ڳانڍاپا وڏن گهرجن؛ جن جون واڻون رنگا رنگ هئن گهرجن ۽ جن جي پيغامن ۾ وري انساني روح وجهن گهرجي. آچو، ڀائرو! پوئين محافظ دستي وارو ڪم ڪرڻ لاءِ اسان کي گهڻو ڪجهہ ڪرڻو آهي. يورپ جيڪي

چاهيو، سو ڪري چڪو ۽ مجموعي حيثيت ۾ چڱيءَ طرح ڪيو. اسان کي ان تي الزام تراشي بند ڪرڻ گهرجي، پر ان کي يقين سان اهو ٻڌائي ڇڏڻ گهرجي ته هاڻي هو پنهنجا گيت گائڻ ۽ خوشيءَ مان ناچڻ بند ڪري ڇڏي. هاڻي اسان کي ان مان ڪوبه ڊپ ڪونه آهي. ان ڪري اچو ته ڪانئس حسد ڪرڻ ڇڏي ڏيون.

اڄ ٽين دنيا پنهنجي وڏي اڳيان سان يورپ جي سامهون آهي. انهيءَ ٽين دنيا جو مقصد اهو هئڻ گهرجي ته اها انهن مسئلن کي حل ڪرڻ جي ڪوشش ڪري، جنهن ۾ يورپ ناڪام ويو آهي. اسان کي هڪ گاله، پلي ۽ پت سمجهڻي آهي ته اهم گاله هيءَ آهي ته هاڻي اسان کي پيداواري مقدار، ڪم ۾ تيزيءَ ۽ ڪم جي ساز جون گاله‌يون بند ڪرڻ گهرجن. فطرت ڏانهن موٽڻ جو ته سوال ئي پيدا نه ٿو ٿئي. هاڻي اسان جي اڳيان ٻوس مسئلو هيءُ آهي ته انسان کي تباهيءَ جي طرف وڃڻ نه ڏنو وڃي ۽ انساني ذهن تي اهڙو آهنگ مڙهيو نه وڃي، جيڪو انسان کي ختم ۽ برباد ڪري ڇڏي. ڪنهن سان مقابلي جو بهانو، ان ڪري استعمال نه ڪيو وڃي ته انسانن کي هيڏانهن هوڏانهن ڌڪيو وڃي، انهن کي پنهنجي ذات يا نجي زندگيءَ کان ڌار ڪيو وڃي، انهن کي ڇٽيو ۽ ڇيڙيو وڃي. هاڻي اسان کي ڪنهن جي همسري ڪرڻي نه آهي. اسان جيڪي ڪجهه چاهيون ٿا، اهو هيءُ آهي ته "انسان" جي سات ۾ سمورن انسانن سان گڏجي، هر وقت، رات ڏينهن اڳتي ئي اڳتي وڌندا رهون. قافلي کي گهٽو پڪڙجڻ نه گهرجي، ڇو ته اهڙيءَ صورت ۾ پوئين قطار اڳئينءَ قطار کي ڏسي نه سگهندي. اهي ماڻهو، جيڪي هڪبئي کي سڃاڻندا نه آهن، سي پاڻ ۾ گهٽ ملندا آهن ۽ هڪبئي سان بنهه گهٽ گاله‌ائيندا آهن.

هاڻي مسئلو ٽين دنيا جو آهي، جيڪا هڪ نئين انسان جي تاريخ جي شروعات ڪري رهي آهي. اها هڪ اهڙي تاريخ

هوندي، جيڪا يورپ جي انهيءَ تحقيق کي به سامهون رکندي، جيڪا ڪڏهن عظيم‌الشان سمجهي وينندي هئي. ليڪن اها نئين تاريخ، يورپ جي ڏوهن کي به نه وساري. آنهن ڏوهن ۾ سڀ کان خوفناڪ ڏوهه، ته انساني دل جي خلاف ڪيو ويو آهي؛ خواهشن جي سطح انساني ارادن کي پرزا پرزا ڪيو ويو، ۽ ان جي مجموعي وحدت کي ڇهون ڇهون ڪيو ويو. اجتماعيت جا ڌانچا، مت پيدن، طبقن ۽ جماعتن جي پاليل رت پياڪ ڇڪتاڻ جي حوالي ڪيا ويا — ۽ آخر ۾ انسانيت جي عظيم سطح تي، نسل پرستاڻي نفرت، غلامي ۽ پرماريت هئي — ۽ سڀ کان وڌيڪ غيرخوني قتل عام، جنهن دنيا جي ڏيڍ ارب آبادي کي هڪ طرف ڌڪي ڇڏيو.

ان ڪري سائيو! اچو، اسان يورپ سان فيض پرائيندڙ رياستون، ادارا ۽ مجلسون قائم ڪري، ان کي وڌيڪ خراج عقيدت پيش نه ڪريون. انسانيت هاڻي اسان کان ڪجهه ٻيون گهرون ڪري ٿي؛ رڳو نقالي نه، ڇو ته نقالي هاڻي نهايت مڪروهه رنديءَ جي شڪل اختيار ڪري ويئي آهي.

جيڪڏهن اسان آفريڪا کي هڪ نئين يورپ ۾ ۽ آمريڪا کي هڪ نئين يورپ ۾ تبديل ڪرڻ چاهيون ٿا، ته پوءِ اچو ته پنهنجن ملڪن جون تقديرون يورپ جي هٿن ۾ ڏيئي ڇڏيون. يورپي، اسان جي دانشورن کان به وڌيڪ اها چاڻ رکن ٿا ته اهم ڪم بهتر طريقي سان ڪيئن ٿي سگهي ٿو.

پر جيڪڏهن اسان چاهيون ٿا ته انسانيت هڪ وڪ اڳتي وڌائي، جيڪڏهن اسان انسانيت کي ان سطح کان، جيڪا يورپ ان کي ڏني آهي، هڪ مختلف سطح ڏانهن چاهيون ٿا، ته پوءِ اسان کي ڪوجهنائون ۽ ايجادون ڪرڻيون پونديون.

جيڪڏهن اسان پنهنجي عوام جي اميدن تي پورو لهڻ چاهيون ٿا، ته پوءِ اسان کي يورپ جي بدران ڪنهن ٻيءَ جاءِ

تان فيض حاصل ڪرڻ گهرجي، ان کان سوا، جيڪڏهن اسان يورپ جي عوام جي اميدن جو جواب ڏي ڏيڻ چاهيون ٿا ته، سندن معاشري ۾ فڪر جو، جنهن کان هو هر وقت بيزاريءَ جو اظهار ڪندو آهي، اولڙو، مثالي اولڙو انهن کي موڪلڻي ڏيڻ ۾ ڪهڙو فائدو!

يورپ لاءِ، پنهنجي لاءِ ۽ انسانيت جي لاءِ، سائيو! اسان کي تاريخ جو هڪ نئون ورق ورائڻو پوندو. اسان کي نوان تصور پيش ڪرڻ گهرجن ۽ نئين انسان کي سندس پيرن تي بيهارڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي.

30-10-83
رات جو ٽيڊ وڳي اٽنيس منٽ
69 روم ۾ پورو ڪيم.